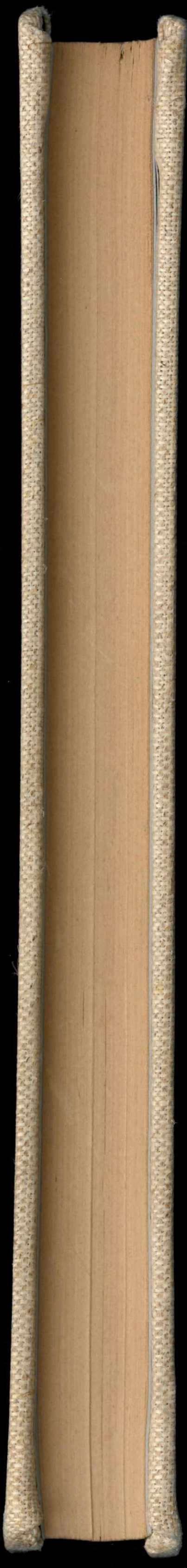
SUNDELIN

—

SVEDEN-
BORGIA-
NISMEN





# SVEDENBORGIANISMENS

# HISTORIA

## I SVERIGE

### UNDER FÖRRA ÅRHUNDRADET




ROB. SUNDELIN
E. O. TEOLOGIE PROFESSOR VID UPSALA UNIVERSITET




UPSALA
W. SCHULTZ

UPSALA, 1886.
AKADEMISKA BOKTRYCKERIET,
EDV. BERLING.

# Innehållsförteckning.

## Inledning.

Att *Emanuel Svedenborg* (f. 1688 † 1772), äldste sonen till den berömde biskopen i Skara, Jesper Svedberg, både såsom menniska och skriftställare är en af de märkvärdigaste företeelser i verldshistorien, och att han isynnerhet såsom religionsstiftare och andeskådare vunnit den största ryktbarhet, har länge varit allmänt bekant och erkändt. Att han varit föremål för de mest motsatta omdömen, i det somliga beundrat honom såsom den djupsinnigaste och visaste teosof, andra åter i honom skådat den mest oefterrättlige och vidunderlige fantast, som kyrkohistorien har att uppvisa, är också en länge sedan gjord iakttagelse.

Till bestyrkande af sist nämda påstående må en kort erinran göras om de mest betydande svenska bidrag till hans karakteristik, särskildt sådana, som i en senare tid utkommit. Redan 1841 utgaf Atterbom sin ännu oöfverträffade skildring af »Svedenborgs lära om lif, kärlek och skönhet». Han inrymde åt honom första platsen i sitt berömda galleri af svenska siare och skalder, emedan han i honom ville skåda icke blott en hierofant, hvilken skall hafva sett det »som är, som var och blir», utan ock en sinnebild »af det innerligaste, det förträffligaste, som ur den skandinaviska nordens sköte kan framgå». Ett om möjligt ännu mera vältaligt äreminne öfver Svedenborg uppläste Bernh. v. Beskow på svenska akademiens högtidsdag 1859 i anledning af den minnespenning, som akademien då låtit pregla öfver siaren. Här framställes han icke blott såsom en polyhistor af första ordningen, hvilken hade »en egen slagruta för hvarje vetenskap, hvarmed han träffade dess innersta, lifsådran, och sög dess must», utan äfven såsom »andeverldens Kolumbus». Ehuru både Atterbom och v. Beskow icke vilja anses

höra till dem, som i Svedenborg skåda en ofelbar siare och profet, så antaga de dock verkligheten af hans andeskåderi och hafva i hans verldsåskådning trott sig finna den största visdom och harmoni, och i sin önskan att icke i någon nämnvärd grad inkräkta på glansen af den gloria, hvaraf hans minne i deras ögon är omgifvet, och för att göra detta minne så vördnadsbjudande och tilltalande som möjligt, hafva de antingen förnekat tillvaron af eller också icke haft syn för de vidunderligheter, hvilka för dem, som icke tro på Svedenborgs gudomliga sändning, ligga i öppen dag.

Det kan icke väcka någon förvåning, att de, som sätta en full och obetingad tro till alla Svedenborgs andeuppenbarelser, och det tillkommer hvarje medlem af hans kyrka, blifvit genom både Atterboms och v. Beskows panegyriker ännu mera befästade i sin tro. Att många mer och mindre utmärkta lefnadsteckningar och äreminnen från detta håll tid efter annan utkommit, och att dessa i en om möjligt ännu mer idealiserande dager framställa den ovanlige mannens karakter och lärosatser, förvånar oss icke heller, då vi erinra oss den i dessa kretsar rådande naiva föreställning, för hvilken äfven teologie doktor Ach. Kahl gjort sig till tolk, och enligt hvilken man nu mera allmänt skall hafva ändrat omdöme om Svedenborg, så att man i honom nu skådar »den Voltäirska skolans, naturalismens och materialismens oöfvervinneligaste motståndare och kristendomens lärdaste, vetenskapligaste och djuptänktaste försvarare. Man betraktar hans skrifter såsom vändpunkter för den europeiska bildningen, hvilka gifvit en spirituel och ideel riktning åt tanken och forskningen, och från hvilka nyare tidens åsigter af religion, vetenskap och konst till betydlig del utgått».

I motsats till dessa starka loftal hafva andra berömda författare icke dragit i betänkande att framställa andeskådaren Svedenborg såsom »en fåne» och hans teosofiska skrifter såsom »den största galimatias», som någonsin lemnat tryckpressen. Detta betyg blef för 100 år sedan afgifvet af Kellgren och andra tongifvande målsmän för den fransyskt-akademiska bildningen. Ett eko af samma skarpa förkastelsedom genljöd i början af detta århundrade från Tegnérs

läppar: i hans ögon var Svedenborgs namn, huru höjdt i skyarne det än må blifva, i sig sjelft »bekajadt med fallandesot», så att det ej länge skulle kunna hålla sig uppe. I en senare tid har man på ett föremålet värdigare sätt med större sakkännedom och oväld sökt uppvisa oförnuftigheten af Svedenborgs andeskåderi och deri visserligen velat se bevis på fullkomlig galenskap men i monomaniens form, alltså under erkännande af att han i öfrigt ådagalade det mest kloka och förnuftiga uppförande. På grundvalen af denna uppfattning har häfdatecknaren Fryxell med välkändt mästareskap målat en lifsbild af Svedenborg, som bland alla från samma ståndpunkt tagna bilder torde taga första priset, och som derföre ock framkallat åtskilliga genmälen från det håll, der den djupa vördnaden för religionsstiftarens minne icke tillåter, att någon som helst skugga faller deröfver.

På samma gång alltså Svedenborgs siaregåfva och uppenbarelser varit ett eftersökt föremål för både det största beröm och de mest nedsättande omdömen, hafva hans hängifne beundrare aldrig tröttnat att tid efter annan från trycket utgifva och sprida allt bättre och bättre upplagor och öfversättningar af Svedenborgs många skrifter. Men icke nog härmed. Med samma angelägenhet och pietet, hvarmed den evangeliska kyrkans teologer samlat och utgifvit alla dokument, som på något vis stå i samband med Luthers lif och personlighet, hafva ock dels universitetsbibliotekarien i Tübingen d:r Imm. Tafel, dels den svedenborgske pastorn i London, d:r R. L. Tafel inlagt stora förtjenster om Svedenborgs biografi genom att samla och ordna samt dels på tyska, dels på engelska språket utgifva alla hithörande urkunder och aktstycken, i all synnerhet bref af och till Svedenborg samt äfven bref och andra vitsord om honom från hans samtida.[1])

Med hänsyn till detta utomordentligt stora intresse för religionsstiftarens person och åsigter och vid tanken på att

1) *Imm. Tafel*, Sammlung von Urkunden betr. das Leben und den Character Em Svedenborgs. Tüb. 1824. 1829. 1839. 1842. 1845.

*R. L. Tafel*, Documents concerning the Life and Character of Em. Svedenborg. London 1875. 1877.

Fryxell torde hafva rätt i sitt påstående, att ingen svensk »sjelf författat eller, med undantag af Linné, föranledt en så stor mängd af andra författade skrifter», som Svedenborg, borde man icke ännu sakna en sammanhängande och på källstudier grundad framställning af den så kallade svedenborgianismens historia i Sverige. Denna lucka i vår literatur har varit så mycket mera känbar, som i fråga varande historia under sista tredjedelen af förra århundradet ingriper på ett mycket framstående sätt i svenska kyrkans och bildningens egen historia. Allt hvad hitintills i detta afseende sett dagen är, utom några allmänna uppgifter och påståenden, en af den nyss nämde svedenborgske loftalaren Kahl anonymt utgifven samling af ett antal historiska aktstycken och monografier öfver några mera betydande målsmän för »den nya kyrkan» i Sverige. Detta på ett intresseväckande sätt skrifna arbete är dock i hög grad både okritiskt och otillförlitligt samt ofullständigt, dels derföre att författaren hemtat stoffet för sin framställning nästan uteslutande ur svedenborgska källor, dels ock emedan han varit bländad af så stor beundran för både Svedenborg och hans apostlar i vårt land, att han med skäl kan sägas hafva skrifvit snarare högstämda äreminnen än en oväldig och på sakkännedom grundad historia.[1])

Ändamålet med föreliggande arbete är att i någon mån fylla den brist, som nu blifvit påpekad. Meningen är således icke att gifva någon ny kritisk framställning af Svedenborgs lif och teosofiska system, utom för så vidt dels han sjelf lade hand vid sin kyrkas grundläggning och dels hans första lärjungar praktiskt tillämpade hans åsigter. Hvad vi i detta afseende hafva anledning andraga, är emellertid egnadt att visa, att Svedenborg äfven såsom religionsstiftare varit en i flera fall ganska verldsklok man, och att hans andeuppenbarelser, huru gåtfulla de än framträda, dock likaledes i flera fall synas hafva varit skapelser, icke af en förvirrad hjerna, men af hans egen lifliga, om också abnormt

1) Nya kyrkan och dess inflytande på theologiens studium i Sverige, 4 häften, Lund 1847—64. Det bombastiska citat, som ofvan sid. II anfördes, igenfinnes i 3 häftet, sid. 94 f.

utvecklade, inbillningsförmåga; i alla händelser äro de icke mera mystiska eller mera oförnuftiga än mången annan historiskt gifven uppenbarelseform af den spiritistiska sinnesriktning, som samtidigt med den kulminerande otron låg så att säga i blodet hos hela det adertonde århundradet. Svedenborg vill också sjelf vida mer taga sina läsares förstånd än deras känsla och fantasi i anspråk, och det ligger en stor sanning i Hagenbachs ord, att hans mystik är »öfverlastad af det 18:de seklets prosa» och beledsagad af »den nyktraste reflektion». Det skall äfven af den följande framställningen framgå, att då en så berömd naturvetenskapsman, som Svedenborg allmänt ansågs vara, midt i fritänkeriets tidehvarf framträdde med sin andelära, denna i många kristendomsvänners ögon betraktades rentaf såsom ett icke föraktligt hjelpmedel mot den allmänna andeförnekelsen och gudlösheten. Och vi skola finna många vittnesbörd derom, att det omöjligt kan hafva varit idel grofva villfarelser, som uppehöllo den första svedenborgska församlingens tro och hopp, utan att densamma äfven egde och närdes af djupa sanningar och i mer än ett fall var en nödvändig reaktion mot den gamla dogmatikens ensidiga objektivism och oorganiska verldsåskådning, en brist som blef mycket uppenbar under upplysningens tidehvarf, hvilket genom sitt stora intresse för både naturvetenskaper och filosofi fick sin egentliga prägel.

Efter dessa allmänna antydningar om vår uppfattning af Svedenborg och svedenborgianismen öfvergå vi att närmare redogöra för den plan, vi i detta arbete följt och de källor, vi företrädesvis begagnat.

Då svedenborgianismens historia i Sverige eger sin förnämsta betydelse och sitt största intresse under förra århundradet, då vidare det material, vi för denna tidsafdelning lyckats finna och så vidt tiden medgifvit bearbeta, varit i hög grad rikhaltigt och vidtomfattande, och då slutligen äfven svedenborgianismens första och märkvärdigaste utvecklingsskede i Sverige, med både progress, kulmen och regress, under samma tid hann gå till ända, så äro dermed de egentliga skälen angifna, hvarföre vi för närvarande icke utsträcka vår framställning längre än till det nittonde århundradet

tager sin början. Vidare må nämnas, att vi ansett oss böra börja vårt arbete med en kort framställning af den svedenborgska andeläran, ty oafsedt det behof, man vid historiska studier ej kan undgå att känna, af att på grundvalen af källor i första hand bilda sig ett eget sjelfständigt omdöme, hafva vi särskildt trott, att föreliggande historiska framställning af bland annat en mängd teologiska lärostrider, som nu för första gången i sammanhang och någorlunda fullständigt läggas fram i ljuset, lättare skulle till sin egentliga betydelse kunna fattas, om vi förut skickade dels några antydningar om andelärans historiska förutsättningar, dels en ur Svedenborgs egna skrifter hemtad öfversigt af de nya lärosatser, om hvilka striden företrädesvis fördes och hvilka i motsats till kyrkoläran satte rot, blomma och frukt under den svedenborgska rörelsens första utvecklingsperiod här i Sverige. Med en sådan öfversigt ställd för sina ögon kan man icke blott genast finna orimligheten af Kellgrens hänsynslösa beskyllningar utan ock till dess rätta värde bedöma de svedenborgska apologeternas vanliga tillvägagående att allt efter omständigheterna än tillspetsa så mycket som möjligt, än helt och hållet förneka tillvaron af motsatsen mellan den gamla och »den nya kyrkans» hufvudläror. Denna deras akkommodationsgrundsats med afseende på sjelfva handlandet, särskildt i nödens tider, utgör ock en förklaringsgrund till den egendomliga företeelsen, att en så heterodox religion som svedenborgianismen dock i öfver 100 år haft samma tempel och samma prester som den evangeliskt-lutherska kyrkan i Sverige.

När vi derefter i ett nytt kapitel sökt redogöra för Svedenborgs egen verksamhet för utbredningen af den andelära, vi i första kapitlet lärt känna, så hafva vi dervid hufvudsakligen haft att stödja oss på den utmärkta upplaga af historiska dokument angående Svedenborg, som genom R. L. Tafel för 10 år sedan utkommit och som lemnat oss material i händerna för att ådagalägga oriktigheten af ett både i den svedenborgska och antisvedenborgska literaturen allmänt upprepadt påstående, att Svedenborg aldrig sökte »genom personligt ingripande utbreda sin lära» eller »efter-

sträfvade den minsta rubbning i kyrka eller stat». Vi vilja i motsats härtill bevisa, att han ganska energiskt på det sätt, som han kunde, arbetat för sin läras utbredning i Sverige, särskildt under åren 1760—1770. Derjämte skall af i fråga varande kapitel, om vi betrakta det i ljuset af det första, ytterligare framgå, att både Svedenborgs person och lära blifvit å ena sidan öfverskattade och å den andra underskattade, alldenstund de hvarken sakna alla historiska anknytningspunkter och förklaringsgrunder och ej heller allt igenom hafva prägeln af ett oefterrättligt svärmeri.

Sedan vi sålunda sökt framhålla Svedenborgs missionsverksamhet i Sverige i allmänhet, har tredje kapitlet till ändamål att redogöra för den svedenborgska religionsprocess, som 1768—1778 pågick med anledning deraf, att den nya kyrkan för första gången på ett uppseendeväckande sätt genom Svedenborgs egen bemedling framträdde i Göteborgs stad och domkapitel. Vi hafva lagt till grund för vår framställning af detta ämne dels de Handlingar i målet, som från trycket utkommo 1769 och 1770, dels några hittills okända och otryckta handlingar angående målets behandling på 1770-talet, hvilka äro att finna i Göta hofrätts arkiv.

I fjerde kapitlet skildras svedenborgianismens öden i Skara stift med hufvudsaklig ledning af Skara domkapitels protokollsböcker för 1755—1800 och flera länge sedan förgätna större och mindre polemiska skrifter af Wahlfelt, Knös, Munck, Möller, Victorin m. fl. Denna afdelning har det största teologiska intresse, emedan vi här få anledning visa, på hvad sätt några hufvudpunkter i den svedenborgska heterodoxien för första gången från olika synpunkter gjordes till föremål för vetenskaplig pröfning.

I tidsföljd närmast efter Göteborg och Skara framträdde svedenborgianismen i sin största glans men på samma gång i sin största svaghet och ytlighet vid Gustaf III:s hof och i hufvudstaden för öfrigt. Här lära vi känna svedenborgianismens historia i vårt land från en mera vidtomfattande synpunkt på grundvalen af en stor mängd brefsamlingar, tidningar, uppsatser och historiska anteckningar af samtida personligheter. Här må af dessa källor endast de förnämsta

uppräknas: Konung Gustaf III:s efterlemnade och femtio år efter hans död öppnade papper, öfversigt, utdrag och jämförelse af E. G. Geijer; A. E. Arppes inför finska vetenskapssocieteten 1867 meddelade Anteckningar om finska alkemister, bestående hufvudsakligen af en mängd fortlöpande bref från bröderna A. och C. F. Nordenskiöld samt ingeniör Bergklint, och befintliga på den Nordenskiöldska familjens stamgods Frugård i Finland; den i svenska literaturhistoriens historia framstående tidningen Stockholmsposten 1778—1795; G. J. Ehrensvärds, E. Schröderheims och J. A. Ehrenströms efterlemnade dagböcker och anteckningar. Dessutom flera nu mera mindre kända svedenborgska böcker och tidskrifter från 1780- och 1790-talen. Dessa, liksom alla öfriga tryckta och otryckta källor, hvilka vi begagnat, skola, så ofta de ligga till grund för våra uppgifter och omdömen, af oss på hvarje särskildt ställe noggrant angifvas.

Slutligen vilja vi icke förneka, att vi varit på det innerligaste personligt intresserade i de för länge sedan utkämpade strider, som af oss komma att skildras, och derföre att så varit hafva vi icke heller kunnat underlåta använda uttrycken »villfarelser» och »ensidigheter», så ofta efter vår uppfattning af kristendomen och den nyare tidens kyrkliga teologi den ena eller den andra parten dertill gjorde sig skyldige. Men icke desto mindre har det dock varit vår allvarliga föresats att ställa oss till efterrättelse historieskrifvarens förbindelse att så fördomsfritt, oväldigt och rättvist som det varit oss möjligt »låta de handlande personerna sjelfva utföra deras talan». Icke minst angelägne hafva vi varit att låta hvad vi trott skulle kunna anföras till förmån för Svedenborgs lära och lärjungar framträda helst med deras egna ord, dels derföre att vi, då vi sjelfva icke kunnat dela deras åsigter, fruktat att göra dem orätttärdiga beskyllningar, dels emedan vi eljes icke trott oss kunna förklara svedenborgianismens första stora framgångar i allmänhet och särskildt dess allra förnämsta eröfring, såsom hvilken vi utan tvekan räkna den förtjenstfulle teologen And. Knös.

Trots allt vårt bemödande om oväld och trots vår allvarliga föresats att icke säga annat än hvad vi ansett vara rätt och sannt, veta vi dock, att i de svåra och ömtåliga frågor, om hvilka vi yttrat vår mening, ännu icke det sista ordet blifvit uttaladt. Vi förutse ock, att mer och mindre skarpa anmärkningar skola komma att göras från både det ena och det andra hållet, helst som vi under fortgången af våra forskningar blifvit mer och mer öfvertygade derom, att båda de stridande parterna hade såväl rätt som orätt i sina satser och påståenden mot hvarandra. Dessutom hafva vi ertappat den svedenborgska memoirliteraturen med en rikedom på historiskt ogräs, hvars uppryckande ej kan annat än upptagas med missnöje af dem, för hvilka hitintills »den nya kyrkans» första dagar varit omgifna af idel ljus och den renaste martyrgloria. Vi våga emellertid uttala en ödmjuk anhållan derom, att de anmärkningar, som riktas mot vår framställning, måtte blifva på ett grundligt och allsidigt sätt öfvervägda, innan de framträda, så att sjelfva saken derigenom blifver på ett verkligen bättre sätt utredd, än det varit oss möjligt göra.



## FÖRSTA KAPITLET.

### Den svedenborgska andeläran.

Allraförst vilja vi angifva andelärans *historiska förutsättningar*, ty sådana finnas verkligen, ehuru man ännu ej sällan får läsa det påståendet, att Svedenborg genom ett plötsligt underverk på äldre dagar fick sina ögon öppnade för andelärans hemligheter och att han skrifvit sina teosofiska arbeten efter diktamen af Guds egen ande. Anledning till detta påstående har Svedenborg sjelf gifvit genom den berättelse han lemnat om sin första utkorelse till religionsstiftare. Herren Gud, verldens skapare och återlösare, skall, enligt denna hans egen framställning, hafva nattetid uppenbarat sig för honom 1745 i London och förklarat, att han utsett honom att för menniskorna uppenbara den heliga skrifts andliga innehåll, samt att han skulle sjelf för honom diktera, hvad han borde skrifva i detta ämne. »Mig», säger Svedenborg vidare, »blef det äfven samma natt till öfvertygelse öppnad mundus spirituum, infernum et coelum (andarnes verld, helvete och himmel), der jag igenkände mångfaldiga bekanta af alla stånd; och ifrån den dagen öfvergaf jag all verldslig vitterhets öfning och arbetade in spiritualibus, efter hvad jag af Herren befaltes att skrifva. Dagligen öppnade Herren sedan rätt ofta mina lekamliga ögon, så att jag midt på dagen kunde se in i det andra lifvet och under muntraste vakenhet tala med änglar och andar»[1]).

Det kan emellertid utan svårighet uppvisas, att Svedenborg på många sätt var under en lång tid förberedd för sin teosofiska verlds- och lifsåskådning. Han har ock sjelf

---

1) *R. L. Tafel*, Doc. I. 35 f. (Robsahms memoirer).

lemnat flera vittnesbörd, att så var händelsen. Så t. ex. uppgifver han i ett bref till Gjörwell, att han af Herren bereddes för sitt värf genom en grundlig kännedom om alla verldens sedliga och fysiska krafter. Och i ett bref till Oetinger har han äfven lemnat ett likartadt meddelande så lydande: »att Herren utvalt mig, en filosof, har skett, på det att de andliga ting, som nu skola uppenbaras, måtte kunna meddelas och uppfattas på ett naturligt och förnuftsenligt sätt; ty ett samband eger rum mellan andliga och naturliga ting, och de förra ända uti och hvila på de senare; för hvilket ändamål jag af Herren först gjordes förtrolig med naturvetenskaperna från år 1710 till 1744 och sålunda blef beredd»[1]).

Redan 1742, alltså trenne år före den tid, från hvilken Svedenborg räknar sitt befullmägtigande till ett utomordentligt Guds sändebud, kungjorde han ock utgifvandet af ett arbete angående »gudomlig vishet, nådeval, öde, lycka och mensklig vishet», ehuru detta verk blef redan såsom manuskript af honom sjelf förstördt. Och i sitt stora arbete om hjernan, som han författade under 1733—38, har han uttalat sin förkastelsedom öfver läran om tron allena, en lära, som han för öfrigt, efter sitt eget vittnesbörd, allt ifrån sin ungdom afskydde[2]). Hans fader var som bekant icke heller rätte mannen att undanrödja sonens ovilja mot nämda lära. Det finnes fastmer giltiga skäl för det antagandet, att Svedenborg af sin egen fader emottagit de första ingifvelserna till sin nya lära. Svedberg var nämligen i sitt varma intresse för personlig fromhet icke blott temligen likgiltig för sann lära i allmänhet, utan han uttalade äfven ofta samma satiriska anmärkningar särskildt öfver den lutherska materialprincipen, hvilka sedan med ännu mera skärpa återfinnas i Svedenborgs skrifter[3]). Men äfven i dennes egenskap af

1) *Tafel*, Doc. II, 1: 404. 256 f.

2) Se *R. L. Tafel*, Em. Svedenborg, hans personlighet och verksamhet, bedömda ur den nya kyrkans synpunkt, i tidskriften *Framtiden* 1870 s. 24. 29.

3) Man skulle knapt kunna antaga, att det är biskop Jesper Svedberg sjelf, som tillåtit sig följande jämförelse: »si, hvad den allmänna, stygga *stortron* icke gör: när våra förfäder trodde, att Gud

andeskådare hafva vi att lägga märke till en bestämd själsfrändskap med fadern, ty af honom hade han ärft utpräglade anlag att hängifva sig åt drömsyner och sätta tro till aningar och andeingifvelser. Svedberg har ock sjelf efterlemnat tryckta berättelser om underbara erfarenheter i detta afseende, hvilka han både i sin ungdom och ålderdom upplefvat. Likaledes finnas flera intyg af Svedenborg, att han upprepade gånger, innan andeverlden, enligt den anförda berättelsen, »till öfvertygelse» öppnades för hans ögon, haft uppenbarelser af Herren[1]).

En nyare tids forskning har vidare ådagalagt, att ett djupt inre sammanhang finnes mellan Svedenborgs vetenskapliga arbeten och den andelära, han på äldre dagar uppstälde, eller för att begagna ett älsklingsuttryck hos hans hängifne lärjungar, att hans »teologiska bana satte kronan på hans föregående vetenskapliga lif». Hans naturfilosofiska arbeten utmärka sig särskildt genom samma organiska, andens och naturens verld omfattande verldsåskådning, som sedermera fick ett så realistiskt uttryck i hans andelära. Det bör icke heller förbises, att om ock Svedenborgs förtroende till den kyrkliga dogmatiken ganska tidigt blef rubbadt och under hans vetenskapliga verksamhet blef det allt mer och mer, fasthöll han dock städse den fäderneärfda vördnaden för Gud- och den heliga skrift; tron på den senares tillkomst genom gudomlig uppenbarelse skall till och med hafva blifvit stärkt både genom hans vidtomfattande naturvetenskapliga forskningar och hans filosofiska och psykologiska spekulationer.

Slutligen bör det icke hafva varit utan stor betydelse för Svedenborgs teologiska utveckling, att han redan på 1720-talet måste antagas hafva kommit i beröring med den förföriske irrläraren Dippel. Denne, som under sin vistelse i Stockholm 1727 väckte det allra största uppseende och

---

efter sina mångfaldiga löften lönar goda gerningar här temligen och der evinnerligen, så bygde de kostliga kyrkor, hospitaler o. dyl. Men sedan *Sola fides* uppkom, så byggas inga kyrkor» o. s. v. Detta citat, hemtadt ur Svedbergs egenhändiga Lefvernesbeskrifning s. 17—18 (Skara gymnasii bibliotek), är mig meddeladt af doc. Tottie.

1) *Tafel*, a. a. s. 27.

isynnerhet i riddarhuset egde talrika vänner och gynnare, hvilka beundrade honom såsom en länge efterlängtad reformator isynnerhet i teologien och filosofien men äfven såsom ett orakel i alkemien, medicinen och fysiken, skall till och med hafva varit ifrågasatt att erhålla anställning i samma bergverkskollegium, der Svedenborg utöfvade sitt assessorsembete. Hvad som nu isynnerhet bevisar ett nära samband mellan denne och Dippel, är den påtagliga likheten mellan de flesta lärosatser i de båda männens teologi, hvilket ock föranledde Oetinger att skrifva till Svedenborg följande: »teologerna vid universiteten fördöma eder för edra villfarelser angående treenigheten, rättfärdiggörelsen och återlösningen, som ni förklarar enligt Dippels metod»[1]). Äfven den omständigheten, att flera af Dippels lärjungar i olika trakter af Sverige sedermera öfvergingo till svedenborgianismen bevisar, att denna senare i ganska hög grad varit förberedd genom den egendomliga blandning af kyrkofiendtlig pietism, mysticism och rationalism, som genom Dippel vann insteg i Sverige.

De nu gjorda antydningarne om flera historiska och psykologiska anknytningspunkter och förklaringsgrunder till den svedenborgska andeläran utesluta naturligtvis icke det faktum, att Svedenborg efter uppnåddda 50 lefnadsår upplefvat ett omslag i sin lifsutveckling; och han har sjelf låtit oss ana betydelsen af detta märkliga omslag genom de orden: »ifrån den dagen öfvergaf jag all verldslig vitterhets öfning och arbetade in spiritualibus». Men när han sedan tillägger, att detta arbete skedde under inflytande af en omedelbar gudomlig diktamen, så kan dock icke hans mening hafva varit, att han nu blott behöfde uppteckna, hvad som förestafvades honom eller hvad hans af Guds ande upplysta ögon skådade. Ty för att han skulle kunna blifva hvad han sedermera blef, måste han använda mycken möda ensamt för att kunna på gamla dagar lära sig hebreiska; han upprättade ock ett stort antal lexikaliska bibeltabeller och namnkataloger under det han genomläste bibelordet, som enligt hans eget erkännande skedde »många resor»: kortligen, han underka-

---

1) *Tafel*, Doc. II, 2: 1138.

stade sig under några år efter sin »utomordentliga kallelse» ett väldigt arbete, hvarom flera manuskript bära vittne, och vågade först 1747 anse sig mogen att framlägga förstlingsfrukten af sina bibelteologiska studier.

Under sådana förhållanden måste vi finna vändpunkten i Svedenborgs lif vida mindre märkvärdig men också vida mer mensklig och psykologiskt förklarlig än man hittills vanligen trott skulle kunna bevisas.

Men vi anse det icke heller otänkbart, att hvad Svedenborg kallar det ena stora ändamålet med sin religiösa lifsuppgift eller sin egendomliga bibeltolkning också skulle kunna uppvisas hafva sin källa icke, såsom han sjelf säger, i himmelen utan här på jorden. Vi behöfva dervid endast erinra om det välbekanta förhållandet, att långt före Svedenborg ett stort antal kyrkohistoriska personligheter hyllat grundsatsen om en andlig mening i bibelordet, hvilken icke skulle kunna härledas närmast ur den bokstafliga betydelsen. Och anledningen hvarföre de omfattat en dylik grundsats har i regel varit en motsägelse, som de erfarit mellan sina egna religiösa hugskott och den vanliga uppfattningen af bibelns eller kyrkans lära. Isynnerhet hafva mer och mindre neoplatonskt sinnade kyrkofäder och mystiskt anlagda teosofer icke på annat sätt kunnat lösa den nämda motsägelsen än genom en s. k. allegorisk bibeltolkningsmetod. Och ju större heresien varit, desto mera har bibelns verkliga mening fått träda tillbaka för en s. k. andlig betydelse. Äfven under Sveriges medeltid och isynnerhet vid dess slut, då känslan för det evangeliska ordets betydelse var lika ringa, som bristen på en sann historisk uppfattning i allmänhet var stor, framträdde allegoriska predikningar, som, så vidt vi kunna se, borde äfven af svedenborgianska predikanter erkännas vara mästerliga[1]). När nu härtill kommer, att Dippel, som äfven kände ett djupt behof af att så mycket som möjligt frigöra sig från bibelns och kyrkolärans bokstafsmening, sökte stärka sin och sina lärjungars otro genom den beqväma teorien om en högre eller andlig

1) Se det prof på en brigittinerpredikan om Kristi intåg i Jerusalem, som är intaget i *H. Schücks* Svenska Literaturhistoria s. 96 f.

mening i bibelordet, så måste medgifvas, att Svedenborg, när han med samma teori ville finna sina religiösa tvifvel häfda, hade många föregångare och lärомästare att rådfråga.

Det är för öfrigt redan påpekadt, att Svedenborg under flera år nedlagt ett verkligt jättearbete på förberedande bibelstudier, och dessa gingo just i den riktning, att han en gång skulle kunna uppställa en någorlunda konseqvent andlig bibeltolkningsmetod[1]). Och då han slutligen blifvit viss i sitt sinne, att han, ehuru i uppenbar strid med kyrkoläran, ändock kunde stödja sig på bibelordet, så låg det nära till hands, att hans stora glädje deröfver ledde honom på den tanken, att han kommit i ett tillstånd af öfvernaturlig klarhet eller att han stod under ledning af Guds egen ande. I alla händelser har han haft många gelikar, hvilka såsom han i allt sitt görande och låtande och framförallt i sin religiösa öfvertygelse åberopat sig på Gud och trott sig vara drifna af Guds ande.

En ännu outredd fråga är, om och i hvad mån han någonsin varit invigd i frimureriets symbolik, som just under hans senare lefnadsår åtnjöt stort anseende, och hvars uppkomst icke heller var utan sammanhang med den nya tidens brytning med ortodoxismen. I en framställning af frimureriets historia har Svedenborg visserligen tillskrifvits äran af att hafva åt det svenska frimureriet gifvit dess egendomliga religiösa prägel, hvartill bland annat lär höra, att judarne äro från orden uteslutna, men säkra bevis, att han ens varit frimurare, äro ännu icke framlagda[2]). Det enda man vet är, att han stått i vänskapligt förhållande till sin tids frimurare och bland dem till tvänne, som med värme hyllat hans lärosatser, nämligen d:r Messiter och abboten

1) Bland Svedenborgs manuskript finnas flera delvis voluminösa arbeten från denna period, hvilka tydligen endast haft en rent preparatorisk betydelse såsom konkordanser, samlingar af bibelställen, Explicatio sive Adversaria i 7 delar m. m.

2) Se närmare härom *Ett kristligt sändebud* 1869, 2, 63—65. Denna tidskrift vädjade förgäfves till frimurareorden att lemna några upplysningar i denna intressanta fråga, hvilket icke borde hafva varit omöjligt, då Stora Landtlogen i Stockholm, som invigdes 1759, sannolikt fört matrikel öfver alla sina medlemmar.

Pernetty, begge stiftare af ett slags teosofiska loger i nya Jerusalems anda, den förre i Paris, den senare i Avignon. Att i Sverige svedenborgianismen och frimureriet kort efter Svedenborgs död äfven för någon tid ingingo ett nära förbund med hvarandra, skall längre fram i detta arbete uppvisas.

Vi vilja härefter undersöka den svedenborgska *andelärans förhållande till bibelordet.* Såsom redan är nämdt, skall detta ord, enligt Svedenborg, icke tolkas efter den bokstafliga meningen, och skälet dertill uppgifves vara, att »bokstafven dödar, men anden gör lefvande», hvarföre ock en bibeltolkning, grundad på den bokstafliga meningen, blir med nödvändighet vilseledande. Nu läres det vidare, att ingen menniska skall kunna komma till insigt om ordets andliga mening på annan väg än genom att omedelbart rådfråga Svedenborgs skrifter. Icke ens profeter och evangelister kunde tränga längre än till bokstafsmeningen, ja allt intill Svedenborg har ingen haft ens en aning derom, att i ordet finnes en sådan andlig mening, som den han genom Guds särskilda uppenbarelse varit i tillfälle framlägga. Och dock är det just i och genom denna ordets andemening menniskan skall kunna vinna den enda rätta uppfattningen angående Guds vilja och råd om hennes frälsning och salighet. Beträffande nu den princip, som ligger till grund för denna andliga bibelutläggning, har Svedenborg endast kunnat hänvisa till den så kallade korrespondensläran, enligt hvilken det djupaste inre sammanhang måste tänkas mellan ande och natur i allmänhet samt mellan bibelns innehåll och form isynnerhet Och ehuruväl i uräldsta tider en kunskap om denna korrespondens eller motsvarighet skall hafva funnits, har den dock så tidigt gått förlorad, att det synes hafva varit Svedenborgs mening att till och med frånkänna Moses en dylik kunskap. Denne antages dock hafva i Egypten varit i tillfälle förvärfva sig en aning om den stora verldshemlighet, som i korrespondensläran ligger fördold. Det har varit Svedenborg förbehållet att under Guds omedelbara ledning uppenbara denna hemlighet, och det påstås vara i hans teologiska skrifter utförligt ådagalagdt, att och på hvad sätt dels hela naturen, dels ock alla liknelser samt hvarje

särskildt ord och tal i bibelordet äro adæqvata uttryck och former för höga, andliga sanningar.

Om det nu ock måste medgifvas, att den tanke, som ligger till grund för denna korrespondenslära, är ett ganska tilltalande bevis på organiskheten i Svedenborgs verldsåskådning, så erfordras det dock en *obetingad* tro till hans ofelbarhet såsom siare och exeget, för att man skall kunna tillegna sig det ljus, han utbredt öfver naturens och bibelordets gåtor. Ty hans egentliga bevisningsgrund är allt igenom hvad han såsom visionär sett och hört. Den som nu erkänner denna bevisningsgrund, han kan möjligen instämma med Atterbom, att de bibliskt exegetiska detaljerna i Svedenborgs korrespondenslära utmärkas af »en matematisk-logisk reda, konseqvens, symmetri». Kan man åter icke blindt tro, att han ofelbart tolkat bibeln, så förefaller visserligen hans bibeltolkning i det hela mycket besynnerlig och godtycklig eller för att begagna Wieselgrens ord »dårhusmessig», om man också i några enskilda fall kan finna densamma sinnrik och tilltalande. Svedenborgs skrifter äro sålunda en oumbärlig kommentar vid en svedenborgiansk bibelläsning, och hans bibelutläggning undandrager sig all vetenskaplig pröfning [2]).

Nu är det visserligen sant, att Svedenborg tillskrifver äfven bibelordet en gudomlig auktoritet och anser dess bokstafsmening, ja till och med den minsta prick och bokstaf i ordet vara af gudomligt ursprung. Men detta sker med stöd af en mekanisk inspirationsteori, alltså faktiskt i ungefär samma mening som hela naturen och hvarje stoftkorn anses vara en gudomlig emanation. Såsom exempel i huru hög grad bibeln på detta sätt beröfvas sitt normativa anseende i vanlig mening, kan erinras derom, att enligt Svedenborg de 12 första kapitlen i 1 mose bok sakna allt historiskt värde,

1) Några citat ur Svedenborgs skrifter må här anföras. »Nemo huc usque ne quidem conjectura assecutus est, quod aliquis sensus spiritualis, qualis hic in se est, in Verbo sit». *Vera chr. rel.* § 776. »Ille sensus (est) in omnibus et singulis voce sanctum». ib. § 193. Cfr § 200. »Quod nemo scire possit, quid sensus internus Verbi, nisi sciat, quid correspondentia». *Arc. cœl.* §§ 2895. 4322. »Quod sensus internus sit ipsa doctrina Ecclesiæ». ib. §§ 9025. 9430. 10401.

och att den heliga historien i allmänhet är af ringa vigt i jämförelse med den inre mening Svedenborg inlägger i de särskilda historiska detaljerna. Äfven må nämnas, att han berömmer sig af verkligt nya uppenbarelser angående såväl denna verlden som andeverlden, äfvensom att han tror sig veta, att bibelns lära om verldens undergång, yttersta domen, Guds vrede o. s. v. måste tolkas på ett så andligt sätt, att det ena såväl som det andra knapt är något annat än akkommodationsuttryck på ett lägre utvecklingsstadium. Men icke nog härmed. Svedenborg har icke kunnat finna någon sammanhängande inre mening i en stor del af bibelordet, nämligen först och främst icke i alla gamla och nya testamentets läroskrifter, såsom Jobs bok, Salomos ordspråk, predikare och höga visa samt de apostoliska brefven, och vidare ej heller i flera historiska skriftafdelningar, nämligen Ruth, krönikeböckerna, Esra, Nehemia och Ester samt apostlagerningarne. Och derföre att alla dessa skrifter i hans ögon icke hafva en inre mening, anser han sig ock ega rätt påstå, att de icke böra räknas såsom ett Guds ord [1]).

Det är klart, att på detta sätt den egentliga religionsurkunden måste anses vara Svedenborgs skrifter och icke den heliga skrift [2]). Denna sats, som icke kan rubbas af hans egen förklaring, att hans bibeltolkning stöder sig på eller utgår ifrån ordets bokstafsmening, bekräftas äfven af den svedenborgska läran, att profeter och apostlar skrefvo, utan att sjelfva veta, hvad de skrefvo, samt att alla på deras ord grundade kyrkosamfund varit fångna i bokstafsträldom och andligt mörker, under det att »den nya kyrkan» i och genom Svedenborgs skrifter eger det stora företrädet att hafva en ofelbar ur bibelordet hemtad lära, som är lika helig och gudomlig som ordet, hvarjämte denna kyrka berömmer Sve-

1) *Arc. coel.* §§ 1401. 1403. 1408. 549. 3880. 3993. 3039. 7055 och 10325. *Vera chr. rel.* §§ 193. 201–207. 37 ff. 846.

2) En onekligen stor kännare af Svedenborgs skrifter, *Aug. Nordenskiöld*, som 1790 uppsatte den första kyrkoförfattningen för det nya Jerusalem, kallar i § 3 bibelordet vår andliga fader men Svedenborgs skrifter vår andliga moder, »af hvilken vi skola emottaga vår andliga föda, uppehälle, näring och vård såväl i tiden som i evigheten».

denborg att hafva i Guds kraft åstadkommit »en ny förkunnelse af gudomlig sanning, en ny andlig tidsålder, en ny tidpunkt eller en ny tideräkning i mensklighetens andliga framåtskridande». Detta djerfva anspråk står ock i full öfverensstämmelse med de höga attribut, som tilläggas Svedenborgs egen person. Om honom har nutidens mest framstående teologiska auktoritet i den nya kyrkan, den förut nämde R. L. Tafel, i en svensk tidskrift vågat yttra, att han enligt denna kyrkas tro varit icke allenast »fullkomligt oförvitlig under hela sin lifstid» och »den högst begåfvade och störste dödlige, som någonsin lefvat» utan äfven delaktig af en vida fullkomligare ingifvelse af Guds ande än någon annan profet, derigenom att både hans förnuft och fria vilja skola hafva varit »höjda till en öfvernaturlig klarhet och styrka». Med en så utomordentligt hög uppfattning af hans person bör naturligtvis hans kyrka finna sig temligen lätt i stånd att sätta »en full och obetingad tro till alla hans lärор»[1]).

Vi öfvergå härefter till en redogörelse för hufvudinnehållet af de särskilda dogmer, som Svedenborg närmast på grundvalen af sin uppfattning om ordets inre mening uppstält. I flera fall skola vi finna, att hans dogmatiska system är en ganska naturlig produkt af hans egen inre utveckling, och att detsamma i hög grad påminner om den genom Dippel förmedlade förbindelsen mellan Böhmes djupsinniga teosofi och upplysningsseklets moralism och rationalism.

Beträffande allraförst *gudsbegreppet,* har Svedenborg på teosofiskt sätt tänkt sig Gud såsom den högsta enheten af ande och natur. Det är ock ett genomgående drag i hela hans system, att det icke gifves någon ande utan natur och ingen natur utan ande, äfvensom att det andliga visserligen är till arten högre och till begreppet före det naturliga, men att det dock uti detta senare har sina organ och empiriska förutsättningar. Från denna filosofiska utgångspunkt har Svedenborg sedan dragit den slutsatsen, att Gud måste vara gudamenniska i en person, och att han historiskt framträdt i Jehovahs och Jesu Kristi person. En treenighetslära i

1) Se *Tafel*, a. a. s. 2. 5. 3. Äfven Skandinavisk Nykyrktidning 1876 s. 9.

kyrklig mening anser han vara den oförnuftigaste och farligaste af alla villfarelser. Ty hvarje tal om tre personlighe-heter i gudomsväsendet kan i hans ögon icke hafva någon annan betydelse än ett antagande af tre särskilda gudar, och följden af en så orimlig föreställning är, att alla sanna tankar om Gud gå förlorade och att menniskorna slutligen blifva rena gudsförnekare. Den enda treenighet Svedenborg erkänner hos Gud är trenne successiva uppenbarelseformer af den eviga gudamenniskan. »Gud, säger han, är Jesus Kristus, som är Jehovah Herren, af evighet skapare, i tiden återlösare och i evighet pånyttfödare»; hvarvid är att märka, att före verldsskapelsen fanns ingen sådan treenighet, emedan menniskosonen då ej behöft framträda, liksom före Jesu himmelsfärd ingen helig ande. Den trefaldighet, som sålunda historiskt uppkommit, innebär, att det gifves »ingen annan Gud fader, än Jesu Kristi gudom; ingen annan Gud Son, än Jesu Kristi mandom; ingen annan helig Ande, än Jesu Kristi kraft». Detta gudomsförhållande förklaras för öfrigt hafva sin motsvarighet i den menskliga personlighetens enhet af själ, kropp och deras gemensamma verksamhet [1]).

I fråga om *skapelsebegreppet* förkastade han den gamla dogmatikens lära om en skapelse af intet, ty af intet blir intet, och använde i stället de i den teosofiska literaturen välbekanta sväfvande uttrycken om dels en andlig sol, af hvilken allt andligt emanerat och som är Guds rena kärlek, dels en naturlig eller materiel sol, af hvilken denna verlden emanerat och som är den rena elden. Begge solarne stå i kausalsammanhang till hvarandra och ytterst till Gud, allt varandes ursprung. Böhmes tankar om verldsskapelsen äro tydligen icke främmande för Svedenborg, hvarföre han ock åtskilliga gånger af sina första lärjungar uppmanades att lemna närmare besked om sin ställning till den tyske teosofens system. Men angelägen som han alltid var att tillskrifva sin lära ett omedelbart gudomligt ursprung, förklarade han, att han icke läst Böhmes skrifter. Bekant är äf-

1) *Vera chr. rel.* §§ 26. 82. 158. 170. 172. *De nova Hieros. et ejus doctrina* §§ 280—297. *Arc. coel.* §§ 1439. 1999. 2329. 10738.

ven, att han under senare år icke brukade studera andra skrifter än bibeln och sina egna. Högst sannolikt har han dock under sin så kallade vetenskapliga period, då han sjelf utvecklat sig till en betydande naturfilosof, genom Dippel eller någon annan mans skrifter gjort bekantskap med den teosofiska verldsåskådningen, som på hans tid måste hafva varit temligen känd i den lärda verlden [1]).

Svedenborg har uttalat många sköna tankar om det paradisiska tillståndet och om den förmåga, menniskan i det samma hade att i den naturliga verlden skåda spegelbilder af himmelska verkligheter. Han erkänner äfven en andlig kärna i den bibliska berättelsen om ett syndafall bestående deri, att »den äldsta kyrkan» fritt öfverlemnade sig åt egenkärlek och verldskärlek, tillfölje hvaraf hon ock förlorade sin ursprungliga höga vishet och kunskap om Gud och naturen. Vidare medgifver han, att sedan detta fall en gång egt rum, ärfva alltid barnen af sina föräldrar en naturbestämdhet, som är riktad på det onda och falska. Genom samma fall uppkom äfven för första gången helvetet, hvilket bestämmes såsom ett samfund af aflidna onda menniskor. Tillvaron af en mörkrets furste i kyrkolärans mening nekas bestämdt, men så mycket mera betonas och inskärpes, att de onda andarne alltifrån sitt inträde i andeverlden kunna utöfva den djupaste andliga inverkan på de i sinneverlden ännu lefvande. Och denna inverkan blef med tiden så öfverväldigande, att all himmelsk förbindelse med jorden derigenom var på väg att upphöra och skulle också helt och hållet upphört, om icke Gud ändtligen låtit sig födas såsom menniska och efter en segerrik kamp lyckats rensa luften från djeflar och frälsa verlden från helvetets öfvermagt.

Vi få här anledning att närmare lära känna den svedenborgska kristologien eller *läran om återlösarens person*. Jesus Kristus var icke Guds son af evighet utan sjelf den ende evige Guden; han var icke heller Marias son, ty genom sin moder ärfde han blott den naturliga, med svaghet och onda böjelser behäftade lekamen, hvari han under sitt

1) Se *Vera chr. rel.* §§ 75. 76. Se äfven den djupsinniga och af nit om den evige personlige Gudens ära lågande syn, som finnes införd i §§ 77. 78. 80.

förnedringstillstånd framträdde och hvilken han vid sitt förhärligande helt och hållet bortlade. Namnet Guds Son kan dock tilläggas Kristus, om dermed icke menas något annat än det gudomligt naturliga menniskoväsen, som hos honom fanns under den tid han lefde på jorden. Sjelf talade han då visserligen om sin Fader och bad äfven till honom, men detta berodde endast derpå, att han hade medvetande både af sitt eviga, fullkomliga gudomsväsen och af sin från Maria ärfda skröpliga naturbestämdhet. Han var också till sitt egentliga eller gudomliga väsen fullkomligt oberörd af alla frestelser och lidanden. De pröfningar, hans med mensklig svaghet behäftade natur måste erfara, voro dock af stor betydelse. Det var nämligen i och genom denna natur han kunde komma i beröring med, röna inverkan af och besegra de onda andarna. Det var ock genom att sjelf bekämpa, tygla och helga denna sin skröpliga natur, han visade för alla menniskor den enda rätta vägen till vinnandet af en förhärligad eller förklarad lekamen. Alla hans frestelser, lidanden och qval, äfven dem han utstod på korset, berodde alltså dels på djeflarnes inverkan och angrepp, dels på den reningsprocess, han måste underkasta sig, sedan han en gång »iklädt sig den fallna menniskonaturens onda böjelsers former» [1]).

Hvad vidare beträffar den betydelse, Svedenborg tillskrifver det af Herren utförda *återlösningsverket,* hafva vi först att lägga märke till hans bestämda förnekande af den kyrkliga försoningsläran. I likhet med Dippel frånkänner han nämligen Gud all slags vrede på den grund att Gud såsom Gud aldrig kan förändra sina känslor i förhållande till menskligheten eller låta sitt förhållande till menniskorna bestämmas af deras förhållande till honom. Det kan följaktligen icke heller blifva ens fråga om, att Gud skulle behöfva försonas eller att han skulle vilja eller kunna pålägga Herren något strafflidande, och då Kristus sjelf är den ende sanne Guden, kan han icke heller uppträda såsom någon medlare mellan Gud och menniskor. Otänkbart vore

1) *Arc. coel* §§ 36. 37. 6849, 10057. *Nova Hierosol.* §§ 282—286. *V. chr. rel.* §§ 82—106.

äfven, att någon annan skulle kunna träda emellan, ty ingen kan enligt gudomlig lag vare sig lida eller uppfylla Guds vilja i en annans ställe.

Kristi återlösningsverk måste derföre uppfattas på ett annat sätt, nämligen såsom ett öfvervinnande och tillbakaträngande af den öfvermagt, som helvetets andar genom syndens utbredande förskaffat sig öfver både aflidna och lefvande menniskor. Hans frälsningsverk gälde alltså både andeverldens änglar och denna verldens menniskor, hvilkas fria vilja och kroppar förut en tid bortåt varit i mer och mindre grad af onda andar besatte. Från sin träldom under dessa blefvo de nu förlossade, hvarigenom ock himlarnes ordning och jämvigt blef återstäld. Genom denna lära om den allmänna återlösningen anser Svedenborg sig ock hafva beredt väg för mensklighetens befrielse från den barbariska försoningsdogmen, en villfarelse så stor, att den i förening med treenighetsläran »förstört hela kyrkan ända till den grad, att icke något andligt i henne återstod»[1]).

Den allmänna återlösningen från helvetets öfvermagt utesluter dock icke nödvändigheten af en personlig eller subjektiv rättfärdighet och salighet. En undersökning af *frälsningsvilkoren å menniskans sida* gifver vid handen, att Svedenborg afgjordt förkastar den lutherska läran om rättfärdiggörelsen genom tron allena, som han än i likhet med sin fader spefullt benämner *solifidismus,* än rent af kallar en satanisk lära. Långt ifrån att syndaförlåtelse och tillräknande af Kristi förtjenst skulle kunna göra menniskan till ett Guds barn, är det just genom läran härom, som hon frestas att blifva den allra säkraste verldsträl. Hon skulle för öfrigt icke ens kunna uthärda närheten af, ännu mindre tillegna sig frälsarens egen gudomliga rättfärdighet. Men om nu någon häremot vill erinra om den stora betydelse, bibelordet tillskrifver Herrens blod såsom reningsmedel, så svarar den svedenborgska symboliken, att blod i regel betyder sanning, och att det alltså är den gudomliga sanningen, som genom att återlösa oss från villfarelser äfven renar oss från de former af ondt, som villfarelsen förorsakar.

---

1) Se *V. chr. rel.* §§ 115—133 (is. sistnämda §).

Efter att på dessa grunder stämplat vår kyrkas soteriologi såsom helt och hållet vilseledande, har Svedenborg såsom de enda rätta subjektiva frälsningsvilkoren bestämt »tro och kärlek, hvilka ingjutas i oss från himmelen, endast vi uppriktigt *önska och förtjena det genom våra gerningar*». Omvändelsens eller pånyttfödelsens nödvändighet förnekas icke, men förvandlingen tänkes så småningom ega rum, dels derigenom att förståndet upplyses af den himmelska sanningen, hvilket är den rätta trons begrepp, dels och i synnerhet derigenom att menniskan på ett fritt och *sjelfverksamt* sätt uppfyller kärleksbudet i goda gerningar. Hufvudvigten lägges alltså på kärleken och dess bevisning: det tillkommer menniskan att genom ett lif i kärlek godtgöra hvad hon brutit, och hennes eviga väl och ve skall helt och hållet bero på hennes moraliska förtjenst och värdighet. Den sanna tron, det vill säga den rätta insigten i de himmelska sanningarne, skall icke uteblifva, hvarhelst den till saligheten nödvändiga kärleken tagit form och gestalt i menniskans lif. Utom den allmänna återlösningen skall Gud ock gifva dem, som bedja derom, goda impulser till syndens öfvervinnande, äfvensom förr eller senare bringa till stånd en harmonisk förening af dygd och lycksalighet. I kraft af denna lära tror Svedenborg sig ock kunna tillförsäkra alla de menniskor, som efter sitt samvete lefvat i menniskokärlek, utsigt till evig salighet, ätven om de här varit hedningar och gudsförnekare. Ty de, som hafva något godt hos sig vid sin hädanfärd, skola i det andra lifvet äfven vilja mottaga trons sanningar, och ehuru de, som dö i barnaåldern, icke ens hafva detta vilkor, skola äfven de efter förut i himmelen erhållen uppfostran blifva delaktiga af full salighet[1]).

Hvad nu blifvit anfördt angående de särskilda hufvuddogmer Svedenborg uppstält har gällt de läror, som han närmast grundat på sin uppfattning af bibelordets inre mening, hvars framläggande med gudomlig auktoritet han ansåg vara det ena stora hufvudändamålet med sin utomordentliga kallelse. Vi komma nu att lära känna betydelsen af det andra

1) *Vera chr. rel.* §§ 626—660. 336—384. Jfr svaret på 14:de frågan i Kort framställning af nya kyrkans lära, utg af *A. T. Boyesen* i Sthm 1877.

ändamålet, bestående deri, att han trodde sig, likaledes under Guds omedelbara ledning, vara kallad att till menniskorna på jorden meddela hvad han i andeverlden, under umgänget med goda och onda andar, sett och hört angående *de yttersta tingen och lifvet efter detta.* Det egentligt nya i hans teosofi och det som i början gjorde honom ryktbar och förskaffade honom stort anseende, det var just dessa hans uppenbarelser angående framtiden och lifvet efter detta. Äfven Oetinger, som aldrig kunde förlika sig med Svedenborgs exeges, trodde delvis på hans andeskåderi eller på hans andelära i inskränkt mening. Han fick ock lida för denna sin tro så pass mycket, att han kan räknas såsom den förste kände svedenborgske martyren.

Svedenborgs *andelära i inskränkt mening,* hvilken omfattar hufvudsakligen samma frågor, som ingå i den kyrkliga dogmatikens *eskatologi,* stöder sig delvis minst lika mycket på den andliga bibeltolkningen som på särskilda uppenbarelser angående andeverldens hemligheter. Nu bör dock genast anmärkas, att Svedenborg icke känner någon lära om de yttersta tingen i betydelsen af denna verldens sista tider. Han afvisar såsom Gud ovärdig föreställningen om denna *verldens undergång* och uppfattar de profetior i bibeln, som efter bokstafsmeningen handla om en dylik undergång, såsom syftande på den gamla kyrkans och villfarelsens upplösning. Han tillskrifver ock den genom honom grundlagda kyrkan samma bestämningar, som i bibeln tilläggas kristokratiens eller det tusenåriga rikets tidehvarf. Han tvekar derför icke heller att på sig sjelf tillämpa bibelordets löften om *Kristi andra ankomst,* så att denna ankomst alltså skall hafva skett i och med den nya lära, som genom Svedenborg kommit menskligheten till del. Han har vidare äfven åt bibelns lära om *den yttersta domen* gifvit en andlig betydelse, som står i uppenbar motsats till den vanliga uppfattningen. Att verldsdomar flera gånger egt rum, nekade han icke, men den sista eller den som bibeln kallar den yttersta domen hade han sjelf bevittnat i andeverlden, der den utfördes år 1757. Anledningen till denna dom var väsentligen densamma, som hade föranledt Herrens första tillkommelse. Den onda andeverlden hade nämligen åter

börjat i hög grad förhindra förbindelsen mellan himmelen och menniskoslägtet, och de ondas öfvermagt i förhållande till både den goda andeverlden och de här lefvande menniskorna hade hufvudsakligen genom den gamla kyrkans villfarelser och andliga mörker fått en så stor omfattning och betydelse, att Herren måste ingripa för sista gången, dels för att åtskilja de onda och de goda andarne från hvarandra, dels för att genom Svedenborg förkunna sin förkastelsedom öfver den gamla kyrkans tro och lefverne samt förmedla det himmelska Jerusalems nedstigande till jorden. Och detta nedstigande skedde några år derefter, nämligen dagen efter det Svedenborg fullbordat sitt stora arbete öfver den sanna kristna religionen, hvilket egde rum den 19 juni 1770. Dermed, så bedyrar han lifligt, grundades den nya kyrkan, det vill säga den nya himmel och den nya jord, som Guds barn här hafva att vänta.

Vidare må nämnas, att Svedenborg äfven förkastade den gamla dogmatikens framställning af *uppståndelsen*, enligt hvilken menniskan efter döden skall lefva utan lekamen ända till verldsutvecklingens slut, men då åter förenas med den ur grafven till lif uppväckta stofthydda, som hon här burit. Denna läras orimlighet vore uppenbar äfven ur den synpunkten, att menniskan till sitt väsen vore enhet af ande och kropp, hvarföre hon icke ens kunde tänkas utan kropp. Svedenborg hade för öfrigt i andeverlden blifvit förvissad derom, att menniskan omedelbart efter det här alla lifstecken upphört skulle i en annan verld uppvakna med samma föreställningar, drifter och egenskaper, som utmärkte henne i detta lifvet, blott med den skilnaden, att hennes kropp icke der kommer att bestå af samma grofva materia, som här utgör själens organ. [1])

Och härmed hafva vi kommit in på den del af andeläran, som skall undervisa oss om lifvet i en annan verld och som grundar sig icke blott på hvad Svedenborg hört utan äfven på hvad han sett i andeverlden, såsom det ut-

1) *Vera chr. rel.* §§ 693. 756—791. Jfr svaret på 309 frågan i Boyesens katekes. *De nova Hicrosolyma* §§ 1—7.

tryckligen står angifvet å titelbladet af den år 1768 utkomna ryktbara boken de coelo et ejus mirabilibus et de inferno. Med afseende å de uppenbarelser, som i detta ämne blifvit lemnade, böra vi dock från början anmärka, att bland Svedenborgs egna lärjungar olika uppfattningar gjort sig gällande angående hans verkliga mening i åtskilliga hithörande frågor.

Den vigtigaste delen af de direkt från andarnes verld komna uppenbarelserna behandlar tillståndet efter döden. Svedenborg säger sig genom avtopsi hafva fått veta, att menniskan först kommer att tillhöra ett *mellantillstånd*, hvars ändamål är att bringa till mognad den goda eller onda själsrigtning, menniskan här sjelfviljande förvärfvat sig, och målet för denna utveckling är, att det inre lifvet slutligen skall få en detsamma fullt motsvarande yttre verld. Såsom redan är antydt, skall enligt Svedenborg lifvet i detta mellantillstånd vara öfverhufvudtaget likt lifvet här på jorden, och finnas der alltså allehanda klassåtskilnader och laster, sysselsättningar och nöjen, religioner och strider, hvilka beskrifvas på ett sätt, som visar, att Svedenborg åtminstone väl kände till denna verldens virrvarr.[1]) Meningen skall dock vara att framhålla, hurusom den menniska, som här allvarligt sträfvat att efter bästa förstånd uppfylla dygdens eller menniskokärlekens kraf, skall i andeverlden öppna sig för himmelens sanningar och blifva salig. Å andra sidan skola de, som här underlåtit att omvända sig och frigöra sig från egenkärlekens fjettrar, vara urståndsatte att i en annan verld medverka till någon sinnesförändring och derföre med inre nödvändighet utveckla sig till verkliga djeflar för all evighet. Åtskilliga mera betydande svedenborgska teologer, bland hvilka endast svenskarne Fr. H. v. Walden och Achatius Kahl må anföras, hafva emellertid framhållit, att om ock nya kyrkan för sin dogm om ett evigt helvete med fullt skäl kan åberopa sig på Svedenborgs ofta upprepade tal om de ondas eviga straff (æterna supplicia), och ehuru en dylik lära äfven torde vara för den stora allmänheten nöd-

1) Jfr *Vera chr. rel.* §§ 150. 792. 734. 735. 737. 678. 798. 802. 804. 808. 72.

vändig att fasthålla, Svedenborgs hela system dock fordrar en alltings återställelse. Hans egna dagböcker, hvilka först i detta århundrade blifvit utgifna, innehålla ock bestämda och tydliga uttalanden, enligt hvilka helvetesstraffets ändamål är förbättring. Så t. ex. yttrar han sig icke kunna antaga den orimliga läran; »att Herren låter någon undergå eviga straff för ett så kort lifs förseelser som det närvarande, eller derföre att någon tilläfventyrs ansett sina åsigter för sanna och så stadfästat dem hos sig. Derföre skola vi icke tro, att Herren tillåter någon straffas, ännu mindre beständigt och i evighet, utan för att förbättra honom, ty allt hos Herren är godt, är ändamål, ja ett godt ändamål, men evigt plågande har icke något ändamål». [1])

I alla händelser anser sig Svedenborg vara i tillfälle att försäkra en och hvar, att lifvet i mellantillståndet efter 1757 års yttersta dom icke skall blifva långvarigt utan i värsta fall endast räcka i 30 år efter vår nuvarande föreställning om tid. Beträffande särskildt det tillstånd, som derpå följer för de goda, eller *himmelen,* tänker sig Svedenborg en trefald af himlar och en mångfald af grupper och boningar allt efter graden och beskaffenheten af individens himmelska lif. Himmelen är nämligen en oändlig verld med ett oändligt framåtskridande, och med den största möjliga harmoniska mångfald af de renaste former och sysselsättningar. Der finnas till och med skolor, trädgårdar, vackra kläder och alla med den sanna kärleken förenliga nöjen och njutningsmedel. Det himmelska lifvet får naturligtvis derigenom en mycket realistisk prägel, så att det i allt väsentligt liknar det lif, som kiliasterna vänta sig i det tusenåriga riket här på jorden. Svedenborg utgår derifrån, att själens lycksalighet icke kan kännas eller erfaras på annat sätt än genom både vital- och organsensationer, och att det derföre äfven i himmelen måste finnas yttre medel, som kunna göra intryck på menniskans högre och lägre sinnen. I en af sina förnämsta syner berättar Svedenborg utförligt om himmelens nöjen och huru dessa från att vara yttre blifva inre.

6) Se *Em. Svedenborgii* Diarium spirituale (Tüb. 1844) §§ 489. Jfr § 2793.

Till förströelser, som här uppräknas, höra på söckendagar vokal- och instrumentalmusik på alla offentliga platser samt lekar och skådespel. Dessutom sjunga unga flickor hvarje morgon från husen deromkring sånger, som genljuda i hela staden. De besjunga böjelsen för andlig kärlek, och denna sång intränger i åhörarnes själar och väcker der motsvarande känslor. De skådespelare, som uppträda, framställa det andliga lifvets handlingar, men allt oanständigt och ohöfviskt kunna de icke visa annorlunda än genom bilder och såsom på afstånd. Måltider och gästabud finnas naturligtvis också i himmelen och lemna i fråga om lysande serviser, välsmakande rätter och viner ingenting öfrigt att önska. På söndagarne bjudes man på svedenborgianska predikningar med de vanliga utfallen mot treenighets-, försonings- samt trosrättfärdiggörelseläran. Äfven äktenskapets nöjen finnas och de utgöra, som det synes, hufvudsaken i det saliga lifvet, liksom åt familjelifvet i denna verlden tillmätes den största betydelse. Nu är det visserligen sannt, att hvarjehanda anmärkningar ej utan skäl hafva alltifrån Svedenborgs tid framställts mot renheten af de grundsatser Svedenborg gjort gällande i äktenskapsfrågan, så vidt den faller inom denna verlden och mellantillståndet. [1]) Men så vidt vi funnit har han öfverhufvudtaget framstält en efter jordisk måttstock sedligt ren fantasimålning af det himmelska äktenskapets väsen. Ehuru han äfven med afseende på detta fasthåller könsåtskilnaden, och låter hvarje man förenas med en viss qvinna, finnes dock ingen rent sinnlig fortplantningsdrift och äktenskapets sällhet är helt och hållet beroende af ömsesidig sympati eller andligt frändskapsförhållande. [2])

Att känslomomentet i alla fall spelar en stor rol i den lycksalighet, hvarom nu är fråga, kunna vi förstå af dessa

1) Se Svedenborgs 1768 utkomna och i Sverige med qvarstad belagda bok *De amore conjugali* §§ 432—491.

2) Ett par yttranden af Svedenborg torde förtjena anföras: »helvetet i det hela kallas horeri och himmelen i det hela kallas äktenskap». Se *De amore conj.* § 520. »I himmelen älska vi jungfrur för deras skönhet och behaget i deras seder, och vi älska dem häftigt, men kyskt». *V. chr. rel.* § 749.

Svedenborgs ord: »på det jag skulle veta, hvad himmelsk glädje är, skänkte mig Herren den nåden att erfara denna glädje. Jag njöt henne och känner således hennes beskaffenhet, ehuru jag icke kan beskrifva henne. För att dock gifva någon föreställning derom, vill jag säga, att der utgör känslan af tusen sinom tusen njutningar blott en känsla, som innefattar och sammansmälter dem alla i ett enda salighetsrus. Dessa känslor och njutningar komma från himmelen enligt dess ordningar och enligt den ängels tillstånd, som erfar dem. De minsta ting i himmelen innehålla en oändlig mängd andra regelmessigt ordnade ting. I himmelen lefver och verkar allt, och allt är inre, emedan den himmelska glädjen utgår och härrör från det inre. Under det hänryckningstillstånd, hvari jag blef försatt, kände jag, att all fröjd och njutning utgick från hjertat och spridde sig till alla mina fibrer och genomträngde dem så, att hvarje fiber var idel vällust och förtjusning». [1])

Skildringen af det svedenborgska *helvetet* erbjuder, efter hvad vi förut lärt känna om mellantillståndet, inga andra egendomliga drag, än att dess invånare föreställas utan några samvetsförebråelser i det hela njuta af en tillvaro efter deras inre lustar, dock så, att djeflarne ofta kunna, liksom de alltid vilja, göra hvarandra allehanda obehag. Ty alla hafva de sin förnöjelse antingen i horeri eller tjufveri eller hersklystnad eller mord m. m. Detta helvete påminner allramest om ett menageri af allehanda vilda djur, hvilkas egentliga plåga består deri, att de icke obehindradt få tillfredsställa alla sina drifter. De värsta djeflarne, de som velat förstöra menniskornas själar, blifva ock af Svedenborgs fantasi sjelfva slutligen förvandlade till ohyggliga djur. [2]) Det rysligaste i denna framställning af helvetet återstår dock att nämna. Svedenborgs helvete är nämligen äfven bebodt af s. k. sataner, hvilka till skilnad från de förutnämda djeflarne icke

1) Se *Arc. coel.* §§ 698. 1106. 2776. 3028. *Vera chr. rel.* §§ 150. 731—746. 750—752. 792. 661. *De coelo et inferno* §§ 366—386 (de conjugiis in coelo).

2) *Vera chr. rel.* §§ 35. 80. 123. 455. *Arc. coel.* §§ 814—828. *De amore conj.* §§ 294. 430. 431. 461. 500. 505. 520. 524.

egentligen lefvat i liderlighet och andra former af djuriska drifter utan i lögn och villfarelser i fråga om trons sanningar. Och till dessa sataner räknar Svedenborg icke blott den stora mängden af reflekterade fritänkare och ateister utan äfven alla de kristna, som med fast öfvertygelse omfatta sådana kyrkliga dogmer som treenighetsläran, rättfärdiggörelsen genom tron o. s. v. Den af nykyrkligt renlärighetsnit hänförde mannen drog icke ens i betänkande att till helvetets djupare schakter nedstörta aposteln Paulus, dels derföre att denne skall hafva varit högmodig i förhållande till de andra apostlarne, dels ock emedan hans epistlar »sakna helt och hållet korrespondens och betydelse och glömma det goda, som kommer af kärleken, och hålla sig blott till det sanna, som kommer af tron». Om Luther vet Svedenborg berätta, än att han i andeverlden slutligen blef öfvertygad om falskheten af sin lära om tron, än åter, att »han nedstörtades till den boning i helveteskroppens ljumske, dit de egenkära och trätgiriga komma, och der de ständigt gräla, slåss och sönderrifva hvarandras kläder». I samband härmed må nämnas, att Svedenborg menar sig hafva funnit i helvetet Gustaf Vasa »vansinnig af hersklystnad»; likaledes Gustaf II Adolf, Karl XII och många andra stora namn i Sveriges historia, hvilkas helvetiska tillstånd skildras på ett så vedervärdigt sätt, att vi icke vilja nämna det. [1])

Vi afhålla oss äfven att här redogöra för ett annat ämne, som dock icke är lika förargelseväckande, nämligen Svedenborgs fantasibilder af menniskolifvet på en mängd himlakroppar, helst som äfven detta lif i allt väsentligt har sina urbilder här på jorden; Svedenborg fann ock lämpligt göra vår jord till den förnämsta så till vida, som Gud icke på någon af de öfriga planeterna skall hafva uppenbarat sig såsom menniska och deras aflidna menniskor efter döden måste samlas i den till vår jord hörande andeverlden. [2])

1) Se *Diarium Spirituale* §§ 4321—4323. 4412. 4413. 4824. 4561. 4562. 4631. 5103. 5105. 5912—5915. 6039. 6042. 6034. 6035. 3119. 4748—4752. 4873. 4892. Vera chr. rel. § 796.

2) Se *Arc. coel.* 6,699. 9350—9361. 7358—7365. 7475—7487. 9583. 9790. 10736—10737. *De coelo et inferno* §§ 415—420. *De telluribus in Universo* §§ 1—5.

Sådan är i allmänna drag den religionslära, som Svedenborg i en stor mängd digra skrifter framstält. Såsom från början anfördes, åberopar han sig på en gudomlig ingifvelse, men då nu enligt hans egen uppgift hans s. k. uppenbarelser grunda sig icke blott på hvad han sett i andeverlden utan ock på hvad han hört under sina samtal med allehanda goda och onda andar, och då vidare icke blott han gjorde besök hos andarne, utan dessa äfven besökte honom, ifall han genom deras tillkallande ville vinna någon nyttig upplysning, så är det icke alldeles utan anledning, som Svedenborg blifvit kallad den moderna spiritismens fader. Svedenborgianismen och spiritismen hafva nämligen icke blott det gemensamt med hvarandra, att begges normalprincip är att söka uti andeuppenbarelser, och att dessas innehåll ofta rörer sig omkring såväl högst vidunderliga som de mest hvardagliga ämnen; äfven spiritisternas religiösa föreställningar hafva i flera afseenden den mest otvetydiga likhet med Svedenborgs. Ty äfven de förra hafva af andarne i en annan verld blifvit befästade i sin förnekelse af kyrkans lära om en treenig Gud, en försoning genom Kristus, en rättfärdiggörelse genom tro, en yttersta dom, en satan o. s. v., hvartill kommer, att lifvet i andeverlden äfven enligt spiritisterna uppfattas i sak lika realistiskt, lika jordiskt som af Svedenborg. [1])

Det finnes dock äfven några olikheter. Den vigtigaste är naturligtvis den, att Svedenborg »bekänner, att Jesus Kristus är kommen i köttet» och i alla evigheter sitter såsom Gud sjelf på Guds tron. Genom denna bekännelse kan svedenborgianismen anses vara en kristlig religion, hvilket icke kan sägas om spiritismen. Och ehuru Svedenborg genom sin lära om ordets inre mening beredt sig tillfälle att på ett väsentligen orakelmessigt sätt och utan egentligt sammanhang med den grammatiskt-logiska interpretationsmetoden, tolka den heliga skrift, påstår han dock och hans kyrka efter honom, att den nya läran stöder sig på bibelordet.

1) Se bl. a. *Allan-Kardec* (Hippolit-Rivail), Andarnes religion, öfvers. af E. Sparre.

Den aktning, för hvilket detta ord härigenom blir föremål, finnes icke hos spiritismen, som hvarken tror på Kristus eller ordet och i stället omedelbart genom andesamtal söker få reda på sanningens väg. En annan vigtig skilnad ligger deri, att svedenborgianismen i Svedenborg ensam ser det enda ofelbara mediet för uppenbarelser från andeverlden, under det att deremot spiritismen icke eger någon absolut måttstock, efter hvilken de olika mediernas tillförlitlighet kan pröfvas. En följd af denna olikhet är, att under det att svedenborgianismen kan stödja sig på en enda mans i det stora hela sammanhängande utsagor, måste spiritismen gång på gång finna sig försatt i valet mellan de många mediernas ofta hvarandra motsägande vittnesbörd och kan icke, såsom Svedenborg trodde sig förmå, på förhand afgöra, hvilkas andevittnesbörd äro vilseledande.

Dessa nu påpekade hufvudolikheter hafva dock icke kunnat förekomma, att svedenborgianismen alltsedan stiftarens dagar inom sitt eget sköte haft hängifna medlemmar, som trott sig ega andeuppenbarelser, och, såsom i det följande skall visas, hörde just hvad man sedan slutet af 1840-talet kallar spiritism redan för hundra år sedan till den i Sverige då officiösa svedenborgianismens älsklingsnöjen. Och denna omständighet kan lätt förklaras. Ty först och främst gillar Svedenborg helt och hållet spiritismens princip, att vi menniskor allestädes äro omgifna af aflidna menniskors själar, och att dessa äro i tillfälle att meddela sig med de lefvande; äldre och nyare exempel på visionärer ville icke heller Svedenborg undanhålla utan tvärtom framhålla såsom bevis, att dylika företeelser tillhöra alla tider. Vidare hade han med sitt eget exempel visat, att vi icke behöfva ställa oss till efterrättelse bibelordets förbud mot andebesvärjelse och ställandet af frågor till de döda (5 mos. 18, 11); han har visserligen uttalat varningar mot andra menniskors försök att genom *sjelftagna* medel ställa sig i förbindelse med bortgångna andar, för att söka utforska tillståndet efter detta, men något annat skäl för denna varning har han icke anfört, än att man på detta sätt står i stor fara att blifva en lek-

boll för de onda andarnes list och bedrägerier. [1]) Slutligen må nämnas, att svedenborgianismen i ljuset af sin stiftares lära förklarar sig med visshet hoppas på en tid, »då det öppna umgänget med den andliga verlden skall varda allmänt återstäldt». Och då spiritismen säger, att det är just denna tid, som nu är kommen, så skall det ock vara förgäfves, som vissa svedenborgare försöka bekämpa det moderna andeskåderiet, allrahelst som Svedenborg sjelf icke stannat med att på anförda skäl varna för ett sjelfvilligt sökt andeumgänge, utan uttryckligen förklarat, att hvar och en, som icke vore köttsligt sinnad, kunde lika väl nu som i gamla testamentet och som han sjelf hafva andeuppenbarelser, ty »annorlunda är med dem som hålla sig till Herren». Dessa skola beskyddas af honom, så att onda andar ej kunna göra dem någon skada. [2])

Det nära samband, som, enligt hvad nu är visadt, eger rum mellan spiritismen och svedenborgianismen, är emellertid egnadt att försvaga förtroendet för Svedenborgs »gudomliga ingifvelse». Utom de bevis derpå, som i den följande framställningen skola lemnas, må här nämnas ett exempel från nyare tid, hvilket väckt stort uppseende i vårt eget land. År 1881 utgaf en aktad svensk svedenborgare i Nordamerika C. G. Helleberg ett häfte »spiritistiska meddelanden», i hvilka äfven funnos bref från en ande, som uppträdt under Svedenborgs namn. Enligt dessa bref skulle denna ande hafva för nämda lärjunge förklarat spiritismen vara bestämd att blifva »menniskoslägtets allmänna religion» och derjämte gjort följande medgifvande: »mina skrifter, såsom jag nu ser dem, voro en besynnerlig blandning af sanning och villfarelse, ehuru som jag tror med sanningen vida öfvervägande. Jag önskar, att verlden, isynnerhet mina efterföljare, lärjungar af nya Jerusalems kyrka, må i sanningens intresse ut-

---

1) Se Svedenborgs bref till riksrådet grefve G. Bonde i *R. L. Tafel*, Documents II, 1: 231 ff.

2) Se *Imm. Tafel*, Urk. 1842 s. 43. Närmare upplysningar om svedenborgianismens och spiritismens förhållande till hvarandra på 1850- och 1860-talen erhållas i *F. Ehrenborgs* i nykyrklig anda utgifna tidskrifter: »Något nytt», 1855—64 och »Kristligt sändebud», 1869—73. Se ock hennes »Bref från England» 1852—53.

rensa de villfarelser och omogenheter, som ovetande, om än med all aktningsfullhet, insmögo sig i mina teologiska skrifter».

Denna helsning från andeverlden har naturligtvis emottagits med mycket vemodiga känslor af dem, som fortfarande vilja tro både på spiritismen och på Svedenborgs ofelbarhet, och deras hufvudorgan i vårt land har icke kunnat på annat sätt tillbakavisa den gjorda anklagelsen än genom följande alternativ: »antingen skulle det sorgliga och oförklarliga inträffat, att Svedenborg blifvit en ond ande, eller har en ond ande missbrukat hans namn». [1])

Begge dessa antaganden bevisa, på huru svaga fötter den lärobygnad står, hvars egentliga bevisningsgrund är andeuppenbarelser. Ty genom det förra antagandet har den ortodoxa svedenborgianismens organ i vårt land erkänt möjligheten af att Svedenborg, hvars utomordentliga benådning och andeutrustning ju skall utgöra en säker borgen för ofelbarheten af alla hans läror, blifvit en ond ande efter döden, men detta kan dock enligt hans egen högtidliga försäkran ingen annan blifva än den, som redan här i lifvet varit en inkarnation af lögn eller ondska. En lika stor sjelfmotsägelse ligger fördold i det andra alternativet. Ty då Svedenborgs egna lärjungar af hans ord och exempel äro berättigade att tro på spiritismens möjlighet och äfven att räkna på Guds beskydd mot onda andars list och bedrägeri, så böra de också vara i sin goda rätt, när de tro, att den ande, som i våra dagar uppenbarat sig under Svedenborgs namn, verkligen varit han sjelf och ingen annan. Och om nu icke desto mindre den omständigheten, att den spiritistiske Svedenborg öfver religionsstiftaren Svedenborgs skrifter uttalat det omdömet, att de »voro en besynnerlig blandning af sanning och villfarelse», skulle bevisa, att en ond ande missbrukat hans namn, så är detta ett påstående som spiritismen med goda skäl kan tillämpa på Svedenborgs teosofiska skrifter, ty hvem kan på förhand veta, att icke äfven Svedenborg sjelf blef vilseledd af onda eller ofullkomliga andars vittnesbörd? Är det förra möjligt och sannolikt, så måste

1) Se Skandinavisk nykyrktidning 1882: 220.

detsamma sägas om det senare exemplet. Och det kan aldrig häremot med framgång invändas, att saken helt och hållet beror på Svedenborgs skrifter, ej på hans person, och att dessa skrifter bestå profvet inför både ordets och förnuftets domstol, ty när man på detta sätt sökt vederlägga »spiritismens låga intinuationer», har man med eller utan uppsåt underlåtit påpeka, att Svedenborg sjelf grundat sin andelära på en för första gången till honom gifven gudomlig uppenbarelse, och att det är denna uppenbarelse, som enligt hans lära skall förklara både bibelordets och förnuftets utsagor, men icke tvärtom.

Vi anse oss i alla händelser fullt befogade att instämma i det totalomdöme, som Jung-Stilling i sin andelära gifvit öfver Svedenborgs andeuppenbarelser. Enligt detta omdöme bestod hans hufvudvillfarelse deri, »att han sjelf trodde, att Gud för honom öppnat förborgade kunskapskällor och utsett honom att i dessa yttersta tider göra hittills okända saker bekanta och lägga grunden till Kristi kyrka». Denna förklaring är af så mycket större betydelse, som Jung-Stilling medgifver icke blott, att Svedenborgs »skrifter innehålla mycket skönt, lärorikt och trovärdigt», utan äfven att han »haft ett mångårigt, träget umgänge med andeverldens invånare». Men lika afgjordt och otvifvelaktigt detta är i hans ögon, lika viss är han derpå, att Svedenborgs »fantasi mången gång bedragit honom, och att vissa andar stundom gifvit honom oriktiga underrättelser». [1])

1) Se § 118 i D:r *Jung-Stillings* andelära. Öfvers. Gbg 1812

## ANDRA KAPITLET.

### Svedenborgs egen verksamhet för sin andeläras utbredning.

Vid tiden för den nya andelärans framträdande hade Sveriges kyrka och folk fått göra närmare bekantskap icke blott med den urartade pietismen och den herrnhutiska nyevangelismen utan äfven med den på dogmer alltför rika ortodoxismen och det engelskt-franska fritänkeriet. Och dock var frihetstiden i Sverige ingen egentlig frihetstid på det religiösa och kyrkliga området. Ty samma strängt exklusiva statskyrkosystem, som under 1600-talet infördes i vårt land och som belade affall från den i konkordieformeln fixerade lutherska läran med förlust af medborgerliga rättigheter samt landsförvisning, bekräftades i 1720 års regeringsform. Men icke nog härmed. Ty först och främst är att märka, att de pietistiska rörelserna föranledde ännu mera skärpta bestämmelser. Konventikelplakatet af 1726 förbjöd nämligen äfven alla andliga sammankomster vid sidan af den legala gudstjensten i templet, och det var polismagten anbefaldt att söka förekomma konventiklars hållande uti enskilda hus och af obehöriga personer. Det dröjde dock ej länge, innan äfven detta stränga plakat visade sig vanmägtigt, isynnerhet sedan det dippelska oväsendet vållat vederbörande myndigheter nya bekymmer. K. Maj:t utfärdade derföre både 1732 och 1735 nya påbud till hämmande af hvarjehanda villfarelser. Det föreskrefs nu bland annat, att alla religiösa inom- eller utomlands tryckta skrifter först måste bestå profvet inför en på konkordieformelns grundval verkstäld granskning, innan de fingo köpas eller utlemnas i bokhandeln. Äfven bestämdes nu, att alla K. Maj:ts religionsstadgar skulle årligen på böndagarne uppläsas från

predikstolen, på det allmänheten måtte blifva på förhand varnad och skrämd för »allt misstänkt» och olagligt uppförande i religiöst afseende.

När sedermera de herrnhutiska rörelserna uppväckte nya farhågor för den konfessionella likformigheten och enheten, utkommo åter stränga konungabref, nämligen både 1751 och 1752, i hvilka dels hofrätterna anbefaldes att med all möjlig skyndsamhet upptaga, skärskåda och afdöma religionsmål, dels domkapitlen fingo en allvarlig påminnelse och befallning att »efter ed och embetspligt hafva nogaste tillsyn och vård» gentemot »alla insmygande svärmerier och kätterier»; särskildt borde läroverken och akademierna beskyddas för villfarelser och falsk lära. Dessutom utfärdades nya bestämmelser angående censuren. Denna borde ske på ansvar af hela det domkapitel, inom hvars område författaren var bosatt, hvarjämte alla kyrkliga myndigheter ålades understödja censor librorum och alla hans ombud inom rikets olika delar i utöfvandet af uppsigten öfver alla de böcker, som ifrån utrikes orter inkommo. Justitiekanslern anbefaldes ock att genom fiskalerna och andra kronobetjenter noga vaka öfver efterlefvandet af 1726 års konventikelplakat.

Af denna korta redogörelse för de af frihetstidens regeringar tid efter annan utfärdade religionsstadgar framgår, att alla möjliga juridiska åtgärder blifvit vidtagna för att från kyrklig tvedrägt, otro och irrläror förskona Sveriges folk och kyrka. Allraminst borde en så heterodox riktning som svedenborgianismen hafva der kunnat vinna insteg. Men det inträffade nu, hvad äfven eljes visat sig, att mycket stränga och minutiösa lagbud i regel icke hafva åsyftad verkan utan föra med sig ännu flera lagbrott än en mera mild och allmän lagstiftning. Det under frihetstiden mer än någonsin i lagparagrafer reglementerade religionstvånget var tydligen vanmägtigt gentemot tidsandans upplysningsfeber, såväl som emot den nya tidens andliga behof. Allt större och större blef också villervallan på det andliga området.

Huru kritisk och bekymmersam ställningen var vid tiden för Svedenborgs uppträdande såsom religionsstiftare kan man ana af ett memorial, som prestesståndet vid 1766 års riksdag tillstälde de öfriga riksstånden. Här klagas öfver, att alla K. Maj:ts landsfaderliga förmaningar till kyrklig fromhet och endrägt blifvit utan verkan, och att »det ena året efter det andra hafva de allmänneliga landssynder, uppenbar gudlöshet, Guds ords förakt och fritänkeri med religionens vanvårdnad, växt till sin höjd och landets olyckor i samma mån, steg för steg, dragit sig till mognad».

Men trots denna sorgliga erfarenhet hade presteståndet icke heller nu bättre botemedel att föreslå än att »kraftiga författningar derhän tagas måtte, att religionsstadgarne — på alla sina ställen eftertryckligen handhafvas och vederbörlig handräckning icke saknas mot fritänkare och falska lärare, som Guds församling med falska meningar oroa och bekymra, och der det skulle finnas, antingen i K. Maj:ts rådkammare, eller i domstolarne, sådana rådslag, som villoandar beskydda, eller med snöda skäl bemantla och försvara, sådant måtte allvarligen beifras och utan uppehåll till rättelse bringas. Härnäst, att det förderfliga fritänkeriet, som är all religions och goda seders bane, hos landets ungdom måtte förqväfvas, igenom allvarsammaste författningar emot anstötliga främmande skrifter och böcker, som med så mycken begärlighet läsas i förnämare och ringare hus, och emot ämbetsmän och privata personer, som med hand eller mun sådan landssmitta finnas fortplanta». För öfrigt yrkade presteståndet på särskilda åtgärder dels mot det dåliga föredöme, som utgick från konungaresidenset genom de religionsbelackare och föraktare, som der utkastade sitt förgift, dels mot hofpredikanternas slapphet och filosofiskt-verldsliga predikningar.[1])

Vi hafva anfört hufvudinnehållet af detta historiska dokument, icke derföre, att presteståndets yrkanden denna gång ledde till någon egentlig påföljd, utan för att visa att när svedenborgianismen gjorde sitt inträde i Sverige, den-

1) Se *Wallqvists* Eccles. Saml., 3:dje flocken, s. 399—408. Wexiö 1790.

samma der fann före sig visserligen en stor mängd äldre och nyare religionsstadgar, som afsågo att upprätthålla renlärigheten men hvilka dock icke blefvo med synnerlig ifver tillämpade, och vidare ett allmänt utbredt fritänkeri samt många falska lärare, hvilka enligt preseståndets förmenande icke saknade ett visst beskydd både vid domstolarne och i K. Maj:ts rådkammare. Det är ganska sannolikt, att preseståndet genom sistnämda påstående särskildt tänkte icke blott på Rutström utan ock på Svedenborg, om hvilken man vet, att hans andeskåderi redan från början af 1760-talet väckte stort uppseende i Stockholm och var föremål för de förnämsta riksrådens intresse.

Efter denna inledande framställning öfvergå vi till vårt egentliga ämne eller till redogörelsen för Svedenborgs verksamhet för utbredningen af den andelära, vi i föregående afdelning lärt känna.

Bankkommissarien Robsahm, som var en af den märkvärdige mannens personliga vänner, och äfven efterlemnat en kort skildring af hans sista lefnadsår, har kanske mer än någon annan gifvit det egentliga upphofvet till den sedermera utbredda sagan, »att Svedenborg aldrig någonsin i likhet med sekteriska personer ville göra proselyter eller öfvertala någon menniska att antaga hans åsigter». Det är åtminstone ett alltsedan Robsahms dagar allmänt upprepadt påstående, att Svedenborg aldrig sökte »stifta någon sekt» eller »genom personligt ingripande utbreda sin lära eller värfva anhängare», och att han derföre icke heller eftersträfvade «den minsta rubbning i kyrka eller stat». [1]) Onekligt är ock, att ehuru han ansåg sig kallad af Gud att grundlägga en ny kyrka på jorden, hans tillvägagående dervid var ganska olika de flesta andra religionsstiftares, reformatorers och sektmakares. Hans stammande tunga, hans samhällsställning och hela hans personliga anläggning, isynnerhet sedan

---

1) Se *Tafel*, Doc. (N:o 5 Robsahms memoirer) I: 34. *Fryxell*, Berättelser ur Sv. Hist. XLIII: 181. 2 uppl. *G. Knös*, Försök att utreda några vigtiga frågor. Ups. 1827 s. 232. 236. *B. v. Beskow*, Minne öfver Em. Svedenborg, Sthlm 1860 s. 6. *W. White*, Svedenborg, hans lefverne och skrifter. Öfvers. Kristianstad 1859 s. 105.

han blifvit spiritist, hindrade honom nämligen från att offentligt uppträda såsom predikant. Icke destomindre gjorde han mycket, ja han gjorde allt hvad han kunde göra för sin läras utbredning.

Först och främst må nämnas, att han, liksom förut Dippel, i enskilda samqväm brukade utan någon särskild återhållsamhet föra samtalet in på sina syner och nya förklaringar öfver den heliga skrift. Hans dagböcker gifva ock vid handen, att han stod i närmare beröring med flera mer och mindre bekanta personligheter och att han i det längsta hoppades kunna sätta en gräns för den andeförnekelse, som inom de bildade kretsarne börjat utbreda sig, genom att på det mest oförbehållsamma sätt beskrifva tillståndet i andeverlden. Det var först sedan han funnit, att detta hans tillvägagående väckte vissa prestmäns misshag och gaf dem anledning att utropa honom såsom en irrlärare eller till och med såsom en galen menniska, han beslöt sig för att med större försigtighet och klokhet låta sällskapslifvet tjena såsom medel för den proselytverksamhet, han ville utöfva. Han upphörde dock aldrig att taga emot besök, liksom att sjelf infinna sig på besök, och att dervid mera enskildt framhålla sina religiösa åsigter och erfarenheter i en så tilltalande dager, som det var honom möjligt.[1])

Vidare är att märka, att Svedenborg, likaledes efter Dippels föredöme, hufvudsakligen genom tryckta arbeten ville utsprida sina läromeningar. Han var ock öfvertygad, att i upplysningens tidehvarf detta medel var det kraftigaste af alla, och i denna tro författade och utgaf han med en högst ovanlig flit och företagsamhet en stor mängd arbeten af teosofiskt innehåll. De vigtigaste af dessa äro följande: 1:o Himmelska hemligheter, som innehållas i den h. skrift eller Herrens ord och nu blifvit upptäckta jämte det underbara, som blifvit sedt i andarnes verld och i änglarnes himmel. 8 qvartband. 1749—1756. 2:o Om yttersta domen och det förstörda Babylon:- således, att allt, som i uppenbarelseboken är förutsagdt, nu är uppfyldt. Efter hvad som blifvit

1) *Tafel*, Doc. I, 34.

hördt och sedt. 1758. 3:o Om himmelen och dess underbara ting, samt om helvetet efter hvad som blifvit hördt och sedt. 1758. 4:o Om jordkloten i vår solverld, hvilka kallas planeter, och om jordkloten i stjernhimmelen samt om deras invånare, äfvensom om andarna och änglarna der, efter hvad som blifvit hördt och sedt. 1758. 5:o Om nya Jerusalem och dess himmelska lära, efter hvad som blifvit hördt och sedt. 1758. 6:o Nya Jerusalems lära om Herren, om den heliga skrift och om tron. 1763. 7:o Änglavisheten angående den gudomliga kärleken, visheten och försynen. 1763. 1764. 8:o Den uppenbarade Uppenbarelseboken. 1766. 9:o Vishetens nöjen med afseende på den äktenskapliga kärleken, hvarefter följer dårskapens välluster med afseende på den horiska kärleken. 1768. 10:o Om själens och kroppens gemenskap, som man tror ega rum antingen genom fysisk inflytelse, genom andlig inflytelse eller förutbestämd öfverensstämmelse. 1769. 11:o Den sanna kristna religionen, innehållande nya kyrkans allmänna teologi. 1771. Af dessa delvis mycket vidlyftiga arbeten äro de fem förstnämda utgifna i London och de öfriga i Amsterdam, alla på latin. Dessutom efterlemnade Svedenborg ett stort antal manuskript, af hvilka rätt många efter hans död blifvit i tryck tillgängliga. Antalet af alla hans större och mindre skrifter uppgår till 150, af hvilka omkring hälften är af teosofiskt innehåll och stöder sig på hvad han sett och hört i andeverlden.[1])

För att erhålla den största möjliga krets af läsare inom hela kristenheten utgaf Svedenborg sina arbeten på sin tids verldsspråk, latin, helst som han väl kände sin oförmåga att för obildade menniskor göra sig och sin lära begriplig eller populär. Då han snart fann, att han för sina böcker hvarken kunde få förläggare eller något nämnvärdt antal köpare, använde han med samma frikostighet, som förut hans fader lagt i dagen i samma syfte, sin ärfda förmögenhet på det kostbara utgifvandet af sina värdefullaste handskrifter och skänkte likaledes med frikostig hand dessa

1) Se *Tafel*, Doc. II, 2: 884—1023.

sina böcker till flera bibliotek samt för öfrigt isynnerhet till biskopar och andra prester och teologer inom och utom sitt fädernesland. Och han nöjde sig icke med att på detta sätt få sina skrifter kända i vida verlden utan uppmanade ock personer, som voro föremål för hans synnerliga välvilja att bland sin omgifning göra de öfversända böckerna kända och äfven att meddela honom läsarens omdöme. Gerna ville han ock beredas tillfälle att häfva de betänkligheter, som hans andelära framkallat Fann han dessa betänkligheter vara ett uttryck af principiel art, var han icke mångordig och nöjde sig i regel med att hänvisa till sina utgifna skrifter. Mot dem åter, som han med eller utan skäl hoppades vinna på sin sida, visade han stort nit och icke ringa fyndighet vid försvaret för sin lära. Han underlät icke heller att till dem uttala sin uppriktiga förnekelse af den gällande kyrkolärans hufvuddogmer.

Alldenstund första paragrafen i då gällande tryckfrihetsförordning befalde, att alla manuskript, som i någon måtto anginge läran och våra kristendomsstycken, skulle förut af närmaste konsistorium öfverses, föll det Svedenborg aldrig in att ens sätta i fråga sina teologiska skrifters utgifvande i Sverige. Han insåg nämligen sjelf, att deras innehåll var sådant, att ingen enda af dem skulle hafva kunnat bestå profvet inför den under förra århundradet föreskrifna censuren Han lät derföre trycka dessa skrifter i England eller Holland, der detta obehindradt kunde ske. De exemplar han ville hafva spridda i Sverige skickade han sedan till enskilda bekanta derstädes med uppmaning till dem att verkställa utdelningen. På detta sätt blefvo flera af vårt lands biskopar och riksråd, ja till och med konungen och andra medlemmar af konungahuset försedda med Svedenborgs skrifter.[1])

Först vid 1768 års riksdag belades genom försorg af presteståndets dåvarande talman en dylik sändning från utlandet med qvarstad; författaren sökte visserligen få densamma upphäfd under förebärande, att den bok, han denna

1) *Tafel*, Doc. II, 1: 239. 243. 273. 306 f.

gång öfversändt till utdelning, nämligen om den äktenskapliga kärleken, var af moraliskt och icke teologiskt innehåll. Men vederbörande, som trott sig finna ganska osedliga åsigter angående äktenskapet förfäktade i boken, fästade icke något afseende vid hans invändningar. Han fortfor för öfrigt ända till sin död att insmuggla sina skrifter till Sverige. Han var från början van att röna mycket öfverseende och tillmötesgående från deras sida, som skulle vaka öfver bokinförseln från utlandet Redan 1760 fick han till och med vederbörligt tillstånd att införa 50 exemplar af sina då utgifna arbeten, blott med vilkor att han skulle bifoga en förteckning på de personer, som skulle erhålla de olika exemplaren. Och såsom bevis på den lamhet eller slapphet, som gjorde sig gällande, äfven sedan den svedenborgska frågan blifvit i form af religionsprocess anhängiggjord inför landets högre myndigheter, må nämnas, att Upsala domkapitel ännu 1769 eller ett helt år efter det göteborgska religionsmålets början anmälde för presteståndet, att Svedenborgs skrifter annonserades »såsom till salu befintliga på öppen boklåda i Stockholm». Intyg finnas, att dessa skrifter vid samma tid fingo en strykande afsättning. Äfven lemnas i ett konungabref af 1770 den upplysningen, »att ett ganska stort antal af Svedenborgs i utlandet tryckta teologiska arbeten inkommit i Sverige — i strid mot kongl. cirk. d. 22 april 1732».[1]) Såsom en egendomlighet må anföras, att det sista bref, som Svedenborg, så vidt man nu vet, afsände till sitt fädernesland och som var skrifvet i Amsterdam den 2 Juli 1771, innehåller meddelande om en större af honom sjelf verkstäld försändelse af hans teosofiska arbeten och om de försigtighetsmått, han vidtagit till följe af det i lag stadgade förbudet. Huruvida den skugga, som faller på hans karakter för detta om en sektmakares samvete påminnande trots emot och kringgående af lagens föreskrift, behöfver anses synnerligen stor, är en fråga, som icke kan afgöras utan pröfning af flera hithörande omständigheter, hvartill dock uppgiften för föreliggande arbete icke gifver anledning.

---

1) Ups. domk. prot. d. 30 dec. 1769. Se ock *Tafel*, Doc. I, 42.

Det verksamma nit, som Svedenborg, enligt hvad nu är visadt, ådagalade, för att få sina andliga skrifter kända inom och utom Sverige, blef icke heller utan åsyftad verkan. Fryxells påstående, att »de blefvo för det mesta mottagna med betydelsefull tystnad» må ega en viss sanning med hänsyn dertill, att Svedenborg sjelf icke ens fick ett tacksägelsebref från ganska många af dem, som han tillsändt böcker, och äfven måste upplefva, att den lärda verlden, till hvilken han dock företrädesvis vändt sig, sällan bevärdigade hans arbeten med vare sig anmälan eller granskning. Ett och annat af hans arbeten blef dock, medan han ännu lefde, öfversatt på engelska och tyska och äfven recenseradt i några tidskrifter och tidningar. En af hans beundrare, Oetinger, fick ock, såsom redan är nämdt, lida rätt många obehag, derföre att han på tyska öfversatt och rekommenderat några af Svedenborgs skrifter. För öfrigt må nämnas, att äfven andra representativa samtida, såsom Kant, Ernesti och Lavater offentligt uttalade sina tankar om hans teosofi och andeuppenbarelser.

Det bör ock påpekas, att flera år före Svedenborgs död namnen »svedenborgare» och »svedenborgianism» vunnit burskap i allmänna språkbruket, och han har till och med sjelf åtskilliga gånger i sina bref användt dessa vedertagna partinamn. I sina tryckta verk underlåter han dock aldrig att beteckna den nya tid, som genom honom inträdt, med det nya Jerusalems eller den nya kyrkans tidehvarf. [1])

Nu bör dock tilläggas, att hvad som väsentligen bidrog att göra Svedenborgs namn kändt i vida kretsar inom och utom hans fädernesland ingalunda var någon allmännare bekantskap med eller sympati för hans teosofiska ståndpunkt, utan det i hela Europa utbredda ryktet, att han, som sedan flera år tillbaka gälde såsom en framstående naturvetenskapsman, nu blifvit en andeskådare, som utan svårighet kunde omtala de aflidnas tillstånd i andeverlden och äfven genom samtal med dem uppenbara ting, som ingen menniska på na-

1) *Tafel*, Doc. II, 1: 318. 346. 354. 356. 369. 373 f. *Imm. Tafel*, Urk. (1839) s. 47.

turlig väg kunde veta. Det var ryktet härom, som föranledde till och med så kritiska personer, som drottning Lovisa Ulrika och filosofen Kant att träda i närmare förbindelse med Svedenborg. Redan 1760 skola äfven de framstående riksråden v. Höpken, Tessin och Bonde af samma rykte drifvits till att med ett mer än vanligt intresse och allvar söka blifva invigda i den nya andeläran. Från samma år finnas ock trovärdiga intyg, att Svedenborgs andeskåderi då utgjorde allmänna samtalsämnet i Stockholm, ehuru knapt någon ännu förvärfvat sig någon närmare kännedom om hans skrifter. [1])

Emellertid bör det till Svedenborgs heder nämnas, att ehuru han ganska väl insåg, att han kunnat draga stor uppmärksamhet både på sin person och sina teosofiska åsigter, genom att från andeverlden meddela upplysningar om fördolda ting, han dock aldrig underlät att upprepade gånger inskärpa, att hvarken han eller någon annan kunde åstadkomma underverk, icke ens då det sades honom, att han endast dermed skulle kunna bekräfta sin lära och kallelse af Gud. Så t. ex. var det just deri, att han uttryckligen förklarade sig urståndsatt att göra verkliga under och tecken, som Oetinger länge ville skåda ett öfvertygande bevis, att han saknade den gudomliga beseglingen. Märkligt är äfven, att både Oetinger och Lavater, som det synes, förgäfves bedt Svedenborg underrätta dem om Bengels och andra af dem väl kända aflidnas tankar om den splitternya eskatologi, som Svedenborg framlagt. Alla dessa omständigheter äro egnade att framkalla icke så ringa misstro till sanningen af de få underbara berättelser, som blifvit till efterverlden bevarade såsom bindande bevis på hans förmåga att i andeverlden få reda på verkliga hemligheter. Hvad man med visshet vet, det är, att han sjelf trodde sig stå i omedelbar förbindelse med andeverlden, och att han »ganska ofta allvarsamt visade på dörren» sådana personer, som uppsökte honom för att genom honom få hemliga ting uppenbarade. Visst är äfven, att ehuru hans egentliga be-

1) Se baron Tilas' bref i *Tafel*, Doc. II, 1: 395 397. Se äfven *Tessin och Tessiniana*, Sthm 1819, I, 335—358. II, 368.

visningsmedel till förmån för sin lära bestod i ett enkelt åberopande af hvad han sett och hört i andeverlden, han dock sjelf icke ville grunda sin auktoritet och utbreda sin lära med tillhjelp af en häpnadsväckande magi. Visst är slutligen, att ehuru han först på äldre dagar uppträdde såsom andeskådare och teosof, och ehuru han i det hela lefde och dog mycket ensam och öfvergifven af slägt och vänner, han lyckades vinna en på hans tid sällsynt stor religiös ryktbarhet, visserligen icke bland de ringe och olärde i denna verlden, men inom förnäma och bildade kretsar, inom hvilka han utan något fullt säkert kändt undantag uteslutande sökte vinna insteg för sina åsigter. [1])

Sjelf trodde han ock länge, att den genom honom uppdagade sanningen och den af honom bedrifna missionsverksamheten haft en jämförelsevis ganska stor framgång. Liksom han hyste synnerligen mörka föreställningar om den gamla kyrkan och trodde sig kunna förutsäga hennes nära förestående undergång, uttalade han ock ofta de mest öfverdrifna förhoppningar om den seger, som det nya Jerusalem redan på hans tid skulle vinna öfver den gamla kristenhetens villfarelser och ogudaktighet. De motgångar, hans vänner vid slutet af hans lefnad nödgades utstå, torde hafva bidragit till den egendomliga försäkran, hvarmed han till sist sökte besvara deras otåliga frågor om tiden för det nya Jerusalems ankomst: denna ankomst — så lärde han nu — skedde redan dagen efter den 19 juni 1770, då han fullbordade sin vidlyftiga framställning af »den sanna kristna religionen». Redan ett år förut gaf han en antydan härom, ty då förklarade han, att den nya kyrkan skall inträda, »så snart läran om rättfärdiggörelsen och tillräknandet blifvit utrotad, hvilket sannolikt kommer att ske genom detta verk».[2])
Alltså, under det att den kristna kyrkans födelsedag räknas från den första pingstdagen, då Jesu lärjungar genom att undfå den helige andes gåfva blefvo ett de heligas samfund, är det deremot kännetecknande för »den nya kyrkan» att

1) *Tafel,* Doc. I, 42. 43; II, 1: 255 f. *Imm. Tafel,* Urk. (1842) s, 35.
2) *Tafel,* Doc. II, 1: 270 f.

härleda sin upprinnelse från afslutandet af ett på latin skrifvet teosofiskt arbete.

För att närmare lära känna Svedenborgs egen verksamhet för sin läras utbredning i Sverige och på samma gång bevisa riktigheten af vårt ofvan fälda yttrande, att han haft öfverdrifna föreställningar om sina framgångar i detta afseende, taga vi till utgångspunkt en i hans år 1769 nedskrifna sjelfbiografi intagen försäkran så lydande: »dessutom kan jag säga, att i mitt fädernesland alla biskopar, af hvilka det finnes 10, och äfven riksråden, af hvilka det finnes 16, såväl som de öfriga stormännen älska mig och med tillgifvenhet ära mig, och jag lefver med dem i förtroligt umgänge liksom en vän med vänner, *och detta visserligen emedan de veta, att jag står i gemenskap med änglarne.* Konungen sjelf och drottningen och de tre prinsarne, deras söner, äro mig ganska bevågne» o. s v.[1]) Med alldeles samma försäkran om den för honom och hans lära gynsamma stämningen på samfundets, både kyrkans och statens, höjder sökte han trösta sin förste martyr i Sverige lektor Beyer i Göteborg. [2])

Genom dessa sina försäkringar och märkliga upplysningar har Svedenborg visat sig vara ganska obekant med den verkliga ställningen och särskildt har han missuppfattat meningen med den mot honom af landets främste män visade vänligheten. Det finnes nämligen inga bevis, som bestyrka hans ofvan anförda påstående angående den egentliga orsaken till den högaktning och det tillmötesgående man visade honom. Trovärdiga vittnesbörd af hans egna samtida vänner gifva visserligen vid handen, att han var allmänt vördad för sina vetenskapliga förtjenster och förträffligheten af sin karakter, och äfven att han stod i personlig beröring med flera högtuppsatta personer, isynnerhet inom preståndet,

1) *Tafel,* Doc. I, 8.

2) *Tafel,* Doc. II, 1: 262. 306. Här meddelar Svedenborg äfven, att han redan i början af år 1767 lyckats öfvertyga vederbörande i Stockholm, »att tro och kärlek icke kunna åtskiljas», samt att man derföre derstädes börjat benämna läran om rättfärdiggörelsen genom tron med smädenamnet »herrnhutartron».

der han egde icke få nära slägtingar, men trots allt detta intygas det dock från samma håll, att det var ganska få, som egnade honom aktning och tillgifvenhet för hans påstådda gemenskap med änglarne; tvärtom skola de flesta hafva betraktat denna omständighet såsom en på Svedenborgs ålderdom inträdd sinnessvaghet. [1]) Till och med den berömde statsmannen, grefve A. v. Höpken, om hvilken man dock med visshet vet, att han med öfvertygelse omfattade Svedenborgs teosofi och med sitt stora inflytande i hemlighet befordrade den nya kyrkans sak, förhöll sig dock ganska skeptiskt till de många uppenbarelser, af hvilka Svedenborgs skrifter öfverflöda, och han bekänner sig ock hafva, ehuru förgäfves, uppfordrat honom att icke genom dessa i v. Höpkens tanke onödiga tillsatser göra den sanning, han förfäktade, till föremål för åtlöje. Ännu samma år Svedenborg dog betygar ock det trovärdiga vittne, som nu blifvit åberopadt, att de ifrågavarande uppenbarelserna ända till dess icke medfört någon nytta utan fastmer skada. [2])

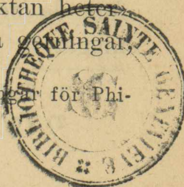
Det torde alltså vara uppenbart, att Svedenborgs andeskåderi väl må hafva framkallat ganska mycken nyfikenhet och skenbara framgångar, men deremot icke förvärfvat honom och hans nya lära verkliga vänner. Det var också helt andra orsaker än hans föregifna änglaumgänge, som förskaffade honom gehör, när han förde samtalet öfver på sin förnekelse af treenighets-, försonings- och rättfärdiggörelseläran. Ty dessa och andra kyrkliga dogmer hade flera nya ljus och auktoriteter både på det filosofiska och teologiska området långt före Svedenborg stämplat såsom oförnuftiga under högljudt bifall af »upplysningens tidehvarf». Men att hvarken Svedenborg eller hans rationalistiske föregångare kommit särdeles långt, äfven då det gälde att undergräfva den svenska kyrkans hufvuddogmer, det har han sjelf i sina bref medgifvit, såsom då han säger: »uti Sverige finnas föga de, som admittera förståndet uti något theologicum, hvarmedelst ingen upplysning kan mottagas», och här är teologien »nu uti sin vinter, och här i norden är då längre natt än uti

1) *Tafel*, Doc. II, 1: 420. *Imm. Tafel*, Urk. (1839) s. 198.
2) *Tafel*, Doc. II, 1: 408 f.

södra orterna, hvarföre de i sitt mörker torde sparka på allt, som är intellectus sive rationis in nova ecclesia (begripligt eller förnuftigt i nya kyrkan)». Han skyndar sig dock att härvid tillägga, att några aktningsvärda undantag från den nämda regeln verkligen finnas bland män, tillhörande det högre presterskapet. Och vid ett annat tillfälle har Svedenborg likaledes erkänt de svårigheter, han upplefvat, när det gälde att öfvertyga det stånd, till hvilket han egentligen vändt sig och satt sitt hopp, med följande ord: »cleresiet, som sig confirmerat uti sina dogmatibus vid akademierna, hafva svårt att blifva öfvertygade, ty alla confirmationer uti theologicis äro såsom fastlimmade i hjernan och låta sig svårligen röras; och så länge de äro qvar, hafva rätta sanningar intet rum». [1])

Då, såsom nyss antyddes, Svedenborg äfven i dessa enskilda meddelanden erkänt tillvaron af några enstaka ljus i det allmänna mörker, som hvilade öfver det svenska presterskapet på hans tid, skola vi nu taga detta påstående i närmare betraktande och undersöka verkliga förhållandet med hans ofta påstådda medhåll på det svenska Zions höjder.

Den man, som han härvid företrädesvis syftat på, var dåvarande biskopen i Åbo, C. F. Mennander, denne Linnés förtrogne vän och rådgifvare, som vi sedermera i detta arbete påträffa såsom ärkebiskop i Upsala. Att han på något sätt måtte hafva uppmuntrat Svedenborgs kritik af kyrkoläran och låtit honom förstå, att han höll på förnuftets domsrätt äfven i teologiska spörsmål, det förefaller oss i hög grad sannolikt, och såsom bevis på den öppenhjertighet, med hvilken Svedenborg ansåg sig kunna tala till denne biskop, vilja vi anföra det hufvudsakliga innehållet af ett märkligt bref till honom af år 1766. Här framhåller Svedenborg först och främst, att långt ifrån att den vanliga tron på Gud fader för Sonens skull är, såsom många förmena, den rätta, saliggörande tron, har den tvärtom »förstört kyrkan» och »helt och hållet tillintetgjort allt hvad gudsfruktan heter». Vidare försäkras, att de som mena, »att de goda gerningar,




1) *Tafel*, Doc. II, 1: 306—308. 384. 250. Jfr Samlingar för Philantroper, 1 häftet. Sthlm 1787.

de göra, äro frukter af denna tro, lefva i det gröfsta sjelfbedrägeri». Sedan förklaras i särskilda punkter, att den fäderneärfda läran om tron innefattar bland annat följande »falskheter»: 1:o) »att Herren borttagit lagens förbannelse, oaktadt icke en enda prick i densamma är borttagen»; 2:o) att Herrens förtjenst tillräknas menniskan, hvilket är en fullkomlig omöjlighet»; 3:o) att man anropar Gud fader att »förbarma sig öfver oss för sin sons skull och sända sin helige ande», hvilken form för tillbedjan innebär »en klar och tydlig föreställning om tre gudar»; 4:o) »att menniskan rättfärdiggöres genom tron allena, förutsatt att denna tro innebär tillförsigt och förtröstan», oaktadt »i en sådan tro finnes intet sannt eller godt, och följaktligen ingenting af kyrka eller religion» o. s. v. Brefskrifvaren slutar med denna försäkran: »utom dessa hufvudvillfarelser finnas ännu oräkneliga andra, som jag här icke vill nämna».[1])

Denna bekännelse afgifven inför en svensk biskop upplyser med få ord, i huru djup motsats Svedenborg fann sig stå till kyrkoläran, om hvilken motsats äfven vittnar den omständigheten, att han sade sig icke kunna hafva någon uppbyggelse i de vanliga gudstjensterna och derföre ock sällan eller aldrig »gick i kyrkan». Några år sedermera, då en sträng räfst började gå öfver hans vänner i Sverige, var han dock angelägen att så mycket han kunde bortförklara denna motsats, hvarom nästa afdelning i denna historia kommer att gifva närmare meddelanden.

Det är emellertid hvad Mennander angår icke kändt, i hvad mån han sjelf omfattade Svedenborgs åsigter. Allt hvad man med visshet vet är, att han såväl som ett par andra biskopar, den högtförtjente J. Serenius i Strengnäs och L. Benzelstierna i Vesterås, Svedenborgs svåger, icke voro några teologiska auktoriteter på sin tid och ej heller förtjenade vara det, om ock Svedenborg betraktade och omtalade dessa tre såsom »förståndiga män äfven i teologien», hvarföre de ock voro föremål för hans förtroende och bearbetningar.[2]) Sannolikt är, att dessa män, åtminstone en tid

1) *Tafel*, Doc. II: 1: 246—248.

2) *Tafel*, Doc. I, 611 f. II, 1: 243. 307. 384. II, 2: 1134. 1135.

bortåt, stodo spörjande och ej utan sympati inför de kritiska beståndsdelarne i den nya läran, men att de af sin höga, ansvarsfulla ämbetsställning afhöllos från en öppen brytning med svenska kyrkan och äfven helt och hållet drogo sig tillbaka, när det började göra sak af den svedenborgska frågan. Ingen af dem svek dock Svedenborgs förväntningar i så hög grad som en annan biskop, Erik Lamberg i Göteborg. Ty hvad honom beträffar, är det bevisligt, att han, påverkad dels genom personligt umgänge med Svedenborg, dels genom de skrifter, han af honom gång på gång fick sig tillskickade, lät, såsom vi sedermera skola finna, den så kallade svedenborgianismen fritt göra sig gällande både i Göteborgs domkapitel och stift, ända till dess han nödd och tvungen ej längre kunde förhindra, att en religionsprocess mot den nya lärans anhängare började, och då denna process utvecklade sig derhän, att Lamberg insåg det vara förenadt med verkliga obehag att hafva något gemensamt med sitt stifts svedenborgare, svek han så grundligt deras förhoppningar, att han blef ett villigt och hänsynslöst redskap för deras motståndare.[1])

Om ännu en svensk biskop vet den svedenborgska literaturen att förmäla, att han skall hafva blifvit fullständigt vunnen för Svedenborgs lära. Engelbert Halenius († 1767), som var den på sin tid mest betydande målsmannen för ortodoxismens dogmatik i Sverige, så länge han var teologie professor i Upsala, men hvars enskilda och offentliga lif, äfven sedan han år 1753 blifvit biskop i Skara, befläckades dels af girighet, dels af politiskt vingleri vid riksdagarne, skall på följande sätt blifvit en annan menniska. Under ett meningsutbyte med Svedenborg om de vanliga prediknin-garne blef han af denne beskyld dels för att sjelf predika lögnens och icke sanningens ord, dels för girighet och orättrådighet. »Ni har ock redan», sade Svedenborg, »beredt eder ett rum i helvetet, men jag säger eder på förhand, att ni om några månader skall angripas af en svår sjukdom, under hvilken Herren skall försöka omvända eder. Om ni då öpp-

---

1) *Tafel*, Doc. II, 2: 1132.

nar edert hjerta för hans heliga ingifvelser, så skall eder omvändelse ega rum. Skrif då till mig, så vill jag sända eder mina teologiska skrifter». Enligt hvad flera författare berätta, skola ock dessa förutsägelser gått i fullbordan. Halenius träffades nämligen af slag 1763 och var sedan sällan frisk, men skall under denna sjukdomstid plågats af samvetsförebråelser, gjort bot och bättring samt blifvit en god och välgörande menniska. Det berättas vidare, att »denne biskop var från detta ögonblick ett af den nya kyrkans förnämsta stöd och erkände öppet, att Svedenborgs teologiska skrifter utgjorde de kostligaste skatter för menskligheten». [1])

Det kan emellertid sättas i fråga, huruvida denna berättelse är så tillförlitlig, som den borde vara, då den allmänt af svedenborgska författare åberopas såsom ett tydligt bevis på både Svedenborgs moraliska mod och hans läras förträfflighet. Ty hvarken Skara domkapitels protokollsböcker, hvilka dock innehålla flera anföranden i religiösa tvistefrågor af Halenius från de sista åren af hans lefnad, eller andra hittills kända fullt opartiska och trovärdiga källor innehålla några sådana bevis, medelst hvilka den ifrågavarande omvändelsehistorien skulle kunna bekräftas. Och hvad som isynnerhet förefaller osannolikt, är att Halenius varit i stånd att, under det han sjelf måste lida genom följderna af ett svårt slaganfall, på några få år inlägga så stora förtjenster om »den nya kyrkan», som den nämda sagan förmäler. Vi få ock i det följande anledning framhålla, att han svårligen kan hafva på något offentligt sätt gjort sig känd för svedenborgska åsigter, eftersom kyrkligt sinnade författare från Skara stift, hvilka med honom stått i personlig beröring, försäkra, att han efterlemnat minnet af en renlärighetens förkämpe. Det bör dock å andra sidan ej heller lemnas oanmärkt, att en så betydande person, som A. Knös, hvilken efter Halenii död sjelf antastades för sveden-

---

1) Se *A. Knös'* ämbetsbetänkande till Skara domk. prot. d. 26 sept. 1781 (§ 5). *Imm. Tafel*, Urk. (1839) s. 85. *Tafel*, Doc. I, 67 f. 654. *Sv. biogr. Lex.*, art. Halenius. *C. A. Cornelius*, Upsala teol. fakultets historia, Ups. 1875 III, 26. *J. W. Warholm*, Skara stifts herdaminne I, 41 f.

borgianism, verkligen åberopade sig på hans i senare år inträdda »ömhet för sanning till gudaktighet». Och derföre torde sagan ej vara alldeles utan någon anledning, hvarföre vi icke heller trott oss kunna förbigå berättelsen, då den onekligen bidrager till att förklara, hvarföre svedenborgianismen under den följande tiden fick sitt egentliga stamhåll i Skara stift.

Den nu gjorda framställningen har visat den verkliga behållning, som återstår vid närmare undersökning af Svedenborgs uppgifter om sina framgångar bland de svenska biskoparne. Men om det också icke kan bevisas, att dessa sympatiserat med Svedenborg för hans gemenskap med änglarne, är det icke heller möjligt lägga i dagen, att de förvärfvat sig några förtjenster om den nya lärans vederläggning. Helt annorlunda uppträdde vår kyrkas ledande män, när Dippel åstadkommit en stor andlig rörelse i hufvudstaden och andra delar af vårt land. Då utgåfvos skarpsinniga vederläggningar både af Dippels lära och af hans i hög grad öfverdrifna och vrängda uppgifter om sina framgångar i Sverige.[1]) Nu åter var det ingen, som i tid kände sig kallad att med rötterna upprycka det historiska ogräs, som Svedenborg så ymnigt utsådde och som vållat, att hans hängifna vänner alltsedan verkligen tilltrott honom de stora eröfringar, af hvilka han vid flera tillfällen berömde sig. Hans samtida motståndare voro också obehagligt berörda af det aldrig fullständigt vederlagda ryktet, att han lyckats träda i vänskaplig förbindelse med flertalet biskopar, och mången ville se en bekräftelse på detta rykte endast i den omständigheten, att dessa biskopar långt ifrån att gå i spetsen tvärtom nästan enhälligt drogo sig tillbaka vid häfdandet af kyrkans lära. Anledningen till detta passiva förhållande var väl i de flesta fall icke någon annan än den, att de ifrågavarande biskoparne sjelfva sannolikt kände sig angripna af den tidens vulgära rationalism och icke voro lika framstående i teologiskt vetande och nit som i döda språk och

1) *E. Benzelius*, Vederläggning af Dippels berättelse om vistandet i Stockholm, 1736. *A. Rydelius*, Anmärkningar till Chr. Democriti (Dippels) s. k. demonstratio evangelica, 2:ne delar. 1732—1736.

politiskt intresse. De tre, som åtnjöto en större ryktbarhet, voro Halenius, Serenius och Mennander, men det var just dessa, som framför andra blefvo utpekade såsom Svedenborgs själsfränder, och äfven om detta rykte saknade grund, vet man dock icke, att de sökt vederlägga detsamma eller mot Svedenborg uppträdt till försvar för det strängt kyrkliga åskådningssättet.

Vid riksdagarne åter och i de politiska partistriderna spelade den svenska kyrkans ledande män ingalunda någon obetydlig rol och förmodligen hafva vi i denna omständighet, betraktad i ljuset af hvad ofvan blifvit anfördt, att söka förklaringsgrunden till att den svedenborgska frågan i sitt första skede blef utredd och afgjord på juridisk väg och från juridiska synpunkter. Ty så länge Svedenborg lefde, vardt hans teosofi aldrig föremål för någon vetenskaplig utredning och vederläggning, ehuru han och hans lärjungar upprepade gånger derom gjorde anhållan. Biskop Engeström i Lund gick till och med ända derän, att han tillrättavisade en teologie professor, derföre att denne i sin ego hade ett par delar af Svedenborgs skrifter, och när teologerna i Upsala anhöllo att få utgifva en vederläggning af det svedenborgska systemet, blef detta, såsom vi sedan få se, bestämdt afstyrkt af den man, som då i egenskap af talman trodde sig kunna tala i presteståndets namn. Regeln var ju ock omkring midten af förra århundradet den, att sekteriska riktningar bekämpades och undertrycktes, icke genom skäl och bevis utan med teologisk censur, konventikelplakatet och rättegångar, ett förhållande, som onekligen vittnade om svenska kyrkans inre svaghet och förfall. Kellgren hade ock skäl att i sin ironiska lofsång öfver tiden (år 1785) teckna tidehvarfvets biskopar och öfriga teologer sålunda: »i stället för herdabref, konsistoriibeslut och polemiska folianter gifva de andlige ut brochyrer om polisen, handeln, konsterna och sederna». Lyckligtvis funnos ännu vid frihetstidens slut, således vid den tid, hvarom nu närmast varit fråga, qvar åtskilliga trogna sanningsvittnen, som från predikstolarne bjödo själarne bröd och icke stenar, och det presteståndets memorial, vi förut omnämt från 1766 års riks-

dag, vittnar äfven förmånligt om ståndets förmåga att rätt fatta vidden af den förfärliga kräftskada, som då angripit det andliga och kyrkliga lifvet, fastän botemedlet tyvärr företrädesvis ansågs vara att finna i nya lagparagrafer.

De förhållanden vi nu påpekat jämte den omständigheten, att Svedenbórg såg sin person och lära under flera år vara föremål för en officiös tolerans, som ingalunda kom den samtidiga herrnhutismen till del, bidraga emellertid till att förklara både Svedenborgs mod att företrädesvis hos svenska kyrkans styresmän söka vinna medhåll och hans tidtals uttalade förhoppningar, att han just bland dem kunde påräkna understöd och bifall. Man bör äfven taga i beräkning, att han städse lefde i den fasta öfvertygelsen, att han af Gud blifvit kallad och utrustad med förmåga att på ett förut oöfverträffadt sätt meddela verlden den mest förnuftiga sanningsuppenbarelse. Man kan derföre väl fatta, att det var med en känsla af stor missräkning han nära slutet af sitt lif nödgades anförtro en af sina vänner, kommerserådet Springer i London, »att han, ehuruväl förgäfves, hade gifvit åt Sveriges biskopar sina skrifter, och att han af dem blifvit bemött med samma likgiltighet, som han fått röna af biskoparne i England». Men så besviken han än var med afseende på det understöd och den uppmuntran han från detta håll väntat sig, trodde han dock fortfarande, att prelaterna i hjertat voro honom och hans lära tillgifna, men att de af sin ämbetsställning tills vidare hindrades att vara fullt ärliga. »Ehuruväl de begripa», sade han till Robsahm, »att jag säger sanningen, så synes det dock som deras äregirighet, deras egenkärlek och egna intressen fordrade af dem, att de icke öppet förklara sig för densamma«. [1])

1) *Tafel*, Doc. II, 1: 532; I, 37.

De svenska biskopar och superintendenter, med hvilka Svedenborg skulle kunna hafva stält sig i förbindelse under åren 1760—1770, eller under den egentliga tidpunkten för hans proselytverksamhet i Sverige, voro följande: Troilius och Beronius i Upsala, Filenius i Linköping, Halenius och Forsshenius i Skara, Serenius i Strengnäs, Benzelstierna i Vesterås, Osander i Vexiö, Engeström i Lund, Lamberg i Göteborg, C. G. Schröder i Kalmar, G. C. Schröder i Karlstad, Körning i Hernösand, Lytkeman i Visby och Mennander i Åbo. Jfr *J. J. Thomæus*, Skandinaviens Kyrkohäfder, II, 700—780. Kristianstad 1838.

Såsom en egendomlighet må nämnas, att under det åtskilliga biskopar icke låtit efterverlden veta, med hvilka känslor de både hörde och i skrift sågo sig af Svedenborg utpekade såsom hans själsfränder, teologiska fakulteten i Upsala visade sig mycket angelägen att rentvå sig från en mot den riktad insinuation af betydligt mildare art. Han skall nämligen muntligen hafva utspridt det rykte, att fakulteten tänkte med honom lika i läran om rättfärdiggörelsen.[1]) Det bör äfven nämnas, att bland hela Sveriges öfriga presterskap Svedenborg, så vidt man vet, icke fick upplefva några fullt säkra fall af omvändelse till hans lära, utom teologie doktorerne G. A. Beyer och J. Rosén i Göteborg. Men att både der och i Skara domkapitel samt stift flera andra voro på god väg att omfatta svedenborgianismen, fastän de icke vågade öppet bekänna sitt affall från kyrkoläran, det skall längre fram visas.

Det dokument, vi togo till utgångspunkt för vår nu afslutade undersökning i fråga om de svenska biskoparnes påstådda tillgifvenhet för den svedenborgska andeläran, innehöll äfven ett likartadt påstående med afseende på de svenska riksråden. Att äfven detta påstående måste stämplas såsom i hög grad öfverdrifvet, det visade sig bäst år 1770, då den ena svåra förkastelsedomen efter den andra från regeringens sida uttalades öfver den nya läran, hvilket äfven Svedenborg sjelf fick upplefva. Emellertid hafva vi redan haft tillfälle nämna, att han redan så tidigt som 1760 lyckats ingifva de tre riksråden v. Höpken, Tessin och Bonde ett visst intresse för sin teosofiska verlds- och lifsåskådning, och att den förstnämde äfven fortfor att i det väsentliga vara Svedenborgs bundsförvandt. Siaren lyckades ock på det politiska området ådraga sig en viss uppmärksamhet från de ledande statsmännens sida. Ty efter att hafva lefvat i största tillbakadragenhet, så att man knapt kände mera om hans nya lif än att han blifvit andeskådare, intog han vid riksdagarne år 1755 och 1760—1761 åter sin plats i riddarhuset; till de öfverläggningar, som der för-

1) Ups. domk. prot. d. 30 dec. 1769.

der fördes, lemnade han värdefulla bidrag. Alla öfverraskades att höra honom med stor reda och varm fosterlandskärlek yttra sig i statsekonomiska och politiska frågor. Särskildt visa hans riksdagsmannaanföranden, att han hade öppet öga för nödvändigheten att hämma missbruket af rusdrycker, såvida svenska folket icke snart skulle gå sin undergång till mötes, äfvensom för behofvet af ett bättre ordnadt bankväsen. Det länder honom äfven till heder, att han vid riksdagen kunde hålla sig på afstånd från den tidens starkt utvecklade partiväsen och behålla sin sjelfständighet gent emot dem, som ville begagna honom och hans syner till befrämjande af politiska partisyften.[1])

Med afseende på hans politiska ståndpunkt bör för öfrigt nämnas, att han, ehuru icke partiman, dock var en varm vän af frihetstidens statsskick och en afgjord motståndare till envåldet: den trygghet till lif och egendom, som vårt land fick njuta under frihetstidens mångvälde, gjorde i hans ögon Sverige till ett nästan lika lyckligt land som England och Holland. Svedenborgs personliga intryck från dessa tillflyktsorter för religiös och borgerlig frihet, äfvensom minnet både af reduktionen under Karl XI och af Sveriges utmattning genom Karl XII:s krig tyckas till och med hafva hos honom grundlagt en ganska bestämd förkärlek för den republikanska statsformen. Upprepade gånger framhåller han ock derföre såsom sin uppfattning, att rikets ständer voro och borde vara den högsta och egentliga statsmagten, ansvarig ensamt inför Gud, en uppfattning, som sedermera under Gustaf III:s regering bestämde vissa af hans efterlemnade lärjungars politiska uppträdande.[2])

Beträffande Svedenborgs förhållande till frågan angående sambandet mellan stat och kyrka, må nämnas, att hos honom finnes långt mindre intresse för religionsfrihetens grundsats än man af hans reformatoriska uppträdande haft anledning förmoda. Visserligen kunde han icke inse nöd-

---

1) *Tafel*, Doc. I, 493—549. *Skogman*, Anteckningar om Rikets Ständers bank, I, 48. 154. *Imm. Tafel*, Urk. (1839) s. 140 f.

2) *Tafel*, Doc. I, 513 f. 518 f. II, 1: 380 f.

vändigheten af en mot honom sjelf riktad censur, och han beklagade sig ock bittert öfver det hinder, som för öfrigt lades i vägen för svenska folkets fulla delaktighet af det nya ljus, som han varit ett redskap att upptända. Visserligen har han ock i åtskilliga läropunkter, isynnerhet rättfärdiggörelsen, tillerkänt romerska kyrkan företräde framför den protestantiska. Men de sekteriska riktningar, som på hans tid häfdade praktisk kristendom i motsats mot den bestående statskyrkan och utbredde sig bland de obildade, betraktade han dock med större misshag än statskyrkan sjelf, och såsom riksdagsman förklarade han, att det skydd, Sveriges regeringsform lemnade mot det påfviska mörkrets återinförande, borde anses såsom ett bevis icke på ofrihet utan på en rätt borgerlig frihet.[1]) Och statskyrkoprincipen såsom sådan har han aldrig förkastat. Flera betydande teologer af hans skola, såsom Clowes i England samt G. Knös och A. Kahl i vårt land, hafva derföre ock i Svedenborgs namn bestämdt ogillat hvarje förslag, att hans trosförvandter borde utbryta sig från statskyrkan och bilda egna församlingar. Det skall enligt dessas utsago städse hafva varit hans uppriktiga önskan, att »all undervisning i kristendomen bör ske genom det lagligen tillsatta och ordentliga presterskapet», och att den nya kyrkans män, för att kunna utöfva så mycket större inflytande, stannade qvar inom den gamla kyrkan, så länge som hon ännu fortfore att vara statskyrka.[2]) Men om det nu ock är i hufvudsak riktigt, att han i kraft af denna uppfattning af de gamla institutionernas stora betydelse såsom organ för den nya lärans utbredande, aldrig satte i fråga, att hans vänner skulle bilda egna församlingar, så bidrogo dock till detta förhållande äfven andra omständigheter, såsom det i Sverige gällande konventikelplakatet och hans eget ringa behof af ett gemensamt gudstjenstfirande. I England hade han lätt kunnat, om han velat, föranstalta nykyrkliga gudstjenster, och äfven i Sverige hade han lika väl som brödraförsamlingen kunnat församla sina anhängare till uppbyggelsesammankomster, men han har,

1) *Tafel*, Doc. I, 539 f. II, 1: 281.
2) *G. Knös*, a. a. s. 221. *A. Kahl*, Nya Kyrkan III, 105.

så vidt vi kunnat finna, icke ens haft en tanke på att sjelf eller genom sina presterliga bundsförvandter bruka detta verksamma medel för en ny religions utbredande.[1])

Det är emellertid klart, att han både genom sitt personliga ingripande i den svenska riksdagens förhandlingar och genom det samband han, så länge han lefde, bibehöll med svenska kyrkan, fick för honom dyrbara tillfällen att sjelf bekantgöra sina åsigter. Tydligt är ock, äfven om det icke i många särskilda fall nu mera kan uppvisas, att i ett tidehvarf, så angripet af tvifvel och otro som upplysningsseklet särskildt från slutet af frihetstiden var, flera lekmän skulle med intresse lyssna ej blott till Svedenborgs andeuppenbarelser utan äfven till hans på en gång mystiska och rationalistiska kristendomsförkunnelse, allra helst som han sjelf gjorde anspråk på att hafva i sitt system framlagt en organisk verldsförklaring, der bibel och natur icke längre voro i strid utan i full harmoni med hvarandra, och hans person äfven under de sista åren af hans långa lif fortfor att vara föremål för vördnad och tolerans från de mest tongifvande både i stat och kyrka. Och om icke några af kyrkans egna lärare mot Svedenborgs råd börjat på ett mera oförsigtigt sätt än han värfva proselyter för hans åsigter, så skulle han ock i Sverige fått sluta sina dagar i största fred och ro, såsom han hade trott och hoppats, och utan att blifva rubbad i den naiva förhoppning, han i det längsta möjliga sökte fasthålla, att han i sitt eget fädernesland förskaffat sin lära ett säkert och varaktigt insteg.

Men när af nyssnämda anledning en religionsprocess började, och hans späda plantering derunder sköflades af ett lika oförutsedt som våldsamt oväder, kunde detta oväder dock icke slå honom sjelf till marken, ty med stort mod och politisk klokhet sökte han understödja och rättfärdiga sina meningsfränder, och vi få i följande kapitel närmare anledning att lära känna dessa hans ansträngningar till förmån för sin kyrka. Här må endast nämnas, att sedan både

---

1) Att särskildt i en senare tid svedenborgianska församlingar blifvit bildade, är ett bevis, att man dervid gjort mera allvar af Svedenborgs lärobegrepp än af hans exempel och maximer.

prestestândet och regeringen beredt honom den ena stora missräkningen efter den andra, han som det synes i god tro vände sig till rikets trenne universitet, och efter att sålunda inför vetenskapens målsmän sökt ställa sig och sin sak i det bästa ljus, öfvergaf han fäderneslandet och kom aldrig mer tillbaka.

Den nyssnämda vädjan till universiteten var emellertid icke det första uttrycket för Svedenborgs öfvertygelse, att han äfven i sin egenskap af teosof och andeskådare kunde träda i förbindelse med målsmännen för de olika vetenskaperna. Och stöd för detta sitt antagande saknade han icke heller helt och hållet. Hans naturfilosofiska skrifter hade förvärfvat honom ett alltför stort anseende, för att icke föranleda särskildt åtskilliga naturvetenskapsmän att göra närmare bekantskap med hans teosofiska system. Ledamöterna af det bergskollegium, som Svedenborg förut gjort så stor heder, synas dervid hafva gjort början. Det redan nämda riksrådet, grefve Gustaf Bonde († 1764), hvilken förut varit kollegiets president, visade städse till Svedenborgs stora glädje ett djupt intresse för både hans person och äldre och nyare arbeten. Vidare förtjenar det nämnas, att den man, som 1745 utnämdes till Svedenborgs efterträdare i bergskollegiet, och som äfven dog samma år som han, nämligen sedermera riksheraldikern och titulärlandshöfdingen, Daniel Tilas, efter att först med stor nyfikenhet sökt lära känna de nya andeuppenbarelserna, sedermera äfven skall hafva i det väsentliga omfattat den nya läran. Dertill bidrog dock, att han efter sin morfader, Urban Hjärne, »ärft den egenskapen att vara visionär, hvarföre han ock befattade sig mycket med spådomar om tillkommande konjunkturer». [1]) Med så betydande exempel för ögonen var det icke underligt, att snart andra yngre mineraloger, geologer och kemister bör-

1) *Tafel*, Doc. II, 2: 1130 f. II, 1: 395—397. Biogr. Lex. XVII, 141 och X, 274. Skalden J. G. Oxenstjerna, som var Tilas' ungdomsvän och redan på hans tid var tilltalad af den nya andeläran, berättar om en öfverenskommelse mellan honom och Tilas af innehåll, att den, som först komme att dö, skulle om möjligt uppenbara sig för den efterlefvande. O. fick dock förgäfves vänta på Tilas' andeuppenbarelse.

jade visa svedenborgianismen ett uppseendeväckande intresse, som bland annat framträdde i alkemistiska experiment och en okritisk vördnad för Svedenborgs uppgifter. Det utbredde sig en opinion, att han genom sina andeuppenbarelser skulle hafva gjort äfven den profana vetenskapen verkligt gagn, eller att för honom stått till buds vetenskapliga genvägar. Isynnerhet fästade man vigt vid vissa enstaka uppgifter rörande denna jord, på hvilka man hoppades snart kunna få full bekräftelse. Så t. ex. har Svedenborg flera gånger påstått, att han fått sig uppenbaradt, att den första heliga skrift, som funnits på vår jord och genom hvilken första mose bok skall kunna rättas och fullständigas, ännu finnes i behåll någonstädes i det stora Tartariet. Nu hafva visserligen de, som obetingadt antaga sanningen af hans ord, mer än en gång trott sig vara nära den stora upptäckten af denna heliga urskrift, men naturligtvis snart blifvit svikna i sina förväntningar.[1])

Det skall äfven hafva varit Svedenborgs öfvertygelse, att det nya Jerusalems kyrka hade sina bästa och flesta medlemmar i det inre af Afrika, och alldeles såsom äfven några af vår tids vetenskapsmän och upptäcktsresande så länge som möjligt fasthållit den fantastiska tron på ett öppet polarhaf, tviflade icke heller Svedenborgs lärjungar för 100 år tillbaka, att det nya Jerusalem redan nedstigit till den svartaste punkten af jordklotet, och styrktes förmodligen i denna sin tro af den korrespondens, mästaren velat finna mellan den himmelska och den naturliga solens verkningssätt. Med anledning häraf uppvaknade ock några år efter mästarens bortgång ett lifligt intresse hos några framstående lärjungar för att i det inre Afrika finna staden med gator af guld. Till och med Gustaf III delade detta intresse, åtminstone för så vida det gälde efterforskandet af guld och ädla stenar, och på hans bekostnad utrustades äfven en expedition till Afrika, men då svenska och utländska tidningar förlöjligade den tro, som låg till grund för detta företag, och dess utgång icke heller var egnad att

1) *V. chr. rel* §§ 266. 279. *Apoc. revelata* §§ 11. *Imm. Tafel*, Urk. (1829) s. 42.

nedtysta munnen på dessa belackare, så fann man lämpligt tolka Svedenborgs uttalanden i detta ämne på andligt sätt, d. v. s. bortförklara den verkliga meningen i dessa uttalanden, hvilket med så mycket större frimodighet kunde ske, som de af Svedenborg i detta ämne gjorda anteckningarne icke voro i tryck tillgängliga. Men ännu 1853 kunde en framstående och högt aktad svensk svedenborgian offentligt betyga sin stora glädje öfver att hafva i London fått se Svedenborgs karta öfver den midt i Afrika liggande himmelska staden och sin öfvertygelse, att då den trakt, som siaren beskrifvit, ändtligen blifvit upptäckt.[1])

Vi finna alltså, att Svedenborg i likhet med en senare tids grundläggare af det nya Jerusalems kyrka, profeten Josef Smith i Nordamerika, vågat framställa uppenbarelser i frågor, som icke hafva någon betydelse för menniskosjälens frälsning och helighet och der vår tids empiriska forskning visat sig kunna gifva bättre besked. Att Svedenborg ännu i jämförelsevis få fall af denna beskaffenhet blifvit korrigerad, berodde derpå, att han företrädesvis lemnat uppenbarelser angående verldar, der hans uppgifter icke af någon naturvetenskaplig undersökning kunna kontrolleras. Han egde för öfrigt en vidtomfattande lärdom, som räddade honom från många misstag, till hvilka hans lifliga fantasi eljes skulle hafva gjort sig skyldig.

Det återstår nu blott att i sammanhang med det senast nämda anföra ännu ett bevis på hans outtröttliga nit för sin läras utbredning, nämligen hans märkliga inlaga till Vetenskapsakademien i Stockholm. I denna sannolikt 1766 författade skrift har han först meddelat ett prof på sin korrespondenslära medelst en för oinvigda läsare obegriplig redogörelse för hästens betydelse i bibelordet och derefter sökt intressera akademien för frågan om hieroglyfernas rätta tolkning på följande sätt. »Det är bekant», säger han, »att i Egypten funnits hieroglyfer, inhuggna på pelare och tempelväggar etc., och att ännu icke någon vet hvad som genom dem betecknas; dessa hafva (emellertid) icke varit något annat

1) *Fr. Ehrenborg*, Några bref från England 1852—1853. Ups. 1854 s. 184 f.

än korrespondenser mellan naturliga och andliga ting, i hvilken konst egypterna mera än något annat samtida folk i Asien voro hemmastadde och i öfverensstämmelse med hvilken de äldsta greker hafva framstält sina fabler; det uräldsta skrifsättet var icke heller något annat; härtill vill jag lägga den hittills obekanta upplysningen, att allt som framträder i den andliga verlden inför änglar och andar är uteslutande korrespondenser; hvarföre ock hela den heliga skrift är författad medelst korrespondenser, på det att han just på grund af denna sin egenskap skulle kunna möjliggöra en förbindelse mellan kyrkans menniskor och himmelens änglar. Men emedan egypterne och med dem de öfriga asiatiska folken började förvandla dessa korrespondenser i idolatri, hvartill Israels barn ock voro benägna, blef det dem förbjudet att vidare af sig sjelfva göra något bruk deraf, såsom klart framgår af första budet i dekalogen, der det står: du skall icke göra dig någon bild eller något beläte af något, som ofvantill i himmelen är eller nedantill på jorden eller i vattnet nedanom jorden: sådana skall du icke tillbedja och icke dyrka, ty jag Herren är din Gud (5 Mos. 5, 8—9 förutom på flera andra ställen). Från denna tid är korrespondensernas vetenskap fördunklad så småningom ända derhän, att man nu knapt vet, att den funnits och att den har något värde. Emedan nu Herren håller på att införa den nya kyrkan, som bör grundas på ordet och som i uppenbarelseboken betecknas med det nya Jerusalem, har det behagat Herren afslöja denna vetenskap och så förklara ordets egentliga innebörd, d. ä. dess andliga mening, hvilket skett genom mig i den i London utgifna Arcana coelestia och sedan i Apocalypsis revelata, utgifven i Amsterdam. Emedan denna korrespondensernas vetenskap för de gamle varit vetenskapernas vetenskap och de tagit sin vishet derifrån, så är det af vigt, att någon inom eder akademi ville egna sig åt denna vetenskap, hvilket lätt bör kunna ske med ledning af de korrespondenser, som i min apocalypsis revelata blifvit upptäckta och genom ordet bevisade. Om så skulle önskas, *vill jag tolka och offentliggöra de egyptiska hieroglyferna, hvilka icke äro något annat*

*än korrespondenser; detta arbete kan icke heller utföras af någon annan».* [1])

Vetenskapsakademien fästade icke något afseende vid denna hemställan, och deröfver har ännu i våra dagar till och med en frejdad ledamot af svenska akademien i sitt minnestal öfver Svedenborg beklagat sig, emedan han antog, att siaren med sin nya utgångspunkt skulle hafva kunnat kasta ett alldeles nytt ljus öfver hieroglyfspråket. [2]) Det är dock större heder för akademiens minne, att den besvarade det djerfva anbudet med vältalig tystnad. Ty oafsedt att inledningen till den nämda inlagan tolkar hästens betydelse i strid mot all vetenskaplig hermenevtik, antyder ju den egentliga inlagan, att Svedenborg redan på grund af uppenbarelser gifvit nyckeln till hieroglyfskriftens förklaring, och att han fullkomligt afslöjat den korrespondenslära, som han säger ligga till grund för den nämda skriften. Det är under sådana förhållanden svårt att fatta, huru vetenskapsakademien utan att förneka sig sjelf skulle hafva kunnat inlåta sig i några underhandlingar med Svedenborg i denna fråga Vetenskapen har ju för öfrigt efter hans tid på en helt annan väg än divinationens och utan all hjelp af den svedenborgska korrespondensläran lyckats lösa det stora problemet att läsa och förstå Egyptens hieroglyfer. Och dock trodde han sig kunna påstå, att ingen annan än han skulle kunna göra detta. Vi neka dock icke, att derest Svedenborg icke på sätt som skedde förklarat uppgiften redan vara af honom löst, det icke skulle förvånat oss, om hans anbud vunnit större afseende. Ty det låg nära till hands, att man kunde vänta sig nya stora upptäckter af en man, om hvilken man i allmänhet inbillade sig, att han på de exakta vetenskapernas område gjort flera epokgörande upptäckter. Det är nämligen först i en senare tid, som man fått sakkunniga mäns vitsord, att han visserligen i sina s. k. vetenskapliga arbeten ofta framstält snillrika förslag och antaganden, men

1) Det latinska originalet finnes infördt såsom bihang till *Svedenborgs drömmar 1744*, utg. af G. E. Klemming. Sthlm 1859 s. 73—77. I engelsk öfvers. läses hela inlagan hos *Tafel*, Doc. II. 2: 751—755.

2) *B. v. Beskow*, a. a. s. 66 f. Jfr *Kahl*, a. a. II, 26.

att han aldrig gaf sig tid att noggrant undersöka deras hållbarhet. Han följde alltså redan, innan han blef andeskådare, allt för mycket ingifvelserna af sin lifliga inbillningskraft; bestämdt måste han ock frånkännas den »utomordentliga betydelse», som hans beundrare, när frågan gält naturvetenskaperna, städse velat tillskrifva honom. Ty »hvarken inom astronomiens, fysikens, anatomiens eller ens mineralogiens historia finnes någon väsentligare och större upptäckt, som bär hans namn».[1]) Med detta nya bevis, att han var ett barn af sin tid och att icke blott han öfverskattade sig sjelf utan att äfven hans troende lärjungar öfverskattat honom, sluta vi denna afdelning.

---

1) Se hos *Fryxell*, a. a. s. 129 ett utlåtande, afgifvet omkring 1870 af följande fackmän och ledamöter i Vetenskapsakademien: professorerna Edlund, Lindhagen, Nordenskiöld och G. Retzius.

## TREDJE KAPITLET.

### Den svedenborgska religionsprocessen i Göteborg 1768—1778.

Af föregående kapitel har framgått, att Svedenborg med alla de medel, som stodo honom till buds, sökte i främsta rummet inviga svenska kyrkans och lagens högsta väktare i det nya Jerusalems genom honom uppenbarade lära. De frukter, han af detta sitt omvändelsenit fick sjelf upplefva, blefvo dock ingenstädes mera i ögonen fallande än i Göteborg. Här hade han på sin sida lyckats vinna icke blott medlemmar af köpmannaståndet, utan äfven åtskilliga teologie doktorer, hvilka tillika voro medlemmar af domkapitlet, och dessa åter hade ej utan framgång sökt skaffa det nya ljuset det största möjliga erkännande. Svedenborg hade derföre ock vid besök i staden Göteborg glädjen se sig omgifven af en liten församling likasinnade vänner, en glädje som veterligen icke varit på något annat ställe honom förunnad.

Redan 1759 finna vi Svedenborg vara hufvudpersonen i ett af femton aktade män bestående aftonsamqväm i Göteborg. Han skall dervid enligt ett rykte, som hastigt spred sig öfver hela Europa, hafva förvånat de närvarande genom berättelsen om en samtidigt pågående eldsvåda i Stockholm. Till och med den namnkunnige filosofen Immanuel Kant fann sig uppfordrad göra denna händelse till föremål för en särskild undersökning, och förutsatt att ryktet talade sanning, kan man lätt förstå, att de personer, hvilka trodde sig hafva varit vittnen till det nämda profvet på Svedenborgs visionsförmåga, skulle bibehålla ett varaktigt intryck af och ett lifligt intresse för den märkvärdige mannen. Efterverlden

eger emellertid inga närmare underrättelser, i hvad mån Svedenborg redan genom detta sitt ryktbara uppträdande fick verkliga trosförvandter i Göteborg, men att han der hade vänner, som från denna stund voro mycket nyfikna att få närmare reda på hans andeskåderi och religionssystem, finna vi icke osannolikt.

Enligt hvad nu mera tillgängliga källor gifva vid handen, dröjde Svedenborg ända till 1765, innan han fann jordmånen nog beredd för att på ett mera i ögonen fallande sätt låta det nya Jerusalem framträda i Göteborg. Då inträffade nämligen enligt traditionen det för svedenborgianismens historia i Sverige betydelsefulla sammanträffandet mellan Svedenborg och teologie doktorn *Gabriel Andersson Beyer* († 1779).[1] Denne, som hört honom omtalas såsom rubbad till sina sinnen, öfverraskades att finna honom tala med stor reda och icke visa några spår till vansinnighet, hvarefter han inbjöd honom till sitt hus att der intaga middagsmåltid tillsammans med den i svenska tidningspressens historia ryktbare teologie doktorn *Johan Rosén* († 1773). Vid detta tillfälle skall Svedenborg på ett för de begge doktorerna tilltalande sätt hafva redogjort för hufvudpunkterna i sin nya lära. Nytt möte utsattes till derpå följande dag hos en af teosofens sannolikt förut förvärfvade lärjungar, handlanden Wenngren, hvarvid hedersgästen framlade ett på begäran uppsatt skriftligt sammandrag af hvad han i Beyers hem dagen förut talat. Och i det han öfverlemnade denna uppsats till Beyer berättas han hafva darrande och under tårar sagt: »min vän, från denna dag har Herren satt eder i förening med sin himmel, och dess änglar omgifva eder i detta ögonblick». De personer, som voro närvarande vid denna egendomliga invigning af den förste svedenborgske aposteln i Sverige, skola emellertid icke hafva hunnit

1) Vi följa härvid den svedenborgska literaturen, men böra dock anmärka, att vi påträffat ett bref från Beyer till teosofen Oetinger, der han säger sig redan 1757 (?) haft flera religiösa samtal med Svedenborg. Se de af *F. C. Oetinger* år 1771 utgifna Schwedische Urkunden s. 145. Här, s. 151 f. finnes ock ett utdrag af ett bref från Svedenborg till Beyer, skrifvet i Amsterdam d. 15 april 1766.

hemta sig från den rörelse de dervid erforo, förr än teosofen aflägsnat sig för att stiga ombord på ett skepp till England. Beyer dröjde dock icke att genast skaffa sig sin nye mästares skrifter och blef snart dennes mest berömde och nitiske lärjunge i Sverige.[1])

Det finnes emellertid anledning att icke anse Beyer så oförberedd för den nya läran som denna omvändelsehistoria gifver vid handen. Han hade nämligen flera år förut utstått obehag från den teologiska censurens sida. Ty när han ville utgifva en af honom verkstäld öfversättning af Is. Newtons förklaring öfver Daniels profetior, nödsakades han först borttaga vissa uttalanden, som ansågos vådliga för renlärigheten. Denna hittills förbisedda omständighet, att Beyer redan förut hunnit göra sig misstänkt för irrlärighet i apokalyptisk riktning, gör hans öfvergång till de svedenborgska andeuppenbarelserna icke så oförmedlad och underbar, som man vanligen antagit. Ett annat bevis, att han redan före sitt nämda sammanträffande med Svedenborg måste hafva så småningom tillegnat sig ett dennes system nära stående teologiskt åskådningssätt, åtminstone hufvudpunkterna i detsamma, finna vi deri, att han redan år 1766 kände sig rustad att uppträda såsom förkunnare af den nya lärans hemligheter. Han började nämligen då utföra kanske den svåraste uppgift, som någon svedenborgiansk teolog tagit sig före, nämligen utgifva en postilla, der texterna, om ock med en viss försigtighet, förklaras efter den svedenborgska bibelutläggningsmetoden. Den förvånande svaghet i fråga om det uppbyggliga elementet, som oinvigde läsare trott sig finna i dessa predikoförsök, är för de invigde blott ett bevis, att författaren lyckats i sin svåra uppgift att i texten uppvisa en andlig, mystisk eller fördold mening

1) Se *R. L. Tafel*, Documents I, s. 624 f. — *Imm. Tafel*, Urkunden. Tüb. 1839 s. 249. — *Kahl*, Nya kyrkan III, 13 f. I dessa och flera andra skrifter åberopas såsom källa »New Jerusalem Magazine» för år 1790, der en af utgifvarne (svensken Wadström?) säger sig hafva af Wenngren sjelf år 1786 emottagit historien i fråga. Händelsen uppgifves här hafva timat 1766, som dock ej kan vara riktigt, ty samma år återkom Svedenborg från utlandet till Sverige.

Detta har dock skett på bekostnad icke blott af den närmast till hands liggande betydelsen, utan äfven af den vanliga uppfattningen af den evangeliska historien. Särskildt kan läsaren blifva frestad antaga, att enligt författarens åsigt allt hvad man från barndomen inom kyrkan hört predikas om tre personer i gudomen, om försoningen i Kristus, om rättfärdiggörelse genom tron allena, om sakramenten, om yttersta dagen m. m. icke eger tillräcklig grund i den heliga skrift.[1])

Beyer hade icke varit ensam vid utarbetandet af denna den första svedenborgska postillan. Dåvarande filosofie lektorn vid Göteborgs gymnasium, den lärde orientalisten och genealogen, *J. Gothenius* († 1809) hade nämligen till flertalet predikningar författat de s. k. »nyttorna» eller tillämpningarne. Dertill kommer, att en annan domkapitelsledamot, teologie doktorn *M. Roempke* († 1784) i egenskap af dekan gifvit tillstånd till hvarje särskildt arks tryckning och dervid utsatt sitt namn, hvilket allt enligt då gällande tryckfrihetsförordning innebar, att biskopen och domkapitlet iklädde sig det rättsliga ansvaret för hela arbetets renlärighet. En evangelisk-luthersk stiftsstyrelse hade alltså satt sin hallstämpel på en svedenborgiansk predikosamling, och detta dess förord bidrog naturligtvis till den stora spridning, som postillan skall hafva fått ej blott inom utan äfven utom Göteborgs stift.

1) Den Beyerska postillan, som utkom i ny upplaga 1826 och ännu lär begagnas vid svedenborgares uppbyggelsesammankomster, har följande titel: »Nya försök till uppbygglig förklaring öfver evangeliska sön- och högtidsdagstexterna i afsigt på en handpostilla». Ett par prof på förf:s förmåga att finna fördolda meningar i bibelordet må anföras. I predikan på långfredagen har han icke något att säga om försoningen och dess betydelse men så mycket mera om den andliga meningen af de olika detaljerna vid Jesu död. Så t. ex. det att krigsknektarne styckade sönder Herrens kläder förklaras betyda det sätt, hvarpå »de handterat det beskrifna ordet, hvilket de gjort osammanhängande med stycketals bokstafliga tydningar och med sinnliga förståndets söndrande från det andeliga. De kasta lott i det hänseendet; de låta komma derpå an, hvilket tydningssätt och infälle om ordaförståndet må vinna priset» o. s. v. Se I, 154 f. Jfr ock II, 66 f. af 1826 års upplaga.

Vi anse oss innan vi gå vidare böra upplysa, hvilka som voro ledamöter i det domkapitel, som på det sätt vi nämt meddelat detta i svenska kyrkans historia märkliga imprimatur. Biskopen var doktor *Erik Lamberg* († 1780), en prelat, hvars begåfning och kraft visserligen var större än det honom tillagda spenamnet »Fårberg» antyder, men hvars olämplighet såsom biskop och eforus tyckes hafva varit allmänt erkänd, långt innan han fick sluta sina dagar. [1]) Vid hans sida stod domprosten doktor *O. Ekebom* († 1784), och han kan icke heller sägas hafva varit någon stjerna af första ordningen i det svenska zion, ehuruväl hans lärdom och presterliga nit förtjenar ett större erkännande än som hitintills kommit honom till del. De domkapitlet tillhörande gymnasiilektorerna, som alla tillika innehade prestembetet, voro följande. Beyer, som, ehuru lektor i grekiska, vid den tid, hvarom nu är fråga, undervisade i hebreiska och exegetik; Rosén, lektor i latin; Gothenius, som jämte lektoratet i filosofisk propedevtik skötte den dogmatiska undervisningen vexelvis med andre teologie lektorn Roempke. Vidare *M. G. Wallenstråle* († 1807 såsom i biskop i Kalmar), hvilken jämte det att han var lektor i historia uppehöll undervisningen i kyrkohistoria. [2]) Slutligen innehade äfven lektorn i matematik *L. J. Kullin* († 1795) och pastorn vid tyska församlingen *C. A. Hempe* († 1781) säte och stämma i domkapitlet. Utom dessa nio bör äfven nämnas förste teologie lektorn *S. Jacobsson* († 1773), men han åtnjöt ledighet från sin befattning både vid gymnasiet och domkapitlet.

1) *G. J. Ehrensvärd*, Dagboksanteckningar vid Gustaf III:s hof, utg. af E. V. Montan. Sthlm 1878. II, 113. Här lemnas en särdeles mörk teckning af biskop L:s karakter.

2) W. har jemte Rosén äran att vara upphofsman till vetenskaps- och vitterhetssamhället i Göteborg och inlade äfven för öfrigt förtjenster om vårt lands allmänna kulturhistoria. Tidigt sökte han blifva invigd i frimureriets hemligheter och, när han 1789 fått förslagsrum till biskopsstolen i Kalmar, rekommenderades han af Schröderheim i bref till Gustaf III på detta för höga vederbörandes andliga smak betecknande sätt: »W. har den nåden att vara känd. Han är glad, vällustig, alltid behöfvande, äregirig, med ett ord, en skicklig biskop i mitt sinne. Han är visserligen äfven väl sinnad i sin politik och kanske mest ortodox der».

Såsom ganska betecknande må nämnas, att ehuru det sålunda sammansatta domkapitlet för sin del obetingadt gifvit sitt förord åt den Beyerska postillan, utgifvaren af Svedenborg sjelf redan efter de första arkens tryckning fick emottaga icke blott försäkran derom, att äfven han för sin del ville berömma arbetet, utan derjämte en vänlig uppmaning att iakttaga all möjlig försigtighet, »då tiden ännu icke kommit, att den nya kyrkans grundläror så (d. v. s. i predikoform) kunna upptagas».[1]) Denna uppmaning gjorde Beyer och Gothenius sig till godo under arbetets fortsättning ända derhän, att Beyer och Rosén sedermera åtogo sig att bevisa, att postillan var fullt renlärig i kyrklig mening. Klart är, att utgifvarne icke en enda gång åberopade det egentliga upphofvet till texternas andliga förklaring, hvarjämte de läto postillan utgå utan några författarenamn.

Mindre försigtighet visade någon tid derefter Rosén. Denne, som förut gjort sig särskildt i teologiska kretsar ryktbar genom grofva smädelser mot brödraförsamlingen, hvars lärofader han till och med ville stämpla såsom uppenbarelsebokens vilddjur, väckte om möjligt ännu större uppseende genom sin djerfhet att öppet taga Svedenborgs parti. I en af honom 1768 utgifven tidskrift, kallad »Preste-Tidningar» tog han sig nämligen före att vederlägga några anmärkningar, som den tyske teologen Ernesti i sitt teologiska bibliotek uttalat mot Svedenborgs bok Apocalypsis revelata. Och för att gifva svenska prester den bästa möjliga föreställning om detta teosofiska arbete, anförde Rosén några prof på den nye lärofaderns andliga skrifttolkning och hans invändningar mot läran om treenigheten och rättfärdiggörelsen genom tron allena, allt utan någon som helst protest eller reservation. Och i en särskild förklaring af den »inre meningen uti bönen Fader vår» blef Jesus Kristus uttryckligen kallad den ende sanne Guden och fadern i himmelen.[2])

Samma år utkom äfven en prestmötesafhandling (de reprobatione) i Göteborg, hvilken ansågs gynsamt stämd mot

1) *Tafel*, Doc. II, 1: 250 f. 261 f.

2) Se D:r *Roséns* Preste-Tidningar 1768: 97—109. 183.

den nya läran. Författaren, teologie lektorn Roempke, hade dock icke gått längre än att han i den dippelska och svedenborgska teologiens andemening förnekade, att Gud sjelf skulle kunna döma någon till osalighet eller att hos honom skulle finnas en hämnande rättfärdighet. Detta var nog, för att den allmänhet, som ville bilda sig ett omdöme om Roempkes teologiska ståndpunkt, skulle äfven i honom skåda en själsfrände till Svedenborg, helst vid tanken på att det var samme Roempke, som granskat och godkänt den Beyerska postillan. Prestmötesafhandlingen var för öfrigt försedd med biskopens i domkapitlets namn påtecknade imprimatur, och han medgaf öppet, att han ville sjelf stå för alla i afhandlingen uttalade påståenden.

Den nya lärans anhängare trodde sig nu hafva väl grundade skäl för sitt hopp, att den gamla kyrkans dagar voro räknade, och att hon särskildt i Göteborgs stift skulle i all stillhet och utan något motstånd blifva öfverrumplad af den nya kyrka, som genom Svedenborg kommit till stånd på jorden. Det första svedenborgska samfundet i Sverige skall ock i detta hopp blifvit bildadt i Göteborg under loppet af samma år 1768. I spetsen stod Svedenborg sjelf samt Beyer och Rosén. Samfundet, som vanligen höll sina sammanträden i den aktade mæcenaten och fosterlandsvännen Niklas Sahlgrens hus, förklarade, att dess egentliga bestämmelse bestod i »den samvetsgranna utöfningen af kristnas och patrioters oskiljaktiga pligter, — att nämligen frambära de himmelska, andliga, naturliga, politiska, historiska, juridiska, ekonomiska, kommerciella och industriella sanningarnes vittnesbörd inför cheferna för deras fäderneslands styrelse, konungar, regenter, ministrar och ämbetsmän af alla slag». Samfundet, som kallade sig *det filantropiska sällskapet,* var således af till hälften religiös, till hälften politiskt social natur och skall hafva verkat »genom enskild, direkt korrespondens med styrelsen, i ändamål att göra i lifvet gällande de menniskovänliga grundsatser, hvaraf dess medlemmar funno sig lifvade». [1])

[1]) Se *Bergman — v. Schinkel,* Minnen ur Sveriges nyare historia, Sthlm 1852, I, 255 f., der såsom källa åberopas ett »egenhändigt bref

Hvad nu blifvit anfördt om svedenborgianismens insteg i Göteborg till och med 1768 gifver vid handen, att »den nya kyrkan» i denna stad på mycket kort tid lyckades vinna en betydelsefull utveckling. Men då flera af hennes ledande män icke blott hade säte och stämma i domkapitlet utan äfven voro den studerande ungdomens ledare, kunde det icke dröja, innan en opposition började göra sin röst gällande. En sådan framträdde ock närmast med anledning af att Rosén på sätt som redan är nämdt offentligt och utan omsvep vågat, hvad ingen svensk författare förut gjort, taga Svedenborgs teologiska namn och ståndpunkt i försvar. När derföre Göteborgs stifts presterskap i medlet af det flera gånger nämda året 1768 församlades till stiftsmöte, kom äfven mot domkapitlets önskan och beräkning den svedenborgska frågan på tal. Men då det kringsmygande ryktet om domkapitelsledamöternas personliga ställning till denna fråga visste förtälja, att till och med biskopen och domprosten så mycket heldre kunde misstänkas för att vara Svedenborgs vänner, som det berättades, att de bevistat samqväm, der han varit hufvudpersonen, och att de med honom äfven eljes stått i vänskaplig och teologisk förbindelse, så kräfdes naturligtvis ett mer än vanligt mod hos den prestman, som ville sätta sina förmäns renlärighet i tvifvelsmål. Under sådana förhållanden förklaras, att anklagelsen slutligen framträdde i följande fördolda form: med åberopande af att ett arbete af Svedenborg kort före mötets början blifvit anmäldt i presttidningen, hemstälde prosten *P. Aurelius* († 1774) »å egne och sine hemmavarande medbröders vägnar», att domkapitlet ville vidtaga de kraftigaste mått och steg »till förekommande af sådana böckers utspridande, som nu förspörjas vara utkomne och som innehålla sådana lärosatser, hvilka äro stridande mot Guds uppenbara ord och kyrkans symboliska böcker». Derjämte yrkade den frimodige prosten, att Svedenborgs och andra likartade arbeten och förklaringar

af *Halldin*, en af det filantropiska sällskapets mest nitiska medlemmar, till konung Karl XIV Johan».

öfver skriften »måtte till införsel förbjudas och bevakningen af Consistorium vårdas». [1])

Att Aurelius icke ens satte i fråga, att äfven de vid prestmötet närvarande ämbetsbröderna skulle instämma i hans memorial, torde bevisa, att det bland dem icke fans många, ja kanske ingen enda, som hade samma moraliska mod som han att gifva biskop och domkapitel en påminnelse att bättre än hittills iakttaga sina skyldigheter. Att »hela presterskapet, som åhört och gillat (den Roempkeska) disputationen, måste vara svedenborgskt», blef visserligen några år senare inför kongl. maj:t förfäktadt af Rosén, men detta påstående, som väl endast afsåg att bryta udden af den anklagelse, som slutligen riktades mot ett par af de svedenborgska domkapitelsledamöterna, hade endast en skenbar giltighet, beroende derpå, att den kyrkliga åskådningen vid prestmötet icke egde någon enda teologiskt bildad målsman, som med framgång kunde lägga i dagen, hvaruti prestmötesafhandlingens villfarelser bestodo. Att detta var händelsen, torde äfven framgå deraf, att vid mötets slut fattighuspredikanten *J. Willin* († 1778), en man, som i ett herdaminne fått ärenamnet »stiftets presterligaste prest på sin tid», och som antagligen på grund af sin utpräglade fromhet och vidtomfattande själavård misstänktes tillhöra brödraförsamlingen i Göteborg, tog sig dristigheten hålla ett tal om frälsarens försoning, hvilket skall hafva varit gripande för både prester och andra. [2])

Såsom man kunde förutse, blef Aurelii hemställan af domkapitlet onådigt upptagen och lemnades ock tills vidare utan allt afseende. En annan landtprest af den gamla stammen sökte då i en ny och mera omedelbar form kalla sina förmän till räkenskap för deras förhållande till svedenborgia-

1) Se »Handlingar rörande svedenborgianismen och de så kallade predikoförsöken», Gbg 1769 (1:sta bladet) utg. af en broder till prosten Aurelius, nämligen assessor A. Aurell, hvilken har förtjensten att hafva till trycket befordrat *alla* protokoll i frågan ända till dess det genom ett kgl. bref af den 26 april 1770 blef honom förmenadt att fortsätta utgifvandet.

2) *Skarstedt*, Göteborgs stifts Herdaminne s. 372.

nismen. Ett par månader efter prestmötet ingaf nämligen en allmänt aktad prost vid namn *A. Kollinius* († 1776) till stiftsstyrelsen ett memorial, der han först erinrar om hvad »ett icke alldeles löst rykte» vet att berätta, nämligen att »assessor Svedenborgs principer i teologien skola gynnas och följas af nog betydande män i denna ort», och med anledning häraf anhåller han, att biskop och domkapitel såsom de skickligaste och pålitligaste domare ville underrätta presterskapet, »om något verkligt ondt ligger uti Svedenborgs skrifter». [1])

Domkapitlet, som kände sig ännu mera obehagligt berördt af denna hemställan, såg sig dock icke hafva någon utväg att lemna den utan allt svar och uppdrog derföre enhälligt åt den i svedenborgianismen mest hemmastadde, Beyer, att uppsätta ett förslag till yttrande. Det dröjde dock nära ett halft år, innan detta förslag blef färdigt, och dock var det så kortfattadt som möjligt. Beyer ville nämligen, att domkapitlet skulle i få ord förklara, att Svedenborg hyste »oinskränkt vördnad för det gudomliga ordet» och att mycket annat godt vore att anföra till hans förmån, äfvensom att domkapitlet icke kunde finna det tillständigt att räkna hans skrifter till de irrärigas eller förbjudnas antal, allra helst som man ännu icke haft tid göra dem till föremål för någon verklig undersökning. [2])

Om domkapitlet hade enhälligt iklädt sig ansvarighet för ett dylikt ämbetsutlåtande, så hade ingen af det underlydande presterskapet behöft vidare sväfva i ovisshet om sina förmäns verkliga ståndpunkt. Och skulle stiftets prester i något större antal redan nu varit kända för svedenborgska åsigter, är det icke alldeles otroligt, att Beyer lyckats lägga den af honom på uppdrag uppsatta trosbekännelsen i hela domkapitlets mun. Ty vid den tid, hvarom nu är fråga, var, sorgligt nog, den renlärighet, som framträdde hos kyrkans biskopskandidater i allmänhet mycket böjlig för de vindar, som blåste från olika håll. Och särskildt var Göte-

1) Gbgs domk. prot. d. 12 okt. 1768.

2) Gbgs domk. prot. d. 1 mars 1769.

borgs domkapitel besatt med män, som vid närmare bekantskap förrådde en ovanlig brist på kristligt allvar och sinne för sanning och rätt.

Denna anmärkning drabbar äfven den man, som först nu helt oväntadt framträdde i domkapitlet såsom oppositionsman, nämligen domprosten Ekebom. Hans stora lärdom och nit hade hitintills icke hindrat honom från att göra gemensam sak med de öfriga ledamöterna i domkapitlet, men sannolikt hade ryktet om landtpresternas förskräckelse för andeskådaren och irrläraren Svedenborg nått hans öron och låtit honom förstå, att han borde göra sig till tolk för det missnöje och den bedröfvelse, som kanske flertalet prester kände öfver sina förmäns affall från kyrkans lära. Alltnog, både hans hittills iakttagna afvaktande ställning, som för hans hetsiga lynne förefaller mindre naturlig, och hans hädanefter hänsynslösa försök att snärja åtskilliga af sina ämbetsbröder i domkapitlet äro egnade att ställa bevekelsegrunderna till hans opppsition i ett tvätydigt ljus.

Sedan Beyers utkast till resolution nära en månads tid undergått enskild granskning, och jämt en vecka sedan Svedenborg i ett bref från Amsterdam anmodat domprosten Ekebom att i domkapitlet afgifva ett som han hoppades fördelaktigt omdöme om ett nyss utgifvet sammandrag af nya kyrkans lära, öfverraskades domkapitlet af Ekeboms förklaring, att han ville afgjordt och utan alla omsvep uttala en förkastelsedom öfver Svedenborg. Han uppgaf såsom skäl för denna sin mening, att han visserligen icke vore fullständigt invigd i dennes system, men att han dock åtskilliga gånger i likhet med flera andra i staden Göteborg haft öfverläggningar med teosofen sjelf, och hvad han dervid inhemtat hade han sedan jämfört med den apocalypsis revelata, som han fått sig tillsänd af författaren, och eftersom det nu gälde att afgifva en bekännelse, såge han sig nödsakad uttala såsom sin åsigt, att de nya lärosatserna måste stämplas såsom »förföriska, kätterska, förgripliga och i högsta måtto förkastliga». Såsom bevis för detta stränga omdöme ville Ekebom, i det han åberopade den nyss nämda honom förärade boken, endast anföra Svedenborgs välbekanta

korrespondenslära och hans lika allmänt kända förnekande af den kyrkliga läran om treenigheten, försoningen och rättfärdiggörelsen. Men äfven för öfrigt hade han funnit »hela svedenborgianismen snörrätt stridande emot Guds uppenbarade ord och den lutherska kyrkans symboliska böcker, full af de aldra odrägligaste hufvudvillfarelser, som stöta öfver ända sjelfva trons och hela den kristna religionens grundval, och alltså icke blott schismatisk utan i högsta grad heretisk, i de aldra ömmaste delar sociniansk och således i all måtto förkastlig». Efter denna fullständiga förkastelsedom öfver systemet i dess helhet gjorde han åtskilliga yrkanden, såsom att domkapitlet borde på det kraftigaste varna stiftets presterskap för Svedenborgs teologiska skrifter, och att biskopen å kapitlets vägnar måtte i preseståndet vid den snart sammanträdande riksdagen till laga beifran anmäla detta högst angelägna religionsmål. I detta ämbetsutlåtande instämde Kullin och Hempe.

Domkapitlets öfriga ledamöter voro emellertid icke hågade att redan nu nedlägga sina vapen. Emellan Beyer och Ekebom sökte nämligen först och främst Wallenstråle och Roempke att intaga en medlande ställning: å ena sidan framhöllo de, att de icke läst Svedenborgs skrifter så väl, att de öfver dem kunde afgifva något omdöme, och å andra sidan ville de, att hela frågan öfverlemnades till kongl. maj:ts afgörande, sannolikt i den tysta förhoppningen att ryktet om höga vederbörandes personliga intresse för Svedenborgs teosofi vore väl grundadt och att i alla händelser Svedenborgs vänner genom sakens hänskjutande till öfverheten skulle allra säkrast undgå allt obehag. Ganska angelägna voro de ock att förekomma, att Svedenborg »emot svensk manna rätt» skulle dömas ohörd. Om Gothenius varit i tillfälle yttra sin mening, hvilket icke tyckes hafva varit händelsen, hade han ock med all säkerhet anslutit sig till detta förslag. Äfven Rosén hade ingenting emot att deri instämma, dock ville han på samma gång inlägga en allvarlig gensaga mot Ekeboms utfall och beskyllningar.

Slutligen uppträdde äfven Lamberg för att yttra sin mening i den föreliggande frågan. Detta skedde dock på ett

sätt, som icke vittnar förmånligt om hans teologiska omdömesförmåga och chefsegenskaper. Ehuru alla visste, att hans förhållande till Svedenborg varit sådant, att denne i honom hoppades hafva en verklig bundsförvandt och derföre äfven genom Beyer gifvit honom flera bevis på vänskap och välvilja, och ehuru han såsom biskop redan hunnit ganska betydligt göra sig misstänkt för sitt förhållande i den svedenborgska frågan, inskränkte han sig dock i detta kritiska ögonblick att afgifva det för en person i hans ställning ganska förödmjukande yttrandet, att då han ej läst Svedenborgs arbeten »i sitt sammanhang», kunde han icke heller nu afgifva något utlåtande, om dessa verkligen borde anses stridande mot Guds ord och symboliska böckerna eller icke.

Emellertid stannade domkapitlet i det beslut, att den svedenborgska frågan borde genom biskopen hänskjutas till nästinstundande riksdag och att stiftets presterskap skulle härom underrättas genom ett cirkulär »jämte åtvarning, att om något af herr assessor Svedenborgs teologiska arbeten skulle någon emellertid förekomma, de då med all möjlig varsamhet handteras». [1]) Efter den redogörelse, vi lemnat för de flesta domkapitelsledamöternas ställning till frågan, öfverraskas vi icke att af protokollet finna, att ett så pass tvätydigt tillägg kunde i cirkuläret blifva intaget. Säkert vågade man icke helt och hållet skjuta ifrån sig det obehagliga uppdraget att afgifva ett omdöme om Svedenborgs skrifter, och man var sannolikt glad att kunna göra detta genom att säga så litet som möjligt.

Och härmed slutade första akten af en religionsprocess, som i intresse och betydelse för svenska kyrkan lofvade att blifva ganska stor.

Andra akten inleddes dermed, att Beyer, få dagar efter sedan domkapitlet genom nyss anförda beslut hoppades hafva blifvit åtminstone tills vidare skildt från målet, framlemnade till kapitlets kännedom tvänne inlagor från Svedenborg sjelf, innehållande dels försök till vederläggning af domprosten Ekeboms utlåtande, i hvilket han säger sig hafva funnit »fördömda blasfemier och lögner, hån och djefvulskt

1) Gbgs domk. prot. d. 22 mars 1769.

spott», dels ett medelst citat ur konkordieformeln späckadt försök att bevisa, att han, Svedenborg, vore allt annat än heterodox, dels slutligen en förklaring, att om icke domprosten nu toge sitt betänkande tillbaka, han skulle mot honom begynna en kriminalprocess. [1])

Att Svedenborg genom ett så beskaffadt ingripande i målet skulle gjuta olja på elden och göra stämningen inom domkapitlet allt annat än fridsam, säger sig sjelft. Beyer ansågs hafva föranledt sin i utlandet varande mästare att taga detta steg; vare härmed huru som helst, är det dock högst sannolikt, att då han nu uppträdde såsom hans ombud, detta skedde i den föreställningen, att Svedenborg redan blifvit en sådan auktoritet hos domkapitlets majoritet och förvärfvat sig en sådan prestige hos ännu högre myndigheter, att ingen egentlig fara vore förenad med att taga hans parti.

Det är också svårt att veta, hurudan utgången skulle hafva blifvit, derest icke domprosten och hans två anhängare vid denna tidpunkt fått en för motpartiet synnerligen farlig medhjelpare i den redan nämde assessor Aurell; dennes uppträdande i målet framkallades enligt hans eget påstående af ömhet om den rena läran och Guds församling i Sverige, men sjelfva utförandet vittnade dock mera om en processlysten, hänsynslös advokat än om ett personligt kristligt sanningsnit. Tydligen i känsla af att domkapitlet på egen hand icke skulle kunna eller vilja bringa den svedenborgska frågan till en för svenska kyrkans lära och ordning gynsam lösning, hade han satt sig i sinnet att till en början gifva åt denna fråga den största möjliga offentlighet och låta hela vårt land blifva vittne till och domare öfver interiörerna i Göteborgs domkapitel. För att vinna detta syfte började han trycka och utgifva alla handlingar och särskildt alla konsistoriiprotokoll i målet, men icke nog dermed: alldeles såsom han sjelf varit part, besvärade han domkapitlet under en lång tid med de mest inqvisitoriska inlagor, i hopp att de svar, som derpå måste lemnas, skulle göra Beyer och de med honom likatänkande ohjelpligt komprometterade åtminstone enligt den juridiska måttstocken.

1) Se Gbgs domk. prot. d. 26 mars och 3 maj 1769.

Domprosten Ekebom, som nu äfven, med anledning af biskopens frånvaro vid riksdagen, öfvertog ordförandeplatsen i domkapitlet, och som synes hafva varit af ett alltför utpräglådt koleriskt temperament, för att kunna med behörigt lugn och oväld leda förhandlingarne, uppträdde utan allt tvifvel under en viss ledning af den lagkloke assessor Aurell; genom sina inlagor lemnade denne åtminstone i ordförandens händer ganska försåtligt uppstälda frågor till besvarande af Svedenborgs vänner. Emellertid visade det sig, att dessa i Beyer och äfven i Rosén egde juridiskt anlagda målsmän, som med en oväntadt stor skicklighet och styrka visste att freda sina personer och sin sak för en godtycklig och alltför inqvisitorisk behandling.

Det sätt, hvarpå de uppträdde för att tillintetgöra Aurells första anfallsplan och tills vidare äfven lyckades deri, bevisade ock, att de ännu kunde diktera kapitlets beslut. Frågan gälde nämligen först och främst Beyers predikoförsök, hvilka blifvit tryckta med domkapitlets tillåtelse, ehuru dess protokoll intet hade att derom förmäla. Flertalet ledamöter sade sig dock minnas, att Roempke, i egenskap af dekan, fått i uppdrag att granska ifrågavarande arbete, och deras åsigt var, att hans censur nu, såsom ofta eljes skett, måste anses innebära, att domkapitlet bure ansvaret för de nämda predikoförsöken. Vidare hade Aurell skaffat sig skolynglingars anteckningar efter Beyers teologiska föreläsningar, och begärde domkapitlets tillstånd att få trycka dem. Efter ett mycket stormigt uppträde, hvarunder t. ex. domprosten, ehuru ordförande, fick höra sig anklagas för »öfvermod, illvilja och obefogade beskyllningar», stannade domkapitlet vid det beslut, att ifrågavarande s. k. dictata icke skulle få tryckas. Den stora majoriteten medgaf nämligen riktigheten af Beyers vältaliga bevisning emot en dylik tillåtelse, hvarvid han bland annat utropade: »ho ser icke hvad förledande, förrädeliga stämplingar härunder dölja sig, ända intill att värfva Iskarioter?» [1])

Beyer nöjde sig emellertid icke heller nu med den seger han vunnit utan föranledde Svedenborg sjelf att ännu en

1) Se Aurells »Handlingar» etc. ss. 82. 45. 79. 94.

gång ingripa och gifva sina motståndare vapen i händerna, långt farligare än förra gången.

Det nya uppslag, hvilket Beyer nu gaf till en tredje akt, bestod i ett till honom skrifvet bref, hvilket han fick rättighet af Svedenborg att trycka, och hvars innehåll väckte ett utomordentligt uppseende i hela vårt land. Och då äfven Beyers egna vänner i domkapitlet medgåfvo, att i detta bref funnos »flere betänkliga utlåtelser i anseende till religionen», så föranledde ock detta bref de hittills i svedenborgianismen mindre befästade ledamöterna att lemna sin ledare i sticket, för att i stället blifva bundsförvandter åt domprosten och hans parti.

Detta för hela frågan ödesdigra bref, hvarmed Svedenborg i flera kretsar vållade sin sak stort afbräck, var skrifvet från Stockholm under hösten 1769. Det börjar med en liflig skildring af den glädje, »så högre som lägre» visat öfver hans återkomst till fäderneslandet, och med en försäkran till Beyer, att han haft flera samtal med riksråden och de förnämste riksdagsmännen i de olika stånden, »hvilka alla visat sig helt benägne». Blott en enda af biskoparne hade haft ett annat sinne, nämligen *Filenius* i Linköping, som för öfrigt nu med anledning af ärkebiskopens frånvaro gjorde tjenst såsom talman i presteståndet. Han hade i denna sin egenskap till och med begärt och fått qvarstad på flera exemplar af Svedenborgs från utlandet hemskickade bok om den äktenskapliga kärleken. Författaren var dock glad att äfven kunna berätta, huru han icke desto mindre lyckats utdela 43 exemplar »till biskoparne, stånden, riksråden och majestäterna».

Efter ytterligare några meddelanden om huru han utkolporterat åtskilliga andra skrifter har han i det nämda brefvet nedskrifvit rätt bittra anmärkningar öfver det andliga mörker, som ännu oafsedt vissa aktningsbjudande undantag inom preseståndet är rådande i Sverige och särskildt öfver så oförnuftiga och bibelfiendtliga dogmer som den häfdvunna rättfärdiggörelse- och treenighetsläran; stöd för detta hårda omdöme söker han finna icke blott genom att anföra flera skriftställen utan äfven genom att åberopa

citat ur den lutherska kyrkans symboliska böcker. Sista afdelningen i det vidlyftiga brefvet innehåller häpnadsväckande meddelanden från Beyers aflidna hustru. Denna hade kort förut aflidit, efter att på dödsbädden i ett par presters närvaro, af hvilka den ene skall hafva varit domprosten, med fast öfvertygelse bekänt sin tro på Kristus såsom försonare och frälsare i gammalkyrklig mening, hvarjämte hon uttryckligt tillbakavisat den svedenborgska kristendomsuppfattningen, i det hon varnat man och barn »för den usla läran». Beyer, som af denna händelse måtte hafva blifvit djupt gripen och derföre ock begärt Svedenborgs utlåtande, fick nu af denne veta, att han af hvad som skett icke hade något skäl att låta rubba sig i sin nya tro, ty först och främst hade de tvänne presterna varit förförare, som satt den aflidnas tankar i sällskap med andar af drakens följe, hvilka blifvit nedkastade från himmelen och nu voro fulla af raseri på allt som hörde den nya kyrkan till, och vidare sade Svedenborg sig haft besök af Beyers aflidna hustru, som till fullo bekräftat riktigheten af nyssnämda uppfattning. [1])

I hopp att så vidt möjligt utplåna det intryck, flera i staden synas hafva fått både af de Aurellska handlingarne, som arkvis utmånglades bland allmänheten, och af fru Beyers antisvedenborgska sinnesförfattning vid sin skilsmessa härifrån, lät nu Beyer förleda sig att trycka och i bokhandeln utlemna detta honom så nära rörande bref, och då detta ej enligt lag kunde ske utan domkapitlets medgifvande, tog Beyer sig före det orådet att utan kapitlets vetskap sjelf i sin tillfälliga egenskap af dekan gifva åt boktryckaren det erforderliga bemyndigandet för tryckningen, dock utan att namnet Beyer dervid skulle få utsättas.

Det dröjde ej många dagar efter det detta egendomliga bref kommit i allmänhetens händer, förrän till och med biskop Lamberg började göra affär af saken. I bref från Stockholm till Göteborgs domkapitel upplyser han, »att brefvet satt honom och alla dem, som hitintills läst detsamma, i

1) Se *Tafel*, Documents, II, 1: 305—309. Brefvet är dateradt den 30 okt. 1769.

yttersta bestörtning», och att preseståndet af detta bref fått anledning att på allvar taga itu med den svedenborgska frågan, hvarföre äfven biskopen begär fullständiga och skyndsamma upplysningar särskildt angående detta brefs tillkomst. Derjämte ålägges domkapitlet att noga vaka öfver censurens vidmagthållande och att hålla gemensam vård deröfver, att inga irrläror finge insmyga sig vid den offentliga eller enskilda undervisningen i teologi vid läroverket i Göteborg.

Enskildt lofvade biskopen i bref till domprosten, att han ville genom ett herdabref eller på annat sätt lägga i dagen de handgripliga galenskaper, af hvilka Svedenborgs skrifter öfverflöda. Huruvida detta löfte uppfyldes, veta vi icke.

Alltså hade mera nämda bref bragt äfven Lamberg till en öppen brytning med svedenborgianismen. Förmodligen skulle detta icke redan nu skett, om icke brefskrifvaren haft den oförsigtigheten att uti brefvet uttryckligen utpeka honom och några öfriga biskopar såsom vänner och gynnare af det nya ljuset. Lamberg och efter all sannolikhet flera af hans likstälda ämbetsbröder hörde tydligen icke till dem, som ville blifva martyrer för sin tro på Svedenborg, utan till de menniskor, som redan vid den första förföljelsen voro färdiga att aflägga ed på, att de icke med honom stått i någon närmare förbindelse.

Med anledning af biskopens befallning började domkapitlet emellertid redan den 22 november hålla ransakning angående det svedenborgska brefvet. Härvid gjorde både ordföranden och Beyer sig skyldiga till advokatoriska konstgrepp. Den förre nekade, hvad dock boktryckaren sade sig vilja bedyra på lif och själ, att han enskildt gifvit denne tillstånd att trycka brefvet, om han finge Beyers påskrift; han ville icke heller, när vissa protokoll skulle justeras, vidkännas ett och annat skarpt ord, som han dock enligt andras vittnesbörd hade fält.[1]) Och Beyer, som hitintills blifvit prisad »som en man af den renaste dygd och älskvärdaste karakter, from och anspråkslös, flärdfri och öppen, mild och fördragsam mot andra, sträng mot sig sjelf, trogen

1) Se Göteborgs domk. prot. d. 5 dec. 1769.

sin öfvertygelse» o. s. v. [1]) underlät att första gången, saken var före, meddela domkapitlet hvad det då egentligen ville veta, om brefvet var tryckt med eller utan censur, en upplysning, som han först när boktryckaren kommit tillstädes behagade gifva; han gjorde vidare flera ganska simpla försök att komma ifrån de vittnesbörd, enligt hvilka det var han sjelf, som befordrat brefvet till trycket. Allt hvad som icke kunde med laga bevisning styrkas, fann han för godt att förneka. Han ville derföre icke heller erkänna, att brefvet var skrifvet till honom, ehuru ingen annan, icke ens Rosén, derom synes hafva hyst minsta tvifvel. Han försökte äfven, dervid åtföljd af vännen Rosén, aflägsna sig, för att sålunda »bringa konsistoriet i inactivité», ehuru det slutligen lyckades ordföranden att i detta afseende förmå dem göra sin pligt.[2])

Trots alla Beyers förnekelser mot bättre vetande förklarades han emellertid af domkapitlet jäfvig att vidare deltaga i detta måls behandling, och då nu de öfriga ledamöterna hvar för sig skulle yttra sig, huru domkapitlet borde bedöma det tryckta brefvet, och hvilka åtgärder med anledning af detsamma borde vidtagas, visade det sig genast, att Svedenborg och Beyer gjort stora förluster. Till och med Gothenius bekänner nu, att han »med grämelse genomläst» brefvet bland annat derföre att Svedenborg i detsamma brutit stafven öfver flera af »vår antagna och besvurna religions hufvuddelar». Wallenstråle, som, ehuru gymnasiilärare äfven i kyrkohistorien, under frågans föregående behandling icke ansett sig kunna uttala någon anmärkning mot Svedenborg, instämde med Gothenius. Rosén ville visserligen ännu tro, att Svedenborg icke menat så illa som orden gåfvo vid handen, men beklagade dock mycket, att brefvet blifvit tryckt, och yrkade derföre ock, att domkapitlet skulle genast lägga qvarstad på den återstående upplagan samt till högre myndighet öfverlemna detta ärendes vidare handläggning. I detta utlåtande instämde Roempke, som också enligt hvad vi sett ej utan skäl ådragit sig misstankar att heldre vara

1) Se bl. a. *Kahl*, Nya kyrkan, III, 26.

2) Se Göteborgs domk. prot d. 22 och 30 nov. samt 5 och 13 dec. 1769.

för än emot Svedenborg. Att domprosten och hans begge lika sinnade vänner, Kullin och Hempe, skulle om brefvet fälla det mest skarpa omdöme och betrakta detsamma såsom en högst förargelseväckande skrift, kunde på förhand antagas. De beskylde brefvet äfven för att vara en »med kärlekslösa förevitelser uppfyld skrift», men togo sig dock ej sjelfva till vara för samma fel. Domkapitlets beslut affattades i hufvudsaklig öfverensstämmelse med Roséns förslag, hvarjämte boktryckaren skulle ställas »till laga ansvar, för det han utan konsistorii gemensamma ansvar vågat trycka» brefvet.

Hvad som utom det redan anförda torde hafva bidragit till, att Beyer sålunda vid detta tillfälle helt och hållet lemnades i sticket, var att biskopen i ämbetsbref af den 4 dec. till domkapitlet försäkrade, att stämningen på högsta ort var en helt annan än den Svedenborg trott sig finna, så »att hädanefter blifver icke rådligt för hvem som helst som beklä-der läroämbetet, att denna sällsamma lära förfäkta eller dertill andra förleda. Man fordrar och det med skäl, att den icke må bekläda en lärareсyssla, vare sig inom skola eller ekklesiastikverket, som svurit på våra symboliska böcker, men finner mer tycke för Svedenborgs skrifter, oaktadt de i det hufvudsakligaste strida deremot. Den förargelse, som det senast af mig omförmälda och oförsvarligen i Göteborg tryckta dess bref hafver gjort, är obeskriflig. Den som icke läst dess skrifter, kan af detta enda sluta, hvad denne mannen uti vår dyra salighetslära måtte föra i skölden. Socinismen träder der så ljusligen fram, att ingen, utan icke den störste idiot in polemicis, kan tilltro sig säga häremot. Hvad förargelse måtte ock ett så ohyggligt bref icke förorsaka hos stiftets hederliga och om lärans renhet högst nitiska presterskap» o. s. v. Biskopen slutar sitt ämbetsbref med den försäkran, att han icke nog lifligt kunde uttrycka sin rättmätiga harm öfver denna sak. [1])

1) I ett särskildt bref till domprosten upplyste biskopen, att han sjelf, talmannen m. fl. i Stockholm »hade fått skrifvelser från Göteborg om hvarjehanda förargeligt, t. ex. huru många börja predika, drömma, spå, löpa i husen och vilja göra proselyter. Flera ex. af

Att de svedenborgianskt sinnade lektorerna i Göteborg hade att emotse sträng räfst, bekräftades ock snart af preståndets talman, med hvilken assessor Aurell, antagligen af misstro till Lambergs nit vid riksdagen, stält sig i omedelbar skriftlig förbindelse. Och liksom Filenius inför preståndet uppläste Aurells bref rörande de svedenborgska villfarelserna i Göteborg, så dröjde ej heller Aurell att offentliggöra det bref, han af talmannen erhållit, hvarigenom allmänheten fick veta, »att vid hela denna förvirrade ställningen äro tagna alla de kristliga, ömsinta försigtiga och tillika allvarsamma mått, som sakens ömtålighet kräfver», ty »hela denna ohyggliga saken är enligt lagar och full förtröstan anförtrodd» justitiekanslern v. Rosirs vidare handläggning.[1])

Detta bref lemnar alltså upplysning, till hvilket resultat preståndet för sin del kom i den svedenborgska frågan. Ståndets protokoll bekräfta ock de uppgifter, som i detta bref blifvit lemnade. Hvad man der för öfrigt får veta är, att det var den 5 december som ståndet ingick till justitiekanslern med ett betänkande »angående Svedenborgs böcker och åtskilliga sig utbredande villfarelser», och att detta betänkande blef, sådant det var uppsatt af ekklesiastik-deputationen, oförändradt godkändt och antaget af hela ståndet. Sedan detta skett, upptogs dock ärendet ånyo den 9 december särskildt med anledning af Svedenborgs famösa bref af den 30 oktober, hvilket den beskäftige Lamberg fann så upprörande, att han på det ifrigaste yrkade på förnyadt och skyndsamt afgörande i hela dess vidd af den brännande frågan. Ståndet tyckes ock nu hafva med otålighet väntat ett nytt utlåtande från ekklesiastikdeputationen, och denna otålighet ökades den 16 december, då talmannen hade uppläst det ofvannämda brefvet från Aurell, hvilket remitterades till deputationen. Men då det förut afgifna utlåtandet redan blifvit expedieradt, fann ekklesiastikdeputationen intet skäl att, med anledning af hvad sedan inträffat, inkomma med

---

Sv:s bok de amore conj. et sc. skola i Göteborg vara verterade på svenska, läsas i husen och äro ämnade till trycket».

1) Se biskop Filenii till Aurell stälda bref af d. 28 dec. 1769 i »Handlingar rör. Svedenborgianismen» s. 130—133.

ett nytt förslag. Den 19 december var frågan åter före i plenum. Då »diskurerades åtskilligt öfver Svedenborgska rörelserna i Göteborg och för (öfver) deliberationerna i ekklesiastikdeputationen, hvarvid slutligen herr biskop Benzelstierna erinrade, att sedan herr justitiekanslern blifvit anmodad med ömhet handtera denna sak, vore den i så goda händer, att ståndet icke behöfde eller borde gifva honom någon föreskrift utan måtte åtminstone först afvakta, hvad han utan tvifvel visligen anstaltat».

Detta förståndiga råd vann ock gehör, helst som Lamberg äfven visste upplysa, att justitiekanslern »redan fogat god anstalt och gjort allt det som högv. ståndet med dess diskurser nu intenderat».[1])

Om dessa ståndets öfverläggningar och beslut fick Svedenborg sjelf aldrig noggranna upplysningar, hvaröfver han äfven ofta beklagar sig. Han hade dock nära slägtingar i ståndet, hvilka hade kunnat, om de velat, inviga honom i förhållandena. Men det tyckes hafva varit en allmän öfverenskommelse, att man för att lugna den med skäl orolige gråhårsmannen borde föra honom bakom ljuset genom allehanda undflykter och vilseledande uppgifter. Endast på detta sätt torde kunna förklaras, hvarföre flera myter just angående ekklesiastikdeputationens och preståndets förhållande till den svedenborgska frågan kommit i omlopp och ända till denna dag blifvit trodda af dem, som anse, att Svedenborgs uppgifter derom måste, liksom alla hans öfriga uppgifter vid denna tidpunkt, vara riktiga, eftersom han hade obehindradt tillträde till andarnes sällskap.

Enligt en af dessa myter, grundande sig på Svedenborgs egna påståenden, skulle ekklesiastikdeputationen, »som bestod af några biskopar och teologie professorer» hafva efter några månaders arbete funnit »saken helt annorlunda beskaffad, än biskop Filenius framstält densamma». Om dessa kommitterade lemnar Svedenborg äfven följande upplysning: de hade bragt »frågan till en för mig förmånlig lösning och

---

1) Se Presteståndets Protokoll d. 5. 9. 16 och 19 dec. 1769. Ekkles. dep:s protokoll hafva vi förgäfves sökt få reda på i riksarkivet. Sekreta utskottets akter äro äfven utan framgång genomforskade.

i sitt utlåtande till presteståndet uttryckte de sig beträffande mig ganska vackert och förnuftigt». Icke desto mindre skall det dock i plenum hafva lyckats Filenius »genom list och slughet» att få till stånd ett beslut af det innehåll, att presteståndet skulle hos regeringen begära bemyndigande för justitiekanslern att bilägga de i Göteborg uppkomna oroligheterna. [1])

Ehuruväl de presteståndets protokoll, vi ofvan åberopat, äro särdeles kortfattade, står det dock der uttryckligen, att ekklesiastikdeputationens utlåtande i frågan godkändes, och der finnes icke heller en skymt af meningsskiljaktighet angående målets öfverlemnande till justitiekanslern. Till och med Svedenborgs svåger Benzelstierna förklarade sig ock, såsom vi sett, nöjd med denna utgång. För öfrigt tyckes det hafva undgått de författare, som på god tro upptagit den ofvan nämda myten, att grefve Höpken, som ju bör anses vara ett fullt kompetent vittne och var både nära bekant med och själsfrände till Svedenborg, redan 1781 i ett bref till general Tuxen tydligt förklarat, att det utlåtande, som Svedenborg påstår skall hafva i hans sak blifvit afgifvet af en riksdagskommitté af biskopar och professorer, aldrig varit honom bekant, och att det sannolikt icke existerar i form af ett godkännande. [2])

Hvad vi nu hafva funnit är emellertid, att både Göteborgs domkapitel och presteståndet hvar för sig hänskjutit den svedenborgska frågan till öfverhetens afgörande. Detta skedde ungefär samtidigt i slutet af år 1769.

Utan att afvakta k. maj:ts dom i målet, fann ändock den nu alltför nitiske domprosten lämpligt besvära domkapitlet med flera nya anklagelsepunkter mot Beyer i anledning af det ofta nämda brefvet, men ehuru han upprepade

1) Se Svedenborgs bref till kongl. maj:t den 10 maj 1770, äfvensom brefvet till general Tuxen i *Tafel*, Documents II: 1: 371 f. 373 f.

1) Se *Tafel*, Documents II, 414 f. Redan Beyer har i ett år 1776 skrifvet bref vitsordat v. Höpkens sakkännedom i den Svedenborgska frågan med följande ord: »pjeserna känner han ganska väl, så att det icke lärer behöfvas presentera dem för honom». Se *Kahl*, a. a. III, 15 (not).

gånger sökte upptaga dessa ärenden till öfverläggning och beslut, var domkapitlets majoritet icke lika angelägen derom utan stälde så till, att dessa frågor gång på gång uppskötos och efter hand föllo i glömska. [1])

Den första upplösningen af det stora religionsmålet afvaktades emellertid med stort intresse och kom ock vida hastigare än någon vågat förmoda. Ty redan den 29 december 1769 afgaf justitiekanslern sitt underdåniga memorial »angående konsistorii i Göteborg förfarande med den s. k. svedenborgianismen». Och redan den 2 derpå följande januari utfärdades den första kongl. resolutionen i fullkomlig öfverensstämmelse med hvad i detta memorial blifvit föreslaget. Här erhåller domkapitlet i Göteborg först och främst en skarp tillrättavisning för sitt besynnerliga och försumliga tillvägagående i saken jämte befallning att »skyndsammast» inkomma såväl med sitt betänkande angående Svedenborgs lärosatser som med redogörelse, »hvad mått emot deras utspridande blifvit tagne». Tillika borde förklaring afgifvas, hvarföre domkapitlet i strid mot lagens föreskrift underlåtit strax i början gifva kongl. maj:t underdånig berättelse om den svedenborgska rörelsen i Göteborg. Vidare ålägges domkapitlet att yttra sig öfver förhållandet mellan både de nya predikoförsöken och de s. k. dictata efter lektor Beyers föreläsningar å ena sidan samt vår rena evangeliska lära å den andra. Beyer borde ock särskildt förklara sig öfver det, som mot honom personligen blifvit anmärkt. Vidare påminnes domkapitlet om sin skyldighet att »hafva ett vakande öga på det som uti teologiska ämnen anmäles till tryckning». Och med anledning af att justitiekanslern i sitt betänkande anmält, att en af Beyer verkstäld svensk öfversättning af en Svedenborgs traktat (de commercio aminæ et corporis) »ärnades till tryckning», [2]) resolverades, »att recensioner och öfversättningar af Svedenborgs eller sådana skrifter, hvilka

1) Se Göteborgs domk. prot. den 12 och 20 dec. 1769 samt den 10 jan. och 7 febr. 1770.

2) Detta arbete hade nyss förut utkommit på latin i London, sedan Svedenborg förgäfves sökt tillstånd att få trycka det i Paris.

innehålla något emot vår rena lära, icke måga, utan på eder (domkapitlets) nogaste pröfning tillåtas». Slutligen anbefalles Göteborgs domkapitel att varna stiftets presterskap för att »låta förleda sig af några villosatser» och att »i tid med flit och försigtighet möta de irriga meningarne». Dessutom borde »biskopen eller, uti hans frånvaro, dess vikarie tidt och ofta underrätta sig, huru teologien både publice och privatim vid gymnasium och skolan läres». 1)

Sällan torde kongl. maj:t i senare tider hafva med större onåd förehållit ett försumligt ämbetsverk hvad det låtit komma sig till last, än hvad nu skedde, och aldrig hade konungen och riksråden kunnat i tydligare ordalag vederlägga det genom Svedenborgs tryckta bref till Beyer utspridda ryktet, att de sjelfva skulle vara det nya ljuset »helt bevågne». Den utomordentliga brådska, hvarmed först justitiekanslern och sedan regeringen denna gång expedierade den svedenborgska frågan, torde äfven hafva varit föranledd af höga vederbörandes önskan att ofördröjligen upplysa allmänheten, att nämda rykte saknade grund.

De åtgärder, domkapitlet med anledning af denna kongl. remiss nu hade att vidtaga, försvårades naturligtvis genom den inom detsamma rådande oenigheten. Till ett gemensamt utlåtande eller uppträdande fanns der ingen utsigt, och ehuru vid denna tidpunkt Beyer och Rosén voro de enda ledamöter, som hade blifvit beståndande i sin nya tro, kunde de dock fortfarande påräkna ett visst understöd af en och annan bland domkapitlets öfriga ledamöter. Detta visade sig redan, när det i kongl. maj:ts ofvan nämda resolution anbefalda cirkuläret till presterskapet skulle utfärdas. Föreskriften, att detta presterskap skulle varnas för villoläror hade blifvit gifven med anledning af det svedenborgska oväsendet i Göteborg, och derföre yrkade domprosten, att i cirkuläret uttryckligen borde talas om »de tilläfventyrs sig insmygande svedenborgska villfarelsernas förqväfvande». Han genomdref visserligen också sin vilja i detta afseende, men kunde dock icke få flera än tre ledamöter att jämte sig underskrifva

1) Se »Handlingar rörande svedenborgianismen» s. 163 ff.

detta cirkulär. Beyer, Rosén, Roempke och Wallenstråle undandrogo sig helt och hållet att i denna fråga ställa sig kongl. maj:ts föreskrift till efterrättelse under förebärande, att det nådiga brefvet enligt ordalydelsen endast ålade domkapitlet att varna presterna för irriga meningar i allmänhet.[1])

När vidare domkapitlet skulle till kongl. maj:t afgifva sitt utlåtande öfver Svedenborgs lärosatser, kunde detta icke heller ske på annat sätt än genom insändande af ett diskussionsprotokoll. Det skulle leda till alltför stor vidlyftighet, att här gifva ett sammandrag af alla ledamöternas betänkanden angående svedenborgianismen, helst som flera af dessa betänkanden kunna jämföras med små teologiska afhandlingar. Det torde ock för det historiska sammanhangets skull vara tillräckligt, om blott den ståndpunkt, som de mest deciderade ledamöterna å ömse sidor nu intogo, blifver här angifven.

Domprosten Ekebom förklarar, att han med anledning deraf att det svedenborgska ogräset började allt mer och mer utbredas i Göteborg, tagit några Svedenborgs skrifter i närmare skärskådande och af dem klart insett, att författaren gjort sig skyldig till farliga afvikelser från vår antagna trosbekännelse och förkunnat läror, som obestridligen vittna om en förvirrad fantasi och äro i saknad af alla andra bevisningsgrunder än dem som härledas af hvad han såsom andeskådare hört och sett. Han hade alltså ingen anledning taga tillbaka den förkastelsedom, han redan för ett år tillbaka i domkapitlet uttalat öfver Svedenborgs skrifter. Beträffande Beyers predikoförsök och s. k. dictata, förtjente de samma förkastelsedom, då de enligt domprostens åsigt voro både till form och innehåll i nära öfverensstämmelse med Svedenborgs stil och lära. [2]) Hempe och Kullin instämde äfven denna gång i Ekeboms betänkande.

1) Se Göteborgs domk. prot. d. 31 januari 1770. *Skarstedt*, a. a. s. 141 lemnar om Roempke den egendomliga upplysningen, att han genast från början af rättegången visat sig »lika ifrig mot svedenborgianismen som trots någon». Protokollen lemna intet stöd för denna anklagelse; de visa tvärtom, att R. på alla möjliga sätt sökte slippa ifrån att afgifva sina vota.

2) Göteborgs domk. prot. den 12 febr. 1770. Se »Schwedische Urkunden» s. 24—27. *Tafel*, Documents II, 1 s. 345—9.

Det utlåtande, Beyer för sin del afgaf, innehöll naturligtvis ett alldeles motsatt omdöme om Svedenborgs lära. Med ganska stor klokhet sökte han redan från början öfvertyga kongl. maj:t, att ingen annan vore kompetent att öfver denna lära afgifva ett sannfärdigt och korrekt betyg än en sådan, som af kärlek till sanningen ville underkasta Svedenborgs skrifter en grundlig och oväldig pröfning och för öfrigt icke vore en ifrig systematiker, dålig skriftkännare, bokstafsträl eller skuggrädd zelot. Genom detta väl riktade sidohugg önskade Beyer tydligen på förhand undergräfva vederbörandes förtroende till Ekeboms och likasinnades skäl och påståenden. Han påminde för öfrigt kongl. maj:t, att ehuru Svedenborgs arbeten nu öfver 20 år varit »kringspridde till de flesta europeiska riken, akademier, bibliotek och lärdaste män, likväl ingen enda vederläggning af desamma allt hitintills veterligen försports vara i ljuset framkommen». Och sedan Beyer derefter utförligt gjort reda för sin uppfattning af dessa skrifter, afgifver han den förklaringen, att så långt han hunnit och haft gåfva att ransaka och pröfva »han ej annat funnit, än att de nämda svedenborgska skrifterna äro tätt öfverensstämmande med Herrens muns ord och glimma af ett gudomligt ljus». Och han vågar äfven försäkra kongl. maj:t derom, att hvarje för ändamålet särskildt tillsatt oväldig undersökningskommitté ofelbart skulle »allestädes finna dem (Svedenborgs lärosatser) upplysta och med ordets egna tydliga utsagor, ja ock efter bokstafven oemotsägligen bestyrkte». Men Beyer, som sålunda räknar sin mästares skrifter fullt bibelenliga, vill dock icke påstå detsamma om kyrkans symboliska böcker. Visserligen drabbas icke de tre äldsta symbola af någon anmärkning, då ju ock Svedenborg helt och hållet erkänner dessa, endast med undantag af hvad i Athanasii symbolum kan gifva stöd åt triteismen; visserligen är det ock ganska mycket äfven i de lutherska bekännelseskrifterna, som Svedenborg »alldeles gillar och antager», men han »vill hafva åtskilligt i dem närmare jämkadt intill ordets egentliga förstånd, såsom om lag, evangelium, tro, kärlek, rättfärdighet, tillräknande m. m.» Betydelsen af denna olikhet mellan Svedenborgs skrifter

och svenska kyrkans symboliska böcker underlåter dock Beyer helt och hållet att närmare uppvisa och förklara.

För öfrigt söker han göra troligt, att assessor Aurell i sitt nit mot svedenborgianismen varit drifven af »enskildt hat» till Beyer, som denne dock ej visste sig förskyllat; och bästa beviset härpå är, »att han icke med något ord andrager lektorn d:r Roempkes prestmötesdisputation», som dock är »ganska närslägtande till assessor Svedenborgs skrifter».

Beyer gör vidare följande vigtiga medgifvanden: han hade varit utgifvare af de nya predikoförsöken, och bekänner nu öppet, att »hvad godt och sannt häruti influtit, förskrifver sig mest ifrån läsning i assessor Svedenborgs böcker»; dessa böcker, om hvilkas öfverensstämmelse »med Herrens ords mening» han varit och ännu vore fullt förvissad, hade äfven inspirerat honom vid de teologiska föreläsningar, han hållit för gymnasiiungdomen. Efter att sedan genom åberopande af sed och bruk i Göteborgs domkapitel sökt försvara sitt tillvägagående vid tryckningen af det svedenborgska brefvet, anropar Beyer slutligen konungen att för sig och 5 lefvande omyndiga barn få njuta beskydd mot »ovänner, hatare och afundsmän», samt »nödtorftig utkomst vid förvaltningen af innehafvande ämbete». Och då han synes hafva instinktmessigt anat, att efter den förklaring han nu afgifvit, vissa inskränkningar i hans ämbetsutöfning voro oundvikliga, tillägger han följande: »eders kongl. maj:ts nådiga förordnande *hvad jag får offentligen lära eller icke*, skall underdånigst lydigt af mig alltid följas». Med detta sista erkännande, innan ännu dom fallit, har styrkan i hela den föregående bevisningen, enligt hvilken han ju skulle hafva varit i sin goda rätt, blifvit af honom sjelf väsentligt försvagad, så vida man ej vill stämpla honom såsom den der vore beredd att för timliga fördelars skull offra sin öfvertygelse. Att han icke ovilkorligt ville blifva martyr för sin tro och att han hyste stor räddhåga för ett sådant straff som afsättning från lektorsbetattningen, synes äfven framgå af Svedenborgs tröstebref till honom under denna räfstens tid.[1])

1) Beyers ofvanstående förklaring inlemnades till domkapitlet den 14 febr. 1770 och kan fullständigt läsas hos *Kahl*, a. a. I, 29—48 och *Tafel*, a. a. II, 1: 323—345.

Af alla öfriga domkapitelsledamöter, som måste afgifva underdånigt utlåtande, vågade endast Rosén öppet bekänna sig såsom Svedenborgs lärjunge. Redan 8 dagar före Beyer eller den 7 februari inlemnade han sina »oförgripliga tankar rörande svedenborgianismen», der han visar sig hafva en ytlig och vrängd uppfattning af den vanliga treenighetsläran och derföre helt och hållet i Svedenborgs anda anklagar den kristna kyrkan för triteism. »Mången», säger han, »röjer tre gudar i mun och hjerta. Läran i sin nakenhet fulltygar det. Församlingen — anropar ju Fadren, liksom den ene guden, att han täckes för den andres skull, genom den tredjes verkan göra det eller det, som orden i våra kollektböner lyda. Skall icke den ene guden varit vred och oförsonlig, allt intill dess den andre dött? Huru låter det höra sig för upplystare teologer? Då nu dessa meningar ingalunda träffas i Guds ord och dertill stöta förnuftet, vet jag icke, hvarföre de skola hos en rådig och fri nation kallas ofelbar renlärighet».

I de öfriga tvistepunkterna tyckes Rosén icke varit lika förvissad som Beyer, att en verklig skiljaktighet fanns mellan Svedenborg och svenska kyrkan. Det var derföre lättare för honom än för Beyer att utan alltför stor sjelfmotsägelse afgifva det löftet att »alltid anse som förgripligt att förfäkta Svedenborg, om och enär han blifvit af kongl. maj:t irrig förklarad». »Förbjude Gud, att jag skulle med ord och tankar förverkat kongl. nåd och undersåtliga förmåner! Efter mångårig oförvitlig tjenst öppnar sig i sådan händelse mer än en bedröflig utsigt och afgrund af olyckor». Rosén vände sig ock till ett af riksråden, som han trodde skulle kunna rädda honom från den befarade afsättningen, med en särskild motiverad anhållan om gunstigt förord; denna skrifvelse slutade han dock med en förklaring, som i och för sig onekligen hedrar hans minne, men som uppenbart strider mot hans till konungen gjorda försäkran: »bekännelse med sanningens förkortning och på dess bekostnad undanbedes mer än alla lidelser». [1])

1) Se *Kahl*, a. a. I, 48—58. *Tafel*, a. a. II, 1 s. 349—351, 356—364. Beyer och Rosén fingo denna gång intet understöd af Roempke, Wallenstråle och Gothenius, ty äfven dessa instämde nu i sak med Ekebom.

Af hvad nu blifvit anfördt framgår, att både Beyer och Rosén visserligen blifvit tagna ur den villfarelse, till hvilken särskildt den förre från början af detta religionsmål gjorde sig skyldig, eller att det icke vore förenadt med någon risk att såsom domkapitlets ledamöter och prester offentligen försvara och utsprida de svedenborgska lärosatserna, men de hade dock ännu icke uppgifvit sitt hopp, att öfverheten med den bättre upplysning den nu genom dem erhållit om dessa lärosatsers förhållande till bibelordet, skulle nästa gång afkunna en för dem i det hela förmånlig dom. Och i alla händelser trodde de, att kongl. maj:t icke skulle kunna straffa dem utan att dervid hafva att stödja sig på en af kompetenta personer verkstäld närmare undersökning af den verkliga innebörden i Svedenborgs teosofiska system.

I dessa förhoppningar styrktes emellertid de begge lektorerna kraftigt af Svedenborg sjelf. Han skref ännu den 12 april, att han icke kunde sätta någon tro till det i Göteborg gängse ryktet, att Beyer och Rosén skulle afsättas och landsförvisas, innan ännu »sjelfva hufvudmålet blifvit undersökt», eller huruvida det är tillåtet »att omedelbart gå till vår återlösare och frälsare Jesus Kristus, eller om man är bunden att gå omvägen, som är till Gud Fader, att han tillegnar sin sons förtjenst och rättfärdighet och sänder den helige ande». Den förra, enda rätta vägen vore dock »enligt såväl med augsburgiska bekännelsen och konkordieformeln, som ock med våra böner och psalmer, och alldeles instämmande med Guds ord». Det var detta Svedenborg ville hafva bestämt såsom den egentliga tvistefrågan, hvarjämte han äfven gör sig mycken möda att bevisa sin renlärighet i detta fall. Han förklarar sig ock i ofvan nämda bref vara förvissad derom, »att h. kongl. maj:t med dess upplysta herrar råd afsluta denna saken efter dess rätta innehåll, och icke på domprostens och fleras glosor». Derjämte lofvar han att snart framlägga denna sak i hela dess vidd för hela kristenheten och sedermera ingifva dess omdöme till både konungen och rikets fyra ständer; »ty presteståndet vid en riksdag har icke lof att särskildt till h. kongl. maj:t in-

gifva något betänkande, som har kraft att efterlefvas. Theologica höra ock till de öfriga (stånden)». [1])

Svedenborg sökte vid denna tid äfven med stort nit direkt förmå höga vederbörande att enligt nu nämda synpunkt och ordning betrakta och handlägga hela den Beyer-Rosénska religionsprocessen. Han kunde så mycket lättare för detta ändamål ställa sig i omedelbar förbindelse med justitiekanslern och flera af riksråden, som han enligt sin egen uppgift fått deras löfte, att han sjelf hade ingen räfst eller personligt obehag att befara. Det finnes icke heller något bevis, att vare sig myndigheterna eller de i den svedenborgska literaturen så ofta omtalalade »fienderna» ämnade ställa den gamle siaren till något som helst laga ansvar. Svedenborg hade sjelf inga »fiender». Den enda han trodde böra räknas såsom sådan var den ofvan nämde biskop Filenius, men ehuru han af sin ställning såsom tjenstgörande talman i preseståndet ansåg sig uppfordrad söka sätta en gräns för den svedenborgska proselytverksamheten och dervid äfven handlade enligt sin innersta öfvertygelse, ville han dock tydligen hålla den ålderstigne Svedenborg, som för öfrigt var hans egen morbroder, utom hela striden. Och denna önskan besjälade äfven konungen och riksrådets ledamöter, hvilket bäst bevisas deraf, att de icke tyckas hafva fäst något afseende vid Svedenborgs egna inlagor, hvaröfver han ofta beklagar sig.

När det derföre i Robsahms memoarer berättas, att några medlemmar af preseståndet umgåtts med planen att få honom som religiös fantast insatt på dårhus, sedan han först blifvit af vederbörlig domstol förklarad sinnesrubbad och farlig för allmänna säkerheten, och att ett af rikets råd, som tillika var Svedenborgs vän, genast underrättat honom derom och rådt honom att resa utomlands, så betyder denna berättelse icke, hvad man velat inlägga i densamma, att biskop Filenius eller preseståndet såsom sådant på allvar diskuterat ett dylikt förslag. Ty, såsom sagdt, något bevis derför finnes icke, huru mycket man än sökt derefter. San-

1) *Tafel,* a. a. II, 1 s. 352—356.

nolikt har ofvan nämda riksråd, af fruktan att Svedenborg skulle, genom att vistas i Stockholm under riksdagen, dit det göteborgska målet blifvit hänskjutet, komma att illa komprometttera ej blott sig sjelf utan äfven sina vänner, öfverdrifvit saken, för att så mycket bättre kunna förmå den beskedlige och i andeverlden mera än i denna verlden hemmastadde gamle mästaren att resa sin väg. Men denne var nog klok att sjelf försäkra sig derom, att intet ondt skulle vederfaras honom, och följde derföre icke heller det råd han fått. Man bör för öfrigt väl lägga märke till, att Robsahm uttryckligen förlägger sin berättelse till 1769 eller tiden strax efter Svedenborgs hemkomst från utlandet, och icke, såsom en och annan senare referent velat göra, till det för svedenborgianismen ödesdigra året 1770.[1])

Det bör alltså få anses otvifvelaktigt, att Svedenborg sjelf icke hörde till de anklagades antal, och att hans höga gynnare och slägtingar tydligen voro angelägne derom att hålla honom sjelf helt och hållet utanför målet. Det är vidare fullt säkert, att teologie doktorerna Beyer och Rosén vid denna tidpunkt vore de enda, som offentligen på grund af eget erkännande stämplades såsom anhängare af Svedenborgs åsigter, hvarföre icke heller några andra personer än de voro föremål för åtal och räfst. Ty huru mycket än biskopen och majoriteten af domkapitlet i Göteborg ådragit sig till och med justitiekanslerns anmärkningar att hafva befordrat Svedenborgs åsigter, lät dock kongl. maj:t tills vidare bero vid den i ofvannämda bref af den 2 januari 1770 meddelade tillrättavisningen.

Med stor spänning emotsåg emellertid allmänheten den nya upplösning, som efter det domkapitlets medlemmar hvar för sig afgifvit underdåniga förklaringar förestod i den spännande religionsprocessen. Kongl. maj:t, som anbefalt domkapitlet den största skyndsamhet, skulle sannolikt ej dröja att sjelf fatta ett nytt beslut i den ena eller den andra rigtningen.

---

1) *Tafel*, a. a. I, s. 47. *Kahl*, a. a. 1:sta häftet, s. 61. *M. Matter*, Em. Svedenborg. Öfvers. Sthlm 1864 s. 225. 230.

Äfven denna gång föll verkligen också dom vida tidigare än Svedenborg trott vara möjligt, och kom äfven nu såsom ett häftigt åskslag öfver »den nya kyrkans» män. Kongl. maj:t afgaf nämligen redan den 26 april 1770 i bref till domkapitlet i Göteborg en resolution, der det bland annat heter: »Hvad hos kongl. maj:t icke annat kan än förorsaka mycken oro och bekymmer är, att tvänne prestmän Rosén och Beyer, *fast än Svedenborgs villfarelse är uppenbar,* likväl tydligen förklarat sig vara tillgifne hans lära, som de hålla före vara öfverensstämmande med den heliga skrift. — Kongl. maj:t hade förmodat, att Rosén och Beyer, såsom prestmän, lärare och konsistoriiledamöter samt väktare öfver religion och gudaläran, skulle i högsta måtto beflita sig om vaksamhet, och allt det som länder till Guds namns äras befordran, till evangelii ljus' bibehållande i sin fullkomliga klarhet, den menlösa ungdomens vägledande dertill, vår heligt besvurna religions stadgars, regeringsforms och konunga-försäkrans efterlefvande, som stadga enhet och renhet i läran. Men då kongl. maj:t hos dem icke igenfunnit hvad k. m. med skäl af dem väntat och både Guds och verdslig lag kräfver, så vore för k. m. fullkomlig anledning att genast låta med dem förfara efter religionsstadgarne; dock vill k. m. af ömhet för deras egen välfärd samt till försök, om icke de, såsom vilsefarande, måga kunna bringas på den rätta vägen, med stränghet för denna gången hafva fördrag; och fördenskull är k. maj:ts nåd. befallning till biskop Lamberg, att ofördröjligt uti konsistorium dem förekalla och underrätta, huru k. m. ansett deras förhållande och derefter föra dem till sinnes deras villfarelse». Och alldeles som om k m. trott sig behöfva lägga de rätta orden i munnen på Lamberg ålägges han att upplysa Beyer och Rosén, *att* en bestämd motsats finnes mellan Svedenborgs lära och vår evangelisk-lutherska kyrka, *att* intet stöd för den förra kan hemtas af Svedenborgs åberopande på bibelordet, *att* icke heller den invändningen betyder något, att ännu ingen vederlagt hans skrifter, »ty detta visar blott, att ingen som läst dessa skrifter funnit det nödvändigt att vederlägga orimliga saker, hvilka upplösas i intet, då de

lemnas åt sig sjelfva, men genom en granskning kunde blifva mera allmänt kända» Biskopen borde ock visa de begge lektorerna, hvilken stor risk de skulle löpa, om de behandlades i enlighet med religionsstadgarne, och de måste allvarligen uppfordras att för framtiden afstå från sina villomeningar, hvilka, huru tydliga de än äro, dock kunna förorsaka oro i kyrkan. Och slutligen skola de underrättas, att k. m. af gunst och nåd vill lemna dem tid till öfvervägande och besinning, »att inför protokollet tydligt och upprigtigt yttra sig, om de vilja låta denna varning hos sig gälla, eller uti deras satser ärna fortfara, hvar emellertid ingen af dem tilläts med någon slags undervisning i teologien sig befatta». Biskop och konsistorium borde ju förr desto bättre härom afgifva underdånig berättelse, »på det vi deraf må veta, om och hvad för kraftigare åtgärder behöfva vidtagas, för att försätta vår kristliga församling i stillhet och ro och dess lära i säkraste förvar».[1])

Men kongl. maj:t gaf i sammanhang med ofvanstående ännu ett dråpslag åt svedenborgianismen. Samma dag som ofvan nämda bref utfärdades till domkapitlet i Göteborg, fick kanslikollegiet i särskildt cirkulär befallning att vidtaga de noggrannaste mått och steg, för att förhindra, att Svedenborgs i utlandet tryckta teologiska arbeten vidare blefve från rikets tullkammare utlemnade i strid mot gällande lag och ordning, d. v. s. utan förut erhållet tillstånd af närmaste domkapitel.

---

1) Af detta märkliga kongl. Bref, har förut veterligen blott ett fragment varit i tryck tillgängligt på svenska, nämligen i »Oförgripeliga Tankar om sättet at bemöta svärmagtige uptoger och vilfarande religionsmeningar; särdeles den s. k. svedenborgianismen». Sthlm 1788 s. 76 f. En annan del har varit på tyska återgifven i »Schwedische Urkunden» 1771 s. 16 (V). Ur dessa källor har Tafel utgifvit en engelsk text i sina 1877 utkomna Documents II, 1 s. 365—368.

Häraf kan till någon del förklaras den mycket vilseledande framställning, som finnes hos *Kahl*, a. a. I s. 70. När denne för sin apokryfiska framställning hänvisar till Varmholtz, Bibliotheca Sveogothica IV, 340, så är äfven detta vilseledande, ty Varmholtz har ingenting att meddela om kgl. Br. d. 26 april 1770.

Svedenborg fann sig naturligtvis högst obehagligt berörd och öfverraskad af begge dessa kongl. bref. Han måste dock en tid bortåt sväfva i okunnighet om deras tillvaro. Ty, sedan de begge kongl. brefven blifvit utskrifna, och utan att han dessförinnan fått sjelf läsa deras innehåll, hade han utarbetat och inlemnat en särskild försvarsskrift till regeringen. Den börjar med bitter klagan öfver att hans person, skrifter och tänkesätt blifvit anfallne och förföljde, utan att han blifvit kallad till försvar eller hörd i hela frågan: han hade alltså blifvit behandlad på ett sätt, »som ingen annan erfarit sedan kristendomens införande i Sverige»; sedan lemnar han ett tydligen endast på hörsagor grundadt, otillförlitligt sammandrag af allt hvad som i målet föregått; vidare, då han nu ryktesvis hört, att hans skrifter blifvit, af justitiekanslern (!) förbjudna till införsel, derföre att de ansetts innehålla villfarelser och falska uppenbarelser, söker han inför tronen stärka sin och deras kredit på följande om den mest rörande barnatro på sin gudomliga kallelse vittnande sätt: »jag har sagt och jag beder underdånigst, att e. maj:t ville erinra sig det, att Herren vår frälsare sjelf uppenbarat sig för mig synnerligen och i personlig måtto, att han befalt mig skrifva hvad jag redan skrifvit och det som ännu återstår, och att han derefter har nådigt behagat sätta mig i det tillstånd, att jag kunnat umgås med änglar och andar och i sjelfva verket hafva deras sällskap». »Jag har mera än en gång förklarat detta för eders maj:t uti hela kongl. familjens närvaro. — Deras excellenser grefvarne Tessin, Bonde och v. Höpken ännu lefvande hafva uppenbart erkänt sanningen.[1]) Det samma har jag förklarat uti England, Holland, Tyskland, Danmark, Spanien och Paris för konungar, prinsar och åtskilliga enskilda personer, äfven såväl som här i riket. Om man nu skall tro allmänna ryktet, så har kanslern (!) förklarat allt hvad jag nu sagt för ogrundadt och falskt, fastän det är verklig sanning. Att de

1) Att grefve Bonde redan år 1764 aflidit, hafva vi förut haft anledning omnämna, och att grefve Tessin vid närmare bekantskap likstälde Svedenborg med Muhamed, och alltså icke trodde på den nya läran, framgår tydligt af *Tessin och Tessiniana* på förut anf. st.

säga sig icke kunna tro eller lita på sådant, det vill jag ursäkta, ty det är icke uti min magt att sätta andra uti samma belägenhet som Gud har satt mig, att öfvertygas genom deras egna ögon och tro sanningen af det som jag hört, sett och lärt. — — Men när man läser mina skrifter med uppmärksamhet och eftertanke, i hvilka många saker finnas, som hittills varit obekanta, blir det lätt att sluta, att jag icke kunnat komma till sådan kunskap utan genom verkliga syner och umgänge med dem, som äro i andliga verlden. Jag beder på det högsta, att deras excellenser (d. v. s. riksrådets ledamöter) för att öfvertyga sig genomläsa hvad som innefattas uti min afhandling om äktenskapliga kärleken sid. 313 till 316; denna bok ega deras excellenser grefvarne Ekeblad och Bjelke. Om ännu något tvifvelsmål är qvar, är jag färdig att med den högtidligaste ed på hvad sätt man helst fordrar af mig betyga, att jag sagt sanningen ren, utan förställning och utan blandning af bedrägeri».

Slutligen anhöll Svedenborg »att få del ej mindre af de underrättelser och anklagelser, som högv. prestesåndet ingifvit till ed. maj:t rörande detta ämne än af de protokoll, som blifvit hållne i rådet och af det bref, som justitiekanslern affärdat till konsistoriet i Göteborg, till den ändan att jag må kunna svara derpå och varda hörd öfver hvad jag har att anföra till mitt försvar, jag, som alla andra ed. maj:ts undersåtar, hafvandes jag samma rätt och samma privilegier som dessa». [1])

I denna inlaga till kongl. maj:t hade Svedenborg uttryckligen anhållit att sjelf få blifva part i målet, under åberopande af det obestridliga faktum, att saken i sjelfva verket rörde hans skrifter, hans person och hans goda namn och rykte, men regeringen fästade af lätt begripliga skäl intet afseende vid denna, såsom man kunde tycka, högst billiga önskan och underlät derföre ock helt och hållet att kommunicera honom handlingarne i målet.

När han sedermera på enskild väg förnummit, att det icke var justitiekanslern utan kongl. maj:t, som förklarat

1) *Tafel*, a. a. II, 1 s. 373—378. *Kahl*, a. a. I, 61—65.

hans skrifter vilsefarande och förbjudit införseln af desamma i riket, satte han icke vidare sitt hopp om rättvisa till regeringen utan till rikets ständer. Med ledning af sin republikanska statsteori uttalade han nu icke blott till enskilda utan ock till offentliga korporationer, att domen varit orättvis och obehörig redan af det skälet, att regeringen eller konungen i riksrådet alldeles icke hade att afgöra religionsmål utan att denna magt näst Herren Kristus tillhörde riksdagen. Regeringen vore blott att betrakta såsom en verkställande magt; riksdagen åter vore den som egde den lagstiftande och beslutande rätten i sina händer.[1])

Förgäfves väntade Svedenborg något besked från regeringen, hvarföre han på sätt som vi förut nämt vädjade till rikets universitet, hvilka han ock meddelade kopior af sin inlaga till regeringen, och då han icke heller från dessa emottog något svar på sin inlaga, öfverlemnade han i sin väns, bankokommissarien Robsahms händer »en reservation mot allt slags fördömande af hans skrifter under hans frånvaro».[2]) Först härefter begaf han sig i juli 1770 till Amsterdam, för att der utgifva sitt stora arbete, den kristna religionen, men fortfor att försäkra sina hemmavarande vänner, att han hade för afsigt att vädja till nästa riksdag om dess bemedling och ingripande; särskildt skulle han bedja, att den ville tillsätta en undersökningskommitté, och sjelf ämnade han så snart riksdagen blifvit organiserad hos densamma beifra riksrådets eller regeringens tillvägagående såväl mot honom sjelf som mot de anklagade i Göteborg. Ännu ett år efter sin afresa lät han meddela biskoparne Mennander och Serenius, på samma gång han skickade dem hvar sitt exemplar af det då nyss utkomna dogmatiska hufvudarbetet, att han hoppades en god utgång af de besvär, han hos nästa riksdag ämnade anföra öfver regeringens förfarande i det göteborgska målet. Emellertid kom Svedenborg aldrig att fullborda denna sin föresats och föredrog att

---

1) Se hans bref till A. Alströmer af den 19 juli 1770 och till universiteterna i Upsala, Lund och Åbo den 23 juli s. å. i *Tafel*, a. a. II, 1 s. 378 f. 380—382.

2) *Tafel*, a. a. I, 38.

tillbringa sina återstående dagar först i Amsterdam och sedan i London, hvarest han dog den 29 mars 1772 vid 84 års ålder.[1])

1771—1772 års riksdag fick alltså icke emottaga till pröfning det af Svedenborg förebådade besvärsmålet, och preste ståndet vid samma riksdag kunde vid dess slut glädja den stora allmänheten med den i ett cirkulär intagna underrättelsen, att vår kyrka vid denna tid varit välsignad »med synnerlig ro och lugn, och att de religionstvister, hvilka på ett eller annat ställe i riket låtit sig märka», blifvit både genom k. maj:ts åtgärder och »vederbörande ämbetsmäns försigtiga förhållande så styrde, att de, liksom af sig sjelfva förfallande, blifva utan all äfventyrlig verkan». Men det fanns dock ett annat bekymmer än sektväsendet. Preste ståndet klagar nämligen nu åter liksom år 1766 öfver gudlöshetens och fritänkeriets fruktansvärda framsteg och bekänner, att diskussioner inom ståndet förekommit om de utvägar och medel, som borde vidtagas, för att sätta en gräns för »den smitta, hvilken söker att utöda all kristlig sanning och dygd». På dessa »bekymmersamma öfverläggningar att utrota det olyckliga fritänkeriet» följde dock intet annat beslut än dels en underdånig anmälan af »detta högst angelägna ärende» till k. maj:t, dels ett utgifvande från trycket af ett af biskop Serenius författadt »Sammandrag af de förnämsta bevis till den kristna religionens sanning och försvar mot fritänkare».[2])

Att preste ståndet alltså mer än öfver något annat var bekymradt öfver fritänkeriets och gudlöshetens stora utbredning vid tiden för Gustaf III:s uppstigande på tronen, förklarar, hvarföre detsamma under hela denne konungs regeringstid visade föga intresse för sektväsendets utveckling. Den göteborgska religionsprocessen upphörde emellertid inga-

1) *Tafel,* a. a. II, 1 s. 382—385. Preste ståndet lät samma år Svedenborg aflidit genom sin talman infordra en berättelse om den märkvärdige mannens sista lefnadsår af svenske legationspredikanten i London *A. Ferelius,* som stått i nära beröring med honom och trodde på hans andesyner. Se *Imm. Tafel,* Urk. 1842 s. 40—46.

2) Cirk. är infördt i Ups. domk. prot. för den 12 nov. 1772 § 11.

lunda vid Svedenborgs afresa och frånfälle. Kort innan Svedenborg öfvergaf Sverige, fingo hans trogna lärjungar i Göteborgs domkapitel emottaga åtskilliga varningar och tillrättavisningar tillfölje af det förut anförda kungabrefvet af d. 26 april 1770. Först och främst måste de i stående ställning inför sittande domkapitel höra sig föreläsas detta stränga bref och blefvo på samma gång underrättade om de inskränkningar, som i fråga om deras ämbetsutöfning blifvit bestämda. Beyer förbjöds nämligen att i gymnasiet vara vikarierande teologie lektor och fick alltså icke vidare meddela undervisning i hebreiska samt gamla och nya testamentets exegetik eller rätta gymnasisternas predikningar. Han borde i stället uteslutande läsa profangrekiska eller sköta sin egentliga befattning. Rosén, som en tid förestått andra teologie lektorsbefattningen, förbjöds likaledes all vidare befattning med teologisk undervisning och anbefaldes derjämte att vid läsningen af latinska språket icke inblanda något af den svedenborgska teologien. Begge förbjödos ock att presidera för teologiska teser och att vid prest-, pastoral- samt gymnasii- och skolexamina hålla några förhör. Dessutom ålades de strängeligen att icke »söka göra proselyter i den för kättersk förklarade Svedenborgs lära, icke hålla konventiklar till dess inskärpande i unga och oöfvade sinnen, icke heller upphöja denna lära i sällskaper på vår rena och af dem dyrt besvurna lutherskas bekostnad».

De anklagade begärde att få del af det protokoll för den 5 maj, genom hvilket dessa inskränkningar i deras fri- och rättigheter blefvo dem ålagda, men detta vägrade domkapitlet, under åberopande af det kongliga brefvets föreskrift, att hela denna sak borde med »mycken tysthet och varsamhet behandlas till förekommande af nyfikenhet och förargelse i det allmänna». Af samma skäl fick icke heller assessor Aurell fortsätta att från trycket utgifva handlingarne i detta mål; de sluta redan med förra hälften af domkapitlets protokoll för den 7 februari 1770.[1])

1) En följd af detta förbud har varit, att efterverlden om religionsmålets vidare utveckling allt hitintills saknat närmare underrättelser. Domkapitlets protokoll till slutet af 1770 finnas visserligen

Men ännu återstod för de anklagade att enligt k. maj:ts dom emottaga allvarsamma varningar och föreställningar. Man måste ur alla synpunkter beklaga, att en för detta ändamål så föga lämplig person som Lamberg skulle hafva sig ålagdt att i domkapitlet fullgöra detta grannlaga värf. Hans långa tal den 16 maj till de begge teologie doktorerna hölls i en opassande skolmästareton och var tydligen icke egnadt att, såsom k. maj:t hade hoppats, bibringa de anklagade bättre åsigter. De dolde icke heller både vid detta och andra tillfällen, att de kände sig djupt sårade och retade af biskopens tillvägagående. Så t. ex. till svar på dennes beskyllning, att deras omfattande af svedenborgianismen härledde sig af deras obekantskap med »lutherska kyrkans väsen och begrepp», svarade Rosén spetsigt, att han »mindre af okunnighet om symbolicismen än af herr doktor Roempkes synodaldisputation, såsom egande närmaste gemenskap med svedenborgianismen, och af h. h. biskopen censurerad, blifvit bragt eller styrkt att högakta svedenborgska meningar». Härpå hade biskopen icke något annat svar att gifva än detta: »en hvar lärer finna, att denna beskyllning på en och samma gång mycket smakar af malice både mot dr Roempke och mig».

Beyer och Rosén uppfordrades äfven att skriftligen afsäga sig sina svedenborgska åsigter, men de kunde dock icke beqväma sig till något mera än att utfästa sig att icke vidare förfäkta och utsprida den nya läran. Men biskopen ansåg äfven denna förklaring vara i alltför allmänna och sväfvande ordalag affattad och med anledning häraf fingo de höra sig på följande sätt tilltalade: »hvad I hemligen hos eder sjelfva tänken, det förtiges nog konstigt och kan alltså med fullt skäl tviflas på uppriktigheten af denna eder för-

ännu i behåll, och Skarstedt har dels i biogr. lex., dels i sitt herdaminne framdragit åtskilliga karakteristiska interiörer i den Beyer-Rosénska processen med ledning af dessa protokoll och domkapitlets brefsamling. Men från och med 1771 ända till 1777 saknas protokollsböckerna. För målets behandling under denna tid hafva vi från Göta hofrätts arkiv fått låna rättegångshandlingarne i målet, hvilka med stort tillmötesgående stälts till vårt förfogande.

säkran». De ålades derföre att besvara några mera speciella frågor, men detta vägrade de, anförande såsom skäl, att »k. maj:t ej förklarat dem för några examinandi tvärtemot de vilkor, som graduerade personer efterlåtas». Det hjelpte nu ej, att biskopen förehöll dem, att de ej hade att föreskrifva honom rätta sättet att fullgöra k. maj:ts bud och befallningar.

Domkapitlet ingick den 20 juni 1770 till k. maj:t med berättelse om det sätt, hvarpå det sista kungabrefvet blifvit tillämpadt, och insände på samma gång de begge lektorernas hvar för sig uppsatta skriftliga försäkringar. Domkapitlet förklarade sig dervid icke kunna lita på uppriktigheten af de anklagades skrufvade förklaringar och bekände, att deras förhållande både nu och förut hade varit sådant, att domkapitlet »icke ser sig vara i stånd, som dess ämbetsskyldighet kräfver, att på vederbörligt sätt vara ansvarigt för religionens vård, församlingens och den i Göteborg studerande ungdomens skötsel, så länge bemälda lektorer i läroämbetet förblifva». För att styrka denna anklagelse, tillades, att stiftets invånare och isynnerhet prostarne skola vara sinnade, dels att taga sina barn ifrån detta genom Beyer och Rosén »illa beryktade gymnasium», dels ock att ej sända någon dit, så länge de derstädes docera.

Det dröjde ej längre än till den 10 september samma år, innan domkapitlet till k. maj:t afgaf rapport om nya besvärsskrifter. Stiftets presterskap hade nämligen anmält »sitt bekymmer öfver den oro och skada Svedenborgs irriga meningar i religionen förorsakat på den orten, samt att en del kontrakter, på sätt deras skriftliga till konsistorium ingifna och medföljande påminnelser innehålla, begärt konsistorii underdåniga föreskrift, till beskydd mot den fara, hvaruti vår kristliga lära härigenom kan råka».

De begge lektorernas sätt att sköta disciplinen i gymnasiet gaf äfven anledningar till åtskilliga klagomål. Strax innan Beyer beröfvades rätt att undervisa i teologi, måste han sjelf anmäla i domkapitlet, att vid en exegetisk lektion, då han talat om antikrist, ett så förfärligt oväsen uppstått bland gymnasiiungdomen, att han sade sig ej upplefvat dess

like: det hade ock pågått hela timmen »medelst stampande, ett ohyggligt stönande och tjutande, att ej förtiga ett hiskligt skrik och buller». Äfven eljes nödgades Beyer göra den bittra erfarenheten, att han ej längre kunde upprätthålla tukt och ordning vid sina lektioner gent emot lärjungar, som ansågo sig böra visa ovilja mot hans teologiska åskådningssätt. Under sådana förhållanden borde det hafva varit för honom en verklig lättnad att blifva befriad från undervisning i exegetik, om icke han haft medvetandet af att denna befrielse egentligen var ett straff. Men just derföre ville han icke underkasta sig detta straff och anmälde denna sin föresats i en särskild inlaga till domkapitlet. Till svar härpå ålades rektor att befalla gymnasiiungdomen genast lemna lärorummet i samma stund Beyer satte den nämda föresatsen i verket. Han besvärade sig häröfver hos k. maj:t, som dock ej fann skäl göra någon ändring i domkapitlets beslut.

Rosén anklagades äfven utom för försummelser att sköta sina tjensteåligganden, för att hafva misshandlat sin ämbetsbroder Roempkes son, och denna anklagelse föranledde eforus att i domkapitlet såsom vittnen inkalla flera af den hårdt agade gymnasistens kamrater. Roséns uppträdande inför domkapitlet vid detta och andra tillfällen, var sådant, att han inför tronen anmäldes hafva »sig vanvördeligen förhållit».

Genom de rapporter, vi nu lärt känna, fick k. maj:t visserligen gång efter annan emottaga bevis på domkapitlets nit men äfven bevis på dess oförmåga att bringa de anklagade till en annan öfvertygelse. Det var dock derhän den höga öfverheten hoppades och ville komma. När derföre Beyers och Roséns försäkringar icke lemnade besked om någon deras afsägelse af svedenborgska åsigter, hvadan det kunde antagas, att de fortfarande hyste samma tillgifvenhet för dem som förut, så ansåg k. maj:t det icke nog för dem såsom lärare vid ett kristligt läroverk, att de förbundo sig att icke vidare utsprida eller inplanta en villfarande lära: det var äfven deras skyldighet att vederlägga, bekämpa och utrota en dylik lära, och att bibringa sina

lärjungar en grundlig och rättskaffens kunskap i den rätta kristna tron, hvilket de dock såsom sjelfva vilsefarande icke kunde göra.

Derföre, för att ännu en gång öfvertyga de anklagade om k. maj:ts faderliga ömhet om deras egen välfärd och hans benägenhet att återföra dem på den rätta vägen, utfärdades ett nytt kungabref den 7 december 1770, innehållande förnyadt nådigt anbud af förskoning för straff under vilkor af uppriktig afsägelse af all tillgifvenhet och befattning med svedenborgska eller andra slika lärosatser. En dylik förklaring borde dock inom en viss kort tid »ske inför domkapitlet», och dessutom borde de »sedermera genom trycket gifva något offentligt prof eller bevis», att de hos sig ogilla och förkasta de svedenborgska lärosatserna.

Först den 27 april 1771 ingick domkapitlet till k. mj:t med redogörelse för verkan af detta nådiga anbud och öfverlemnade på samma gång Beyers och Roséns i tryck utgifna skrifter, hvilka inför allmänheten skulle bevisa deras omvändelse.[1]) Men detta var så långt ifrån händelsen, att domkapitlet förklarade sig på intet sätt kunna konstatera den ringaste förändring i de begge lektorernas åsigter. Och beträffande schedismata ansåg domkapitlet, att författaren långt ifrån att ogilla och förkasta de svedenborgska villfarelserna icke ens nämt tillvaron af några sådana men väl nyttjat, förklarat och försvarat snart sagdt i hvarje ord svedenborgska talesätt och lärosatser. Äfven Rosén hade i sina aforismer haft all möda ospard att framlägga en svedenborgiansk trosbekännelse men dervid på alla sätt ansträngt sig att visa dess öfverensstämmelse med bibelordet och kyrkans symbola.

När alltså alla varningsgrader och betänketider icke haft åsyftad verkan, fann k. maj:t sig icke hafva någon annan utväg öfrig än att hänvisa detta religionsmål till handläggning af Göta hofrätt, som i bref af den 14 maj 1771 anbefaldes att efter religionsstadgarne samt lag och sakens be-

1) Beyer hade för detta ändamål författat s. k. Schedismata, under titeln Filum scriptionis Johannæ med dertill fogade Explanationer och Porismata. Roséns opusculum åter utgjordes af Aphorismer.

skaffenhet förfara. Detta kungabref var det första, som i den svedenborgska frågan utfärdades efter Gustaf III:s uppstigande på tronen, ehuru i hans frånvaro underskrifvet af 7 riksråd, bland hvilka C. v. Stockenström och Ulrik Scheffer.

Då alla handlingar i målet med anledning häraf öfverlemnades till advokatfiskalsämbetet, med befallning att skyndsammast inkomma med påminnelser, dröjde det icke mer än 14 dagar, innan bemälda ämbete hade sitt betänkande utskrifvet. Denna brådska i ett så inveckladt och ömtåligt mål hade till följd, att betänkandet ej blef uppsatt med tillräcklig försigtighet, reda, noggrannhet och sakkännedom. Det utgick emellertid från den uppfattningen, att då k. maj:t i sina skrifvelser till domkapitlet i Göteborg, »alldeles ogillat, förkastat och förbjudit» Svedenborgs teologiska lärosatser »såsom stridande mot religionsstadgarne, regeringsformen och konungaförsäkran, hvilka alla bjuda enhet och renhet i läran», kunde ej heller dessa svedenborgska satser »nu mera tarfva någon vidare pröfning eller vederläggning». Härefter sökte advokatfiskalsämbetet framlägga alla de fakta, som redan domkapitlet i Göteborg samlat såsom bevis på de begge lektorernas »tillgifvenhet för och befattning med de svedenborgska villosatserna». Och med ledning häraf skulle fiskalen för sin del icke tvekat att till förekommande af »en skadlig tidsutdrägt» beledsaga denna sin framställning af hvad som redan i målet förekommit »med sluteligt ämbetspåstående», men då kungabrefvet till hofrätten ansågs föranleda de anklagades ytterligare hörande, genom den deri gjorda befallningen, att hofrätten borde handlägga ärendet med grannlagenhet och varsamhet, inskränkte fiskalen sig tills vidare att hos hofrätten begära, att Beyer och Rosén inom viss kort tid skulle få förklara sig öfver alla de mot dem gjorda anklagelserna för svedenborgska villfarelser.

Hofrätten, som biföll denna hemställan, fick inom kort emottaga de nya förklaringar, som både Beyer och Rosén ansågo sig böra afgifva med anledning af advokatfiskalsämbetets betänkande. Beyer försökte nu lägga i dagen sin fullkomliga renlärighet och oskuld, enligt svensk kyrkolag, hvarvid hans högt uppdrifna förmåga att gång på gång neka till

allt, som icke kunde med fullt lagliga bevis styrkas, måste på en fördomsfri läsare göra ett högst pinsamt intryck. Han ville nu icke kännas vid ett medgifvande, som han i sin första förklaring till regeringen af den 14 febr. 1770 utan förbehåll gjort, eller att han var tillgifven de svedenborgska lärosatserna och var öfvertygad om deras fullkomliga öfverensstämmelse med Guds ord. Han försäkrade till och med, att han aldrig försvarat andra lärosatser än den lutherska kyrkans. Och då domkapitlet äfvensom advokatfiskalsämbetet bestridt sanningsenligheten af dessa hans förnekelser och äfven beskylt honom för att hafva gjort sig skyldig till en vrängd tolkning af de symboliska böckerna, så ofta han till hvarje pris ville visa sig stå med dem i full öfverensstämmelse, så tillbakavisade han med största harm dessa insinuationer såsom vore de endast kärlekslösa och elaka försmädelser. Domkapitlets tillvägagående mot honom såsom lärare stämplade han ock såsom alltigenom olagligt, eftersom han »uti 23 års tid med redligt nit och ömt samvete inför Gud förestått sitt ombetrodda värf» och »icke blifvit om någon felaktighet eller afvikande från sina skyldigheter öfvertygad» (= öfverbevisad). För öfrigt sökte han först och sist bibringa hofrätten den åsigten, att hans utgifna skrifter skulle i alla afseenden befinnas renläriga, om blott sådana kyrkans män, hvilka icke voro hans vederdelomän och förföljare, finge i uppdrag att öfver dem afgifva sitt utlåtande, och till stöd för detta påstående anförde han bland annat följande försäkran: »mer än en af högv. herrar biskoparne hafva privat förklarat sitt nöje öfver Nya Försöken (till en handpostilla) och hvad dem förekommit af mina arbeten, jämte utlåtelse, att de icke deri funnit något anstötligt mot ortodoxien».

Denna försvarsskrift hade alltså till hufvudändamål att lägga i dagen, att Beyer i alla sina skrifter och förklaringar förfäktat den evangeliska lära, som i svenska kyrkans symboliska böcker blifvit fixerad, och dock var det då, liksom sedan, en lika allmän som väl grundad öfvertygelse, att han skickligare än någon annan lärare tillegnat sig, förfäktat och utspridt Svedenborgs teologiska åsigter, och

då nu dessa äfven enligt Svedenborgs egen och hela hans samfunds lifliga tro stå i bestämd motsats till den lutherska kyrkans hufvudläror, så borde det icke kunna vara tvifvel underkastadt, att huru mycket domkapitlet i Göteborg än må hafva felat, det dock haft fullt giltiga skäl uttala sitt djupa misstroende till Beyers uppriktighet och sanningskärlek. Han kan icke fritagas från den anklagelsen att inför hofrätten hafva handlat på samma fega sätt som aposteln Petrus gjorde den natten, då Herren förråddes och stod inför sina domare. Att han sedermera äfven kände Petri bittra ånger öfver sina förnekanden, är tyvärr icke bekant.

Roséns försvarsskrift till hofrätten är vida mera sanningsenlig. Han medgaf, att han förut förfäktat öfverensstämmelsen mellan den svedenborgska och den bibliska teologien men att han nu endast vilkorligt ville stå för detta »i hastighet» afgifna omdöme, hvartill han blifvit förledd af vissa talesätt hos Svedenborg, som, enligt hvad han sedermera funnit, på andra ställen gjort andra meningar gällande. Flera andra anklagelsepunkters fulla riktighet ville han äfven medgifva, möjligen för att så godt han kunde vederlägga den mot honom af både domkapitlet och advokatfiskalsämbetet riktade beskyllningen, att hans förhållande under processens gång förrådde å ena sidan kärlek till Svedenborg, å den andra fruktan för lagens stränghet. Han nekade icke heller, att han, »så länge *något drägeligt* i svedenborgska skrifter finnes och catalogus errorum ej utkommit», sökt uppvisa öfverensstämmelsen mellan dessa skrifter och de symboliska böckerna. Han hade derföre ej heller någon lust att förkättra Svedenborg. Så långt talade Rosén sanningens tungomål. Samma erkännande kan deremot icke uttalas med afseende på hans försök att bevisa, att han ändock icke öfverträdt ortodoxien eller sin ämbetsed såsom prest och domkapitelsledamot. Den qvickhet och skalkaktighet, Rosén härvid lägger i dagen, och den stora fyndighet, hvarmed han blottar svagheten i både domkapitlets och fiskalens sätt att gifva skäl för sina anklagelser, visar, att han gentemot hofrätten fann ett nöje i att förfäkta sin renlärighet kort efter det att han förut förklarat, att han satte en ära i att hafva lemnat »den

teologiska barnaåldern» och i ganska oförtäckta ordalag fritagit sig från förbindelsen till kyrkans symboliska böcker. För öfrigt ville Rosén med flera skäl bevisa, att hela striden gälde den ännu af fackmän outredda frågan, om de lärosatser, som han och Beyer med anslutning till Svedenborg förfäktat, verkligen voro okristliga eller icke, och att afgörandet af denna hufvudfråga ingalunda tillkom advokatfiskalsämbetet utan teologiska fakulteterna vid rikets universitet.

Rosén och Beyer kunde ock med så mycket större skäl förklara hofrätten i sakens närvarande skick inkompetent att afgöra saken, som kongl. maj:t samma dag, som målet hänsköts till hofrättens handläggning, alltså den 14 maj 1771, i särskild skrifvelse anbefalt domkapitlet i Upsala att afgifva underdåningt betänkande, om och i hvilka delar Beyers handpostilla och Roempkes prestmötesafhandling, hvilka »blifvit anmälda såsom anstötliga och närslägtade med Svedenborgs satser», vore stridande mot den evangeliska lärans »hufvudgrunder eller ledande till någon villfarelse i religionen». Det bör genast anmärkas, att Upsala domkapitel genom detta förordnande icke fick något uppdrag att skärskåda Svedenborgs teologiska skrifter, ty om dessa är i sjelfva inledningen af k. maj:t uttaladt, att de »tagne i sammanhang och system ögonskenligen innehålla sådana lärosatser, som uppenbarligen och snörrätt gå emot och i de ömmaste delar rubba vår evangeliska församlings på Guds ord och symboliska böckerna grundade trosbekännelse, hvarföre vi ock genom bref till konsistorium i Göteborg af den 26 april sistlidne år alldeles ogillat, förkastat och förbjudit berörda lärosatser».[1])

Genom detta vigtiga, hittills obekanta konungabref vederlägges så fullständigt som möjligt ett i den svedenborgska literaturen allt ifrån Svedenborgs tid förekommande påstående, att regeringen skulle från början hafva gifvit åt rikets teologiska fakulteter och öfriga domkapitel samma åläggande som åt Göteborgs domkapitel att inkomma med utlåtande öfver Svedenborgs lärosatser, men att detta åläg-

1) Se Ups. domk protok. d. 12 juni 1771 § 2.

gande icke ledt till någon påföljd på grund af vederbörandes oförmåga eller obenägenhet att vederlägga den nya läran.[1]) Det historiska sakförhållandet är, såsom vi redan sett, att k. maj:t, som ålade Göteborgs domkapitel att »skyndsammast» afgifva sitt betänkande, efter dess erhållande resolverade, att svedenborgianismen vore en uppenbar villfarelse och att en vederläggning deraf icke vore af behofvet påkallad. Förut hafva vi äfven haft tillfälle finna, att ekklesiastikdeputationen vid 1769 års riksdag, hvilken likaledes varit allt hitintills misstänkt för svedenborgianska sympatier, är att betrakta såsom det yttersta och egentliga upphofvet till den kategoriska förkastelsedom, som k. maj:t öfver den nya läran uttalade.[2])

Men fastän alltså k. maj:t efter sin ovilkorliga förkastelsedom öfver svedenborgianismens teologi icke rimligtvis kunde vidare sätta i fråga någon vetenskaplig pröfning af densamma, lyckades det dock Beyer och Rosén slutligen vinna gehör för sin ofta gjorda påminnelse om den uppenbara obillighet, som låge deri, att blott de och icke äfven åtskilliga öfriga ledamöter i Göteborgs domkapitel uppfordrades att afsäga sig all *tillgifvenhet* för svedenborgska lärosatser. Ty beträffande först och främst den nu så illa bedömda handpostillan hade Gothenius varit medarbetare, Roempke censurerat densamma samt både biskopen och domprosten »under tryckningen arktals erhållit hvar sitt exemplar,

1) Detta för svedenborgianismen smickrande påstående tyckes hafva sitt ursprung i Svedenborgs bref dels till Beyer af den 30 april 1770, dels till general Tuxen af den 1 maj s. å. Se *Tafel*, Documents II, 1: 370. 372. Den som i nyare tid gifvit ökad näring åt sagan och särskildt åt den ofvan nämda förklaringsgrunden till det förmenta uteblifvandet af alla utlåtanden, är *Kahl*, a. a. I: 70. 72. Äfven den jämförelsevis kritiske *Matter*, a. a. s. 239, anar icke, att historien i fråga är ogrundad.

2) I Beyers d. 10 aug. 1771 afgifna försvarsskrift till Göta hofrätt förklaras, att han då först fått veta, att de svedenborgska lärosatserna »varit under så upplysta mäns ompröfvande» som 1769 års ekklesiastikdeputation, och att det var på dess hemställan, som justitiekanslern Rosir började sin räfst och ransakning. Beyer hade alltså i nära 2 år låtit föra sig bakom ljuset af Svedenborgs oriktiga uppfattning af deputationens egentliga ståndpunkt.

så fort tryckningen lidit, och haft tillfälle vid hvarje Försök (predikan) strax göra sina påminnelser, om något varit afvikande från läran». Och vidare hade Roempkes prestmötesafhandling, som enligt Roséns utsago isynnerhet stärkt honom i hans s. k. svedenborgska åsigter, blifvit af biskopen censurerad med konsistorii bifall. Det var på grund af denna anmälan k. maj:t ålade domkapitlet i Upsala att yttra sig om renlärigheten af både Beyers postilla och Roempkes afhandling.

Det är svårt att afgöra, om vederbörande vid detta åläggande på förhand klart genomskådade, hvad som derest särskildt anklagelsen mot Roempkes afhandling befanns grundad skulle deraf blifva en nödvändig följd. Det är emellertid icke otänkbart, att det verkligen varit regeringens afsigt att börja samma inqvisitoriska förfarande med biskop Lamberg och hela domkapitlet eller på dem ställa samma kraf på samvetsbekännelse som förut på Beyer och Rosén. Högst egendomligt är emellertid, att k. maj:t redan samma dag, som domkapitlet i Upsala fick sig uppdraget utreda postillans och afhandlingens renlärighet, öfverlemnade det Beyer-Rosénska målet till hofrättens handläggning, och att advokatfiskalsämbetet, ehuru derom officielt underrättadt, utan att afvakta den teologiska utredningen skyndade att i särskildt memorial framställa både Beyer och Rosén såsom fullt öfverbevisade om delaktighet i de med k. mj:ts förkastelsedom belagda svedenborgska lärosatserna. Denna oformlighet underläto emellertid de anklagade icke att lägga i dagen och yrkade med mycken bestämdhet, att hofrätten skulle låta målet hvila, till dess domkapitlet i Upsala hunnit afgifva det anbefalda utlåtandet och de sjelfva med anledning deraf blifvit hörda. Denna hemställan bifölls också enligt ett af »vice advokatfiskalsämbetet» den 17 juni 1772 till hofrätten inlemnadt förslag.

Emellertid fingo vederbörande förgäfves vänta på något betänkande från Upsala domkapitel. Ty sedan kalsenianske professorn Kinmarck från 12 juni till 9 oktober 1771 haft Beyers postilla och Roempkes afhandling till genomläsning, och dessa skrifter sedan för samma ändamål öfverlemnats

till universitetets dåvarande rektor, teologie professorn Amnell, hafva hvarken domkapitlets eller teologiska fakultetens protokoll något vidare att förmäla om fullgörandet af den anbefalda granskningen.

Anledningen till denna från Upsala domkapitels sida visade underlåtenhet att fullgöra öfverhetens uppdrag torde förmodligen hafva varit den, att de granskande snart blefvo öfvertygade derom, att den mot Göteborgs domkapitelsledamöter i allmänhet samt mot Lamberg och Roempke isynnerhet gjorda anklagelsen ej kunde tillbakavisas, och att ärkebiskop Beronius, som företrädesvis gjort sig känd genom »en af foglighet, jämnhet och försigtighet lysande umgängelse» och måste känna det i hög grad motbjudande, att en biskop och ett helt domkapitel sattes på de anklagades bänk, lyckades enskildt utverka befrielse för domkapitlet i Upsala att framlägga resultatet af sin granskning. Det finnes åtminstone ett ganska bindande bevis, att det anmärkta tillvägagåendet icke berodde derpå, att ärkebiskopen och Upsalateologerna sjelfva delade Svedenborgs teologiska åsigter. Ty några dagar efter det både Göteborgs domkapitel och presteståndet vid 1769 års riksdag till laga beifran anmält den Beyer-Rosénska religionstvisten, hölls i Upsala ett särskildt domkapitelssammanträde först och främst med anledning af ett genom Svedenborg utspridt rykte, att »teologiska fakulteten i Upsala tänker med honom lika i läran om rättfärdiggörelsen», hvilket rykte förklarades vara ogrundadt, och vidare för att taga i öfvervägande ett af den ofvan nämde Kinmarck väckt förslag, huruvida icke rikets teologiska fakulteter borde hos prestesåndet vid riksdagen erbjuda sig att granska och vederlägga »det svedenborgska villosystemet», särskildt med hänsyn till den studerande ungdomen, af hvilken »årligen någon del anländer ifrån vällofl. Göteborgs stift och dess gymnasium». Detta förslag biföll till alla delar af domkapitlet, ehuru man visste, att prestesåndet »i anledning af konsistoriets i Göteborgs och detta stifts riksdagsfullmägtiges (teol. professor Clewbergs) andragande redan tagit saken sig an samt dervid lagt allvarsam hand». Emellertid blef detta Upsala domkapitels erbjudande bestämdt tillbakavisadt.

Biskop Filenius meddelade nämligen i sin dåvarande egenskap af talman, att prestest åndet redan vidtagit sådana åtgärder, hvilka det »trott bäst kunna leda till återvinnande af lugn inom församlingen», och att det för öfrigt icke funnit rådligt eller nyttigt, att någon genom offentliga disputationer eller tryckta stridsskrifter försökte »vederlägga herr assessor Svedenborgs dåraktiga och förvirrade villfarelser, hvilka såsom snörrätt stridande emot Guds heliga ord och allt sundt förnuft tillräckligt vederlägga sig sjelfva; helst emedan deras blotta vidrörande ej annat skulle verka än en nyfikenhet för lärgirig ungdom att granska dessa styggelser och lätteligen förleda deras oöfvade sinnen ifrån visshet till att lyssna efter drömmar samt öppna ett fält för fritänkare och lättsinniga menniskor att nyttja alla de köttsliga och tokiga talesätt, som uti hans skrifter förekomma till religionens och den sanna gudaktighetens fräcka förakt och vanvördnad». [1])

Oviljan mot svedenborgianismen måste hafva varit mycket stark både hos prestest åndets och regeringens ledande män, när man på sådana grunder som nu äro anförda kunde afstyrka en vetenskaplig granskning af de nya lärosatserna. Svedenborg, Beyer och Rosén hade dock gång på gång vädjat till dessa ledande män, bland hvilka flera stodo på höjden af frihetstidens bildning och upplysning, med anhållan om en af lärda män verkställd undersökning och dom öfver det nya systemet såsom det enda medel, hvarigenom deras öfvertygelse skulle kunna ändras. Det länder Upsala domkapitel till stor heder att hafva velat gå denna anhållan till mötes, ty dermed ådagalade dess ledamöter, att *de* icke ville med yttre straff utan med en förnuftig och biblisk vederläggning undergräfva tillgifvenheten för »det svedenborgska villo-systemet». Genom att såsom hade de varit ropande

1) Se Upsala domk. protok. d. 30 dec. 1769, d. 21 febr. 1770 § 6 och d. 21 mars s. å. § 5. Svedenborg var nära två månader efter riksdagens upplösning ända till den grad okunnig om verkliga förhållandet, att han kunde skrifva till Beyer: »jag har förnummit, att biskoparne och flere af det höga prestest åndet under riksdagen hafva vackert utlåtit sig om de lärosatser», som för det nya Jerusalem äro egendomliga. Se *Tafel*, a. a. II, 1: 369 f.

röster i öknen förgäfves yrka på detta den nya tidens sätt att lösa dogmatiska tvistefrågor, visade de sig vara före sin tid i fråga om den kristliga sanningens förfäktande.

Det Beyer-Rosénska målet i Göta hofrätt skulle såsom vi funnit hvila, till dess betänkande från Upsala domkapitel inkommit. Emellertid dröjde det icke längre än till 1773, då de anklagade lektorerna måste framträda inför en ny domare. Anledningen dertill var följande: sedan Gustaf III hållit sin eriksgata och dervid »stundom» emottagit underrättelser, som »ej alltid» varit honom »behagliga», afsände han justitiekanslern Liljestråle såsom en utomordentlig visitator till flera stiftsstäder och bland andra äfven till Göteborgs domkapitel, för att efter k. maj:ts befallning och å ämbetets vägnar här »göra sig underrättad om stiftets och kyrkoväsendets tillstånd», äfvensom för att efterfråga, »huru detta domkapitels ledamöter deras anförtrodda dyra ämbete förvaltat». Han ville äfven hafva noggranna upplysningar och förklaringar rörande svedenborgianismen, herrnhutismen och »andra fanatiska lärdomssekter». Sedan förelade han Beyer och Rosén den samvetsfrågan, huruvida de »besinnat sig att genom Guds nåd öfvergifva de irriga svedenborgska lärosatserna», eller »om de ännu deruti fortfara». Beyer besvarade denna fråga med ett långt anförande, hvaruti han nu såsom ofta förut besvärade sig öfver sina förföljares, d. v. s. biskopens, domprostens m. fl. falska anklagelser, så länge de ej kände de skrifter, »om hvilkas villfarelse de dock så mycket ordat». Rosén instämde i detta klagomål och uttalade sitt lifliga hopp, att Göta hofrätt skulle i sinom tid intyga hans och Beyers oskuld.[1]) Justitiekanslern hade härefter icke något annat att fråga än huruvida de begge lektorerna »här vid universitetet (!) befatta sig med några theologica eller predikoämbetet», hvarpå svarades nej under åberopande af k. maj:ts befallning. Och dervid fick det ock bero, ehuru Beyer snart beklagade sig öfver att derige-

1) Enl. uppgift af Beyer sjelf fick han genom en rådman Habicht till justitiekanslern öfverlemna en af honom författad katekes, för att tillställas Gustaf III. Denne skall dervid yttrat: »detta skall bli ett artigt studium för min mor». Se *Kahl*, a. a III, 14 f.

nom blifva beröfvad sin rätt till befordran till förmån för yngre lektorer.

Justitiekanslern hade mot herrnhutismen tydligen vida större motvilja än mot svedenborgianismen och rönte dervid det varmaste understöd från Beyer och Rosén. På samma gång de lifligt beklagade sig öfver det mot dem riktade samvets- och religionsförtrycket, visade de sig mycket nitiska emot och höllo ordentlig klappjagt efter brödraförsamlingens i Göteborg konventiklar och efter personer, som ryktet utpekade såsom »inom sig tillgifne de herrnhutiska villfarelserna». Särskildt var en komminister A. Cederfelt föremål för deras ofördragsamhet och småaktiga trakasserier. Möjligen bidrog härtill, att både domkapitlet i allmänhet och domprosten isynnerhet i deras ögon förhållit sig partiska för herrnhutismen, hvadan de hoppades kunna göra sina motståndare misstänkte för bristande renlärighet. Men svedenborgianerna underläto äfven för öfrigt aldrig under förra århundradet att lägga i dagen den djupaste motvilja mot brödraförsamlingen trots den stora frändskapen i fråga om uppfattningen af Kristi person. Denna fiendskap berodde på läran om rättfärdiggörelsen genom tron och på den egendomliga arten af det fromhetslif, som utmärkte Zinzendorfs vänner för hundra år sedan. [1])

Det dröjde nu ytterligare ett par år, innan den göteborgska religionsprocessen åter lät höra af sig. Men 1775 anmälde biskop Lamberg, att Beyer icke blott i hemlighet hållit svedenborgska konventiklar utan äfven i närvaro af flere gymnasister enskildt genomgått en s. k. filosofisk kurs, hvarvid han trots det genom k. maj:ts bref af den 26 april 1770 och 14 maj 1771 stadfästade förbud hållit exegetiska föreläsningar. Denna olydnad ville Beyer sjelf ursäkta dermed, att han vid dessa föreläsningar undvikit dogmatiska ämnen, och att han ej kunnat neka gymnasisternas begäran om undervisningen, helst då bland petitionärerna funnits en son till domprosten och trenne söner till Roempke. Härvid hade han dock icke blott visat en påtaglig brist på lydnad för

1) Jfr *Skarstedt*, a. a. s. 96. 372. 671.

öfverhetens befallning utan äfven handlat i strid med den högtidliga försäkran, hvarmed han afslutade sin år 1771 till hofrätten fritt afgifna förklaring, der hans egna ord lyda så: »att få i lugn och stillhet utföra mitt tillhörande græcæ linguæ lektorsämbete skall vara min glädje och önskan, och så länge mina arbeten äro ansedda för misstänkta samt att icke till någon uppbyggelse lända, skall det vara fjerran från mig att intränga mig uti någon teologisk undervisning».

Då han emellertid 1775 ertappades med att hafva hållit ett exegetiskt kollegium och icke heller ville afstå från dess fortsättning, måste Gothenius, såsom gymnasiets dåvarande rektor, anmäla förhållandet till laga beifran. Beyer anhöll då hos kongl. maj:t, »att åter få tillträda undervisningen i teologien». Denna anhållan hänsköts till Göta hofrätt, som i sitt den 8 juni 1776 afgifna betänkande förklarade sig urståndsatt både att yttra sig om den nu föreliggande frågan och att lägga någon vidare hand vid hela det till hofrätten öfverlemnade Beyer-Rosénska religionsmålet, innan kännedom erhållits om det utlåtande, som domkapitlet i Upsala bort aflemna, hvarföre hofrätten begärde erhålla del af detta utlåtande, för att derefter kunna religionsmålet i laglig ordning till slut befordra. Men trots denna underdåniga påminnelse fick hofrätten fortfarande förgäfves vänta på Upsalateologernas yttrande. Detta egendomliga förhållande tyckes bestyrka, hvad förut blifvit uttaladt såsom en förmodan, eller att regeringen genom något muntligt aftal frikallat domkapitlet i Upsala från det genom kungabrefvet af den 14 maj 1771 erhållna uppdraget.

Slutligen fick sannolikt äfven hofrätten på enskild väg kännedom, om att vederbörande helst önskade nedlägga hela den obehagliga rättegången, alltnog, den 7 september 1778 ingick hofrätten till kongl. maj:t med hemställan, att »detta religionsmål med hvad dermed gemenskap eger» måtte få »såsom förfallet anses och afskrifvas». Såsom skäl för denna hemställan anfördes hufvudsakligen följande omständigheter: en af de anklagade, Rosén, hade redan 1773, alltså året efter Svedenborg, blifvit genom döden inkallad inför en högre domstol; vidare skall den oro, som genom Svedenborgs

skrifter och deras utspridande bland allmänheten för några år tillbaka uppkommit, numera upphört, så att hvarken någon särdeles kunskap och än mindre tillgifvenhet för den nya läran skall förspörjas, sedan alla densamma rörande skrifter blifvit förbjudna att tryckas och de utrikes tryckta till införsel förbjudna; äfven skall Beyer, så vidt hofrätten visste, sig stilla och skickligen förhållit, hvarjämte han sjelf för hofrätten förklarat sin enda önskan vara, att uteslutande få egna sig åt sin befattning såsom lektor i grekiska språket. Slutligen borde den nu ålderstigne Beyer icke längre hållas i oro, då han redan alltför länge förgäfves väntat att blifva hörd öfver Upsalateologernas betänkande. Men då hofrätten alltså yrkade på hela målets afskrifvande, förbehöll den sig dock, »att ifall någon ytterligare irring i läran eller dess utspridande framdeles hos doktor Beyer skulle yppas, pröfningen af detta mål då jämväl emot honom må vara öppen».

Redan den 18 september 1778 förklarade kongl. maj:t, att hofrättens ofvan berörda framställning blifvit bifallen, i följd hvaraf såväl religionsmålet mot Beyer som två andra dermed gemenskap egande besvärsmål, det ena angående förbud för Beyer att för ungdomen hålla enskilda föreläsningar öfver nya testamentet, och det andra angående den redan 1773 honom förvägrade rättigheten att bestrida gymnasiirektorsbefattningen, blefvo enligt beslut den 12 oktober 1778 ur hofrättens rotel afskrifna. [1])

Fastän den långvariga rättegången alltså i viss mening ändtligen fick en ända, upphäfdes dock icke kongl. maj:ts en gång uttalade och ofta upprepade förkastelsedom öfver det svedenborgska lärosystemet. Fortfarande hängde ock

---

1) Vi anse oss icke behöfva särskildt upptaga de mycket vilseledande betraktelser, hvilka finnas hos alla de författare, som hitintills yttrat sig öfver det Beyer-Rosénska religionsmålets nedläggande. Den vanliga frasen, att detta nedläggande skett i anseende till »de dervid brukade besynnerliga procedurer» (så Skarstedt, Kahl m. fl.) är i den mening, den blifvit använd, icke heller riktig. Emedan målets hänskjutande dels till Upsala domkapitel, dels till Göta hofrätt, allt hitintills varit ett för ifrågavarande författare okändt faktum, hafva också deras omdömen hvilat på helt andra förutsättningar än de historiskt riktiga.

särskildt öfver Beyer ett damoklessvärd, som hotade att falla öfver hans hufvud i samma stund han ertappades med någon villfarande lära eller dess utspridande, ty då skulle den gamla proceduren återupptagas till pröfning och dom. Detta skrämskott hindrade honom dock icke från att såsom författare ända till sin död vara oafbrutet verksam för den nya lärans sak. Under den tid rättegången pågått, hade han först och främst författat den första svedenborgianska katekesen, som i flera handskrifna exemplar spriddes i vårt land och strax efter Beyers död under titel »Kort begrepp af kristnas sanna lära och dyrkan» utkom från tryckeri i Köpenhamn. Vidare öfversatte han sjelf och lät äfven andra under sitt inseende öfversätta på svenska flera af Svedenborgs arbeten. [1]) Slutligen var han under flera år sysselsatt med att utarbeta ett vidlyftigt register, som skulle för bibelläsare väsentligt underlätta den stora svårigheten att få veta andemeningen af sådana ord i bibeln, hvilka enligt de till Svedenborg gifna »gudomliga uppenbarelserna» hafva en andlig betydelse. Detta lexikon, hvarmed Beyer uppgifves hafva varit sysselsatt i 13 år, trycktes under hand i Amsterdam och när författaren dit afsändt det sista arket insjuknade han och afled 1779. [2])

Vid Beyers död förlorade svedenborgianismen en apostel, som framför någon annan svensk lärjunge till Svedenborg lyckats tillegna sig dennes teosofiska system och på grund af sin stora begåfning, hänförelse och outtröttliga ihärdighet förskaffade åt detta system ett djupt insteg i vida kretsar af vårt land. De lärjungar från Göteborgs gymnasium, hvilka genom honom åtminstone till en tid lärt sig älska den svedenborgska läran, voro efter all sannolikhet, att döma af både hans egna ofta uttalade förhoppningar och

1) Se Beyers märkliga bref af den 23 mars 1776 till Nordenskiöld, infördt i *Kahl* a. a. III, 14 ff.

2) Titeln å detta enligt kännares utsago med stor noggrannhet utförda arbete lyder: Index initialis in opera Svedenborgii theologica tripartitus. I Verborum, Nominum, Rerum. II Dogmatum, Sententiarum. III Locorum scripturæ sacræ luculentorum. Amstelodami 1779. En öfversättning på engelska skall hafva utkommit i detta århundrade.

hans motståndares lika ofta uttryckta farhågor, icke få. Bland mera framstående lärjungar, som bevarade honom och hans teosofiska undervisning i tacksamt minne, må nämnas professor Joh. Lundblad och den ryktbare Thomas Thorild. Denne sistnämde, som redan i början af 1780-talet började den i Sveriges literaturhistoria epokgörande striden med den fransyskt-akademiska skolan, skall hafva rönt ett starkt inflytande i naturfilosofisk riktning af Beyers s. k. dictata och var äfven länge föremål för svedenborgarnes stora intresse och deltagande.

De motgångar, Beyer för sina åsigter nödgades lida, medförde emellertid en frestelse, som han ej kunde motstå, bestående deri, att han inför myndigheterna, utan att dervid fråga efter medlen, sökte gifva sig det falska skenet af kyrklig renlärighet, så ofta han trodde sin jordiska välfärd deraf vara beroende. Och sannolikt hafva vi i detta af läraren auktoriserade skrymteri att söka förklaringsgrunden till det egendomliga förhållandet, att Göteborgs stifts herdaminne alltsedan Beyers dagar så vidt kändt är icke har att uppvisa någon enda »svedenborgiansk prestförföljelse», fastän med största sannolikhet kan påstås, att för 100 år sedan flera prester i nämda stift voro svedenborgianskt sinnade. Ehuru efterverlden har i behåll flera namn på personer i Göteborgs stad och stift, som äfven efter Beyers bortgång fortforo att söka sin andliga spis i Svedenborgs skrifter, tillhör dock intet af dessa namn oss veterligen presteståndet. Detta måste innebära, att prester vid ifrågavarande tid icke ville eller vågade öppet taga parti för den nya läran. Af sina förmän i Göteborgs domkapitel och isynnerhet af Beyer hade de prester, som tilläfventyrs omfattade denna lära, fått lära sig konsten att genom förnekelser och omsvep fly korset och rädda sig för yttre obehag, så ofta det var förenadt med fara att öppet bekänna sin öfvertygelse. Gothenius hade med sitt exempel till och med visat, att man, när det så passade sig, kunde förfölja sina egna trosbröder. Ty när stormen utbröt, lemnade äfven han, som dock varit Beyers medarbetare vid postillans utgifvande, svedenborgianismen åt sitt öde och hörde säkert till de yngre lektorer, om

hvilka Beyer beklagade sig, att de, för att kunna på hans bekostnad så mycket fortare vinna befordran, blefvo hans motståndare mot bättre vetande. Denna anklagelse vinner stöd af ett bref till Gjörwell, skrifvet af Gothenius år 1773, hvilket tyckes gifva vid handen, att han då i själ och hjerta delade Beyers åsigter. Men af fruktan att gå miste om ett godt pastorat var han nog klok att hemlighålla dessa sina åsigter. [1])

Enligt en svensk korrespondens, meddelad i en engelsk svedenborgsk tidskrift för år 1790, skulle i ett enda stift, hvars namn visserligen icke uttryckligen nämnes men som att döma af åtskilliga omständigheter ej kan hafva varit något annat än Göteborgs, »46 aktade och lärda prestmän» år 1789 ansetts tillhöra svedenborgianismen. Hvad som åt denna uppgift förlänar åtminstone sken af trovärdighet är, att brefskrifvaren säger sig bifoga förteckning på alla de 46 prestmännen jämte en särskild förteckning på 13 af dem, hvilka öppet predikade den nya läran, »blott med den i detta land ännu nödvändiga försigtigheten att icke nämna Svedenborgs namn på predikstolen». [2]) Förutsatt att denna underrättelse, som nu mera icke lär kunna på något sätt kontrolleras, kommer verkliga förhållandet någorlunda nära, är det uppenbart, att den göteborgska religionsprocessen i grund och botten gälde en framgångsrik svedenborgiansk propaganda, för hvilken Beyer stod i spetsen, och att denna process, långt ifrån att hafva åsyftad verkan, lemnade såsom sitt egentliga resultat efter sig ett stort antal kryptohierosylamiter i ett stift, som nu i religionsfrihetens tidehvarf framför andra berömmes för kyrklig enhet och renlärighet.

1) Se *Skarstedt*, a. a. art. Gothenius, der flera märkliga drag anföras från den i vissa afseenden förtjenstfulle men karakterslöse mannens lif.

2) *I. Tafel*, Urk. (1829) s. 72 f. meddelar detta bref efter New-Jerusalem Magazin London 1790.

## FJERDE KAPITLET.

### Svedenborgianismens historia i Skara stift under förra århundradet.

Under det att Göteborg varit den stad, der svedenborgianismen för första gången kunde förena sig till ett särskildt samfund, och der densamma ock allra först hade att utkämpa en långvarig strid med den svenska kyrkan och statsmagten, var det deremot i Skara stift, som »den nya kyrkan» ganska snart efter Svedenborgs död vann sin största utbredning och äfven ett jämförelsevis varaktigt insteg. Det var ock här Svedenborg sjelf tillbragt sin ungdom och i sin egen faders hem och sällskap fått sitt misstroende mot tidens ortodoxism grundlagdt.[1]) Och på samma gång biskop Svedberg kan i viss mening sägas hafva förberedt den teologiska kris, som sedermera framträdde hos Svedenborg, torde ock det mägtiga inflytande, han såsom biskop utöfvade på Skara stifts presterskap särskildt genom sina skrifter och sändebref, bidragit att göra jordmånen emottaglig för det svedenborgska utsädet. I alla händelser var det icke oväntadt, att presterskapet i Skara stift skulle mera än i något annat stift känna och visa intresse för en så namnkunnig son till en så berömd biskop.

Då emellertid trots alla beröringspunkter Emanuel Svedenborgs teologiska utveckling fick en riktning, som Jesper Svedberg sjelf ingalunda kan antagas hafva velat godkänna, skulle sannolikt ock den nya andeläran i Skara stift blifvit föga mer uppskattad än i rikets öfriga delar, derest icke

---

1) Se *Tafel*, Doc. II, 1: 279 f. Jfr dock ib. II, 2: 1104 f., ty här finnas bevis, att Svedenborg ännu 1744 icke kunnat helt frigöra sig från den kyrkliga satisfaktionsläran.

tvänne vigtiga faktorer der röjt väg för Svedenborg. Först och främst är att märka, att vissa med svedenborgianismen beslägtade andliga rörelser på 1750 och 1760-talet i Vestergötland undergräfde mångas förtroende för kyrkans lära; vidare var det några fromma inflytelserika lärare och framstående medlemmar af Skara domkapitel, hvilka isynnerhet på 1770 och 1780-talet förmedlade det nya ljusets framträdande med långt mera försigtighet och skicklighet än lektorerna i Göteborg.

Den man, som i svedenborgianismens historia inom Skara stift intager främsta platsen och hvars betydelse för hela den svenska kyrkan varit ganska stor, är *And. Olofsson Knös* († 1799). Under sin studietid vid Upsala universitet, der han inskrefs år 1737, anslöt han sig till den Wolffska filosofien och skall hafva varit bland de förste, som vågade framträda till försvar för denna filosofi i Sverige, hvilket skedde genom flera under åren 1740—45 utgifna akademiska afhandlingar. Men att införa ett nytt filosofiskt lärosätt mötte vid denna tid lika stort motstånd som att förfäkta nya dogmer i teologien. Knös kom derföre ock redan såsom filosofie kandidat i misskredit hos den då gällande filosofiens målsmän. Och dessa målsmän voro isynnerhet att finna inom den med censurens makt utrustade teologiska fakulteten, dit för öfrigt vanligen alla filosofie professorer om icke af andra, så åtminstone af ekonomiska skäl brukade söka transport. Den teologiska vetenskapen gick vid denna tid i ledband under den kartesianska filosofien och hvarje annat filosofiskt system betraktades såsom oförenligt med kristendomen. Den teolog, som derföre antingen lånade formalbestämmelserna från ett föråldradt eller ännu icke vedertaget filosofem eller såsom den bibliska teologiens målsmän ville framställa de heliga trossanningarne i en ur det kristliga innehållet sjelft framsprungen drägt, äfventyrade alltid att blifva stämplad såsom heterodox. Teologiska tvister hade ofta i denna omständighet sin egentliga anledning, så att de knapt kunna anses hafva varit något annat än tvister mellan olika filosofiska skolor.

Detta var åtminstone händelsen, när Knös redan vid sina inför filosofiska fakulteten aflagda lärdomsprof blef föremål för flera obehag, för att icke säga förföljelser, från teologiska fakultetens sida. Såsom skäl till dess missnöje uppgafs visserligen, att han i strid med de akademiska konstitutionerna inblandat rent teologiska frågor i filosofiska afhandlingar. Hufvudskälet skall dock hafva varit, att Knös användt den nya, hittills icke auktoriserade demonstrationsmetoden, genom hvilken »rationalismus alldeles skulle få öfverhand». Han kunde dock icke öfverbevisas att sjelf hafva uttalat någon åsigt, som vore i strid med de symboliska böckerna. Tvärtom nödgades fakulteten om hans afhandlingar erkänna, att »intet deri var emot ortodoxien». [1])

Det misstroende, för hvilket Knös sålunda redan såsom student blef föremål från teologiska fakulteten, skulle dock icke hafva hindrat honom att vid universitetet vinna lärareanställning, hvartill han på grund af sin begåfning sjelf kände sig kallad och hvartill äfven den inflytelserike Ihre ämnade förhjelpa honom. Men innan detta hunnit ske, hade hans inre menniska undergått en genomgripande förändring, hvarunder den unge wolffianske filosofen lärt sig känna och älska en lifvets filosofi, som hvarken ville kläda sig i Wolffs eller något annat menskligt systems lärda rustning. Allt ifrån denna sin religiösa väckelse hyste han nämligen en bestämd ovilja mot menskliga auktoriteter och filosofiska bevisningsgrunder i teologiska frågor. Under den första hänförelsen för det nya ljus, som nu uppgått i hans själ, sålde han ock hela sitt icke obetydliga filosofiska bibliotek, öfvergaf universitetet och blef pastorsadjunkt i Skara stift. Detta skedde 1747.

Med glödande nit och under stort tillopp af åhörare samt under inflytande af den spenerska kristendomsåskådningen predikade nu den unge landtpresten korsets evangelium. Han fick dervid äfven sjelf taga på sig sitt kors. Ty namnet pietist, som tillades honom, var vid denna tid alldeles icke någon hederstitel. Hans tänkesätt betraktades

1) Ups. teol. fak:s prot. d. 12 maj 1741; d. 12 okt. s. å.; d. 13 juni 1744; d. 10 och 28 maj 1745.

»något misstänkta» äfven af domkapitlet, som derföre önskade »hafva honom närmare och förordnade honom till domkyrkoadjunkt».[1]) Men denna förflyttning beredde honom blott väg till högre platser och utmärkelser, ty inom få år hade han hunnit befordras först till gymnasiiadjunkt, sedan till kyrkoherde och rektor i Mariestad, och derefter till filosofie och slutligen till teologie lektor i Skara samt kontraktsprost. År 1754 blef han han ock i Upsala teologie licentiat och försvarade dervid en för doktorsgraden utgifven afhandling, som äfven i sådana punkter som rättfärdiggörelseläran och försoningsbegreppet uttalade en bestämd evangelisk-luthersk ståndpunkt. Icke desto mindre var han äfven nu föremål för teologiska fakultetens ovilja, och ehuru han både 1757, 1765 och 1770 med öfverlägsna meriter sökte teologiska lärarebefattningar vid Upsala universitet, blef han dock de två första gångerna till och med nekad förslagsrum, och äfven sista gången lyckades det fakulteten förekomma hans utnämning. Hvad man nu ej hos honom kunde lida, var antagligen hans pietism och bibelteologi, men då fakulteten i sina betänkanden icke kunde uttryckligen lägga honom denna sak till last, begagnades allehanda svepskäl såsom förevändning för hans tillbakasättande.[2])

Ända till 1757 fortfor emellertid Knös att verka, såsom han ock sjelf förklarat, i full öfverensstämmelse med den häfdvunna dogmatiken. Från nämda år deremot och så länge han var teologie lektor eller till 1771 var hans teologiska ståndpunkt af samma kritiska art i förhållande till den så kallade ortodoxismen, som Bengels bibliska teologi, af hvilken han bekänner sig hafva emottagit djupa intryck och på hvilken han hädanefter aldrig underlät att åberopa sig i sina protester mot den teologiska vetenskapens förverldsligande och beroende af de vexlande tidsfilosofemerna. Under samma tid fortfor han ock att i Skara domkapitel gång efter annan uppträda till försvar för det andliga rörelsepartiet inom stiftet, så länge han hos detsamma trodde

1) Skara domk. prot. d. 26 apr. 1749.

2) Se is. Ups. teol. fak. prot. d. 7 jan. 1765 och d. 7 nov. s. å.

sig finna ett kristligt allvar och nit, som icke ville göra sig gällande på den evangeliskt-lutherska lärans bekostnad.

Härmed lemna vi tills vidare redogörelsen för Knös' teologiska utveckling, för att närmare lära känna arten af de andliga rörelser, som gingo genom Skara stift kort före svedenborgianismens framträdande derstädes.

Redan 1755 såg sig domkapitlet nödsakadt utfärda ett strängt cirkulär mot de förargelser, som uppkommit genom konventiklars hållande och s. k. presteväljande. De prestmän, »som märkt sådant otidigt löpande efter sig», anbefaldes att bestämdt varna derför. De närmast följande årens domkapitels protokoll gifva dock vid handen, att hvarken olofliga, andliga sammankomster eller löpande efter vissa väckelsepredikanter upphörde genom det nämda cirkuläret. Domkapitlet tvangs slutligen att särskildt upptaga flera dylika religionsmål, helst som både landshöfding och domare gjorde anmälan om saken och antydde, att äfven »enheten i läran skulle lida inbrott genom villomeningar». *Läsarne*, ty med detta namn blef det nya andliga fenomenet vanligen hallstämpladt, framträdde sålunda i Vestergötland redan på 1750-talet, och deras egendomligheter synas hafva varit väsentligen lika dem, som enligt hvad man hitintills haft sig bekant *först emot slutet af 1760-talet* framträdde hos vissa andligt sinnade i Norrland. Förutsatt, att denna tidsbestämning är riktig, lemna Skara domkapitels protokoll otvätydiga bevis, att Norrland icke längre får betraktas såsom det egentliga hemlandet för det gamla svenska läseriet, denna högst märkvärdiga förbindelse mellan ren lutherdom i läran å ena sidan och den Arndt-Spenerska fromhetsriktningen å den andra.

Skara domkapitel, som att börja med stod mycket undrande och villrådigt i förhållande till den egendomliga företeelsen, fann sig snart nödsakadt förordna en utomordentlig visitator, den för både renlärighet och fromhet utmärkte prosten A. Victorin († 1784). Ur en af hans senare rapporter angående läsarne i Fröjered och afgifven 1761 anse vi oss böra anföra följande skildring af det gamla läseriet i Vestergötland. »Jag känner åtskilliga s. k. löpare och lä-

sare. Jag hyser, ej utan grund, om dem, några få undantagna, de tankar, att jag ville önska det alla mina åhörare voro i samma tillstånd på själens vägnar som de: man skulle då finna mer kärlek och vördnad för Gud och hans ord, mer begär efter att det (ordet) till sin undervisning och uppbyggelse läsa, höra och betrakta, mer kunskap i salighetsläran, mera flit i utöfningen deraf, mindre säkerhet i synden, mer bekymmer om själen och dess salighet, mer fruktan för att synda och mindre ondt i det borgerliga lefvernet. Man skulle då få se en församling, icke af helgon utan af syndare, men *icke* af sofvande *utan* uppväckta, *icke* af fräcka och förmätna, som berömma sig af sina synder och deruti nöje finna, *utan* af ödmjukade, förkrossade och nederslagne, som känna sitt naturligen onda, förderfvade och ostadiga hjerta, sin uselhet och andliga nakenhet samt derföre blygas; *icke* af sådana, som sina synder neka, öfverskyla och ursäkta, *utan* af sådana, som sina fel och brister med heta tårar öppenhjertigt bekänna, beklaga och hjertligen afbedja; *icke* af sådana, som trösta på deras inbillade rättfärdighet, fromhet och utvärtes ärbara lefverne, menande sig intet ondt gjort hafva, som dem ifrån saligheten utesluta kunde, *utan* af sådana, som med all utvärtes ärbarhet ständigt misstro sig sjelfva och sina egna krafter, sig i och för sig sjelfva för förtappade, fördömde och förlorade syndare anse samt derföre all sin rening och rättfärdighet i Jesu blod och evigt gällande förtjenst söka, den de, fast oftast med en svag tro, såsom en darrande hand emottaga och sig tillegna; *icke* af sådana, som sätta sin omvändelse blott i utvärtes afhållande ifrån grofva, i lagen förbjudna, laster, samt i ett utvärtes Ordets hörande och nattvardens vanliga begående, det de sjelfva af naturliga krafter kunna åstadkomma; fast hjertat under detta allt är och blifver lika oförändradt och benäget till synden som förr; *utan* af sådana, som erkänna omvändelsen för ett blott Guds nådeverk och allt utvärtes, utan hjertats grundliga förändring, såsom ett intet, ja en styggelse uti Guds heliga ögon och derföre helt och hållet lemna sig under den goda Gudens hand med trägen bön att han, som kännedomen af det egna djupa för-

derfvet hos dem verkat, ville ock deras hjertan förändra, dem omvända och nåd förläna att Kristus värdigt och till behag vandra; *icke* af sådana, som under sjelfgjord förtröstan på Kristi förtjenst taga sig frihet att synda samt Guds nåd till lösaktighet draga, *utan* af sådana, hos hvilka Kristi lidandes och döds betraktelse uppväcka alltmer och mer hat till synden, alltmer och mer kärlek till Jesus och som af denna kärlek sig till det goda alltmer och mer tvinga låta o. s. v. — — Man skulle då få se *en församling af läsare, icke* sådana, som, att förtiga annat mer skadligt än nyttigt, läsa med kallsinnighet Guds ord, till att deraf få blott en bokstaflig kunskap, *utan* sådana, som med brinnande andakt det läsa, under hjertlig bön till Gud att få röna och förfara dess upplysande, uppväckande, förändrande och saliggörande kraft i sina hjertan».

»Tilläfventyrs torde någon tycka, att jag om dessa (läsare) yttrar för goda tankar, men jag får till svar bruka Johannes' något förändrade ord: *hvad jag i flera år har sett, hört och förfarit, det förkunnar och skrifver jag*».

Det behöfver knapt sägas, att Knös blef synnerligen tilltalad af denna idealiska skildring, till domkapitlet afgifven af en af stiftets mest vördade förtroendemän. Han lyckades ock afväpna tills vidare alla åklagare. Deremot kunde han icke förhindra det rättsliga beifrandet af ett annat likartadt mål, det s. k. Scherfska målet, som derföre blef föremål för flera tingsrättsundersökningar. Vid dessa skall en vice häradshöfding Em. Chr. Drangel, som sedermera blef känd såsom en mycket nitisk svedenborgare, »alltigenom varit med såsom fullmägtig för de anklagade (läsarne) samt skrift- och muntligen agerat för dem». När slutligen detta mål kom före i domkapitlet, var Knös tjenstledig och frånvarande från staden. Dels med ledning af häradsrättens ransakningsprotokoll, dels genom personlig inställelse af flera anklagade läsare blef det nu för domkapitlet klart, att det visserligen var läsarnes allvarliga uppsåt att hålla sig fast uti enfaldighet vid Luthers rena lära, och att genom flitigt läsande i bibeln och sjungandet af Zions sånger vid enskilda sammankomster söka uppbyggelse för

sina själar, men att i deras utlåtelser dock funnos »hvarjehanda villfarelser, såsom herrnhutismus, pietismus, qvietismus och perfectismus», hvilka anderiktningar »således förmodligen ibland dem gå i svang». Under djupt beklagande, »att sådant skall så länge spörjas och genom vissa personer souteneras ibland oss; samt att näppeligen någon dag går förbi, då man ej får höra berättelser om allehanda bekymmersamma och eftertänkliga besynnerligheter så ifrån en som annan ort», var domkapitlet, att börja med, sinnadt att yrka »på den strängaste räfst, som lag förmådde», men Knös, som en tid vid en helsobrunn skött sin helsa, lyckades vid återkomsten hjelpa äfven de denna gång anklagade, hufvudsakligen derigenom att domkapitlet förmåddes att med sig adjungera flera prester från landet, bland hvilka äfven var en framstående prestman, som ansågs tillhöra herrnhutarne, Thore Odhelius († 1777). Hela det vidlyftiga religionsmålet gaf vid nu anstäld närmare undersökning vid handen, att det oblida omdöme, som drabbat läsarne, berodde egentligen derpå, att de hållit den utvärtes bekännelsen och gudstjensten otillräckliga för saligheten. Inom domkapitlet försökte visserligen biskop Halenius och den genom sina kyrkorättshistoriska arbeten högt förtjente Sven Wilskman kraftigt men förgäfves att yrka på strängare bestraffning. De anklagade fingo derföre endast varningar och föreställningar. Det var icke heller lätt att ådöma ett strängare straff, då både de unga prestmän, som voro invecklade i målet, och bönderna Ambjörnsson och Wessman, hvilka företrädesvis varit ledare vid de andliga sammankomsterna, förklarade sig vilja lefva och dö på Luthers rena lära.[1])

Att läsarne till början af 1760-talet voro i de allra flesta fall lika angelägna om luthersk renlärighet som om personlig fromhet, är i de många protokollen tydligt lagdt i dagen. Icke desto mindre hade domkapitlet icke saknat all anledning att hos en och annan anmärka hvarjehanda nyhe-

1) Skara dom. prot. d. 27 aug. 1755; d. 17 dec. 1760; d. 21 jan. 1761; d. 8 apr. s. å.; d. 25 nov. s. å. (innehåller Victorins långa apologi för läsarne); d. 9 dec. s. å.; d. 10 febr. 1762; d. 3 aug. 1763; d. 7 sept. s. å.; d. 15 sept. s. å.; d. 23 nov. s å.; d. 28 nov. s. å.

ter i lärosättet. Ty i de förda undersökningsprotokollen framskymtar, att icke blott herrnhutiska utan äfven fru Guyons och Dippels skrifter voro kända och förvirrat enskilda läsares enfaldiga tro. Dertill hade mer än någon annan bidragit den bekante förre studenten Sven Rosén, som var broder till den förut omtalade lektor Rosén och år 1741 blef landsförvisad för sina skarpa utfall mot kyrkan och sin afvikande lärouppfattning. Han hade nämligen i vida kretsar varit en hufvudman för dippelska separatister i Sverige och flitigt verkat för de nya åsigterna både såsom författare och kolportör.[1]) Han hade dervid icke förgätit de södra delarne af Vestergötland, som gränsade till hans fädernehem. Genom att der sprida ett mycket stort antal af fru Guyons traktater om bönen, gaf han upphof till en qvietistisk anderiktning äfvensom till en lärostrid mellan ett par lärare i Skara, hvarom vi nu skola lemna närmare underrättelser.

År 1763 gjordes inför Skara domkapitel af provinsialläkaren och sedermera filosofie lektorn Sven Brodd en anmälan emot rektorn vid Skara läroverk *Paul Konrad Wahlfelt* († 1782), att han utspridde quietistiska villfarelser, hufvudsakligen bestående deri, att menniskan i andligt afseende borde förhålla sig så passivt som möjligt, för att kunna blifva föremål för Guds behag och hans andes inverkan. Tron vore ända till den grad ett Guds verk, att tron och passiviteten nästan helt och hållet identifierades. All medverkan, äfven sedan nåden skänkt menniskan nya lifskrafter, förklarades derföre utgöra ett hinder för det andliga lifvets tillväxt. Brodd, som synes hafva varit föga rustad att föra en teologisk lärostrid, och förmodligen hade gått sin faders, domprosten P. Brodds, ärenden, betonade nödvändigheten af den menskliga viljans frihet men på ett sätt, som icke heller öfverensstämde med kyrkoläran. Flera stridsskrifter vexlades mellan honom och Wahlfelt, hvartill domkapitlet i viss mån gaf anledning derigenom, att dess enda åtgärd en tid bortåt bestod i att låta parterna upprepade gånger förklara

1) Om Sven Rosén, som slutligen från utlandet till Svea hofrätt insände en renlärig trosbekännelse, hänvisas till 7:de kap. af *K. Hennings* afh. om dippelianismen i Stockholm 1727—1741.

sig öfver hvarandras förklaringar. Knös, som fick i uppdrag att inkomma med betänkande öfver de inkomna stridsskrifterna, hvilka tillsammans omfattade ej mindre än »50 ark med kompress stil», gjorde detta år 1766, då han grundligt och utförligt ådagalade, att Wahlfelt visserligen i den ursprungliga tvistefrågan angående bönen, tron och salighetsordningen ingalunda förtjenade de hårda beskyllningar för villfarelser, som Brodd mot honom utslungat, men att han dock under stridens fortgång uttalat flera vådliga åsigter. Dessas ursprungliga målsmän blefvo af Knös aldrig uttryckligen namngifna, fastän det var uppenbart, att Wahlfelt hade förfäktat Dippels och Svedenborgs läror. Domkapitlet visade sig dock fortfarande mycket ohågadt att bringa detta mål till slutligt afgörande, ehuru Knös upprepade gånger derom gjorde påminnelser. Slutligen lyckades han dock öfvertyga domkapitlet om nödvändigheten att affordra både Wahlfelt och Brodd bestämda svar på flera frågor, då de hvar för sig förfäktat farliga åsigter. Och sedan dessa svar ändtligen blifvit afgifna, hvarvid Brodd helt och hållet tog tillbaka de villfarande meningar, han uttalat, adjungerades åter fyra prostar från landet, bland hvilka voro den förut nämde Odhelius och M. Warelius, hvilken senare längre fram ännu mera trädde i förgrunden såsom en renlärighetens förkämpe. Men innan målet nu kom till afgörande, sökte Wahlfelt få Knös förklarad jäfvig, då han genom de från honom utgångna frågorna ju »egentligen var part och anklagare». Detta jäf ogillades, men flera nya underhandlingar och förklaringar fördröjde dock afgörandet ända till 1769, då domkapitlet på grund af ett synnerligen vidlyftigt betänkande fälde sitt utslag.

Härvid visade domkapitlet först, att de villfarelser, som Brodd förevitat Wahlfelt, knapt voro något annat än ovarsamma utlåtelser, på hvilka denne ej heller strängt hållit. Men helt annorlunda vore förhållandet med den bekännelse, han sedermera afgifvit angående syndafallet och upprättelsen genom Kristus. Menniskoslägtets syndafall hade han nämligen satt deri, att satan allraförst på något hemlighetsfullt sätt lyckades utså sin onda säd i Adams hjerta, hvaraf *se-*

*dan* uppkom andlig död och onda gerningar, till hvilka äfven brytandet af Guds lag och vilja räknades. Menniskans fria olydnad mot Gud vore nämligen icke att betrakta såsom grundorsaken till syndafallet utan såsom en nödvändig följd af en föregående satanisk besmittelse till hug och sinne. När menniskan sålunda kommit i satans våld, erfor Gud visserligen missnöje och sorg deröfver, men hans hjertelag, som först och sist vore kärleken, undergick dock dervid ingen förändring. Gud fortfor likafullt i sin kärleksutöfning och ville utan afseende på någon försoning hjelpa den fallna menniskan. Den vrede, han erfor, gälde icke syndaren utan blott synden, och så visst han var Gud, måste han vilja frälsa den fallna verlden. Det egentliga ändamålet med hans laguppenbarelse var icke heller att ställa höga sedlighetskraf på eller att uttala fördömelsens dom öfver menniskorna i den andliga oförmögenhet, hvari de befunno sig genom djefvulens öfvermagt; lagen hade väsentligen samma ändamål som Sonens sändande eller att på ett kraftigt sätt lägga i dagen Guds kärlek, öfvertyga menniskorna, att de tankar de hade om Guds vrede voro deras egna hugskott, och att de derföre icke borde känna fruktan för och fiendskap mot honom. Beträffande Kristus lärde Wahlfelt, att han hel och hållen med sin försoning och allt hvad som hörer till menniskans upprättelse legat af evighet uti Guds väsen, och följaktligen var Guds sons menniskoblifvande lika nödvändigt som Guds existens och Kristi menskliga natur lika evig som Guds väsen. Kristi lidande och död voro nödvändiga och naturliga följder af det ogudaktiga tillstånd, hvari verlden befann sig och som icke kunde annat än reagera mot den syndfrie. Alltså kan icke Guds vrede eller syndens positiva straff hafva drabbat honom, allra helst som icke heller öfver menniskorna hvilade något annat syndastraff än den andliga döden eller bortvändheten från Gud, hvilket vore all synds enda rätta och egentliga lön eller straff. Den soteriologi, Wahlfelt uppstälde, var i öfverensstämmelse härmed. Någon ånger öfver de onda gerningarne och deras förtjenst vore ej nödig, eftersom vi icke i dessa gerningar hafva att söka den egentliga skulden till fördö-

melsen. Således behöfves ej heller någon genom lagen verkad förskräckelse och oro öfver synden och allra minst erfordras någon tillfyllestgörelse eller försoning af Guds rättfärdighet eller vrede. Det enda, som för menniskans frälsning erfordras, är att hon får höra Guds nåd och kärlek så kraftigt framhållas, att derigenom hennes ögon varda öppnade för den onda säd, den besmittade natur och andliga död, hvari hon af naturen befinner sig. Ty hon »står här intet såsom en ogerningsman, inför en sträng domare utan som en sargad, illa medfaren och halfdöd inför en förfaren läkare, som ett får, som herden rifvit ur ulfvens käftar». Låter menniskan nu beveka sig af den gode herdens röst, så får hon ock lif och helsa af honom. Och denna nyfödelse och upprättelse är icke blott det första i utan ock ändamålet med hela salighetens ordning. Rättfärdiggörelsen vore ock väsentligen en och samma sak som nya födelsen och helgelsen, ty menniskan borde efter fallet dömas rättfärdig enligt samma eviga lag som före fallet.

Då alltså Wahlfelt förnekat den kyrkliga läran om Guds hämnande rättfärdighet öfver synd och syndare samt återlösningsverkets nödvändighet genom en tillfyllestgörelse äfvensom rättfärdiggörelsen och flera dermed i samband stående grundartiklar, förklarade domkapitlet honom vara hemfallen under religionsstadgarnes straff samt oskicklig att befordras till något teologiskt lektorat, till dess han offentligen återkallat sina meningar.

Men innan detta utslag öfversändes till k. maj:t, fick Wahlfelt ännu en gång förklara sig, och detta skedde på ett för domkapitlet lika oväntadt som angenämt sätt: han förkastade först skriftligen och sedan muntligen inför domkapitlet alla de tänkesätt, som hos honom anmärkts såsom anstötliga. »Konsistorium antog denna sluteliga förklaring för god och tillfyllestgörande till att i en god stund afhjelpa ett mål, som i så lång tid bekymrat konsistorii ledamöter». Äfven sina förgripliga tillmälen mot Knös, som han velat påbörda papistisk surdeg, hvilket domkapitlet ansåg vara en ganska grof tillvitelse emot »en hederlig och för grundlig lärdom och *renlärighet* utmärkt man», beqvämade Wahlfelt sig

påföljande år 1770 att återkalla, »sägande sig tillika vara sinnad att i all kristlig vänlighet godtgöra hvad han emot honom brutit».[1])

Att Wahlfelt efter en nära 7-årig med talang och lärdom förd lärostrid plötsligen uppgaf sin ståndpunkt, kan svårligen hafva berott derpå, att han då redan af hvad som vederfarits Beyer och Rosén i Göteborg kunde på förhand veta, att han icke hos högre myndighet hade att påräkna en förmånligare dom. Ty det göteborgska religionsmålet blef först ett par månader senare hänskjutet till presteståndet och regeringen. Den enda hållbara förklaringsgrunden till den märkliga återkallelsen torde vara att söka i Wahlfelts vid ett och annat tillfälle gjorda antydan, att han ville böja sig för domkapitlets dom, ifall han icke lyckades få denna i för sig förmånlig anda afkunnad. Det bör äfven nämnas, att han icke ens under det målet pågick underlät att göra sina rättigheter till befordran gällande, och att detta skedde på ett sätt, som tycktes vittna derom, att han icke ville utsätta sig för något martyrskap.[2])

Samtidigt med det Wahlfeltska religionsmålet voro äfven tvänne andra likartade mål före inför domkapitlet. Mellan 1764 och 1766 var dåvarande pastorsadjunkten M. Rydholm anklagad för anstötliga satser i »läran om Guds väsentliga rättfärdighet och den deraf följande försonings nödvändighet samt lagens rätta bruk i vår salighetsordning» m. m. Knös tog honom till sin egen adjunkt och lyckades slutligen inverka på hans åsigter så pass mycket, att han af domkapitlet kunde frikännas. Sedermera blef han till och med en oförsonlig motståndare till svedenborgianismen och kunde

1) Källor: Skara domk. prot. d. 26 okt. 1763; d. 3 sept. 1766; d. 13 maj 1767; d. 22 juli s. å.; den 29 juli s. å.; d. 28 okt. s. å.; d. 3 febr. 1768; d. 30 mars s. å.; d. 13 apr. s. å.; d. 17 och 31 aug. s. å.; d. 5 okt. s. å.; d. 20 och 21 juni 1769; d. 7 och 8 nov. s. å.; d. 7 mars 1770.

2) Domkapitlet måste 1767 upplefva, att ej mindre än tre detta år på samma dag gjorda utnämningar, nämligen till två lektorat och ett rektorat, upphäfdes af k. maj:t. Både Brodd och Wahlfelt hade blifvit förbigångna, men k. maj:t utnämde den förre till lektor i filosofien, och den senare till lektor i grekiska.

med möda afhållas från att infinna sig vid jubelfesten i Upsala 1793, der han ville uppträda till treenighetslärans försvar.[1])

Åren 1766 och 1767 måste domkapitlet upptaga och handlägga ett mot kyrkoherden And. Kyllin väckt religionsmål. Han anklagades för zinzendorfianism och isynnerhet riktades mot honom samma anklagelse som mot de svedenborgianskt sinnade, eller att »hafva lärt tron på Guds son exclusive». Äfven nu uppdrog domkapitlet åt Knös att först afgifva betänkande, och han tog honom ock i det stora hela i försvar. Särskildt protesterade han mot anklagarens försök att »förkättra tron på vår frälsare Jesus Kristus samt utropa den för zinzendorfianismus».[2])

Slutligen må nämnas, att år 1770 till domkapitlet inlemnades en anonymt utgifven skrift, som hemligt cirkulerade i Boråstrakten »mellan visst nylärigt folk der i orten». Efter verkstäld granskning förklarade domkapitlet skriften i fråga innehålla en mängd villfarelser och anstötligheter af alldeles samma slag, som förekommit i det Wahlfeltska religionsmålet. Med fullkomlig enhällighet, ty äfven Wahlfelt sjelf instämde, beslöt domkapitlet anbefalla prosten Luth i Borås att med det nyläriga folket »förfara efter den föreskrift, som religionsstadgarne af den 20 mars 1735 § 4 gifva vid handen».[3])

Den nu gjorda framställningen af de andliga rörelserna i Skara stift till början af 1770-talet har gifvit vid handen, att detta stifts styrelse måste ingripa dels mot läsare af det gammal-lutherskt-spenerska slaget, dels mot den vidt omkring sig gripande brödraförsamlingen, dels slutligen mot quietistiska och dippelianska lärosatser, hvilka till och med i domkapitlet vunnit en framstående målsman. Och hvad Knös angår, hafva vi i honom funnit en domkapitelsledamot, som

---

1) Se is. Skara domk. prot. d. 22 aug. 1764 och d. 26 febr. 1766 samt *Warholms* herdaminne I, 222.

2) Skara domk. prot. d. 8 april 1767 s. 649. Anklagaren, komminister Björkroth hade i sin anmälan ett yttrande, som Knös icke sökte vederlägga, så lydande: »zinzendorfianismus — har tagit alltför mycket öfverhand in nostra Vestrogothia».

3) Skara domk. prot. d. 26 sept. 1770 och d. 17 april 1771.

på grund af sitt stora anseende och inflytande lyckades icke blott förekomma alla om kitslighet och ofördragsamhet vittnande förföljelser mot enfaldiga och välmenande själar, utan äfven genomdrifva en sträng förkastelsedom öfver Wahlfelts i Dippels och Svedenborgs anda gjorda förnekelser af den kyrkliga försonings- och rättfärdiggörelseläran. Beträffande biskop Halenius, visade han enligt hvad redan är antydt allt annat än fördragsamhet mot läseriet. Med stor fasthet och bestämdhet uppträdde han ock, så länge hans helsa tillät honom deltaga i domkapitlets öfverläggningar, gent emot alla andra nyheter på det andliga området, viss som han var, att »religions- och secterieeld» alltid åstadkommit skada och ytterligheter på den ena eller andra sidan. [1]) Då den Wahlfeltska striden började på fullt allvar blifva föremål för domkapitlets öfverläggningar, hade han redan helt och hållet dragit sig tillbaka; han afled ock före målets nedläggande. Enligt ett vittnesbörd af Knös skall han inför honom hafva med stor rörelse erkänt, att hans teologiska ståndpunkt på senare år undergått en ganska vigtig förändring i praktiskt intresse, och att han dervid känt det sätt, hvarpå han såsom teologie professor i Upsala undervisat den studerande ungdomen såsom en tryckande samvetsbörda. Vi hafva icke kunnat finna en skymt af bevis, huruvida något annat än detta Knös' vittnesbörd ligger till grund för det sedermera utspridda ryktet, att denna samvetsömhet och omvändelse uppstått, sedan biskopen gjort bekantskap med Svedenborgs skrifter, och att han skulle hafva kallat dessa skrifter en dyrbar skatt för menniskoslägtet. [2])

Det är redan anfördt, att Skara domkapitel vid den Wahlfeltska domens afkunnande om Knös betygade, att han var äfven i fråga om renlärighet en utmärkt man. Särskildt torde detta vitsord hafva gält hans ståndpunkt i läran om försoningen och rättfärdiggörelsen, eftersom han just angående dessa lärofrågor fört domkapitlets talan gent emot Wahl-

1) Skara domk. prot. d. 6 maj 1761.

2) Se Knös' ämbetsbetänkande i Skara domk. prot. d. 26 sept. 1781 (§ 45). Det ofvan nämda ryktet hafva vi sett i tryck framträda första gången i Stockholmsposten 1785 n:o 27.

felt vid sitt beifrande af dennes heterodoxi. Ett annat bevis, att Knös ännu vid slutet af 1760-talet ingalunda var likgiltig för ren lära, möter oss i hans uppträdande mot teologie adjunkten vid universitetet i Lund, sedermera biskopen derstädes P. Munck, ehuru denne icke gjort sig skyldig till något annat än till en mycket oskyldig synergism. I noter till Wöldikes teologiska lärobok hade nämligen Munck påstått, »att menniskan i omvändelsens början förhåller sig rent passivt, men att hon i dess fortsättning brukar *de krafter, som Gud henne genom ordet gifver*». Knös, som förut icke haft något i sak att anmärka mot Wahlfelts qvietism, beskylde nu Munck att hafva tillerkänt menniskan en alltför stor förmåga af sjelfverksamhet och sökte bevisa, att hon under hela omvändelsen förhåller sig fullkomligt passivt, och att hon icke ens, sedan högre lif och krafter blifvit henne tilldelade, medverkar med den gudomliga nåden. Flera skrifter vexlades i detta ämne mellan de tvänne teologie doktorerna. Striden öfverflyttades slutligen till tidningarne, der Knös synes hafva blifvit understödd af män, tillhörande den Guyonska eller herrnhutiska riktningen. För den vänskap han i denna fråga rönte från detta håll, straffades han med smädenamnen qvietist och zinzendorfian, och striden, som började 1768 och upphörde påföljande år, var icke helt och hållet utkämpad, förr än Munck fann lämpligt insinuera, att Knös inspirerades äfven af Dippel och Svedenborg, och ehuru den föreliggande stridsfrågan och dess behandling från Knös' och hans bundsförvandters sida dertill icke gifvit anledning, framstälde Munck till besvarande bland andra frågor äfven följande: »månne Svedenborgs uppenbarelser äro grundade? Skola vi alla vänta dylika?» [1])

Det var i ett den 2 september 1769 skrifvet sändebref, som Munck fordrade svar på dessa frågor med anledning

1) Se *Knös*, Observationes apologeticæ ad illustrationem argumenti de synergismo recentiori. Sthlm 1769. Första angreppet mot Munck skedde i *Knös'* Institutiones theol. practicæ. Sthlm 1768. Se vidare *Muncks* Bref till herr Spectator med svar och upplysning, Lund 1769 s. 3. 14 f. samt *Salvius*, Lärda tidningar, 1769 n:ris 27. 31. 44. 52. 59.

af den mellan honom och Knös förda lärostriden om nådens och frihetens förhållande till hvarandra. Då svedenborgianismēn i denna punkt i långt högre grad än Munck vill göra gällande menniskans sjelfverksamhet, måste anledningen till den ofvan nämda insinuationen vara att söka i den omständigheten, att ryktet sedan flera år tillbaka utpekade Knös såsom mera tillgifven det andliga rörelsepartiet i allmänhet än den häfdvunna ortodoxismen inom svenska kyrkan, och att Munck önskade komma till klarhet om Knös' verkliga ställning till den då brännande frågan om behofvet af nya uppenbarelser i allmänhet och de svedenborgska isynnerhet.

Men det finnes äfven en annan uppgift, enligt hvilken Knös, som nu var förste teologie lektor i Skara, skulle vid slutet af det nämda året 1769 anslutit sig till svedenborgianismen. Presteståndet vid den då församlade riksdagen hade, såsom vi förut sett, uppdragit åt ekklesiastikdeputationen att afgifva betänkande i den af händelserna i Göteborgs domkapitel framkallade svedenborgska frågan, och Knös, som af sina ståndsbröder invaldes såsom medlem i detta utskott, säges först nu hafva känt sig manad göra bekantskap med Svedenborgs skrifter. Han skall hafva börjat detta studium i akt och mening att vederlägga den nya andeläran men skall, innan han slutat sin granskning, hafva blifvit öfvertygad, att denna lära hade ett gudomligt ursprung. [1])

Denna omvändelsehistoria är emellertid lika obestyrkt som Halenii och ännu mera osannolik än hans. De säkraste vittnesbörd angående den teologiska ståndpunkt Knös intog 1769 och flera derpå följande år äro att finna i hans under denna tid afgifna ämbetsbetänkanden och från trycket utgifna lärda arbeten. Nu hafva vi redan haft tillfälle se, med hvilket allvar den eljes mot nya andliga riktningar fördragsamme mannen uppträdde mot sin högt aktade ämbetsbroder Wahlfelt, när denne vågade i Dippels och Svedenborgs anda förneka den kyrkliga försonings- och rättfärdiggörelseläran. I de i striden med Munck utgifna skrifterna finner man honom äfven förfäkta från den svedenborgianska dogmatiken bestämdt afvikande åsigter. Taga vi vidare i skärskådande

1) *Imm. Tafel*, Urk. (1829) s. 45. Jfr *Kahl*, a. a. III, 55.

en år 1773 utgifven omarbetning af hans fyra år förut utkomna Institutiones theologicæ practicæ, så har Knös här uttryckligen bekämpat Dippel, Socinus och andra förnekare af den kyrkliga försoningsläran. [1]) Svedenborg kunde alltså svårligen under sin lifstid hafva haft anledning i Knös skåda en själsfrände eller lärjunge. Han har icke heller, huru ofta han än från början af den göteborgska religionsprocessen berömmer sig af de eröfringar, han lyckats göra bland det högre presterskapet, någonsin framkastat angående Knös en dylik tanke eller, så vidt man nu vet, med honom stält sig i någon förbindelse. Men icke heller i ett år 1776 utkommet nytt arbete kan något säkert bevis framläggas, att Knös omfattat den svedenborgska andeläran. Vi syfta härmed på den i flera afseenden förtjenstfulla utläggningen af romarebrefvet. På titelbladet har Knös här låtit trycka Luthers i en svedenborgares öron illa ljudande ord: »denna epistel är det rätta hufvudstycket af nya testamentet och det allra klaraste evangelium». I föreliggande arbete har författaren äfven uttryckligen bekänt sig till flera af de dogmer, han sedermera, när han blifvit påverkad af svedenborgianismen, afgjordt förkastade. Så t. ex. erkänner Knös här till och med arfsynden och hela menniskoslägtets delaktighet i de första föräldrarnes syndaskuld. [2]) Här har han äfven uttryckligen bekänt sig till en annan häremot svarande och mot svedenborgianismen lika stridande kyrklig hufvuddogm, nämligen försoningsläran. [3]) Slutligen må nämnas, att Knös äf-

1) *Knös*, Compendium theol. practicæ. Ups. 1773 s. 393 f.

2) *Knös*, Anmärkningar öfver then i afseende på grundläggningen till en biblisk och practisk christendom högvigtiga S:t Pauli epistel til the Romare. Ups. 1776. På s. 134 bekänner förf., »att alla hafva syndat i Adam eller att det förderf, som genom folket uppkommit i Adams natur med dess påföljder, som äro syndens skuld eller lön, nämligen döden och fördömelsen (malum damni et culpæ ac poenæ) — genom den naturliga aflelsen eller födelsen fortplantas på alla menniskor».

3) A. a. s. 149: »på det vi syndige dödens barn ej skulle förgås och blifva i döden evinnerligen — skonade Gud icke sin egen son utan utgaf honom för oss och under vår skuld och skada (malum culpæ et damni) till att bära och borttaga verldens synder, frälsa oss derifrån samt med sitt offer och död förvärfva och tillföra oss syndernas förlåtelse, rättfärdighet, lif och salighet».

ven här försvarar den af Svedenborg förkastade läran om djefvulen, hvilkens personliga öfvervinnande i och genom Kristus till förmån för menniskorna han anser lika nödvändigt som tydligt uttaladt i bibelordet.[1]) Till yttermera visso torde vi böra anmärka, att i nu nämda arbete ingenstädes påträffas något annat yttrande, som gifver vid handen, att Knös ombytt tro eller att han tillegnat sig svedenborgianska talesätt eller termer.

Under sådana förhållanden måste vi åter såsom saga eller myt beteckna en af dessa underbara händelser, som hitintills skänkt så mycken glans åt svedenborgianismens första tider i Sverige. Den enda rimliga förklaringen till den sagan, att Knös redan år 1769 omfattat den nya läran, torde vara den, att då han måste i ekklesiastikdeputationens öfverläggningar uttala sin mening om Svedenborgs lära, han, trogen sin alltid följda grundsats, icke ville göra detta efter hörsagor utan med stöd af noggranna undersökningar, och att han dervid icke heller förnekade sin välkända ömhet mot alla hårdt ansatta fromhetsriktningar, så länge det blott var fråga om att med lagens arm tukta och undertrycka dem. Knös hade så ofta förut lyckats afböja användandet af köttsliga vapen gent emot separatister och andra, som med allvar omfattade en och annan heterodox lärosats, och han hade sjelf förstått att på ett så personligt sätt föra till rätta för nyheter i läran misstänkte och anklagade prestmän, att vi hålla det i hög grad sannolikt, att han äfven i ekklesiastikdeputationen gjorde sig till målsman för en större religiös tolerans och en mindre juridisk uppfattning af hela den svedenborgska frågan, än som utmärkte hans ståndsbröder i allmänhet. Mera behöfdes antagligen icke, för att utanför stående svedenborgare skulle börja tro, att Knös redan nu var en af deras själsfränder.

Det bör dock här äfven framhållas, att ehuru vi icke kunnat upptäcka någon svedenborgianism ända till 1776 i Knös' utlåtanden och skrifter, han dock slutligen i flera punkter tillegnade sig den nya läran, utan att man hitintills kunnat härtill angifva någon annan förklaring än genom

1) A. a. s. 165.

åberopande af den nämda sagan om ett oväntadt omslag vid slutet af år 1769. Nu finnas emellertid icke så få berörings- och anknytningspunkter mellan den gamla pietismen och bibelteologien å ena sidan och den svedenborgianism, som hos Knös på äldre dagar fann insteg. Vi tänka härvid särskildt derpå, att både Spener och den Bengelska skolan med icke ringa framgång sökte öfvervinna ortodoxismens dogmatiska spetsfundigheter och ensidiga objektivism, och att de genom sitt starka betonande af bibelordet och de lutherska reformatorernas bibelteologi äfven gåfvo upphof till en viss misstro mot den kyrkliga traditionen och auktoriteten i allmänhet. Vi hafva ock redan haft tillfälle uppvisa, att Knös alltifrån sin väckelse var genomträngd af en djup motvilja mot teologiens slafviska beroende af de vexlande filosofemernas formalbestämmelser, och att han, efter att 1757 blifvit teologie lektor, sökte göra gällande samma etiska kristendomsuppfattning, som han hos Spener och den Bengelska skolan trott sig finna. Han hade ock långt före bekantskapen med Svedenborg gjort sig till godo bibelteologiens organiska uppfattning af både den heliga historien i allmänhet och kristologien isynnerhet. Och i sin djupa sorg öfver det kristliga lifvets förfall och öfver det ganska vanliga missbruket af den allmänna försoningsnåden och den kyrkliga renlärigheten kände han alltsedan han blef prest ett stort behof att rycka undan alla falska tröstegrunder och bestraffa det allmänna affallet. I detta sitt intresse för ett medvetet personligt lif i Kristus drefs han ock till ett starkt betonande af tron såsom moralprincip eller såsom framträdande i goda gerningar. Derjämte är af det förut anförda uppenbart, att den exklusiva tron på Kristus, hvilken påbördades herrnhutismen, tidigt slagit djupa rötter i Knös' kristendomsåskådning. Äfven läran om Kristus såsom det fullkomliga sedlighetsidealet hade i hans teologi länge haft en långt större betydelse än hvad händelsen var i den gamla dogmatiken.

Men i sin angelägenhet att framhålla det etiska momentet drefs han dock aldrig öfver till den flacka moralism, som af tidsandan på hans tid predikades eller till en sådan

sedlighet, som borde stå på egna fötter och var lösryckt från förbindelsen med uppenbarelsetron. Knös var en bönens man och kunde aldrig släppa den tron, att det var den gudomlige frälsaren, som verkade både den goda viljan och gerningen. Det var hans varma tro på den gudomliga nådens underbara ingripande både vid menniskans omvändelse och det kristliga lifvets fortfarande utveckling, som förmådde honom att uppträda både emot Wahlfelts förnekelser af försoningsnåden och emot Muncks synergism. Då nu äfven Svedenborg städse åberopade sig på sin öfverensstämmelse med bibelordet och likaledes var drifven af ett starkt etiskt intresse och af en orubblig tro på den öfversinnliga verldens omedelbara ingripande i allt menniskans görande och låtande, och då han vidare gent emot tidehvarfvets allmänna benägenhet att i Kristus blott skåda en menniska på det kraftigaste förfäktade hans gudom, så var det icke oväntadt, att en man sådan som Knös, långt ifrån att helt och hållet förkasta, tvärtom skulle länge stå tveksam och spörjande inför den nya andeläran, och att han der vid närmare bekantskap skulle finna mycket godt och sannt, som i ett kristusförnekelsens tidehvarf borde tagas vara på.

I betraktande af allt detta tro vi oss hafva funnit, om ock icke ett inre sammanhang mellan Knös' pietism och bibelteologi å ena sidan och hans senare svedenborgianism å den andra, så åtminstone vissa beröringspunkter, på grund af hvilka hans öfvergång, långt ifrån att ske genom ett af Svedenborg framkalladt plötsligt omslag, så småningom förbereddes och utvecklades under ständigt fasthållande af samma praktiska kristendomsintresse, som hos honom fostrats genom studiet af Speners och Bengels skrifter.

Den, som för öfrigt torde hafva på Knös utöfvat en mycket stor inverkan vid hans affall från den lutherska ståndpunkten, var hans förre motståndare Wahlfelt. Han berömmes såsom en lärd teolog, en uppriktig kristen och varm menniskovän, och han visste klarare än Knös att utdraga konseqvenserna af den subjektivism och etiska ensidighet, som hvad man än må säga ligger gömd redan i den spenerska pietismen och ännu mera framträdde i de anderikt-

ningar, som derur utvecklade sig. Wahlfelt utöfvade ock ett stort inflytande såsom gymnasiilärare och kan sägas hafva varit den förste svedenborgaren i Skara stift. Någon egentlig förändring i hans teologiska tänkesätt inträdde icke heller efter 1769, ehuru han då såg sig föranledd att högtidligen återkalla sin förnekelse af kyrkolärans hufvuddogmer. Någon annan följd synes icke detta hafva haft än att han under närmaste tiden derefter iakttog större försigtighet och till belöning derför dels utnämdes till teologie doktor och lektor, dels hedrades med flera förtroendeuppdrag, såsom att vara prost och preses vid 1775 års prestmöte. Vid sistnämda tillfälle kom det äfven i dagen, att han i ännu en hufvuddogm, nämligen treenighetsläran, omfattat den svedenborgska dogmatiken. Hans förhållande till Knös måtte ock i denna punkt redan då, att döma af åtskilliga insinuationer, hafva varit af mycket sympatisk art, och äfven i öfriga lärofrågor blef det snart uppenbart, att Knös var den nya läran minst lika mycket tillgifven, som Wahlfelt någonsin vågat vara. Den godtgörelse, denne lofvade lemna Knös för hvad han emot honom brutit, blef sålunda faktiskt ingen annan än ett lyckadt omvändelseförsök, ty hans bäst rustade motståndare nedlade slutligen sjelfmant sina vapen och öfvertog sjelf med Wahlfelt såsom bundsförvandt ledningen af den nya lärans försvar. Att Knös i sin utläggning af romarebrefvet, tryckt 1776, ännu fasthöll vår kyrkas lära om försoningen och arfsynden, är redan uppvisadt, men det skall af den följande framställningen blifva mer än sannolikt, att han redan vid 1775 års prestmöte hunnit blifva så ogynsamt stämd mot den gammalkyrkliga dogmatiken och så öfvervägande intresserad för en subjektivistisk, etisk kristendomsuppfattning, att han icke längre kunde underlåta att göra gemensam sak med Wahlfelt mot sina förra bundsförvandter, A. Victorin, L. Odhelius m. fl.

Vi skulle nu kunna öfvergå till skildringen af de rent svedenborgska religionsmål och lärostrider, som i Skara stift och domkapitel på 1770-talet togo sin början, men anse oss dock böra dessförinnan lemna upplysning om, hvilka som voro domkapitlets ledamöter under samma tid. Efter Halenius,

som dog 1767, utnämdes förste teologie lektorn *Anders Forsshenius* († 1788) till biskop. Knös, som vid valet erhållit andra förslagsrummet och som på hela 1760-talet tyckes hafva varit den mest inflytelserika domkapitelsledamoten, fortfor i ytterligare tio års tid att vara stiftets verklige styresman, ty Forsshenius, som visserligen var en aktad och renlärig man, utmärkte sig icke genom någon större sjelfständighet eller teologisk lärdom. Till domprost efter den år 1771 vid nära 90 års ålder aflidne P. Brodd, om hvilken stiftets herdaminne förmäler, att »han var smutsigt girig och förde ett mycket cyniskt lefnadssätt», utnämdes samme *Anders Knös*, som utgör hufvudpersonen i hela detta kapitel. Efter honom blef den ofta nämde *Wahlfelt* förste teologie lektor, och *Josef Billgren* († 1795) blef andre teologie lektor. Denne senare var en högt aktad och framstående lärare och domkapitelsledamot, som efter det Knös genom sin heterodoxi förlorat Forsshenii förtroende intog hans plats såsom biskopens högra hand. Öfriga lektorer med säte och stämma i domkapitlet voro *Lars Frigell* († 1804), *Nils Swartz* († 1800), *Per Luth* († 1836) och *Erik Afzelius* († 1795), alla aktade, teologiskt intresserade och lärda män. På 1780-talet inträdde ett par andra såsom ledamöter i domkapitlet, nämligen *Peter Hernqvist* († 1808) och *Samuel Juslenius* († 1809). Den följande framställningen kommer att lemna åtskilliga upplysningar om den ställning, som de nu uppräknade medlemmarne af stiftsstyrelsen intogo till den svedenborgska frågan.

Det var först efter 1776 Knös blef invecklad i teologiska fejder med anledning af en hos honom sjelf förefunnen heterodoxi. Han började nämligen, förberedd på det sätt vi funnit genom en ensidigt etisk uppfattning af kristendomens läror, från år 1778 uppenbart förfäkta sådana åsigter angående arfsynden, treenigheten, försoningen och rättfärdiggörelsen, som af dels Dippel, dels Svedenborg blifvit framstälda. Redogörelsen för de strider, som nu utbröto, uppskjuta vi dock, till dess vi hunnit lemna en öfversigt af de öfriga öden, som svedenborgianismen hade i Skara stift intill slutet af 1770-talet, och särskildt vilja vi ur glömskans

djup uppdraga ett mellan 1771—1778 pågående religionsmål inför Skara domkapitel angående en svedenborgianskt sinnad underordnad prestman. Af denna redogörelse skall yttermera framgå, att visserligen den största möjliga tolerans kom svedenborgianskt sinnade prestmän till del från Knös' sida, men att vi icke desto mindre i det föregående handlat riktigt, då vi förklarat oss sakna skäl att stämpla honom sjelf såsom svedenborgare före midten af 1770-talet.

Redan 1771 finna vi en pastorsadjunkt *Sven Schmidt* stå anklagad inför Skara domkapitel för sin svedenborgianska lära och proselytverksamhet. Han var född 1739 och prestvigd 1763. Öppet bekände han, att Herren genom Svedenborgs skrifter upprättat en ny lära och församling, och äfven inför domkapitlet förklarade han, att denna lära i alla afseenden vore en Herrens lära. I sin med mycken frimodighet afgifna trosbekännelse utvecklade han företrädesvis sin ovilkorliga förkastelsedom af treenighetsläran; »läran om tre personer i gudomen», sade han, »är att anse såsom ett exempel på en ond och falsk lära, som ej eger grund utur den heliga skrift»; och »de äro till att nämna för huggormar och drakar, som erkänna tre personer i gudomen». Vid denna sin uppfattning, som han närmare med rent svedenborgska talesätt utvecklade, bekände han sig vilja förblifva i tid och evighet. Han förklarade sig ock ämna »uppenbarligen för hvar och en bekänna» sitt bestämda ogillande af de symboliska böckernas lära angående rättfärdiggörelsen och nya födelsen genom tron allena. [1])

Man kan lätt föreställa sig, i hvilken förlägenhet Wahlfelt och Knös, förutsatt att de visste sig dela Schmidts åsigter, skulle befinna sig, när de nu måste sitta såsom domare öfver en underlydande prestman, som genom sitt fullkomliga ringaktande af all dogmatisk förklädningskonst stod i fara att störta sig och sina själsfränder inom stiftet i olycka. Det finnes emellertid icke något bevis, att Schmidt under de mångåriga förvecklingar, han hade med domkapitel och hofrätt, sökte åberopa sig på någon af sina förmän, hvilket en så hänsynslös menniska som Schmidt var utan tvifvel

1) Se Skara domkapitels protokoll d. 11 och 17 dec 1771.

gjort, om han dertill haft bestämd anledning. Åtminstone vittna icke domkapitlets protokoll, att så skett. Deremot har man skäl antaga, att den anklagade stått och fortfarande stod i förbindelse med Beyer och Rosén i Göteborg, och att det var från detta håll och icke från Skara, som den nakna och egentliga svedenborgianismen gjorde sitt intåg i Skara stift.

Det bör dock nämnas, att domkapitlets alla ledamöter redan från början af det Schmidtska religionsmålet visade sig genomträngda af faderligt medlidande med och intresse för hans person, helst som han genom allt för täget studium af Svedenborgs skrifter tagit skada till sin helsa och tydligen hade stort behof af både andlig och lekamlig omvårdnad. Domkapitlet öfverlemnade honom derföre allra först till en skicklig läkares behandling. Efter några månader infann sig ock Schmidt inför domkapitlet, försedd med läkarebetyg, att han var fullt återstäld till helsan och fullt ansvarig för sina ord och gerningar, och med begäran att få åter inträda i utöfningen af sitt prestämbete.[1]) Men då han nu uppfordrades att skriftligen återkalla de anstötliga meningar, han förut inför domkapitlet yttrat, visade det sig, att han ännu till alla delar omfattade dessa meningar, och han lät dervid sjelf till protokollet anteckna, »att han i sitt nuvarande tillstånd ville vara ansvarig för sitt tal och sina gerningar». Domkapitlets ledamöter täflade med hvarandra att gifva honom de ömmaste föreställningar och förmaningar

1) Se Skara domk. prot. d. 13 maj 1772 § 5. Läkarebetyget, utfärdadt af kongl. lifmedicus Leijonmarck i Uddevalla, innehåller, att Schmidts sjukdom »i början icke annat varit än en melancholia nervosa et sine materie, härrörande af för trägen läsning och stillasittande, hvartill kommer en i temperamentet grundad qvick imaginatica cum defectu ponderosi judicii, som tillsammantagne verkat de beklagliga anstöter, han haft till sinnet, jämte de irriga meningar, han in theologicis yppat. Häraf har sedermera händt, att blodet blifvit tjockt, dess terrestriala del öfver proportion ökad, och i samma mån trög uti det omlopp, den naturligen hafva bör». Efter att häremot flitigt brukat läkemedel, som »genom Guds nåd» blifvit välsignade, hade han enligt doktor L:s omdöme blifvit till helsan väsentligen förbättrad.

samt varningar, men då allt detta icke hjelpte, nödsakades man afslå hans enträgna begäran att få åter inträda i presterlig tjenstgöring samt till hofrätten anmäla förhållandet.[1])

Efter några månaders betänketid började dock Schmidt visa sig vacklande i sin nya tro och gick slutligen ända derhän, att han hos hofrätten återkallade sina irriga meningar. Domkapitlet sökte genom ett noggrannt förhör få visshet, om denna återkallelse skett af öfvertygelse eller blott för att undvika timliga olägenheter, men då han i hvarje punkt försäkrade sig nu vara fullt tillgifven den rena lutherska läran och bedyrade, att hvad han förut talat i dessa ämnen »härflutit af sjukdom och förhastande», så trodde sig domkapitlet böra tänka det bästa om uppriktigheten af Schmidts nu gjorda bekännelse och lät honom äfven återtaga sitt ämbete, sedan hofrätten i utslag af den 25 maj 1773 pröfvat rättvist befria honom från vidare tilltal och ansvar i detta mål under vilkor, att han komme att stå under domkapitlets särskilda uppsigt.[2])

Emellertid kom det snart i dagen, att Schmidt ej gjorde sig samvete att missbruka domkapitlets tillmötesgående och stora välvilja, och att han trots sitt uttryckliga återkallande af alla sina svedenborgska åsigter fortfor att utsprida dessa på ett sätt, som vållade domkapitlet mångfaldiga obehag. Det skulle blifva alltför vidlyftigt att redogöra för alla de tillfällen, då Sven Schmidts sak var före till behandling inför domkapitlet. Så mycket bör dock nämnas, att han tack vare sina förmäns faderliga ömhet, om ock ej utan svårighet, kunde hållas inom vederbörliga skrankor ända till 1776. Året förut blef han till och med, efter att hafva inlemnat en tillfredsställande trosbekännelse, utnämd till hospitalspredikant. Detta skedde kort sedan förut en församling begärt få behålla honom mot särskild aflöning »i anseende till dess uppbyggliga lära och vandel». Det dröjde dock icke många månader derefter, förrän han började uppföra sig på ett så opassande och hänsynslöst sätt, att domkapitlet fann sig

1) Skara domk. prot. 1772 d. 13, 20 och 27 maj.

2) Skara domk. prot. d. 23 dec. 1772 § 16; den 31 mars 1773 § 3; den 21 april s. å. § 19 och d. 9 juni s. å. § 4.

böra betrakta honom såsom otillräknelig för sina handlingar och oduglig att utöfva sitt preständbete. Äfven landshöfdingeämbetet i Mariefred, magistraten i Skara och regimentschefen vid Axevalla hed måste ingripa emot den beklagansvärde mannens högst besynnerliga och anstötliga uppträdande vid åtskilliga tillfällen. Än anmäldes det, att han i förföriskt sällskap »genom sitt skriande om nätterna och otidiga löpande på gatorna och i husen förorsakade allmän oro och bestörtning»; än fick han i domkapitlet mottaga »föreställningar för sitt mindre anständiga uppförande på krogar och kaffehus», än måste han fängslas och hållas under bevakning för »fylleri och dårskaper». Detta sistnämda skedde i september 1776, hvarefter han var insatt i Mariestads kronofängelse ända till början af 1778. Domkapitlet, som under allt detta fortfor att hjelpa och vårda honom på alla till buds stående sätt, förlorade dock slutligen allt hopp om ändring eller förbättring uti hans »iråkade beklageliga förvirring».

Emellertid så ofta än Schmidt uppförde sig och derföre äfven behandlades såsom »en afvita man», som ej kunde anses ansvarig för sina gerningar, skall han dock fortfarande haft en icke så ringa förmåga att genom sina »ovarsamma utlåtelser» förvilla allmänheten och isynnerhet den studerande ungdomen. Den, som genomläser de många protokollen angående Schmidt, kan icke undgå göra den anmärkningen, att domkapitlet visserligen i regel betraktade och behandlade honom såsom sinnesförvirrad, men icke desto mindre var oroligt för hans proselytverksamhet. Det tyckes med andra ord hafva varit vida mera klokhet hos Schmidt än domkapitlet ville vidgå. Denna omständighet föranledde ock, att domkapitlets anhållan om hans intagande på hospitalet blef afslagen, och regeringen, till hvilken i början af 1777 frågan om hans vidare behandling hänsköts, förständigade, att han skulle vid behörig domstol tilltalas och till näpst befordras, eftersom »den sinnesförvirring, hvarmed Schmidt egentligen plågas, förnämligast består uti irriga meningar i religion, samt ett oanständigt och straffbart uppförande, och således synes sig härleda mer af halsstarrighet

och envis föresats att ej vilja öfvergifva sin en gång fattade tanke, jämte böjelse till liderlighet och lustar, än af verklig sinnessvaghet och sjukdom».

Det dröjde dock ett helt år, innan detta kongl. maj:ts förständigande kunde bringas i verkställighet. Rättvisans handhafvare gjorde i det längsta möjliga svårigheter att hålla ransakning med en person, som förut genom tingsrättens dom blifvit »såsom afvita befunnen». Samtidigt beklagade sig emellertid biskop Forsshenius i bref till samfundet pro fide et christianismo i Stockholm, att Schmidt »visat sig mycket beställsam» med de svedenborgska villfarelsernas kringspridande.[1]) Slutligen instäldes han dock inför Göta hofrätt, som den 18 augusti 1778 dömde honom förlustig sitt preståmbete.

Härmed slutade dock icke domkapitlets obehag och bekymmer för Schmidts skull. Ty äfven såsom afsatt behöfde han allt det understöd och sammanskott, som kunde beredas honom, hvarjämte han fortfor att med sitt kringstrykande i husen »uppväcka oro och besvär samt förargelse». Efter många underhandlingar lyckades det dock ändtligen att få honom på stiftets bekostnad inlöst å Skara hospital 1779.

Först 1805 fick han sluta sitt på bittra öden rika lif här nere, efterlemnande minnet af en man, som började sin presterliga bana med goda ämbetsgåfvor, mycken lärdom och stort allvar, men som sedan han blifvit en varm beundrare af Svedenborgs skrifter gjorde sig skyldig till en lång rad af svåra ämbets- och karaktersfel. Ingen svensk prestman har mera hänsynslöst än han förkunnat Svedenborgs läror, trots upprepade förklaringar i motsatt rigtning, och han skulle sannolikt hafva beredt dessa läror ett långt större insteg i Skara stift än som nu skedde, derest han ej genom sitt osedliga och excentriska lefnadssätt gifvit stöd åt den allmänna föreställningen, att en fullt utvecklad svedenbor-

1) Se *C. H. Levin*, Samfundet pro fide et christianismo. Ett 100-årigt minnesblad. Sthlm 1871 s. 47 f. 48 f.

gare rätteligen borde hafva sitt hemvist och verksamhetsfält på — dårhuset.[1])

Under samma tid som Schmidt på ett så förargelseväckande sätt drog skam och nesa öfver svedenborgianismen, fortfor dock antalet af svedenborgianskt sinnade prestmän i Skara stift att ökas i en så pass betydande grad, att utomordentliga mått och steg blefvo nödvändiga. Allra först må nämnas, att den förut omtalade utomordentlige visitatorn, justitiekansleren Liljestråle, infann sig äfven i Skara domkapitel den 19 oktober 1773, för att efter k. maj:ts befallning och å ämbetets vägnar här, såsom på flera andra ställen, »göra sig underrättad om stiftets och kyrkoväsendets tillstånd», äfvensom för att efterfråga, »huru detta domkapitels ledamöter deras anförtrodda dyra ämbete förvaltat». Domkapitlet måste nu gifva ganska detaljerade upplysningar och förklaringar, bland annat angående dessa frågor: »om inom detta stift några fritänkare och naturalister, eller de svedenborgske eller herrnhutiske eller andra fanatiska lärdomssekter tillgifne äro försporde? Om religionen genom några utkomne irriga skrifter, tryckte eller otryckte, anfäktas»? Då justitiekanslern till svar på dessa frågor först fått veta, att »fritänkare, helst ibland de förnäma, gifvas, hvilka fråga litet eller intet efter Guds ord och nattvardsgång», och vidare hört Schmidtska målets akter »till närvarande stund» sig föredragas, samt slutligen blifvit lugnad dermed, att »man nu icke vet några särdeles lemningar» af zinzendorfianismen, behagade han upplysa biskopen och domkapitlets öfrige ledamöter om hvad som enligt kyrkolagens föreskrift borde iakttagas, innan religionsstadgarne fingo tillämpas, hvarjämte han förehöll stiftsstyrelsen att hafva ett vakande

1) Skara domkap:s prot. d. 18 aug. 1773 § 9: d. 6 okt. s. å. § 7; d. 16 mars 1774 § 7; d. 22 mars 1775 § 12; d. 3 maj s. å. § 10; d. 24 maj s. å. § 10, d. 26 juli s. å. § 9; d. 3 jan. 1776, d. 10 jan. s. å., d. 31 jan. s. å., d. 21 febr. s. å., d. 5 mars s. å., d. 29 maj s. å., d. 4 sept. s. å., d. 25 sept. s. å., d. 18 dec. s. å.; d. 22 jan. 1777, d. 21 maj s. å., d. 27 aug. s. å., d. 8 okt. s. å., d. 1 dec. 1777; d. 25 febr. 1778 § 7, d. 22 apr. s. å. § 12, d. 20 maj s. å. § 3, d. 2 sept. s. å. § 10, d. 25 dec. s. å.; d. 9 jan. 1779.

öga på de »i anseende till regimentet och religionen» så farliga villfarelserna.[1])

Att domkapitlet, efter att hafva erhållit denna påminnelse, visade större nit än förut att beifra vare sig fritänkeriet eller svedenborgianismen, kan åtminstone icke under den närmast efterföljande tiden upptäckas. Det dröjde nämligen ända till 1775, innan domkapitlet fann sig böra vidtaga några utomordentliga åtgärder. Men nämda år hade domkapitlet genom rykte fått sig bekant, att några, isynnerhet af de yngre prestmännen i stiftet »finna nog mycken smak för framlidne assessor Svedenborgs skrifter, hvarom konsistorium fortfar att göra sig närmare underrättadt», och med anledning häraf beslöt domkapitlet enhälligt den 5 april samma år, det skulle »uti utgående cirkulärbref stiftets presterskap allvarligen påminnas, att enligt sin dyra prested hålla sig till Guds ord, som visst är och lära kan, samt till symboliska böckerna».

Det är icke osannolikt, fastän det icke kan bevisas, att domkapitlet af fruktan för en stark opposition vid det snart sammanträdande prestmötet skyndade sig att utfärda detta cirkulär. Men anledningen må hafva varit hvilken som helst, så är det dock betecknande, att domkapitlets ledamöter icke kunde ena sig om ett i mera direkta och starka ordalag affattadt uttalande. Derföre skedde nu här detsamma som förut i Göteborgs stift: domkapitlet måste af det prestmöte, som var församladt i Skara den 6 juli 1775, emottaga en ganska kraftig påminnelse om nödvändigheten att ingripa emot det svedenborgska »kätteriet». Ej mindre än två särskilda memorial emot detta kätteri framlemnades nämligen vid prestmötet, vid hvilket teologie doktorn och lektorn Wahlfelt presiderade och med stor skicklighet undvek att gifva någon anledning att beröra den svedenborgska frågan, hvilket dock icke fullständigt lyckades. I det ena af dessa memorial framhöll den förut i domkapitlet adjungerade prosten Warelius nödvändigheten af varningar mot svedenborgianismen, men lemnade »i öfrigt till dom-

1) Skara domkap. prot. d. 19 okt. 1773.

kapitlet att utse de vägar, på hvilka man detta onda med bästa hopp till dess förekommande och utrotande hindra och mota må». Prestmötet beslöt äfven öfverlemna detta memorial till den åtgärd, stiftsstyrelsen kunde finna lämplig. Men då denna hemställan lemnades utan afseende, och några framstående prostar, såsom M. Warelius, L. Odhelius, bröderna And. och Jonas Victorin, trodde det vara hög tid, att unga prestmän fingo en kraftig erinran om svedenborgianismens oförenlighet med bibelns och kyrkans lära, så företogo de sig att utan något bemyndigande utsända Warelii memorial till cirkulation i stiftet, hvarvid det äfven blef försedt med de prestmäns underskrifter, som i hufvudsak gillade detsamma. När detta halfofficiella cirkulär framkom till domprosten Knös, underlät han dock att utsända det inom sitt kontrakt, och såsom betecknande för ställningen bör tilläggas, att han fick dertill äfven medgifvande af domkapitlet, som icke ansåg nödigt tillstyrka memorialets cirkulerande inom domprosteriet och öfriga kontrakt, der det ännu ej varit kringsändt, helst som det vid sista prestmötet blifvit offentligen uppläst. Det märkliga aktstycket med dess underskrifter blef af Knös sannolikt förstördt, ty alla vidare upplysningar om detsamma efter denna tid saknas.[1])

Under ett och ett halft års tid efter prestmötet inskränkte domkapitlet sig beträffande den svedenborgska frågan till handläggning af de besvärsmål, som gång efter annan anmäldes mot den »ursinnige» Schmidt, och bland de medel, som tillgrepos för att bereda honom ett välbehöfligt understöd, må nämnas, att domkapitlet köpte af honom några af Svedenborgs skrifter till ett pris af 20 riksdaler silfvermynt på gymnasiibibliotekskassans bekostnad och för dess räkning.

---

1) Skara domk. prot. d. 20 mars 1776. *Warholm*, a. a. I, 232 f. har tvänne oriktiga uppgifter, då han om Warelius säger, att han efter prestmötet uppsatte en särskild skrift ang. Svedenborgs lära, och att domkapitlet för sin del förklarat, att denna skrift borde cirkulera äfven i domprosteriet.

I början af 1777 beslöt emellertid Forsshenius att på egen hand ingripa emot den öfverhandtagande svedenborgianismen, emedan han tyckes hafva misströstat om, att domkapitlet dervid skulle vilja följa honom. Fastän han först nu gifver sig tillkänna såsom en afgjord motståndare till svedenborgianismen, finnes det dock icke skäl antaga, att han i likhet med biskop Lamberg skulle under den föregående tiden varit tillgifven »den nya kyrkan» och i tysthet sökt befordra densamma. Men den hedervärda mannen var tydligen i teologisk begåfning ganska underlägsen Knös och några andra af kapitlets ledamöter; han var derjämte en så fridsstiftande man och en så uppriktig vän af domprosten Knös, att han högst ogerna ville för den utom stående allmänheten upprulla det mindre uppbyggliga skådespelet af ett domkapitel, som söndrar sig emot sig sjelft. Knös hade ock hitintills lyckats hålla honom stilla genom att städse framhålla föreskriften i kgl. brefvet af den 26 april 1770, att ingenting borde genom tryck kungöras om svedenborgianismen. Vid början af år 1777 öppnades emellertid biskopens ögon på faran af att längre gå i ledband under Knös. Det första inlägget i den nu oundvikliga striden från biskopens sida bestod deri, att han ensam utfärdade ett cirkulär »innehållande varningar och föreställningar i hänseende till en del presters läro- och predikometod m. m. i anledning såväl af privata underrättelser, som de tvänne memorial, hvilka på sista prestmötet den 6 juli 1775 blefvo upplästa». [1])

Vidare stälde han sig i förbindelse med samfundet pro fide et christianismo i Stockholm, som allt ifrån sin stiftelse 1771 med ganska stort nit sökte finna några verksamma botemedel mot fritänkeriet och det öfverhandtagande förfallet inom kyrkan i allmänhet. Till detta samfund inberättade nu Forsshenius, att svedenborgianismen till hans stora bedröfvelse börjat insmyga sig i Skara stift, och att i anledning häraf »en lärd och nitisk prost i stiftet företagit sig att vederlägga Svedenborgs villfarelser». Men då detta skett på ett mycket vidlyftigt sätt, och biskopen för sin del ville uttala den åsigten, att »en hop drömmande inbillningar och

1) Skara domk. prot. d. 22 jan. och 19 febr. 1777.

idel sladder» icke förtjenade »någon, allraminst så mödosam vederläggning», så hade han hitintills icke medgifvit arbetets utgifvande men ville dock i denna fråga inhemta samfundets mening; denna meddelades honom i följande ordalag: »samfundet kunde ej annat än — önska, att detta likaså onödiga som välmenta företagande måtte afstadna eller åtminstone aldrig blifva så allmänt, så vida ingen annan verkan deraf kunde förmodas, än att gjuta olja på elden och gifva svärmeriet luft till nytt och kanske långt farligare utbrott».[1])

Detta utlåtande är ganska anmärkningsvärdt såsom bevis, att det ifrågavarande samfundet, i likhet med preståndet vid 1769—1770 års riksdag och regeringen, bestämdt förnekade, att svedenborgianismen vore förtjent af någon vetenskaplig undersökning och vederläggning, och derföre måste den uppgift vara fullkomligt gripen ur luften, enligt hvilken samfundet pro fide et christianismo skulle hafva uppkommit närmast med anledning deraf, att »biskoparne och vännerna till den evangeliska lärobyggnaden råkade i förskräckelse» öfver den utbredning, som de svedenborgska villomeningarne omkring 1770 erhållit.[2]) Det är också ganska betecknande, att ehuru samfundet under första tiden af sin tillvaro genom cirkulär och skriftspridning samt flera initiativ till goda reformer var af en icke ringa betydelse för vår kyrka, det dock icke inlagt någon som helst förtjenst i bekämpandet af den samtidigt lifaktiga svedenborgianismen.

Ännu ett meddelande om detta ämne fick emellertid samfundet emottaga från Forsshenius. I bref af den 19 maj 1778 underrättade han, att han »med säkerhet» visste, »att några bland Svedenborgs skrifter blifvit på svenska språket öfversatta och gå i handskrift omkring i landet samt läsas af visst folk med begärlighet». Han meddelade derjämte, att det var från Göteborg som detta gift insmugit sig i Skara stift.[3]) Här se vi alltså ett bevis, hvarthän Beyers förut omtalade skriftställareverksamhet kunde leda under en tid, då han enligt sitt uttryckliga löfte borde hafva respek-

1) *C. H. Levin*, a. a. s. 48 f.

2) *Bergman—v. Schinkels* Minnen ur Sveriges Nyare Hist. 1:sta del. Sthlm 1852 s. 255.

3) *C. H. Levin*, a. a. s. 48 f.

terat det ovilkorliga förbud, som mot öfversättning och införsel af Svedenborgs skrifter ännu var gällande.

I det som nu blifvit anfördt hafva vi visserligen lärt känna Forsshenii egen ställning till svedenborgianismen, men det återstår att redogöra för hans mindre lyckliga sätt att upptaga och föra den år 1778 började striden med sin i teologisk polemik vida öfverlägsne domprost. Hans nyss förut uttalade ringaktning för den nya andeläran berodde uppenbart på hans oförmåga att bedöma arten af den heterodoxi, som under hans egna ögon uppspirat och för hvilken framstående ledamöter i domkapitlet stodo i spetsen.

Närmaste anledningen till den stora brytning, som nu inträdde inom detta domkapitel, var en anhållan af Knös om domkapitlets granskning och förordande af hans mest betydande arbete, kalladt »Catechetiska föreläsningar». Vid sin härom gjorda anmälan sökte han på förhand afväpna de motståndare, han måtte hafva väntat sig få, genom att tillkännagifva, att han då i tio år på tillstyrkan af biskopen hållit dessa föreläsningar för gymnasiiungdomen, och att han äfven af honom fått uppmaning att utgifva dem från trycket.[1]) De män, som i första hand utsågos att afgifva sitt utlåtande, nämligen Billgren och Frigell, läto emellertid icke häraf afskräcka sig från att göra åtskilliga anmärkningar och påminnelser. Dessa voro dock så väl grundade, att Knös till sist fann lämpligt göra sig dem till godo under förklaring: »jag conformerar eller lämpar mig gerna i hvad jag finner enligt med skriften och våra symboliska böcker. Dessförinnan hade han dock med stor ifver försökt få sitt arbete i oförändradt skick godkändt under åberopande af, att både biskopen och domkapitlets öfriga ledamöter redan förut auktoriserat samma lärosatser, som nu stämplades så-

1) Skara domk. prot. d. 23 juli 1777. Vid detta tillfälle sökte Knös äfven stärka sitt anseende i domkapitlet genom att uppläsa ett bref af ärkebiskop Mennander, hvari denne uppmuntrade honom »att framgent som hittills skett genom nyttiga arbeten befrämja Guds ära och församlingens uppbyggelse». Detta är nästan det enda positiva vittnesbörd, vi lyckats påträffa, att Mennander verkligen var gynsamt stämd mot en man, som ryktet nu utpekade såsom en svedenborgiansk pietist.

som villomeningar. Detta skulle nämligen hafva skett, då domkapitlet 1776 hade gifvit sitt förord till hans anmärkningar öfver romarebrefvet. Så omärklig för Knös sjelf var hans öfvergång till den nya läran. Han sökte inbilla sig och andra, att han var och förblef lika ortodox som Paulus, Luther, Arndt och Spener, ehuru han i verkligheten blef allt mer och mer heterodox.[1])

Det var alltså först efter sedan de kateketiska föreläsningarne undergått en noggrann kritik och flera ändringar, som de af Knös fingo utgifvas. De utkommo i tvänne delar på omkring 1400 sidor i Upsala åren 1779 och 1780, och så stort anseende och rykte egde författaren, att ej mindre än inemot 700 köpare från alla delar af Sverige och Finland på förhand anmälde sig såsom subskribenter. Det lider intet tvifvel, att det digra arbetet, som egentligen är att betrakta såsom en populär dogmatik, haft en stor mission i vår svenska kyrka, och att detsamma kanske mer än något annat likartadt arbete bidragit till att den gamla dogmatiken vid slutet af förra århundradet förlorade sitt häfdvunna anseende bland vårt lands presterskap. Om Knös fått efter sitt eget sinne trycka och utgifva sina föreläsningar, skulle de ock mera än nu skedde förberedt ett verkligt affall från den ekumeniska kyrkans grundläror. Såsom de nu föreligga, ega de en så stor rikedom på de allvarligaste väckelseord och framlägga många bibelordets sanningar icke blott enligt allmänt gällande tolkningsregler utan ock på ett så tilltalande sätt, att de trots alla icke utrensade villfarelser och dogmatiska svagheter förtjena att betraktas såsom den mest betydande svenskt-teologiska produkt, som den gamla pietismen och bibelteologien i vårt land har att uppvisa.[2])

1) Skara domk. prot. d. 23 juli 1777; d. 10 dec. s. å.; d. 25 febr. 1778; d. 1 apr. s. å. (§ 11); d. 15 juli s. å. och d. 2 sept. s. å. (§ 12). Det var först sistnämda datum, som domkapitlet beviljade tillstånd till utgifvande af de kateketiska föreläsningarne, efter det lektor Billgren meddelat den vigtiga upplysningen, att Knös »behagat till förekommande af misstydning, dels genom tillägg nogare determinera, dels ändra, och dels äfven iakttaga, det jag förnämligast tyckt kunna förtydas».

2) Att, såsom *Kahl*, a. a. III, 47. 49. påstår, Knös' kateketiska arbete skulle vara affattadt »i öfverensstämmelse med Svedenborgs sätt

Då vi ansett oss böra gifva ett så högt erkännande åt de kateketiska föreläsningarne, skola vi äfven med några drag uppvisa de skefheter och fel, vi i dem trott oss finna. Allraförst må ifråga om formen framhållas, att arbetet visserligen bär vittnesbörd om den mest grundliga frigörelse från Wolffs och andra tidsfilosofemers begreppsbestämningar och om författarens allvarliga bemödande att undvika hvarje försök att på spekulativ väg förklara bibelns heliga mysterier, men om också arbetet härigenom utmärker sig genom en stor frihet från formalism och konstruktion, finner man dock, att författarens fasa för ett filosofiskt eller skolastiskt behandlingssätt af teologien föranledt honom att underskatta formens betydelse i så hög grad, att han förbisett det stora värdet af koncisa och konseqventa begreppsbestämningar. Ty trots den breda och tavtologiska framställningen äro otydliga, obestämda och sväfvande förklaringar, äfvensom sjelfmotsägelser icke sällsynta. Och ehuru Knös visserligen icke ogillade all metod och allt system i teologien, ty den så kallade bibliska metoden var enligt hans åsigt en för den sanna teologien oumbärlig sak, hade han dock icke befogenhet att gent emot denna systema theologiæ scripturarium utan vidare sätta den kyrkliga teologiens methodus systematica. Vid tanken på sådana namn som Rambach, Fresenius och Nohrborg borde Knös icke hafva mot hela den häfdvunna teologien riktat den anklagelsen, att den var fången i »ett sådant systematiskt tänke- och föreställningssätt, då man i egen vishet tänker igenom saken förut, huru man tycker det ena med det andra bör hänga tillsammans, och sedan man genom räsonneringar fått en kedja af satser, söker upp språk till deras bestyrkande». Huru stor sanning i detta påstående än må finnas, om det tillämpas på vissa representanter för ortodoxismen, var det dock en stor orättvisa att utsträcka samma kritik till hvarje form af teologi, som icke kunde räknas såsom bibelteologi i den historiska betydelsen af denna term.

att betrakta trossanningarne och kärleksbudet», är i det stora hela obevisligt. Ty först måste bevisas, att den spenerska pietismen och den bengelska skolan omfattade väsentligen samma kristendomsåskådning som svedenborgianismen.

Beträffande sjelfva innehållet förtjena att framhållas sådana punkter, som antyda, att författaren numera tagit djupare intryck af Svedenborg än af Spener och Weissmann samt andra bibelteologer. Den kyrkliga treenighetsläran förkastas visserligen icke uttryckligen i det tryckta arbetet, men såsom bevis på författarens kritiska uppfattning af denna dogm, må följande utdrag intagas ur kapitlet »om Guds enhet och treenhet»: »När man talar om tre personer i en Gud, är nödvändigt att tillägga, att ordet person, som icke är skriftens ord och af Guds anda ingifvet, måtte helt annorlunda tydas och förstås, än i allmänt tal. — — — Jag kan icke utan innerlig medömkan och förskräckelse tänka uppå det förfarenheten lärt mig under de 30 år jag varit prest, hurudant begrepp den enfaldige allmogen gör sig om tre gudoms personer, i det man under tiden röjer ett begrepp, som icke allenast innebär tre herrar i himmelen och tre gudar, utan ock föreställer sig dem såsom afskilda och söndrade från hvarandra, ja äfven såsom olika till sinne och väsen med hvarandra; — och således påtagligen söndrar eller styckar det ena odelbara gudomliga väsendet. Såsom då man tviflar, om man kan tillbedja den ena personen, utan att göra den andra något för när, och är derföre villrådig, till hvilkendera man skall bedja; liksom de voro utom hvarandra, såsom tre menniskor, — och då man föreställer sig fadren såsom grym och förvänd i en gruflig vrede för syndens skull, men vill försvara sig emot hans vrede med sonens nåd och barmhertighet; oaktadt sjelfva Athanasii symbolum lärer, att »hurudan fadren är, sådan är sonen, sådan är ock den helige ande». Derföre är högst nödvändigt för hvar och en, som vill blifva salig, att utur Guds ord» skaffa sig en rätt insigt i denna sak. [1])

Ehuru Knös' ortodoxa ämbetsbröder och granskare i domkapitlet ville gå i god för, att den kritik, vi nu anfört, icke drabbade kyrkoläran, kan man dock emellan raderna upptäcka, hvarthän Knös med sin ironiska redogörelse för det populära föreställningssättet ville komma, och att om det varit honom tillåtet han gerna i mera direkta ordalag skulle

1) *Knös*, Catech. föreläsningar, s. 400—402.

velat bryta stafven öfver såväl den kyrkliga treenighetsläran öfverhufvudtaget som den kyrkliga försoningsläran. Detta är så mycket sannolikare, som Knös i sin positiva framställning konseqvent använder den svedenborgska termen treenhet i stället för treenighet och icke med ett ord omnämner Guds sons eviga födelse af fadern.

Långt mera öppen framträdde den inträdda brytningen med kyrkoläran i ett par andra dogmatiska frågor, angående hvilka de kateketiska föreläsningarne, trots den genomgångna censuren, äfven blefvo föremål för en sträng vidräkning af dåvarande kyrkoherden i Vester-Haninge i Södermanland, sedermera biskopen i Visby, *Johan Möller* († 1805). Denne, som i flera upplagor fått utgifva en af honom författad »lärobok i christendomskunskapen», trodde sig indirekt vara af Knös angripen, när denne i sitt arbete gisslade det häfdvunna teologiska lärosättet, och sålunda blef nu Knös invecklad i en ny offentlig lärostrid.

Denna lärostrid gälde först och främst *den kristliga trons och sedelagens inbördes förhållande.* I denna vigtiga fråga hade Knös uttalat följande anklagelse: »det mest gängse lärosättet är, att man vid fråga om lagens fullkomliga hållande låter bero vid detta stympade föreställningssätt, att man lärer, det vi hafva *alla* igenom fallet blifvit oskickliga dertill, men *kunna dock undgå det straff, som lagens öfverträdelse medförer; ty om vi med tron antaga Kristi förtjenst,* så kommer hans lidande oss till godo, och vi slippa derföre allt straff: oaktadt man borde veta, att syndens skada, eller dess välde och träldom, samt syndens skuld och straff kunna, till följe af sin natur, icke skiljas ifrån hvarandra. — Det tilläggfootnote man gör, att man menar och yrkar en lefvande tro, på hvilken följer lefvernets förbättring, kan icke ursäkta detta stora misstag, att man *gör Guds bud om intet,* genom ett eget lärosätt, ehuru stort sken det hafva må. Ty ehuru goda förmaningar man gifver till bättring eller sinnesändring, nytt hjerta eller lefverne; så göres dock i tillämpningen och utöfningen alltsammans till intet med den falska grundtankan: *ingen kan fullkomligen hålla Guds bud; derföre håller jag mig endast och allena till*

*Kristus och litar derpå, att jag för hans skull blifver frälst och salig».* [1]) Knös bekände öppet i en senare skrift, att han icke kunde såsom bibliskt riktigt erkänna hela det bakom detta gängse föreställningssätt liggande grundbegreppet om betydelsen af Kristi förtjenst, och han uppfordrade Möller att uppvisa, hvarest det i bibeln stod skrifvet, att »vi kunna undgå det straff, som lagens öfverträdelse medför, om vi med en lefvande tro antaga Kristi förtjenst». [2])

Härpå genmälde dock Möller i sak ingenting annat, än att han icke kände någon »teolog af luthersk-evangeliska bekännelsen, som icke jämlikt symboliska böckerna lärer till ord och mening, hvad Knös sålunda ville förneka», och att han icke ansåg nödigt »att med exegetiska grunder bestyrka berörda för det fallna menniskoslägtet tröstefulla sanning». [3]) Genom detta afböjande svar i en så vigtig hufvudfråga gaf Möller icke sin motståndare anledning att nu fullständigt yppa sin kritiska ställning till den kyrkliga satisfaktionsläran, hvilket deremot vid ett annat tillfälle och inför en annan motståndare, såsom vi snart skola få se, blef händelsen.

Lärostriden mellan Knös och Möller gälde vidare *den rättfärdiggörande trons begrepp.* Den förre lärde, att till en sådan tro hörde icke blott en innerlig längtan och begär efter Kristus, en hjertlig tillflykt och förtröstan till honom, utan äfven, »att man verkligen lefver och eger Jesus» i ett omvändt hjerta. Han förklarade tillika, att det vore en källa till säkerhet och skrymteri, när man, såsom vanligen sker i så kallade andliga böcker, lärer, att begäret efter Jesu nåd och salighet vore detsamma som en rätt tro: detta falska lärosätt vore att jämföra med följande ord till en sjuk: »ef-

1) *Knös*, Catech. föreläsn. s. 268 f. (noten) samt samme förf:s l:sta svar till Möller, kalladt: Nödige påminnelser vid en skrift kallad »behörigt svar på obehöriga och ogrundade anmärkningar, af domprosten doctor Knös i Skara uti dess utgifna catechetiska föreläsningar», gifna af dessa föreläsningars författare. Ups. 1782 s. 25.

2) *Knös*, Nödige påminnelser s. 40.

3) Se *J. Möllers* 2:dra genmäle: Behörig granskning af de s. k. nödiga påminnelser, som utkommit vid behöriga svaret på anmärkningarne i herr domprosten doctor *Knöses* Catechetiska föreläsningar. Sthlm 1783 s. 30. 32.

ter du har innerlig längtan och begär att blifva frisk, så är du frisk», eller med dessa onyttiga ord till en fattig tiggare: »efter du har innerlig längtan och begär att få penningar, så har du penningar».[1])

Möller medgaf i afseende på denna fråga, att icke *all* längtan och begär efter salighet eller efter Kristus, icke ens hos de uppväckte, är en rättfärdig- och saliggörande tro; han medgaf äfven, att tron såsom längtan och begär icke är tron i sin högsta grad, men deremot ansåg han sig af tydliga bibelställen bestämdt förbjuden medgifva, att en verklig hunger och törst efter Kristus och hans rättfärdighet icke skulle vara en rättfärdiggörande tro.[2])

Åtskilliga andra med det nu sagda sammanhängande tvistefrågor afhandlades mellan de begge teologerna; de vigtigaste hafva vi emellertid nu lärt känna.[3]) Och ehuru tankeutbytet mellan Knös och Möller icke skedde utan inblandning af dessa i teologiska stridsskrifter tyvärr så vanliga personliga angrepp, hvilka försvåra uppfattningen af den egentliga skilnaden i sak, och ehuru Knös icke heller nu underlät att såvidt möjligt gifva sig sken af öfverensstämmelse med de »besvurna» symboliska böckerna, så blef det dock genom denna strid mera uppenbart än någonsin förut, att han på väsentligen samma etiska grunder som Dippel och Svedenborg icke längre kunde omfatta den kyrkliga läran om Kristi förtjenst och tillfyllestgörelse eller om salighetens erhållande för Kristi skull. Han förklarade ock nu uttryckligen att det i hans ögon vore lika obegripligt, huru någon för Kristi skull kunde blifva salig som att någon »för vägens skull kommer fram till ett visst mål».[4])

---

1) *Knös*, Cat. föreläsn. s. 734. 728. 729. 731, och Nödige påminnelser s. 51.

2) *Möller*, Behörigt Svar m. m. Sthm 1781 s. 42. 43 f. 68 f. och samme förf:s Behörig granskning m. m. s. 37 f. 42 f. 47. 53.

3) Att Knös i striden mot Möller af denne med skäl anklagades för att hafva visat benägenhet för ett mystiskt bibeltolkningssätt, medgifves äfven af *A. E. Knös* i Biogr. Lex. VII: 106, men att frågan, såsom här påstås, var en hufvudfråga i striden, hafva vi icke kunnat finna.

4) *Knös*, Nödige Påminnelser, s. 95.

Derföre kunde han ej heller erkänna såsom rättfärdiggörande någon annan tro än den nya etiska lifsprincip, som hos menniskan kommer till stånd genom den af Kristus verkade nya födelsen. Emedan Luther dels i schmalkaldiska artiklarne, dels i företalet till romarebrefvet från samma etiska synpunkt framhållit troslifvet i Kristus, tröttnade icke heller Knös att åberopa sig derpå såsom bevis både på sin renlärighet och att Luther verkligen vore främmande för den häfdvunna evangeliskt-lutherska läran om rättfärdiggörelsen. I denna sin egendomliga föreställning tyckes han hafva blifvit stärkt derigenom, att Möller betraktade densamma så uppenbart falsk, att den icke förtjenade att vederläggas.[1])

Samtidigt med den nu skildrade striden om de kateketiska föreläsningarne, hade Knös att utkämpa en annan lärostrid af ännu större betydelse inom det stift och domkapitel han sjelf tillhörde. Härvid understöddes han kraftigt icke blott af Wahlfelt utan äfven af en annan ämbetsbroder, lektor N. Swartz.

Anledningen till denna nya strid var en prestmötesafhandling om satisfaktionsläran, i hvilken författaren, den förut nämde antisvedenborgaren, prosten M. Warelius med alla dialektikens och ortodoxismens vapen uppstält och sökt försvara den lärosatsen, »*att Adams synd blifvit i anseende till dess skuld eller såsom fördömlig tillräknad hela menniskoslägtet och har uppeggat Guds rättfärdighet allt intill vrede och hämd, men att denna rättfärdighet har genom Kristi lidande och död alldeles och fullkomligen fått tillfyllest, samt att härpå beror tillfyllestgörelsens nödvändighet*».

Denna sats utgjorde till och med det egentliga ämnet för afhandlingen och var, såsom man med visshet vet, riktad mot Knös och mot svedenborgianismen öfverhufvud. Redan 1778 började striden angående detta ämne i domkapitlet, emedan Warelius redan då hemstälde, huruvida icke i enlighet med förra prestmötets för sin del uttalade mening

1) Den teologiska tvisten mellan Knös och Möller sökte sig äfven väg till *Stockholmsposten* och blef der i årg. 1783 och 1784 föremål för många artiklar, hvilka dock icke innehålla i sak något annat än som förut i de vexlade stridsskrifterna redan afhandlats.

satisfaktionsläran finge blifva öfverläggningsämne vid det till 1780 utsatta prestmötet i stället för det kapitel (de magistratu civili) i Benzelii dogmatik, hvilket efter vedertagen ordning härnäst borde genomgås men som vore af mindre intresse och betydelse.[1])

Wahlfelt och Knös lyckades emellertid då icke öfvertyga någon inom domkapitlet, att tesen var stridande mot symboliska böckerna och att dess ventilation derföre borde förbjudas. Biskop Forsshenius uppträdde ock med ovanlig bestämdhet till försvar för tesen, och detta skedde enligt hans egna ord »till sin säkerhet», eftersom han väl kunde förutse, »att våra protokoll i detta ärende blifva slutligen genom trycket till mängdens omdöme underkastade».[2])

När sjelfva afhandlingen sedermera inlemnades till granskning i domkapitlet, uppblossade striden ånyo. Både Wahlfelt och Knös sökte då med vidlyftiga anföranden i kraft af »åliggande ämbetspligt, efter yttersta förstånd och samvete» »röja och upptäcka» afhandlingens »vådliga beskaffenhet och följder». Särskildt ville Wahlfelt lägga i dagen dess »så inskränkta och afstympade återlösningsbegrepp, då man intet mer deruti innefattar än allenast skuldens betalande och straffets lidelse, men icke tillika innefattar återlösningen ifrån alla synder samt deras och djefvulens våld. Ty när man så styckar sjelfva grundbegreppet om återlösningen, så styckar man det ock uti tillämpningen. Man sönderdelar Kristus, vill hafva honom allenast till försoning från skuld och befriare ifrån straff och förbannelse, men icke tillika till frälsare ifrån synden och befriare ifrån dess träldom». Och dock är det »alldeles orimligt och sig sjelf motstridigt», att frälsaren skulle kunna borttaga »brottslighet och straffskyldighet utan att tillika frälsa ifrån dess orsak, som är synden och dess träldom». Derföre tvärt emot Warelii lära, att förlossningen från denna träldom endast är en nödvändig följd af syndaskuldens borttagande och följaktligen icke hör till den egentliga återlösningen, ville Wahlfelt med tanken

1) Skara domk. prot. den 19 nov. 1777; d. 25 febr. 1778 § 3.
2) Skara domk. prot. d. 11 mars 1778 § 11.

på, att just denna inskränkta återlösningsteori är en hufvudorsak till kristenhetens stora förfall och falska fridstankar, på det kraftigaste betona, att återlösningens begrepp innefattar både syndaskuldens och syndaträldomens borttagande.[1])

Det intryck, som denna med stor skicklighet utförda kritik af den till censur inlemnade afhandlingen gjorde på domkapitlets öfriga ledamöter, synes hafva varit så pass stort, att enskilda underhandlingar måtte hafva blifvit inledda med författaren i syfte att förmå honom att »frångå eller ändra »sin dogmatiska ståndpunkt». Men prosten Warelius var obeveklig och förelade domkapitlet att välja mellan följande alternativ: antingen godkänna afhandlingen i det skick, hvari den blifvit inlemnad, eller ock entlediga honom från uppdraget att vara preses vid det om få månader sammanträdande prestmötet.[2])

Detta oundvikliga alternativ vållade nya långvariga öfverläggningar i domkapitlet. Knös och Wahlfelt skilde sig nu så till vida, att ehuru begge fasthöllo sitt bestämda ogillande af afhandlingens dogmatiska ståndpunkt, den senare dock icke ville vägra dess utgifvande, under det att Knös ansåg en dylik vägran med nödvändighet följa af att den nämda ståndpunkten blifvit såsom obiblisk och heterodox förklarad. Knös stod i domkapitlet ensam om denna sin uppfattning, att man med lagens arm borde undertrycka afhandlingens utgifvande. Deremot hade Knös och Wahlfelt meningsfränder med afseende på vissa hufvudfel i sjelfva afhandlingen. Ty samma missnöje som de visat uttalades äfven af lektorerna Frigell och Swartz öfver, att författaren gjort bruk af den filosofiska demonstrationsmetoden vid framställningen af uppenbarade troshemligheter. Swartz stannade dock icke med att instämma i denna fullt berättigade anmärkning mot sjelfva bevisningsmetoden. Han ville äfven i det kristliga återlösningsbegreppet inrymma befrielsen från djefvulens och syndens magt öfver menniskan, hvarjämte han på-

---

1) Skara domk. prot. d. 9 och 16 febr. 1780.

2) Skara domk. prot. d. 31 mars 1780 § 6.

pekade den sanningen, att då Guds son uppenbarades för att nederslå djefvulens gerningar, skedde detta icke blott, såsom Warelius vågat påstå, genom hans död utan äfven genom hans fullkomliga laglydnad, hans seger öfver frestelserna samt hängifvenhet åt Guds vilja, hans förbön för sina fiender samt hans oskyldiga och tåliga lidande före döden.

Lektor Billgren och biskopen stodo slutligen alldeles ensamme om sin mening, att i afhandlingen icke fanns något, som uttryckligen vore stridande mot bibelordet och symboliska böckerna.[1]) Trots alla anmärkningar från majoritetens sida fick Warelius emellertid framlägga sin i den skolastiska stilen affattade afhandling inför 1780 års prestmöte. Denna omständighet torde icke litet hafva bidragit att förstärka Knös' parti bland presterna i Skara stift. Warelius och hans meningsfränder fingo nämligen genom två så betydande män som biskopen och Billgren stöd för sitt anspråk, att den i afhandlingen med mycken lärdom och omsorg framlagda imputationsteorien var just sådan den der blifvit formulerad den enda ortodoxa, och då de vid öfverläggningen ej kunde gent emot sina skickliga motståndare med framgång göra detta anspråk gällande, låg det nära till hands, att de många, som stodo spörjande och villrådiga, och nu hörde att flertalet af domkapitlets ledamöter ogillade vissa egenskaper hos afhandlingen, skulle fatta misstroende till sjelfva imputationsteorien öfverhufvudtaget.

Hvad som med säkerhet synes framgå af de medgifvanden, som sedermera under fortgången af den lärostrid, som nu började, från begge parterna gjordes, är att prestmötets förhandlingar varit af ganska pinsam art, och att det parti, som stod på Warelii sida, varit missnöjdt med den riktning, tankeutbytet dervid erhöll. Det dröjde ej heller länge, innan detta parti ansåg sig böra hänskjuta tvisten till den stora allmänhetens afgörande, i hopp att på detta sätt få mera erkännande. Prosten *J. Victorin* var den man, som nu trädde i förgrunden bland Knös' motståndare. Anledningen dertill hafva vi att söka dels deri, att Warelius kort tid efter prestmötet 1780 insjuknade och inom två år der-

1) Skara domk. prot. d. 5 apr. 1780 § 11.

efter lemnade denna verldens strider, dels äfven deri, att prosten A. Victorin, samme man, som 20 år förut haft domkapitlets uppdrag att afgifva betänkanden om läseriet, vid det ifrågavarande prestmötet höll en predikan af samma slags konfessionela karakter som den, vi lärt känna hos prestmötesafhandlingen, och som derföre äfven framkallade ett nytt utbrott af den pågående religionsstriden i Skara stift. Några af prestmötets medlemmar hade nämligen för sin del begärt, att predikan måtte blifva i tryck tillgänglig, men den stora oenigheten inom domkapitlet hindrade detsamma att komma till något beslut i fråga om censuren, förr än författaren af sjukdom och ålder var förhindrad att sjelf föra sin talan. Uti sin egen ofvan nämde broder fick han då en både lärd och efter sin tids föreställning strängt ortodox målsman. Denne J. Victorin gjorde sig för öfrigt sjelf vid både 1780 och 1783 års prestmöten känd såsom den mest stridbare motståndaren till den nya läran. Han utgaf ock sjelf en likpredikan af samma dogmatiska innehåll som broderns synodalpredikan, hvarföre Knös icke heller ville tillåta tryckningen af densamma. Det lyckades emellertid icke för Knös, som i allt väsentligt nu understöddes af lektorerna Swartz och Wahlfelt, att förmå domkapitlet lägga hinder i vägen för utgifvandet af de begge victorinska predikningarne. Visserligen erbjödos författarne taga del af de tre domkapitelsledamöternas kritiska betänkanden, innan frågan om censuren å predikningarne afgjordes, men som detta anbud tillbakavisades, afgjorde domkapitlet genom votering, att de i oförändradt skick fingo tryckas. [1]). Men ryktet om den skarpa kritik, för hvilken predikningarne varit föremål i domkapitlet, och det långa uppehållet med censurens beviljande, hade naturligtvis bidragit att väcka stor nyfikenhet och en allmän önskan att få läsa domkapitlets protokoll i frågan. Den, som i första rummet lyckades tillfredsställa denna nyfikna önskan, var J. Victorin, och denne fick då till sin stora häp-

1) Skara domk. prot. d. 24 april, d. 1 och 25 maj 1782. Jfr Utdrag af protokollet vid prestmötet i Skara d. 21 sept. 1780, infördt i *Knös*, Afhandling om nödvändigheten att ej lära annorlunda än Guds ord lärer, Ups. 1787 (Bil. VI).

nad läsa, att hans broders predikan om försoningen blifvit isynnerhet af Knös stämplad såsom innehållande ett köttsligt och falskt evangelium, ett stympadt försoningsbegrepp, en styckad och delad Kristus, en stympad lära om synden, alldenstund den skilde synden sjelf och dess skuld eller straff från hvarandra. Predikan anklagades vidare att lära syndaförlåtelse utan bättring, att upphäfva förbindelsen mellan nya födelsen och rättfärdiggörelsen, att leda till köttslig säkerhet och att göra de ömmaste uppmaningar till bättring och omvändelse in praxi onyttiga. Slutligen förklarades, att predikan var belastad med skolastiska och metafysiska begreppsbestämningar i läran om Gud, och att den upphäfde Guds enhet på grund af en der befintlig hemlig triteism. Till följe af alla dessa anmärkningar stämplades det lärosystem, hvarpå Victorins prestmötespredikan stödde sig, såsom hvarken biblískt, äkta lutherskt eller symboliskt, och följaktligen borde icke heller predikan få tryckas. [1])

När Knös alltså trott sig finna de farligaste villfarelser särskildt i Victorins prestmötespredikan men misslyckats i sitt försök att förhindra hennes utgifvande, ansåg han sig förpligtad framträda inför den stora allmänheten för att bekämpa samma predikan och ville på samma gång äfven offentliggöra sina anmärkningar emot Warelii synodalafhandling. Men då han nu i domkapitlet åter måste begära tillstånd att få trycka en ny stridsskrift, »om nödvändigheten att ej annorlunda lära än Guds ord lärer», så blef stämningen inom domkapitlet mycket het, hvarpå såsom bevis må anföras ett yttrande af lektorn, professor Hernqvist, som dock ej ville lägga något hinder i vägen för Knös att försvara sig mot de rykten, som gingo i omlopp angående hans nya tänkesätt i religionen. »Jag tager», sade han, »den allvetande Guden och hela ven. consistorium till vittne, huru

1) Skara domk. prot. d. 26 sept. 1781; det gemensamma betänkandet af Knös och Wahlfelt d. 10 okt. s. å., äfvensom d. 10 och 17 april 1782. Dessa protokoll saknas numera i de länge sedan inbundna protokollsböckerna men äro aftryckta såsom bilagor i det af Knös utgifna stora arbetet: Nödvändigheten att ej annorlunda lära än Guds ord lärer.

jag sökt efter min ringa förmåga att hämma och förekomma denna olyckliga striden ifrån dess början och vid hvarje steg. Nu sedan jäsningen är i sitt högsta, står ej i min inbillning magt att hindra dess utsväfvande». [1]) Domkapitlet förenade sig visserligen en gång i den hemställan till Knös, att han borde i något annat domkapitel begära censur, eftersom kapitlet i Skara förut erkänt såsom renläriga de skrifter, mot hvilka Knös nu ämnade utgifva sina anmärkningar. Men denne vägrade gå denna hemställan till mötes, sannolikt emedan han icke kände något annat domkapitel i riket, som skulle vilja ikläda sig ansvarighet för hans nuvarande åsigter i teologiska stridsfrågor.

Innan ännu denna preliminärfråga hann afgöras, utkom i bokhandeln ett lärdt försök till vederläggning af Knös' ämbetsbetänkande i anledning af A. Victorins ofta nämda prestmötespredikan om försoningen. [2]) Det var af icke ringa betydelse, att domkapitlet i Upsala åtagit sig censuren och förklarat hela denna af J. Victorin författade stridsskrift »enlig med Guds heliga ord och våra symboliska böcker», hvarföre det icke heller ville lägga »det ringaste hinder i vägen för trycket» af densamma. Då Svea rikes ärkebiskop, Mennander, och den teologiska fakulteten vid rikets förnämsta universitet härmed hade satt renlärighetens stämpel på samma teologi, hvilken i Knös' och hans meningsfränders ögon var hvarken biblisk, luthersk eller symbolisk, så underskattade den nya lärans män ingalunda den vigt, som detta imprimatur hade för den stora allmänheten, men funno sig dock icke deraf föranlåtna att nedlägga sin talan och tröstade sig väl äfven med det icke ogrundade antagandet, att

1) Skara domk. prot. d. 25 aug. 1784 § 6.

2) Den efter tidens sed omständliga titeln lyder: »Domprostens i Skara, Herr Doct. Andreæ Knös, till m. vener. consistorium derstädes ingifna ämbetsbetänkande öfver contracts probstens, herr mag. Andreæ Victorins till Consistorii Censure inlemnade Prestmötesprädikan, hållen i Skara Domkyrka den 19 sept. 1780 öfver 2 cor. 5, 19—21 om den försoning, som de, hvilkom ämbetet att prädika försoningen gifvet är, lära och förkunna böra. Besvaradt och till trycket framgifvet af den sednares broder *Jonas Victorin*, Pastor och Probst i Fägred». Ups. 1785 (386 sidor i stor 4:o).

censuren af det digra Victorinska arbetet efter vanligheten varit en mans sak, fastän intyget enligt lag utfärdats i hela domkapitlets namn.

Sedan denna stridsskrift utkommit, var Knös naturligtvis så mycket mera angelägen att få inför allmänheten försvara sitt teologiska rykte. Men domkapitlet i Skara var icke lika benäget att meddela den derför nödvändiga censuren. Biskop Forsshenius nekade till och med att taga någon kännedom af det som Knös skrifvit och afsade sig allt deltagande i detta ärendes handläggning. Till protokollet lät han dervid anteckna följande karakteristiska förklaring: »Jag underställer hvar och en, som vill konservera ett hederligt namn in publico, och derjämte anses för renhårig, om det vill anstå konsistorium att ånyo gilla det, som vi tillförene icke kunnat till alla delar gilla». Han anförde tillika, att då han ansåg J. Victorin redan hafva till fullo vederlagt alla Knös' invändningar, han genom sin nu afgifna förklaring ville hafva »på vederbörlig ort» styrkt, att han »i dessa onödiga strider ej deltager».[1]) Domkapitlets öfriga ledamöter delade dock icke denna biskopens uppfattning utan ansågo sig i alla hänseenden skyldiga att först läsa, hvad Knös skrifvit, innan den gjorda ansökan om censur kunde afslås. De underkastade sig alltså villigt den icke ringa mödan att ännu en gång med kritisk blick genomgå ett af dessa vidlyftiga teologiska manuskript, med hvilka deras lärde ämbetsbroder så ofta besvärat dem. Men detta granskningsarbete tog nu, såsom en och annan gång förut skett, en rundlig tid, så att domkapitlet först i början af 1786 kunde fatta definitivt beslut. Dessförinnan hade emellertid, på grund af afhandlingens svåra anklagelser mot det af domkapitlet förut godkända lärosättet, lektorerna Luth och Billgren förklarat sig jäfvige att afgöra, *om* författarens afhandling skulle få befordras till trycket. Alltså hade nu ej mindre än tre ledamöter i domkapitlet afsagt sig all befattning med censuren.

Under sådana förhållanden, och då Wahlfelt vid denna tid redan hunnit ligga omkring tre år i grafven, måste dom-

1) Skara domk. prot. d. 29 sept. 1784 § 3.

kapitlet förstärkas med nya ledamöter. Vid det slutliga afgörandet finner man, att flertalet delade Swartz' uppfattning, att Knös hade giltiga rättsanspråk att få försvara sig inför det allmänna, eftersom hans lärosatser och system blifvit af J. Victorin offentligen brännmärkta såsom »mycket öfverensstämmande med *Dippels, Socini* och *Svedenborgs* och flere kättares villfarelser i religion». Men fastän flertalet alltså ville bereda Knös tillfälle att försvara sig, gjordes dock tillåtelsen beroende af följande vilkor: han måste nämligen först lofva att rätta och mildra vissa uttryck. Biskopen inblandade sig nu äfven och förehöll Knös, att denne icke ens sjelf borde kunna neka, det hans »mening om Adams synd och syndastraffet, som oss alla härigenom öfverkommit, är mot symboliska böckerna fullkomligt stridande». Af samma beskaffenhet vore ock författarens påstående, »att skriften ingenstädes lärer, att Kristus har Gud med fadren försonat (jfr Rom. 5, 10)». Derföre »beder och råder jag domprosten såsom dess välmenta vän att icke envisas och af trycket utgifva dess arbete, förr än allt det, som mot symboliska böckerna är stridande, blifver uteslutet och ändradt, ty han kan sjelf icke annat än se den förföljelse och olycka, som honom säkerligen händer, om han i dagsljuset lemnar allt detta oförändradt». [1])

Den stund var alltså kommen, då det mer än någonsin förut skulle visa sig, om Knös hade mod att blifva martyr för sin tro och icke låta någon jordisk hänsyn förhindra sig från att fasthålla hvad han så ofta sagt vara sin på bibelordet grundade öfvertygelse. Utan allt tvifvel skulle hans karakter derigenom hafva vunnit i efterverldens minne, och han skulle ock, ifall han nödgats offra sitt ämbete, stärkt sina många lärjungars förtroende till den lifsåskådning han förfäktade. Men Knös hade ingen inre kallelse att gå en yttre törnestig, och då vid denna tid ett nytt omslag i fråga om förhållandet till svedenborgianismen synes hafva till densammas nackdel inträffat hos höga vederbörande i Stockholm, såsom i nästa kapitel skall visas, försvann ock något af den

1) Skara domk. prot. d. 21 sept. 1785 § 9, d. 7 dec. s. å. § 10 och d. 25 jan. 1786 § 5.

frimodighet, som under de sist förflutna åren besjälat Knös i hela hans uppträdande.

Alltnog — den 28 januari 1786 afgaf Knös inför domkapitlet i Skara en förklaring, enligt hvilken han förband sig först och främst att på tolf ställen rätta vissa af lektor Frigell klandrade uttryck, på det att »deremot intet enligt tryckfrihetsförordningen vore att erinra», och vidare att »införa i företalet, det han ingalunda nekar», att arfsynden är både en synd och ett straff, att Kristus försonat Gud eller att Gud genom Kristi död blifvit försonad, att ordet person rätteligen brukas uti läran om treenigheten, och att »Gud straffar synder med synder».

En så »ortodox» förklaring hade till följd, att domkapitlet samtyckte till tryckningen af Knös' inlemnade skrift, hvilken dock först efter ytterligare ett års förlopp på grund af sin vidlyftighet blef färdigtryckt och utgifven. [1]) Det visade sig emellertid då, att Knös icke i företalet afgifvit en så beskaffad förklaring, som man hade anledning vänta af hans nyss anförda löfte. I en vidlyftig not låter han emellertid läsaren veta, att han aldrig tänkt, att det medfödda förderfvet skulle vara en blott naturlig verkan af den giftiga frukten på det förbjudna trädet, samt att han icke bestrider »allt bruk» af sådana uttryck som en försonad Gud och en ömsesidig försoning: »jag kan väl tåla dylika antropopatiska locutioner, — allenast hufvudbegreppet derpå icke bygges». Ej heller ville han bestrida »allt bruk af ordaformen tre personer» o. s. v. På detta vis blef enda vinsten af det i domkapitlet gifna löftet knapt någon annan, än att Knös fick sin bok tryckt, och att han, ej utan strid med sin egentliga öfvertygelse, såg sig tvungen bibehålla vissa ortodoxa fraser för att i någon mån öfverskyla sin heterodoxi.

För att bereda läsaren tillfälle att bilda sig ett eget omdöme öfver det motsatsförhållande, i hvilket Knös vid denna tidpunkt stod till den af Upsala domkapitel med ren-

1) Titeln är den förut anförda: »Afhandling om nödvändigheten att ej annorlunda lära än Guds ord lärer i det som hörer till christendomskunskapen». Ups. 1787. Tillsammans 675 mestadels fintryckta sidor i stort qvartformat.

lärighetens hallstämpel belagda Victorinska dogmatiken, och då det är af stort intresse att finna, hvad som för 100 år sedan gick och gälde såsom heterodoxi och ortodoxi i Sverige, gå vi nu att redogöra för de begge parternas teologiska ståndpunkt i de tre hufvudfrågor, om hvilka striden fördes.

Den *första* tvistefrågan angick *syndafallets och arfsyndens betydelse*. Härom lärde Knös, i nära öfverensstämmelse med den af honom tjugo år förut bekämpade Wahlfelt, att »Gud förbjudit våra första föräldrar ett visst träd, af samma grund och i samma sinne, som en fader förbjuder sin son att dricka utur förgiftsbägaren det som dödar honom eller röra vid ett skjutgevär, som är laddadt med dödande skott». Och »när våra stamföräldrar missbrukade sin fria vilja deruti att mer tro och lyda ormen än Gud — och frivilligt tilläto djefvulen att så sin onda säd i deras hjertan», så blefvo de ock lika onda träd, från hvilka *på den naturliga fortplantningens väg* förderfvade anlag och krafter gått i arf till alla Adams efterkommande. Arfsynden vore alltså hufvudsakligen ett fysiskt sjukdomsfrö, som med organisk nödvändighet besmittar alla ättlingar till Adam och Eva, allt sedan dessa, trots Guds bestämda varning, förtärde den giftiga frukten på det förbjudna trädet i paradiset. Med stöd af detta betraktelsesätt ville Knös erkänna det så kallade *medelbara tillräknandet* (imputatio mediata), eller att synd och skuld, dom och död medelbart genom den naturliga födelsen blifvit ett, så att säga, oundvikligt öde, hvilket till följe af det första syndafallet hvilar öfver hela menniskoslägtet. Han bestred deremot riktigheten af det så kallade *omedelbara tillräknandet* (imputatio immediata), eller att Adam varit alla sina efterkommandes moraliska målsman, och att Gud på grund deraf omedelbart tillräknade och straffade alla menniskor för hvad han felat. Det orimliga i ett dylikt tillräknande ansåg han sig kunna uppvisa äfven med följande exempel: »ingen straffas för det han är född med en smittosam sjukdom, om han ej motvilligt eller halsstarrigt går in i sådant, hvarigenom smittan utbredes till skada för samhället». Då nu arfsynden icke vore något annat än den

abnorma naturbestämdhet, med hvilken alla menniskor efter syndafallet äro födda, så vore det ock en förskräcklig villfarelse att säga, att detta arf vore en verklig syndaskuld, som egentligen kommit till stånd genom en Guds dom och på grund af allas moraliska delaktighet i Adams synd. Ett dylikt moraliskt tillräknande af stamföräldrarnes synd stode ock i uttrycklig strid med bibeln i allmänhet och särskildt med profeten Hezekiels utförliga framställning af tillräknandet, hvilken hvilar på den satsen: »en son skall icke bära faderns skuld» (18, 20).

I motsats till detta åskådningssätt förfäktade Victorin, under åberopande af isynnerhet Gerhard, Qvenstedt och biskop Halenii akademiska afhandlingar, följande grundsatser såsom de enda renläriga. Menniskoslägtet skulle, enligt den fortplantningslag, i hvilken Gud velat hafva det förökadt, icke hafva kunnat bestå utan igenom *en moralisk förbindelse mellan föräldrar och barn.* I kraft af denna oundvikliga och nödvändiga moraliska förbindelse är hela menniskoslägtet i sjelfva verket en moralisk personlighet. Gud har derföre ock funnit rättvist och godt, att allas bestånd eller fall skulle bero af stamfaderns lydnad eller olydnad, och att hans moraliska beskaffenhet skulle varda hvar och en såsom hans egen tillräknad, antingen till fullkomlig stadfästelse i det goda eller till den treggehanda död, lekamlig, andlig eller evig, som lagen förband med den första öfverträdelsen. Då nu Adam föll i synd och derigenom öfver alla sina efterkommande drog samma syndiga naturbestämdhet, som drabbade honom sjelf, så måste ock den egentliga grunden till den död och fördömelse, som hvilar öfver alla Adams barn, vara att finna icke i det medfödda syndaförderfvet eller i individens andliga bortkommenhet utan uti Adams moraliska förbindelse med hela sitt slägte, och följaktligen måste ock de första föräldrarnes synd *omedelbart* tillräknas hvar och en af deras efterkommande. Endast genom att fasthålla detta betraktelsesätt finnes det fullgiltig grund antaga, att menniskoslägtet i den andre Adam blifvit återupprättadt och försatt i det tillståndet, att ingen be-

höfver bära sina fäders missgerningar, hvilken icke sjelf med egen olydnad gjort sig dertill skyldig.[1])

Vi hafva alltså funnit, att under det Knös betraktade frågan om arfsynden företrädesvis ur empirisk och etisk synpunkt på grundvalen af individens fysiska förbindelse med ett förderfvadt slägte, Victorin åter betraktade samma fråga företrädesvis ur spekulativ och dogmatisk synpunkt på grundvalen af hela slägtets moraliska förbindelse med de i synd fallna stamföräldrarne. Den verkliga betydelsen af denna skiljaktighet kommer ännu mera i dagen, när vi nu öfvergå att redogöra för den *andra* stridsfrågan, som rörde *det kristliga försoningsbegreppet.* Beträffande Knös' ståndpunkt i denna fråga erinra vi först derom, att han på 1760-talet med stor visshet protesterade, mot Wahlfelts förnekelse af försoningens nödvändighet, och att han ännu i sin 1773 utgifna praktiska teologi uppträdde till försvar för den allmänna verldsförsoningen gent emot isynnerhet Socinus och Dippel. Här ansåg han det vara sjelfva hörnstenen i evangelium (veritas evangelica primario fundamentalis), att vänskapen mellan Gud och menskligheten blifvit å Guds sida fullt återstäld i och genom den af Kristus verkstälda försoningen.[2]) I sina kateketiska föreläsningar åter har Knös tydligen öfvergifvit sin förra ståndpunkt. Visserligen förnekar han icke heller nu, att Kristus trädde i menniskornas ställe och bar hela verldens synd, på det att de, »som voro fångne under synd, vrede, fördömelse, och tillika skilda ifrån Gud genom synd och fiendskap till Gud, måtte blifva med Gud åter försonade och förlikte, *Gud försonad med dem* och de förlikte med Gud». Men i omedelbar förbindelse med detta ställföreträdande medlareskap inlade han dock nu såsom det primära i försoningsbegreppet återlösningen från syndens magt och herravälde. Ty »dessa tvänne onda ting, nämligen syndens *skuld* och fördömelse, och syndens *välde* eller

1) *J. Victorin*, anf. arb. s. 140 f. 144. 118.

2) *Compend. Theol. pract.* s. 393 f. (not.). 328. 306. 308. 309. På s. 306 säger förf., att Kristus såsom »θεάνθρωπος inter Deum et homines medias tenens partes sustulerit omnem iram, offensam, vindictam, poenas, legisque maledictionem et exactionem».

träldom kunna till följe af sin natur icke skiljas ifrån hvarannan». Derföre, så länge menniskan »är en blott naturlig, oomvänd, opånyttfödd menniska, syndaträl och ett ondt trä, bärande onda frukter, som Kristus säger; så länge kan hon aldrig blifva frälst och fri från skulden, straffet, vreden, förbannelsen och helvetets eld, som skriften allestädes vittnar». [1])

Sedan Knös hunnit tillegna sig sist nämda öfvervägande subjektivt etiska åskådningssätt af försoningen i Kristus, var steget icke långt till ett fullständigt förnekande af den allmänna försoningen. Ett sådant steg tog också Knös i striden med prostarne Victorin. Ty det stannade nu icke med ett bestämdt förnekande, att hufvudmomentet i försoningsbegreppet skulle vara, att Kristus borttagit från menskligheten »Guds vrede eller rättvisa dom och lags förbannelse». Han förnekade nu äfven helt och hållet sjelfva begreppet försoning i objektiv eller allmän betydelse, och skälet dertill är följande: Gud har aldrig behöft försonas, ty han är den evigt oföränderliga kärleken. Det kyrkliga språkbruket om en försonad Gud och fader måste derföre ogillas, emedan det »strax leder tanken in på motsatsen, som är oförsonad, och således på en förändring». Vidare påstod Knös, att »då man säger, att Guds vrede och lagens förbannelse är borttagen ifrån alla, oaktadt de äro frivillige syndaträlar, så söndrar man de i synden oskiljaktiga tvänne onda ting, sjelfva synden — och dess oundvikliga påföljd eller straff (om man blifver i synden) som är döden, domen och förbannelsen. Hvilken söndring är grunden till det falska och köttsliga evangelium, som är en källa till den rådande köttsliga säkerheten; ty att frälsa ifrån straffet, men icke ifrån sjelfva synden, är att förskaffa menniskorna frihet att synda ostraffade». Det enda rätta enligt Knös vore alltså, att inskränka läran om försoningen dertill, att Kristus frälsar de enskilda menniskor, som vilja frälsas ifrån syndens magt samt dödens och djefvulens våld, och att endast de, hos hvilka detta skett, blifva på grund deraf befriade ifrån syndens skuld och lagens förbannelse. Att på detta

1) *Catech. Föreläsn.* s. 522. 542. 325. 340 m. fl.

sätt den allmänna försoningen i förhållande till Gud såsom ett en gång för alla genom Kristus fullbordadt faktum i begreppet är förnekad, ligger i öppen dag. Beträffande verldsåterlösningen var Knös städse angelägen att bibehålla skenet af kyrklig renlärighet och gjorde derföre ofta bruk af kyrkliga fraser, ehuru han i dessa, såsom så ofta eljes, inlade en annan betydelse än den häfdvunna. Han blef derföre kanske ej utan skäl både af vänner och motståndare framstäld såsom en mästare i dogmatisk förklädningskonst. I föreliggande fråga visade sig detta mästareskap deri, att han stundom talar om Kristi återlösning såsom ett en gång för alla fullbordadt faktum, utan att vi kunnat finna, att han dermed menade något annat eller mera än den nya insats i mensklighetens sedliga utveckling, som genom Kristi lif på jorden kom till stånd. Vi kunna icke ens med säkerhet påstå, att han förfäktat den allmänna återlösningen i samma mening som Svedenborg, eller såsom en af Kristus vunnen seger öfver helvetet, men antaga dock, att denna lära för honom gälde såsom en biblisk sanning. I alla händelser står det fast, att Knös från början af 1780-talet förnekade den allmänna försoningens nödvändighet och verklighet, och att han med den subjektiva försoningen företrädesvis menade den genom Kristus möjliggjorda återlösningen från syndens magt samt dödens och djefvulens våld.

Då J. Victorin gjorde sig till tolk för den inom ortodoxa kretsar rådande bedröfvelsen öfver Knös' affall från sin förra kyrkliga ståndpunkt, var det isynnerhet i försoningsfrågan, han fann skiljaktigheten uppenbar och ödesdiger. Fråga vi nu, på hvad sätt Victorin sjelf fattade och framstälde den så kallade rena läran i denna punkt, så finna vi först och främst, att han utgick ifrån en genomgående likhet mellan den förste och den andre Adams betydelse för menniskoslägtet. Menskligheten borde alltså tillräknas välsignelsen af Kristi görande och lidande lydnad på ungefär samma grunder, som stamföräldrarnes synd och skuld förklaras hafva gått i arf på alla deras efterkommande. Hvad vidare beträffar sjelfva försoningsbegreppet, ville Victorin deri icke inbegripa något annat än det af Kristus

åvägabragta borttagandet af den vrede, Gud på grund af syndafallet hyste till alla menniskor. Försoningens ändamål uttrycktes så, att Kristus i och genom sitt borttagande af den första Adams skuld gifvit åt Gud en fullt giltig tillfyllestgörelse äfven för alla de syndastraff eller alla de syndaskulder, som menskligheten i alla tider ådragit sig. Men om alltså försoningens begrepp helt och hållet sammanföll med den nämda fullkomliga tillfyllestgörelsen, så kunde icke heller försoningen innefatta borttagandet af menniskoslägtets träldom under synden, utan vore detta senare egentligen en frukt af det subjektiva tillegnandet af den allmänna verldsförsoningen. Ty, säger Victorin, »när vi denna tillfyllestgörelse med tron antaga och oss i den med Gud försona låta, äro vi, Gudi lof! ej mera skyldige köttet att vi skola lefva efter köttet, hafva icke heller någon träldoms ande åter till räddhåga utan utkorade barns anda, frie från synden till rättfärdighetens tjenst». Detta i Knös' ögon lättvindiga sätt att komma ifrån hvad han tyckte var den förnämsta skiljeväggen mellan Gud och menniskan förklaras väsentligen deraf, att enligt Victorin syndaförderfvet och döden egentligen drabbat menskligheten såsom ett Guds straff för Adams synd. Med stor ovilja tillbakavisades derföre Knös' uppfattning, enligt hvilken den egentliga grunden till de andliga fiendernas magt öfver menniskan alldeles icke vore att söka i Guds lag och dom öfver synden utan »i blotta sakens natur och beskaffenhet, att man blifver dens träl, som man gifver sig till att lyda och af hvilken man låter sig öfvervinnas».[1])

De begge ytterligheter, som framträdde i fråga om syndafallets och arfsyndens betydelse, komma således här, i fråga om försoningen, ännu tydligare i dagen. Vi kunna med vederbörandes egna ord i korthet uttrycka de motsatta ståndpunkterna på följande sätt: Å ena sidan ville ortodoxiens målsmän, bröderna Victorin, finna försoningens be-

1) *J. Victorin*, anf. a. s. VII i företalet och s. 181 f. Samma förf:s »Likpredikan öfver 1 Kor. 15, 25. 26». Skara 1782 s. 18 f. *And. Victorin*, Synodalpredikan, s. 2. 5.

grepp deri, att »Kristus borttagit Guds vrede, lagens förbannelse och eviga straffplågor». Och, såsom vi sett, borttogs dermed ingenting annat än det straff eller den dom, som hvilade öfver menniskoslägtet för Adams synd. Å andra sidan ville Knös, Wahlfelt och Svartz låta försoningen sammanfalla med återlösningen från syndens magt och herravälde. Kristus, sade de nämligen, har »borttagit, korsfäst och dödat den gamla menniskan, som genom lustar i villfarelse sig förderfvar, och som var ett föremål för Guds heliga nit, lagens förbannelse och eviga straffplågor». [1])

Vi finna således, att de som vid denna tid hade namn och rykte att vara renläriga icke ville i försoningens begrepp innefatta den i Kristus gifna principiella återlösningen ifrån alla synder, från dödens och djefvulens våld, hvilket var en lika stor ensidighet samt en lika obiblisk och för det kristliga lifvets allvar farlig åskådning som den, hvartill motpartiet gjorde sig skyldigt, då det icke ville erkänna syndaskuldens borttagande annorlunda än såsom en nödvändig följd af ett heligt lif hos den enskilda menniskan.

Den *tredje* och sista hufvudfrågan, om hvilken striden emellan Knös och Victorin fördes, var *treenighetslärans betydelse.* Det är förut vid karakteristiken af de kateketiska föreläsningarne anfördt, att Knös i detta arbete trots den stränga granskning, det undergick, lyckades insmuggla så pass kritiska betraktelser angående treenighetsläran, att något tvifvel om hans svedenborgska tänkesätt i denna punkt knapt kunde hysas. Kort efter det dessa föreläsningar utkommit i bokhandeln fick Knös ock anledning uttala, att han misstänkte sina lärda motståndare för samma benägenhet att på ett triteistiskt sätt föreställa sig de tre gudomspersonerna, som han förut trott sig finna hos allmogen. Den lärosatsen, att »Kristus försonat eller tillfredsstält Gud», ansåg

---

1) Se *Knös*, om nödv. att ej annorlunda lära än Guds ord lärer, Ups. 1787 (bilagorna IX. XI och XII, utg. Skara domkapitels prot. den 28 mars och 25 maj 1782). Jfr Luthers förklaring till 2:dra trosartikeln: »jag tror, att Jesus Kristus — — mig förtappade och fördömda menniska förlossat, förvärfvat och vunnit hafver ifrån alla synder» m. m.

han med inre nödvändighet föranleda följande inkast: »antingen är då Gud försonad af den, som icke är Gud, eller måste det vara flera gudar». Han förklarade ock uttryckligen, att hvad som gjorde honom mest obenägen mot imputationsläran var den triteism, som han tyckt sig finna ligga till grund för densamma. För öfrigt var han mycket angelägen visa, att man bör föreställa sig Gud såsom enhet af ande och natur, hvarjämte han så starkt betonade Kristi gudom, att man mycket väl kan läsa mellan raderna, att för honom Gud och Kristus voro identiska.[1])

Dels med anledning af alla dessa uttalanden, dels ock under åberopande af det intryck, som ett af Knös' anföranden vid 1775 års prestmöte gjort på de närvarande, framkastade Victorin i sitt arbete ganska otvätydiga insinuationer om nödvändigheten för Knös att för allmänheten klargöra sin ställning till svedenborgianismen, men detta förklarade han sig icke vilja göra under förebärande, att han, för att rätt döma om Svedenborgs nya lära, först måste med noggrannhet genomgå hans vidlyftiga skrifter, hvartill han ännu icke (år 1786) haft tillfälle.[2])

Menskligt att döma, var det isynnerhet Knös' heterodoxi i treenighetsläran, som räddade honom från att vid den tidpunkt, om hvilken nu är fråga, blifva firad såsom en af upplysningsseklets banérförare i vårt land. Ty det bifall, han kunnat skörda af den nya tidsandans män för sin kamp mot de kyrkliga dogmerna om arfsynden och försoningen, blef ganska ringa till följe af hans lågande nit för Kristi

1) Ännu tre år före sin död ville Knös åberopa sig på Spener äfven i fråga om treenighetsläran. Spener påstås nämligen hafva sagt, »att man skall föreställa sig frälsaren icke allenast såsom den, hvilken skaffat oss tillgång till fadren, utan ock såsom den, i hvilken vi finna fadren och den h. anda, hvilka på visst sätt i Kristo framställa sig synliga för våra ögon såsom själen i sin kropp» m. m. Med ännu större skäl hade Knös kunnat åberopa sig på Zinzendorfs kristologi.

2) *Knös*, om nödv. att icke lära annorlunda än Guds ord lärer, s. 192 och bil. VIII s. 180 f. 198. Se ock hans bref till prof. A. Hylander i Lund infördt hos *Kahl*, a. a III, 50. Jfr *J. Victorin*, a. a. s. 202 f.

gudomliga ära. Han eftersträfvade icke heller sjelf något lof eller erkännande från det gudlösa och kristusfiendtliga hållet. Fritänkeriet utgjorde alltid föremål för hans djupa sorg, och det finnes ingen anledning betvifla uppriktigheten i hans förklaring, att hans opposition mot ortodoxismen var framkallad af hans nitälskan för »den förfallna kristendomens upphjelpande».

För att man så mycket bättre må kunna förstå, hvarföre Knös fann sig tilltalad af Svedenborgs lära om Guds enhet, anse vi oss äfven böra erinra om ett par nu mera föråldrade synpunkter i den treenighetslära, som Victorin förfäktade såsom den enda renläriga. Utgångspunkten var denna: »Gud i sitt gudomsväsende, hvartill läran om treenigheten hörer, kan och bör kännas antecedenter och utan afseende till Sonens i tiden antagna mandom». Härmed var sålunda uttalad en ödesdiger grundsats, som föga öfverensstämde med Luthers ofta upprepade förmaning: »laga allena så, att man så tänker om Gud, som han har visat och uppenbarat sig uti sitt rätta beläte, i sin son Kristus». Ty endast »således kommer jag till att känna Gud på rätta sättet, men filosofer, verldsligt vise och kloklingar hafva velat börja ofvanefter och äro deröfver blifna till dårar» m. m. Då Victorin i motsats till detta Luthers betraktelsesätt trodde sig kunna och böra känna Gud *utan* Kristus, berodde detta icke blott på hans i ortodoxismens skola inhemtade filosofiska bevisningskonst utan äfven derpå, att han i sitt berättigade intresse för den allmänna försoningen konstruerade fram ett snart sagdt juridiskt rättsförhållande mellan Gud fader och son: fadern såsom sådan tillerkändes först och främst vissa rättsanspråk, som icke tillkommo Gud såsom son och helig Ande, och vidare ett domareämbete på hela gudomens vägnar, hvilket hade att både kräfva och ur sonens hand emottaga den försoning och lösepenning, som menniskoslägtet borde erlägga för Adams syndafall. Men detta betraktelsesätt hindrade dock icke Victorin, att i ett annat sammanhang framhålla en annan af ortodoxismens subtila upptäckter, eller att treenighetsläran icke stode i nödvändigt sammanhang med den heliga historien: »vi veta»,

sade And. Victorin i sin prestmötespredikan, »att Gud i menniskans skapelse visade sig icke blott såsom ett gudomsväsende, utan ock såsom flera personer». Genom dessa och dylika för den bibliska teologien främmande dogmer angående det största mysteriet, och genom att äfven i öfrigt alltför mycket göra bruk af aprioriska konstruktioner och abstraktioner kunde Knös' motståndare icke annat än draga det kortare strået, när det gälde att vederlägga de verkliga villfarelser, med hvilka Knös' nya lära om Gud var behäftad.[1])

Af den nu gjorda framställningen hafva vi alltså funnit, att Knös under den teologiska fejden med prostarne Victorin visserligen gjorde sig skyldig till en ensidig och derföre vilseledande uppfattning af både arfsynden, försoningen och treenigheten, men att han icke desto mindre äfven förfäktade flera synpunkter, som väl den gamla ortodoxismen ansåg sig böra bekämpa såsom irrläriga, men hvilka i våra dagar på de flesta håll erkännas såsom fullt berättigade. Trots all den heterodoxi, som mera skarpsynte läsare torde hafva upptäckt i Knös' stora »afhandling om nödvändigheten att ej lära annorlunda än Guds ord lärer», var denna heterodoxi dock icke så uppenbar som den sedermera blifvit, hvilket man kan förstå deraf, att afhandlingen var försedd med Skara domkapitels imprimatur. Vi hafva redan sett, att censuren hade varit ganska sträng med särskildt afseende derpå, att det gälde en af de mest betydande teologiska stridsskrifter, som utkommit i vårt land och derföre ock var föremål för en utomordentligt stor uppmärksamhet. Tack vare denna censur blef afhandlingen så mycket mera egnad att både kraftigt undergräfva den gamla dogmatikens anseende i vårt land och att förbereda det mera bibliskt-lutherska åskådningssätt, som under den nya tiden så småningom vunnit insteg. Det kunde icke blifva utan stor ver-

1) *J. Victorin*, a. a. s. 205 f. Jfr Luthers julpredikningar i både kyrko- och epistelpostillan. Den dogmatiska tvisten mellan Knös och Victorin drogs äfven inför den stora allmänhetens dom genom åtskilliga artiklar i Sveriges då mest lästa tidning, *Stockholmsposten* från och med årg. 1784.

kan på det kristliga tänkesättet, att en man, som enligt Samuel Ödmanns vittnesbörd »var öfver hela fäderneslandet känd för sin vidsträckta lärdom och sina djupa insigter i den heliga skrifts förklaring», outtröttligt pekade på Guds eget ord och på den okonstlade teologi, som först genom Luther och sedan genom Bengel framstält den gudomliga sanningens system på grundvalen af biblisk kristlig historia och lifserfarenhet. Med tanken på att detta program var det stora hufvudmålet, för hvilkets uppnående Knös under sin långa ämbetstid ådagalagt det varmaste nit, kan man lätt fatta, att hans svedenborgianska tänkesätt skulle framstå i en särdeles tilltalande dager, åtminstone för obefästade, fromma sinnen. Det är ock ganska riktigt anmärkt af den nyss anförde Ödmann, att »aktningen för hans snöhvita hjessa ålade äfven dem, som med honom tänkte olika, att förgäta ett och annat utbrott, alltid vördnadsvärdt från ett hjerta, som lifvades af så sann gudsfruktan».[1]).

Såsom bevis derpå, att Knös i det stora hela ännu icke komprometterat sig synnerligen mycket hvarken i sina ämbetsbröders eller regeringens ögon, må nämnas, att han vid biskopsvalet år 1788 åter hedrades med andra förslagsrummet på grund af erhållna 111 röster, hvilken röstsiffra äfven kom honom till del vid det tjugo år förut hållna valet efter Halenius. Då Knös nu uppnått en ålder af 67 år och för öfrigt ansågs vara hufvudman för ett särskildt parti i Skara stift, blef han visserligen icke ens ifrågasatt att utnämnas till biskop derstädes, men några år derefter, då det Reuterholmsska regimentet kommit till stadga, utnämde k. maj:t honom till ledamot i den ekklesiastik-kommitté, hvilken år 1793 tillsattes, för att revidera den s. k. Upsala profpsalmboken af samma år. Knös hade långt förut genom sin träffande kritik af 1765 och 1767 års psalmboksförslag bidragit att rädda svenska kyrkans gamla psalmbok från en förtidig indragning.[2]) Då han nu blef rådgifvande ledamot i 1793 års kommitté, så var detta en utmärkelse, på hvilken han

1) Svensk Literaturtidning N:o 44. Ups. 1814 s. 681.
2) *Knös*, Anmärkningar öfver psalmboken. Skara 1769.

satte stort värde, och han underlät icke heller nu att med vanlig samvetsgrannhet fullgöra sitt granskningsvärf och att i flera fall göra gällande den gamla psalmbokens företräden framför de nya profpsalmerna.

Vid tidpunkten för det nyss nämda biskopsvalet började Knös ock få skörda frukterna af sitt stora andliga nit i Skara stift. Att en man, som genom flera lärda arbeten och polemiska afhandlingar utöfvade ett mägtigt inflytande på hela vårt lands dogmatiska bildning, skulle i sin fosterbygd vara af en ännu större betydelse, är lätt att fatta vid tanken på, att han der först i omkring 20 år var en nitisk och omtyckt gymnasiilärare, och att han sedan ehuru domprost i ytterligare 20 år (1771—1791) fortfor att hålla flitigt besökta kateketiska föreläsningar för gymnasiiungdomen; det var icke heller utan vigtiga följder, att han hade stort anseende såsom predikant och själasörjare, och att han i sitt vänliga och gästfria hem nästan dagligen plägade samla omkring sig »en krets af prester och studerande, dem han sökte genom samtal väcka till samma nit och allvar, hvaraf han sjelf lifvades. Dessa aftonsamqväm voro mycket besökta» enligt ett vittnesbörd af trovärdig person.[1]) Att en sådan man, som för öfrigt kraftigt understöddes af en så framstående pedagog, som Wahlfelt skall hafva varit, isynnerhet bland Skara stifts presterskap skulle ega många vänner och själsfränder, och att han för dem gälde såsom en stor auktoritet, låt vara att han icke af alla ansågs fullt renlärig, kan icke väcka förvåning. Utan tvifvel skulle dock skaran af hängifna lärjungar blifvit ännu större, om icke vedernamnet »svedenborgare» blifvit honom temligen öppet tillagdt af de män, som efter sin tids måttstock räknades såsom fullt renläriga, och som i föga mindre grad än han sjelf voro allmänt aktade för sin skarpsinnighet, lärdom och praktiska nit.

Tänka vi vidare särskildt på svedenborgianismens framtida bestånd och anseende, var den omständigheten af stor betydelse, att Knös hade glädjen se sin nya tro omfattas af dugande och högt ansedda söner, af hvilka en slutligen blef domprost i Skara och en annan professor i Upsala. Några

1) Se *A. E. Knös'* biografi öfver sin farfader i Biogr. Lex.

säkra uppgifter om den utsträckning, som den nya läran för öfrigt erhöll i Skara stift, finnas visserligen icke, men så vidt man får tro den samtida svedenborgska literaturen, skulle antalet hafva varit ganska betydligt. [1]) Enligt en annan uppgift, som svedenborgianskt sinnade författare förklara fullt historisk, skall den man, som efterträdde Forsshenius på biskopsstolen, nämligen teologie professorn i Lund *Thure Weidman* († 1828), från hvars läppar, för att använda en minnestecknares ord, »ortodoxi i en flod af kristallklar latin flödade», hafva i början af sin ämbetstid ämnat göra sak med de prestmän, som hyllade den nya läran. Han skall ock hafva lyckats skaffa sig en tillförlitlig förteckning på de i fråga varande personerna, men sedan domkapitlets notarie upplyst honom, att dessa voro »stiftets bästa prester», skall han funnit sig föranlåten att helt och hållet inställa den tillämnade räfsten. [2])

Det finnes dock andra, mera sannolika förklaringsgrunder till den tolerans, biskop Weidman visade mot sitt stifts heterodoxa prester. Ty först och främst är att märka, att liksom Knös' mästerskap i dogmatisk förklädningskonst äfven visade sig deri, att han sorgfälligt undvek att bekänna sin tro på de svedenborgska uppenbarelserna, så sökte äfven hans lärjungar, som naturligtvis också ville undgå obehag och förföljelser, att så vidt det var dem möjligt iakttaga samma försigtighet; de gjorde sig med andra ord skyldiga till ett så stort hemlighetsmakeri, att de icke voro lätt åtkomliga för lag. Till bekräftelse på det nu sagda vilja

1) I ett förut omnämdt bref från Stockholm af år 1789 till New-Jerusalem Magazine (London 1790), hvilket är aftryckt i *Imm. Tafels* Urk. (1829 s. 72 f.) lemnas om tvänne stift, hvilka ej kunna hafva varit andra än Göteborgs och Skara, följande upplysningar: i det ena (med största sannolikhet Göteborgs stift) uppgifves antalet nysalemitiska prestmän hafva varit 46; om det andra (d. v. s. Skara stift) nämnes, att man der under några år gjort den iakttagelsen, att af 10, som i medeltal årligen prestvigdes, hade 6 varit anhängare af den nya läran, och med anledning häraf hoppades svedenborgarne, att de inom kort tid skulle utgöra majoriteten i stiftet.

2) Se bl. a. *J. Sundblad*, Gömda Blad. Biogr. notiser och strödda kulturdrag från Vestergötland. Sthlm 1883 s. 86 f. Se ock *Biogr. Lex.* art. Weidman.

vi anföra ur ett bref från en samtida fullt trovärdig svedenborgian följande teckning af de svedenborgska presterna i Skara stift: »det talrikaste antal af denna (nykyrkliga) läras bekännare är i Vestergyllen och deribland ganska många prester; men dessa hafva flera vidunderligheter: de göra mycket af drömmar och visioner, bäfva ständigt och omgifvas af judarnes rädsla; hafva mycken dubbelhet och egen försigtighet. Detta ler drakens följe åt och fägnar sig att kunna få skrämma dem; och orsaken är icke annat än det kära penningebegäret och egna fördelen, som man icke gerna vill lemna i sista rummet». [1])

En annan vigtig anledning till, att den nye biskopen måste afstå från sin föregifna föresats att utan alla i laglig form förut gjorda anklagelser inkalla svedenborgianskt sinnade prestmän inför domkapitlet, hafva vi att söka deri, att han dervid icke hade att påräkna understöd af vare sig domprosten Knös eller Swartz och sannolikt icke heller af Frigell. Dessa män kunde så mycket mindre tillstyrka ett dylikt steg, som de äfventyrade att sjelfva blifva inblandade i målet och nödgas stiga ned från domaresätet till de anklagades bänk. Biskop Weidman, som isynnerhet för sin politiska klokhet vunnit namn och rykte, måste alltså tydligen först göra rent hus i sitt eget domkapitel, innan han kunde med allvar tänka på att anställa räfst med underordnade prestmän. Men huru skulle han kunna med någon framgång göra sak af Knös' heterodoxi, då alla de skrifter, ur hvilka beviset, att han verkligen var heterodox, måste hemtas, utkommit under domkapitlets gemensamma ansvar? Då detta måste hafva varit i hög grad vanskligt, är man ock fullt berättigad misstänka, att den nämda sagan om Weidmans »förföljelseplan» saknar historisk grund.

Kort före Weidmans val till biskop hade också Skara domkapitel på ett oförtydbart sätt i det så kallade *Levrénska målet*, visat, att det, äfven då verklig anklagelse egt rum, var i stånd att frikänna svedenborgianskt sinnade prestmän.

---

1) Se *Bergklints* bref af den 4 mars 1791 till öfverste Nordenskiöld i »Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk», utg. af Finska Vetenskapssocieteten, 16 häftet. Helsingfors 1870 s. 56.

Prosten Sven Kullman, sedermera teologie doktor och för öfrigt känd för fromhet och ett mildt sinnelag, anmälde 1786, att komministern i hans församling, *Anders Levrén* († 1796), såväl å predikstolen som isynnerhet i katekesförhören utspridt följande svedenborgska villomeningar: »Gud hotar och straffar aldrig för synden»; »för Gud och hans vrede behöfver ingen frukta: Gud är aldrig vred, var aldrig vred och blir aldrig vred»; »det är en djeflalära, som sjunges i psalmen; »»lagen för oss fullbordade han, och stillte dermed Guds vrede»»; »i gudomen är ej mer än en person; att tro tre personer i gudomen är en djeflatro»; »ingen allmän dom, ingen kroppens uppståndelse gifves». På dessa och öfriga anklagelsepunkter afgaf Levrén ett skriftligt svaromål, vittnande om skarpsinnighet och stor skicklighet att försvara sina meningar. Han tillbakavisade alla de gjorda anklagelserna i den form de blifvit framstälda och sade sig vara missförstådd och förföljd. Domkapitlet gjorde sig dock ej mödan undersöka rätta förhållandet utan inskränkte sig till att öfverlemna den gjorda anklagelsen till Göta hofrätt. Härifrån återförvisades med anledning af bristande bevisning målet, med åläggande för domkapitlet att i prosten Kullmans närvaro pröfva den gjorda anklagelsens riktighet. Men ehuru vid den förnyade ransakning, som nu kom till stånd, prosten Kullman förklarade sig vilja framlägga tillräckliga bevis att styrka sin gjorda anmälan, fann domkapitlet för godt lemna detta erbjudande utan allt afseende och visade ett så omisskänneligt deltagande för den anklagade, att Kullman såg sig föranlåten afgifva den förklaring, att han endast till följe af den oro och villervalla, som uppstått i hans församling och alldeles icke för att bereda Levréns ofärd gjort sin anmälan, och att han ville för sin del helt och hållet nedlägga målet, om Levrén lofvade från predikstolen uttala sitt ogillande af de grofva villomeningar, för hvilka han blifvit anklagad, men hvilka han nu icke ville öppet vidkännas. Inför domkapitlet medgaf nu Levrén, att han till sin ledsnad framstält sanningen i mindre väl valda uttryck, och »att han gerna ville fullgöra prostens ofvan nämda begäran». Men Knös lyckades genomdrifva, att domkapitlet förklarade sig

»icke tillstyrka, än mindre ålägga komminister Levrén att inför sin församling afgifva den föreslagna bekännelsen».[1])

Det enda, domkapitlet äfven denna gång ville göra, bestod deri, att de olika ledamöterna sökte saktmodigt och vänligt upplysa och rätta Levrén, hvarefter saken i lika litet utredt skick som förra gången anmäldes till Göta hofrätt. I sitt utslag förklarade nu hofrätten, att då Levrén med foglighet mottagit de erinringar, som gjorts honom, och då prosten Kullman icke heller nu uppgifvit de skäl och bevis, han haft till angifvelsen, skulle det för denna gång få bero med en af domkapitlet meddelad tjenlig förmaning till renlärighet och sorgfälligt undvikande af anstötliga uttryck. — Levrén lofvade ock att ställa sig dessa förmaningar till efterrättelse.[2])

Efter det Schmidtska målets afgörande är det nu nämda exemplet det enda, vi hafva att anföra, att en prestman i Skara stift genom en ordentlig anklagelse antastades för svedenborgska åsigter. Att Skara domkapitel underlät att med någon stränghet beifra Levréns eller andra likasinnade presters egendomliga åsigter, är visserligen uppenbart, men såsom redan blifvit antydt, den egentliga förklaringsgrunden till denna tolerans var att söka i vederbörandes angelägenhet att upprätthålla domkapitlets eget anseende och att undvika den obehagliga och äfventyrliga rättegången med en så aktad och framstående man som domprosten Knös. Denne blef, så länge han lefde, förskonad från allt rättsligt åtal; så vidt man vet, hafva icke hans förmän eller teologiska motståndare någonsin ens tänkt öfverstiga den teologiska polemikens eller den enskilda varningens gränslinie i akt och mening att mot honom börja en juridisk anklagelse.[3])

---

1) *Warholm*, a. a. II, 587 lemnar den oriktiga uppgiften, att Levrén verkligen ålades att offentligen inför Algutstorps församling förklara sin afsky för de honom tillagda villfarelserna.

2) Se Skara domk. prot. d. 5 apr. 1786 § 6; d. 26 apr. s. å. § 8; d. 26 juli s. å. § 2; d. 30 aug. s. å. § 12; d. 13 sept. s. å. § 1; d. 4 okt. s. å. § 9; d. 14 mars 1787 § 1 och 30 maj s. å. § 4. Levrén kallas i Warholms herdaminne »en väl tänkande och förföljd man».

3) Den svedenborgska literaturen vet visserligen att berätta om en tillämnad förföljelse, men det sätt, hvarpå saken framställes, gif-

Vår framställning af svedenborgianismens historia i Skara stift under förra århundradet vilja vi nu afsluta med en undersökning, huruvida hufvudmannen i denna historia, domprosten And. Knös, någonsin gick längre i sin heterodoxi än som framgått ur den 1786 utkomna afhandlingen emot Victorin. Så vidt offentliga källor gifva vid handen, har han aldrig uttalat sitt omdöme om Svedenborgs andelära och andeuppenbarelser, och den heterodoxi, hvilken vi hos honom hitintills lärt känna, och som egentligen blott sträckte sig till läran om treenigheten, försoningen och arfsynden, behöfver icke alls hafva sitt ursprung i svedenborgianismen. Enligt den svedenborgska literaturen skall han visserligen i alla afseenden allt ifrån slutet af år 1769 hafva varit en anhängare af den nya läran, men ohållbarheten af denna utsago är i det föregående satt utom allt tvifvel.

Genom att hafva fått tillgång till några enskilda anteckningar från Knös' egen hand äro vi emellertid i tillfälle att

---

ver otvätydiga vittnesbörd, att berättelsen är en dikt eller saga. Den leder sitt ursprung från en öfverste Rosenblad, som af Immanuel Tafel berömmes såsom en trovärdig sagesman och derföre ock i hans urkunder (1829, s. 44—48) fått införa några notiser angående svedenborgianismens historia i Sverige, der han lifligt försäkrar, att han stöder sina meddelanden på egna iakttagelser, och att han talar i alla svenska nykyrkmäns namn. Detta lilla dokument hvimlar emellertid af historiska misstag, hvilket äfven i föreliggande fall är händelsen. Ty om Knös berättas, att han efter första bekantskapen med Svedenborgs skrifter »genast framträdde såsom en af det nya Jerusalems ifrigaste anhängare», och det tillägges, att »en förföljelse genast inleddes mot honom, som dock snart hämmades i sin gång», emedan justitiekanslern, till hvilken Knös' fiender vändt sig, icke af den annars om kyrkoläran ömtålige Gustaf IV Adolf kunde utverka sig tillåtelse att anställa åtal mot en för lärdom och fromhet så utmärkt man som Knös.

Att denna berättelse alldeles icke hänger ihop, bör. i ljuset af de historiska fakta, vi i det föregående meddelat, ligga i öppen dag. Ty Knös blef hvarken i första ögonblicket en ifrig nykyrkman — detta blef han i ordets fulla bemärkelse aldrig —, ej heller sattes genast i gång några förföljelser mot honom, och allra minst skedde detta under Gustaf IV Adolfs regering, hvilken tvärtom började med att lemna Knös ett hedrande förtroendeuppdrag.

Rosenblads saga är utan kritisk pröfning upptagen äfven af *Kahl*, a. a. III, 42.

om hans teologiska ståndpunkt under den sista perioden af hans lefnad lemna några upplysningar, hvilka visa, att han sjelf verkligen efter 1786 sökt göra sig reda för sitt förhållande till Svedenborg och åt hans skrifter egnat ett flitigt och genomgående studium, hvilket han, såsom vi förut hört honom försäkra, till nämda år icke hade gjort.

»En gammal teologs opartiska tankar angående theologiska lärdomen samt then så kallade svedenborgianismen i anledning af en i Upsala år 1792 tryckt religionshistoria» — så lyder den intressanta titeln på ett litet fragment i manuskript, som den gamle Knös efterlemnat.[1]) Då denna skrift tydligen var ämnad att utgifvas, ehuru författaren snart afstod från att fullborda och offentliggöra densamma, utmärkes den visserligen af samma försigtigt afvägda framställningssätt, som han i sina öfriga arbeten iakttagit, för att icke onödigtvis lemna vapen åt dem, som möjligen skulle vilja ställa honom till ansvar för edsbrott, men öppenhjertigheten är dock något större än förut. Han uttalar här åter sin förvåning öfver att vid mer än ett tillfälle hafva blifvit utpekad såsom svedenborgian, men under förklaring, att han vill blifva dömd efter sina utgifna arbeten, undviker han dock äfven denna gång att upplysa, i hvilka punkter han icke kan instämma med Svedenborg. Den enda upplysning, han om sina auktoriteter här vill lemna, är, att hans valspråk städse varit att pröfva allting och behålla det godt är, och att han endast ville anses vara »en bibelforskare, som af hjertat tror skriften vara ett gudomligt ord och är för samvetets skull ömhjertad om dess efterlefnad«.

I ett par punkter innehåller emellertid det lilla fragmentet sådana upplysningar, som utan att kunna anses vara väsentligt nya dock förtjena att anföras. Angående den teologiska lärdomen vill Knös, gent emot dem han kallar »de nya teologerna» eller såsom han ock benämner dem »de filosoferande teologerna», med styrka häfda särskildt följande två

---

1) I sitt närvarande skick omfattar detta i lektor O. V. Knös' ego befintliga manuskript endast 24 sidor; dess upprinnelse torde, att döma af uppgifter på första och andra sidorna, böra räknas från år 1792 eller senast 1793.

grundsatser: »att i den heliga skrift äro ej allenast meningarne utan ock ord och talesätt gudomligen ingifna, och till minsta bokstaf och prick heliga, der intet får tilläggas eller fråntagas, vid gudomlig näpst till görandes», och »att utom den helige Andes upplysning medelst och uti Guds heliga ord alla vises visdom i andliga ting är dårskap». [1]) I fråga om dessa begge förutsättningar för hans teologi tillägger Knös, att de äfven af Svedenborg äro uttalade och förfäktade dels »i den på svenska öfversatta boken *om nya Jerusalem och dess himmelska läror*», dels äfven i hans dogmatiska hufvudarbete *den sanna kristna religionen,* och detta påstående söker han bevisa med flera citat. Ensamt på grund häraf anser nu Knös sig kunna såsom obefogadt beteckna det af Möller »utan alla bevis» utslungade påståendet, att Svedenborgs »lära innehåller en blandning af entusiastiska, sabellianska och naturalistiska villfarelser». [2])

Här hade nu Knös en osökt anledning att yttra sig om Svedenborgs andliga bibelutläggning, som enligt alla »opartiska» teologer helt och hållet upphäfver skriftens allena gällande auktoritet och gör bibelläsaren beroende af en andeskådares exeges. Men, egendomligt nog, tyckes Knös icke haft blick för den verkliga betydelsen af den kanske mest karakteristiska dogmen i hela Svedenborgs system. Emellertid ser man häraf, att det varit hans mening att i en vigtig principfråga uppträda till andelärans försvar.

Vidare har Knös nu tydligt och klart anslutit sig till den svedenborgska unitarismen. Utom de vanliga bibelställen, som uttala Kristi gudom, anför han såsom stöd för den nya lärans gudsbegrepp följande slutledning: »efter Gud ej kan vara mer än en, enligt både skrift och förnuft, så följer häraf, emedan Gud är odelbar eller ofördelig, att om Kristus icke är den ende Guden, så är han alldeles icke Gud, således icke Guds son, icke frälsare och återlösare,

1) Dessa begge grundsatser hade Knös ofta förut uttalat, och den ofvan nämda läran om verbalinspirationen förekommer med samma ord i *Catech. föreläsn.* s. LXVI (not.).

2) *J. Möller,* Kyrkohistoria s. 428.

icke vår herre, utan blott stor profet, god, förträfflig lärare som socinianerna föreställa sig honom».

De enskilda reflexioner af Knös, till hvilka vi vidare haft tillgång, utgöras af de anteckningar, han gjort i sina exemplar af trenne Svedenborgs skrifter, nämligen »om himmelen och dess under och om helvetet», »om nya Jerusalem och dess himmelska lära», och »den sanna kristna religionen». Isynnerhet de två sist nämda, der rikedomen på anteckningar är stor, tyckes Knös hafva på det mest samvetsgranna sätt studerat. Emellertid blir man icke heller här fullt viss om hans verkliga ställning till svedenborgianismen. Särskildt hafva vi förgäfves sökt bevis, att han fullt anslutit sig till den andliga skriftutläggningsmetoden. I sina från tryckpressen utgifna arbeten har han öfverallt talat ett vanligt teologiskt tungomål och med full rätt om sitt förhållande till bibelordet afgifvit denna förklaring: »hermeneutiska reglerna iakttager jag med all möjlig flit», och tillägger, att ingen »har ännu bevisat contrarium».[1]) Och huru många vittnesbörd, som hans egenhändiga anteckningar än afgifva, att han allvarligt sökt blifva invigd i den andemening, som bibelordet enligt Svedenborg skall hafva, saknas dock äfven der bestämda omdömen om värdet af den »inspirerade exegesen». Allt hvad man kan påstå är, att han icke vågade förkasta densamma, och att han med ett visst intresse omfattade den på ålderdomens dagar, sedan han upphört med sin författareverksamhet.[2])

---

1) Se *Knös*, Theol. pract. pag. 269 (§ 51).
» Anmärkn. ö. ep. t. the Romare, s. XXVII (not.), 56 f. 144 (not).
» Catech. föreläsn. LXVI (not.), 17 ff. 676 f.
» Om nödv. att ej annorlunda lära m. m., s. 74 (not).

2) Att Knös åtminstone indirekt uttalat sig till förmån för den svedenborgska tolkningsmetoden, tyckes framgå af en anteckning, som han gjort i sitt exemplar af *v. chr. rel.* s. 498 så lydande: »sensum spiritualem rejicere non possunt, qui novæ versioni suecanæ (bibelkommissionens proföfversättning) 2 Cor. 3, 6 favent, *att nya förbundet icke grundar sig på lagens bokstafliga innehåll utan på dess andliga mening*».

På gamla dagar synes Knös äfven hafva utan någon reservation tillegnat sig Svedenborgs lära om bibelkanon och alltså icke för vissa historiska och didaktiska böcker i den heliga skrift velat taga i anspråk samma höga gudomliga inspiration som med afseende på lagen, profeterna och evangelisterna. Något annat stöd för detta antagande hafva vi dock icke funnit än några anteckningar i Knös' exemplar af det nya Jerusalem och dess himmelska lära.[1])

Angående Svedenborgs nya uppenbarelser har Knös i sina enskilda anteckningar icke på annat sätt låtit oss ana sin personliga ställning än genom att varna för en förhastad förkastelsedom, i det att han åberopar Kants ord: »man bör i stillhet vörda hvad man hvarken kan förkasta eller begripa, samt ödmjuka sig för det stora väsen, som allena känner sanningen».[2])

Att Knös ingen enda gång, sedan han sjelf började anses vara svedenborgianskt sinnad, offentligen uppträdt emot den svedenborgska andeläran, ehuru ingen i så hög grad och så ofta som han dertill torde hafva blifvit uppfordrad, anse vi vara det säkraste beviset, att han i sitt samvete blef alltmer och mer bunden vid Svedenborg och förbjuden att upphäfva sig till domare öfver hans uppenbarelser. Af denna omständighet äro vi dock icke berättigade draga den slutsatsen, att han i alla eller ens i de vigtigaste afseenden med full öfvertygelse omfattat den nya andeläran. Så länge han lefde fanns hos honom en större qvarlefva af Speners kristendomsriktning och Bengels bibelteologi än som låter sig förenas med en fullgången svedenborgianism, och han underlät aldrig att påminna om sitt förut anförda valspråk, att man bör pröfva allting och behålla det godt är.

Att Knös i fråga om Svedenborgs korrespondenslära och isynnerhet hans bibelutläggning, hans andeuppenbarelser m. m. fortfor att vara spörjande och oviss, synes ock vinna full bekräftelse af det sista skriftliga vittnesbörd om sin tro, som han efterlemnat, och som utgöres af ett vidlyftigt bref till

1) Sid. 135.

2) Sid. 500 i Knös' ex. af *v. chr. rel.*

hans förre lärjunge, teologie professor Hylander, skrifvet ett par år före hans hädanfärd. Ty här inskränker han sjelf sin egentliga heterodoxi till ett bestämdt förnekande af den kyrkliga treenighets-, försonings- och rättfärdiggörelseläran. Det är ock med afseende på dessa dogmer han i samma bref gör denna bekännelse: »Herren har haft mycket besvär med mig att göra mig lös från fädernas stadgar och i gemen menniskomeningar, för att binda mig endast vid sig, d. ä. vid det heliga ord».[1]) I den förut nämda handskriften »opartiska tankar» har Knös äfven medgifvit, att hans och hans meningsfränders dogmatiska program blifvit af Sam. Ödmann fullt riktigt framstäldt med följande ord: de hafva »bemödat sig att så utrensa de af mensklig vishet och välmening tillblandade satser, att de tillika utredt och efter tolkningslagarne stadgat det begrepp, de funnit och pröfvat bibliskt, samt således väl förkastat *Adams fullmägtigskap*, men *icke nekat arfsynden och dess följder*, väl sökt undvika eller förklara det i fråga om *treenigheten* så mycken misstydning underkastade ordet *person* men derföre icke bestridt läran om *en Gud, fader, son* och *ande;* väl förmildrat det gröfre begreppet om en på menniskoslägtet *vred Gud*, dock utan att träda Guds *helighet* för nära; förestält *försoningen* på ett sätt, att den icke måtte föda säkerhet, och *tron* med så vidsträckt kraft, att den omfattar hela hjertats förnyelse».[2])

Genom denna i evfemistiska ordalag gjorda framställning af Knös' dogmatiska reformsträfvanden har Ödmann

---

1) Ett större utdrag af detta bref är infördt hos *Kahl*, a. a. III 50—52.

2) Se *Ödmanns* tillägg till den af honom i svensk öfversättning utgifna kristna religionshistoria af *Schroeck*, Upsala 1792 s. 367 f. Den ofvan nämda krakteristiken syftar tydligen på Knös' lärostrider med Möller och Victorin, hvilkas teologiska åskådning af Ödmann tecknas på följande knapphändiga sätt: »andra åter, styrde af lika nit samt ledde af lika insigter och kärlek till sanningen, hafva deremot förment den lutherska bekännelsens lärobyggnad icke tarfva någon jämkning samt användt all skicklighet att försvara bokstafliga lydelsen af församlingens antagna och utur Guds ord bestyrkta lärosatser«.

väl gifvit oss en föreställning derom, att Knös förfäktat verkliga sanningsmoment gent emot den häfdvunna teologiens ensidiga objektivism, men deremot icke påpekat, att detta skedde på bekostnad af de djupa evighetssanningar, som ortodoxien med rätta velat fasthålla. Ty att Knös gick till en motsatt ytterlighet, hafva vi i det föregående kunnat finna. Han framhöll ju 1:o) den fysiska förbindelsen mellan menniskoslägtets stamföräldrar och deras efterkommande på bekostnad af den moraliska; 2:o) Jesu Kristi gudom med upphäfvande af all åtskilnad mellan honom och den absolute Guden; 3:o) den subjektiva försoningen på bekostnad af den allmänna verldsförsoningen genom medlaren Kristus, och 4:o) att tron endast såsom etisk lifspotens vore saliggörande i stället för den tro, som bygger sitt salighetshopp icke på menniskans egen förtjenst eller värdighet utan blott på Guds genom Jesus Kristus förvärfvade och erbjudna nåd och rättfärdighet.

För denna heterodoxi måste vår svenska kyrka väl akta sig, för så vidt hon vill stå på biblisk kristlig grund. Detta är lika visst som att hon i sitt kyrkliga medvetande alltid bör söka att upprätthålla den verkliga, ehuru förut alltför mycket misskända bibelteologi, som Knös under kamp och strid lyckades draga fram i ljuset, för så vidt detta under »upplysningens tidehvarf» var möjligt.

Såsom bilaga till denna afdelning i vårt arbete anse vi oss böra anföra ett karakteristiskt prof på den sida af svedenborgianismen, som vi af striderna i Skara stift företrädesvis lärt känna. Ur Svedenborgs egna skrifter vilja vi anföra en ovanligt måttfull och redig skildring af en andesyn, icke blott derföre att Knös i sitt exemplar af »den sanna kristna religionen» tydligen icke haft något att deremot invända utan äfven och isynnerhet derföre att hela hans svedenborgianism här *utan all förklädnad* kommer på tal. [1])

1) Synen, som är hemtad ur Vera christiana religio § 135, anföres efter Deléens öfversättning, som vi vid jämförelse med grundtexten hafva funnit mycket ordagrann. Kursiveringen åter är gjord dels enligt grundtexten, dels enligt Knös' egenhändiga anteckningar.

»Jag vaknade en morgon», säger Svedenborg, »och fick se andliga verldens sol i sin glans, och under densamma såg jag himlar aflägsna likasom jordklotet ifrån sin sol; och ifrån himlarne hördes outsägliga röster, hvilka sammanlagda kunna uttryckas i följande ord: att det finnes en enda Gud, som blifvit menniska och hvars boning är i den solen. Detta uttryck nedföll genom de mellersta himlarne till den lägsta, och ifrån denna till andeverlden, der jag var; och jag förmärkte, att tankebilden om en Gud, som var hos änglarne, blef i mån af nedstigandet förvandlad till en tankebild om tre gudar; när jag såg detta, började jag att tala med dem, som tänkte sig tre gudar, sägande: o, hvilken orimlighet! hvarifrån hafven I den? De svarade: vi tänke oss tre utaf den idé vi fattat om en treenig gud, men den faller likväl icke i vår mun, när vi tala: vi säga alltid med full mun, att Gud är en; om någon annan idé skulle vara i våra andesinnen, må väl vara, blott den icke nedflyter och styckar Guds enhet i munnen; mellanåt händer det likväl, emedan den finnes derinom, och om vi då ville tala ut, skulle vi säga tre gudar, men det akte vi oss för, att vi ej må blifva ett åtlöje för dem, som höra oss. De talade derpå uppenbart utaf (enligt) sin tanke, sägande: är det icke tre gudar, efter det är tre gudomspersoner, af hvilka enhvar är Gud? Annorlunda kunna vi icke heller tänka, då vår församlings föreståndare utur sina lärosatsers helgedomsskrin tillskrifver den ena skapelsen, den andra återlösningen och den tredje helgelsen; ännu mer då han tillegnar dem egenskaper, hvar och en sin, dem han påstår icke kunna meddelas med de andra, nämligen icke allenast skapelsen, återlösningen och helgelsen, utan äfven tillräknelsen, medlandet och verkningen. Är det icke då en, som har skapat oss och som derjämte tillräknar? en annan som har återlöst oss och som tillika medlar? samt en tredje, som verkar den medelbara tillräknelsen, och som äfven helgar? Hvem vet icke, att Guds son blef af fadren sänd till verlden att återlösa menniskoslägtet, och således blifva en försonare, medlare, förlikare och förebedjare? och som han är en och densamme med Guds son af evighet, så äro de ju två från hvarandra åtskilde personer? Och som dessa äro två i himmelen, af hvilka den ene sitter vid den andres högra sida, så bör det vara en tredje person, hvilken i verlden verkställer de beslut, som äro fattade i himmelen?» [1])

»När jag hörde detta, teg jag, men tänkte vid mig sjelf:

---

1) Så långt den satiriska skildringen af den vanliga treenighetsläran.

o, hvilken fåkunnighet! de veta alldeles icke hvad som i ordet förstås genom medlande. I detsamma nedstego på Herrens befallning tre änglar ifrån himmelen och närmade sig till mig, på det att jag skulle af en inre förnimmelse kunna tala med dem, som voro uti en idé om tre gudar och isynnerhet om *medlandet, förebedjandet, försoningen* och *blidkandet,* dem de tillegna den andra personen eller sonen men icke förr än han varit menniska, hvilket inträffade flera tusende år efter skapelsen, då dessa fyra salighetsmedel ännu icke egde rum, och Gud fader således icke var blidkad, menniskoslägtet icke försonadt, och ingen från himmelen blifvit sänd, som gjort förbön och medlat; och utaf meddelad ingifvelse talade jag då med dem, sägande: nalkens så många I kunnen och hören hvad som i ordet förstås genom medlande, förebedjande, försoning och förlikning. Dessa *fyra äro tillbehör och namn* (prædicationes) *af den nåd, som finnes hos den ende Guden i hans mandom.* Gud fader kan aldrig vara tillgänglig, icke heller kan han gå till någon menniska, emedan han är oändlig uti sitt grundväsende, som är Jehovah. Om han derifrån ginge till menniskan, skulle han upplösa henne, såsom elden förtär veden och bringar den till falaska. Detta är klart af hvad han sade till Moses, som ville se honom, att »ingen kan se Gud och lefva» (2 Mos. 33, 20), och Herren säger: »ingen har någonsin sett Gud, utan sonen, som är i fadrens sköte» (Joh. 1, 18; Mat. 11, 17); äfvensom, »att ingen har hört fadrens röst eller sett hans skepnad» (Joh. 5, 37). Man läser väl, att Moses såg Jehovah ansigte mot ansigte och talade med honom mun emot mun, men detta skedde genom en ängel, likaså med Abraham och Gideon. Som nu Gud fader är sådan i sig sjelf, så behagade han antaga mandom, och i denna lemna menniskorna tillträde till sig, således höra dem och tala med dem. Det är denna mandom, som kallas Guds son, och det är den, som medlar, håller förbön, försvarar och förlikar».

»Jag vill derföre säga, hvad dessa fyra benämningar eller uttryck för Gud faders mandom beteckna: *medlandet* betecknar, att den (mandomen) är ett mellanmedel, genom hvilket menniskan kan gå till Gud fader och Gud fader till henne och sålunda lära och leda henne, att hon må varda salig; hvarföre ock Guds son, med hvilken förstås Gud faders mandom, kallas frälsare och i verlden Jesus, d. ä. salighet. *Förebedjandet* betecknar ett oupphörligt medlande; ty sjelfva kärleken, hvars tillhörighet är barmhertighet, mildhet och nåd, gör en oupphörlig förbön, d. ä. medlar för dem, som göra hans bud, hvilka han älskar. *Försoningen* betecknar syndernas undanrödjande, i hvilka menniskan skulle

rusa fram, om hon ginge till Jehovah allena (nudum). *Förlikningen* betecknar mildhetens och nådens verkning, att menniskan ej må genom synder ådraga sig fördömelse; äfven betecknar den beskydd eller värn, att hon icke må vanhelga helgedomen; sådant betecknade nådastolen öfver arken i tabernaklet».

»Det är bekant, att Gud talat i ordet genom skenbarheter (apparentias), såsom att han vredgas, hämnas, frestar, straffar, kastar i helvetet, fördömer, ja, att han gör det onda, då han likväl gör ingenting af allt detta; sådant är så fjerran ifrån Gud, som helvetet ifrån himmelen och oändligt längre: derföre äro dessa talesätt skenbara; dylika äro ock i en annan mening de anförda: försoning, förlikning, förebedjande och medlande, genom hvilka förstås *benämningar för tillträde till Gud samt för nåden af Gud genom hans mandom;* och som man icke har förstått detta, så har man delat Gud i tre, och på dessa tre grundat hela församlingsläran samt sålunda förfalskat ordet. Derifrån har kommit den *förödelsens styggelse,* som Herren förutspått hos Daniel och i Mt. 24».

»Sedan jag sagt detta, gick andeskaran ifrån mig; och jag märkte, att de, som verkligen tänkt sig tre gudar, vände ansigtet åt helvetet; men de som tänkte på en Gud, uti hvilken är gudomlig trehet, samt att denna är i Herren Gud frälsaren, de vände det åt himmelen, och för dem syntes himmelens sol, i hvilken Jehovah i sin mandom finnes».

---

## FEMTE KAPITLET.

### Svedenborgianismen vid Gustaf III:s hof och striden mot den fransyskt-akademiska skolan i Sverige.

Såsom motto på denna afdelning hafva vi anledning sätta följande öfverskrift på en år 1783 genom den svedenborgske författaren C. F. Nordenskiöld utgifven bok: »Oneiromantien eller konsten att tyda Drömmar. I denna bok innehålles någon del af correspondanceläran, eller de gamles vishet; tankar om alchemien eller tingens förädling genom värma; palingenesien eller varelsernas å nyo födelse; metemsicose eller lifvets omskiften under olika utvärtes former; anvisning till säkraste förklaring af mythologien och hieroglypherna; sunda begrepp om människohjertat, des kännedom, förbättrande och oarter; medel at förebygga sjukdomar, och denna tidens mistag i deras orsaker, m. m.». Denna löftesrika boktitel förtjenar så mycket mera att ställas i spetsen för den följande framställningen, som boken sjelf vid tiden för dess utgifvande allmänt ansågs vara ett troget uttryck för den då officiösa svedenborgianismen och äfven gaf den egentliga anledningen till dess bittra strid med den fransyskt-akademiska skolan i Sverige och särskildt med dennas hufvudmålsman, den berömde J. H. Kellgren.

Det blir sålunda från en väsentligt ny och mera vidtomfattande synpunkt, vi nu komma att lära känna svedenborgianismens historia i vårt land. I Göteborg och Skara stift var det nästan uteslutande vissa presters irrlärighet, som ådrog sig den allmänna uppmärksamheten.[1]) I hufvud-

---

1) Vi hafva dock å sidan 77 (noten) haft tillfälle nämna, att ryktet visste berätta, att i Göteborg många börjat »predika, drömma, spå, löpa i husen och vilja göra proselyter». Äfven från Skara stift

staden deremot vunno svedenborgianerna sin förnämsta ryktbarhet genom spiritism, alkemi, animal magnetism och frimureri. Dessa hemlighetsfulla retmedel, som tillika skulle vara botemedel mot samtidens andeförnekelse, fattigdom, sjukdomar och falska upplysning, förskaffade svedenborgianismen insteg i de mest förnäma kretsarne, och dermed inträdde äfven dess egentliga blomstringsperiod i vårt land. Visserligen hade intet af de nämda mysterierna sina första rötter i den svedenborgska andeläran; de hade till stor del sin utgångspunkt i plantskolorna för den gamla hedendomens och särskildt neoplatonismens »djupsinniga» vishet. Men de kommo till nytt lif och anseende under upplysningens tidehvarf, och dertill bidrogo icke blott fritänkare och charlataner, utan äfven åtskilliga högt begåfvade teosofer, såsom Dippel, Oetinger m. fl. Det låg ock ganska nära till hands för vårt lands hängifnaste lärjungar till Svedenborg, att de i hans mystiska och fantasirika verldsåskådning och särskildt i hans korrespondenslära skulle vilja icke blott inpassa utan äfven finna den bästa och fullständigaste förklaringen till de ofvan nämda »hemliga vetenskaperna», om hvilka deras idkare trodde, att de skulle komma att skänka menskligheten nytt ljus och ny helsa.

I sammanhang med dessa inledande ord må äfven några antydningar göras angående de historiska förutsättningarne för förbindelsen mellan svedenborgianismen och Gustaf III:s hof. Vid denne konungs uppstigande på tronen tycktes visserligen utsigterna för den nya religionen allt annat än ljusa, eftersom den nya regeringen redan från början lade i dagen sin allvarliga föresats att fullfölja den göteborgska religionsprocessen. Konungen sjelf hade för öfrigt erhållit en uppfostran och egde ett skaplynne, som påminde vida mer om Voltaires och öfriga upplysningsfilosofers grundsatser än om Svedenborgs teosofiska drömverld. Med de mest lysande

hafva vi haft att berätta, att den nya lärans anhängare visade benägenhet att »göra mycket af drömmar och visioner». Om denna sida af den göteborgska och skaraborgska svedenborgianismen, som icke blef föremål för någon ransakning eller offentligt tankeutbyte, hafva vi dock icke kunnat påträffa närmare underrättelser.

förståndsgåfvor och ej utan en viss storslagenhet och kraft vid brydsamma tillfällen gjorde han sig tidigt känd för mycket fria tänkesätt i religion och moral, äfvensom för en ganska ytlig bildning, hvarföre det ock vid hans hof hörde till god ton att skratta åt lärdom och grundlighet, liksom åt dygd och gammaldags fromhet. Det stora religiösa affallet hade visserligen tagit sin början redan under frihetstiden. Klart är emellertid, att detsamma skulle på ett fruktansvärdt sätt tilltaga och visa sina frukter under det regimente, i spetsen för hvilket stod en så tongifvande teaterkonung som Gustaf III. Tidsandans svärmeri för den allmänna upplysningen blef nu allt för ofta förverkligadt på bekostnad af den fäderneärfda vördnaden för allvarliga seder, hvilket var händelsen äfven då verkliga fördomar undanröjdes.

Men det stannade icke härmed Den gudlösa och sedeslösa anda, som från hofkretsarne utströmmade öfver landet, framkallade äfven en vrångbild af det som tidehvarfvet satte allra högst, det sunda vettet och den öfver alla fördomar och allt skrock upphöjda förståndsupplysningen. Ty just de, som voro mest berömde för sin fina franska smak och sin stora upplysning i tidens anda, föllo snart i en smittosam sjukdom, som kallats andefeber, och blefvo lekbollar för allehanda slag af vidskepelse. Vårt lands mest framstående häfdatecknare har angifvit denna egendomliga utveckling af upplysningsfebern på följande sätt: »den hånade, flyende tron», säger han, »lemnade dörren efter sig öppen för vantron, som i skymning och natt njöt en hemlig dyrkan, under det man om dagen täflade att offra på upplysningens altare». »Konungen, hans närmaste omgifning, hertig Karl, alla beherskas af samma själssjukdom, ända till den yttersta lättro». [1])

1) *Geijer*, Saml. Skr. 1:sta supplementbandet (de gustavianska papperen), Sthlm 1876, s. 271. 296 f. Jfr *G. J. Adlerbeth*, Historiska anteckningar, Örebro 1856, II, 121—132. *B. E. Malmström*, Grunddragen af svenska vitterhetens historia, Örebro 1867, II, 2 f. *G. Ljunggren*, Svenska vitterhetens häfder, Lund 1873, I, 391 förklarar Gustaf III hafva varit »det största dramatiska snille, vår literaturhistoria har att uppvisa».

Det synes hafva varit *frimureriet,* som allra först beredde mysticismen insteg vid det upplysta hofvet. Den man, som före någon annan, så vidt vi kunnat finna, lyckades vända konungens sinne åt detta håll, var den i bergskollegii tjenst en tid bortåt anstälde frimuraren *C. A. Plommenfelt* (f. 1750 † ?). Visserligen hade konungen och hans bröder redan före Adolf Fredriks död tagit inträde i frimurareorden, och hertig Karl skall äfven kort efter revolutionen 1772 hafva med hänförelse sökt visdom i den hemlighetsfulla symbolik, som denna orden tillegnat sig. Men det var dock först sedan Plommenfelt återvändt från en längre utrikes vistelse och lyckats gifva sig sken att vara i besittning »af stora maconiqua kunskaper», konungen fattade något egentligt intresse för frimureriets hemligheter. Sannolikt bidrog härtill utsigten att genom orden vinna någon politisk fördel. Frimurareorden hade ett kosmopolitiskt syfte, och konungen, som fick veta, att han kunde komma i besittning af den högsta värdigheten inom densamma, hade en alltför liflig inbillningskraft, för att icke blifva på förhand tjusad af utsigten att ernå ett större inflytande på verldshändelserna, än han såsom ensamt konung i Sverige hade hopp att kunna vinna. Långvariga underhandlingar i utlandet fördes för detta ändamål under åren 1777—1779 med biträde af Plommenfelt, grefvarne J. G. Oxenstierna och Adam Lewenhaupt samt baron A. G. Leijonhufvud. Slutligen fann konungen sig år 1783 föranledd att sjelf resa till Italien för att, såsom han sjelf sade, »söka ljuset». Detta ljus trodde han sig finna hos den i dryckenskap förfallne siste Stuarten, Karl, hvilken berättas hafva af sin konungslige farfader ärft den högsta värdigheten i den ursprungliga frimurareorden med rättighet att öfverflytta den på någon annan monark. Att under alla dessa år frimureriet skulle få ett stort anseende hos de förnäma i Sverige, är lätt förklarligt. Elis Schröderheim, som var konungens oskiljaktige följeslagare äfven på det svärmiska området och torde böra anses vara ett pålitligt vittne, berättar, att det konungsliga frimurarearbetet äfven skall hafva omfattat »religionen, gemenskap med underverlden, med andar, politik, moral och alkemi». Och om

Plommenfelt, som sålunda lyckats införa spiritistiska tillställningar vid konungens hof, berättar samme sagesman, att »han påstod sig hafva haft de största uppenbarelser och syner, äfven af det högsta väsendet, och att han kunde framkalla andar, utleta tankar och förutsäga hvad som ske skulle». Långfredagen 1779 skall hans framgång i detta afseende varit obestridlig i alla furstarnes ögon.[1])

Innan vi öfvergå till redogörelse för de öfriga spiritistiska koryféerna vid Gustaf III:s hof, anse vi oss böra omnämna, att konungen från slutet af 1770-talet blef föremål för en religiös och sedlig väckelse. Den man, som framför andra på honom synes dervid hafva utöfvat stort inflytande, var den vidtbereste ifrige svedenborgaren *Joh. Gustaf Halldin* († 1825). Han skall under sina resor i utlandet tagit djupa intryck af Cagliostro och Mesmer, hvilka på 1770-talet åtnjöto europeisk ryktbarhet, den förre genom andebevärjelser och alkemi, den senare genom animal magnetism såsom helsomedel. Men för Halldin blef det ganska snart otvifvelaktigt, att alla dessa hemlighetsfulla företeelser först genom Svedenborgs teosofi kunde vinna en religiös helgd och en gudomlig förklaring. I personlig beröring med konungen kom han 1779, närmast med anledning deraf att han detta år blef dömd till döden för en mot de regala brännerierna riktad tidningsuppsats. Då han nu fick benådning, ville han visa sin tacksamhet genom att söka uppväcka konungen ur hans religiösa likgiltighet och fritänkeri. Han uppvaktade honom för detta ändamål med flera långa uppriktigt skrifna bref, alla uppfylda af varningar, bestraffningar och bibelcitat. Han gjorde sig äfven mycken möda att för konungen och den omkring honom och hertig Karl ofta församlade frimurarekretsen framlägga bevis för korrespondenserna emellan denna verlden och andeverlden, i kraft af hvilka inom det förnäma helgemannasamfundet vid Gustaf III:s hof Halldin sjelf vore värden, hos hvilken påska-

1) Statssekreteraren *Schröderheims* Anteckningar till Gustaf III:s historia jemte brefvexling emellan konungen och honom, Örebro 1851, s. 83. 89—91. Jfr *Geijer*, a. a. s. 300. Plommenfelt blef snart demaskerad och måste gå i landsflykt.

lammet skulle ätas, under det att konungen vore Kristus, hvar och en af de öfriga vore en apostel, samt skalden Oxenstierna vore Johannes, som låg vid mästarens bröst. Verkan häraf skulle snart visa sig på ett för alla oväntadt sätt. Konungen utnämde Halldin till kongl. sekreterare, hvarjämte han tillät, att svedenborgianska predikanter på Halldins förord inkallades att förrätta gudstjensten i slottskapellet.[1])

Den förnämste af dessa var enkhuspredikanten *Peter Olof Fredell* († 1788). Med stor hänförelse och kraft förkunnade han den nya kyrkans lära inför det församlade hofvet. Hans predikan den sista april 1780 skall hafva väckt ett utomordentligt uppseende. I konungens och öfverhofpredikanten, sedermera ärkebiskopen U. v. Troils närvaro uttalade han då en skarp förkastelsedom öfver den gamla kyrkans »straffbara och fördömliga lära, vanhedrande för Guds egenskaper och onyttig för menniskoslägtet» (försoningsläran). Derjämte »dref han många af de mystiska satser, som uppväcka en helig förundran». Han vände sig ock särskildt till konungen »önskandes honom, som började vilja känna Gud, att han under sin lefnad skulle ernå detta heliga föremål; att han skulle finna, att Gud är kärleken; att han skulle få styrka att känna naturens hemligheter, och att den för några tusen år sedan gifna profetian skulle på honom besannas, att det rätta ljuset och den rätta naturliga religionen skulle tändas i verlden under en furste, som dertill skulle blifva Guds redskap».[2])

v. Troil tänkte inkalla Fredell inför konsistorium för denna med »dristiga och besynnerliga idéer» uppfylda predikan, men hans höga gynnare, underståthållaren, baron *A. v. Axelson* († 1790) och en annan af konungens gunstlingar, hofstallmästaren, grefve *A. F. Munck* († 1831), icke blott lyckades afböja detta genom att åberopa den omständigheten, att han i flera år fått offentligen förkunna den nya läran, utan föranstaltade äfven derom, att han inom kort

1) *Geijer*, a. a. s. 278—283. *Schröderheim*, a. a. s. 95 f.

2) Se *G. J. Ehrensvärd*, a. a. Sthlm 1878, II, 109. 167.

blef befordrad först till hofpredikant och sedan till kyrkoherde i Adolf Fredriks församling i Stockholm.

Emellertid var det ej utan grund Fredell offentligen förklarade, att konungen nu sjelf »började vilja känna Gud». Han tycktes vara gripen af en ny känslostämning, hvilken stod i uppenbar motsats till hans föregående sinnesbeskaffenhet. Med tydliga spår af djup rörelse och andakt började han bevista den allmänna gudstjensten, något som han förut högst sällan velat göra, och hans omgifning fann »honom beständigt läsa uti bibeln och kyrkohistorien, en lektyr, som förut varit äfven så sällsynt som föga eftersökt». Ett trovärdigt ögonvittne härtill säger sig icke kunna beskrifva den allmänna förundran, som detta plötsliga omslag i konungens lif framkallade. »Prester, verldsligt sinnade, frondörer, gunstlingar, förnäma, smått och gudfruktigt folk, alla intagna af förundran, alla nyfikne att få känna sammanhanget, få som deruti vunnit sin föresats. De, som se sakerna på närmare håll, tro att detta ombyte är ganska stadgadt.»[1])

Den underbara förändringen framträdde äfven i form af dyra föresatser att hädanefter helga sitt hjerta »åt allvarsamma seder och försonlighet», isynnerhet i förhållande till drottningen och enkedrottningen, konungens höga moder, till hvilken senare han med anledning af kronprinsens födelse stått i spändt förhållande. Att åstadkomma försoning mellan enkedrottningen och konungen var också ett af ändamålen för Halldins och de öfriga hofprofeternas sträfvanden. Enligt den förres påstående skall också enkedrottningen till sist hafva öfvergifvit sina »alltför fria tankar» i religiösa frågor och visat verkliga tecken till ett sannt kristligt lif. Halldin firade ock år 1779 denna hennes omvändelse med ett till henne egnadt lyckönskningspoem, som är infördt i hans efterlemnade skrifter. [2]) Mera bestyrkt är emellertid, såsom vi sett, berättelsen om konungens omvändelse. Det bevis derpå, vi ofvan anfört, lemnar åtminstone intet tvifvel derom, att han 1779 och 1780 hade erhållit en religiös och

1) *Ehrensvärd*, a. a. II, 119.

2) Se *Halldin*, Samling af skrifter i åtskilliga ämnen. Gbg 1798, I, 13—16. Jfr *Geijer*, a. a. s. 300 och *Schröderheim*, a. a. s. 99 f.

sedlig väckelse, till hvars framkallande dock veterligen inga andra än de mystiska personligheter, vi ofvan lärt känna, varit redskap. Det föll nu äfven på deras lott att söka gifva stadga åt det nya lifvet. Tyvärr hade konungen sedan flera år tillbaka fattat misshag till den allmänt vördade och i teologisk lärdom och sann gudsfruktan verkligt framstående öfverhofpredikanten *Gabriel Rosén* († 1784), broder till de förut omtalade ryktbara bröderne Johan och Sven Rosén, och låtit honom erfara en onåd, som stod i bjert motsats till det stora förtroende, han eljes såsom predikant och af sitt eget stånd fick röna. Någon annan på en gång kristligt och kyrkligt sinnad prestman synes icke heller vid denna tid hafva åtnjutit konungens tillit. Och de prester, som förut stått honom nära och ännu skötte sina ämbeten, voro sjelfva angripne af så stor andlig förblindelse och hade för sitt förhållande i öfrigt så ringa anseende, att det aldrig föll konungen in att i sitt själsbekymmer taga deras råd och ledning i anspråk. Det fanns alltså vid hofvet icke någon egentlig utsigt att med framgång bekämpa den öfverhandtagande mysticismen och den synnerliga mottaglighet derför, som utmärkte tidsandan i allmänhet och Gustaf III:s person och omgifning isynnerhet. Det förslappade nervsystem och den oroväckande sjukdom, som vid samma tid gjorde konungen nedstämd och inåtvänd, torde äfven hafva bidragit att göra honom mottaglig för de hemlighetsfulla retmedel och botemedel, öfver hvilka den tidens svedenborgare sade sig fritt förfoga.

Alltnog, i stället för att de allvarliga ansatser, som konungen, enligt hvad vi sett, vågade taga till ett nytt lif, erhöllo en kristlig och sund utveckling, finna vi honom, den snillrike och upplyste konungen, en tid bortåt blindt hängifva sig åt allehanda undergörare. Han och hans lysande hof utmärkte sig dervid visserligen genom ett slags religiöst intresse, men detta var hufvudsakligen riktadt på »konsten att upptäcka den inre paradisiska kraften i metallerna, för att af dem alla frambringa den ädlaste eller guldet; att intränga i astrologiens hemligheter och utspana alla i djupet fördolda krafters inflytande på menniskans sinnesstämning

och öden; att med profetisk blick öfverskåda tillkommande händelser; att uppfinna universalmedlet till läkedom af både kroppens och sinnets lidande; att utöfva en undergörande kraft öfver andeverlden och framkalla i åskådlig bild aflidna menniskor; att med ett ord komma i besittning af den filosofiska stenen eller ordet till vishetens hemlighet uti denna och den öfversinnliga verlden». [1])

När vi nu gå att lemna ytterligare bevis på riktigheten af denna allmänna beskrifning öfver mysticismen vid Gustaf III:s hof, så börja vi med den man, som kanske tog priset såsom spiritist och undergörare. Vi mena kaptenen *H. G. Ulfvenklou* († 1819), som åtminstone enligt hertig Karls skriftliga försäkran till konungen vida öfvergick alla andra profeter i insigter och magi, ty den mannen hade »utom de magiska kunskaperna en fullkomlig insigt i astrologien, chiromantien, geomantien samt hydromantien». Hertigen förklarade sig ock vara fullt öfvertygad, att Ulfvenklou »stod i förbindelse med alla möjliga andar», och upptog honom äfven derföre i sitt dagliga umgänge. Han fick härigenom anledning, så länge detta umgänge fortfor, att bilda en slags församling, bland hvars medlemmar finnas sådana namn som skalden Oxenstierna, riksrådet Fr. Sparre, öfveramiralen Ehrensvärd, Carl Bonde, Gösta Stenbock, Ruuth, Reuterholm, J. J. de Geer m. fl. I likhet med Halldin tilldelade äfven Ulfvenklou åt hvar och en af detta förnäma brödraskap apostlanamn och vågade till och med smörja hertig Karl till konung öfver »Sverige, Göta rike, Norge, Finland ända till hvita stenen vid Moskwa». Ungefär samtidigt (1784) varnade han dock genom bref Gustaf III för de faror, som han visste hotade dennes lif. Af dessa och andra bibehållna bref från Ulfvenklou framgår, att han var mycket invigd i den kabbalistiska ordboken och symboliken. Utan alla receptioner och afgifter blef han ock af hertig Karl tilldelad frimureriets högre grader och erkänd såsom »rubinkors».

Ingenting tycktes kunna bringa denne underlige profet i misskredit, icke ens hans misslyckade skattgräfningsförsök. Ty han förmådde verkligen äfven sätta det förnäma brödra-

1) *Akiander*, Religiösa rörelser i Finland, II, 132.

skapet i den största spänning genom en uppenbarelse, han påstod sig hafva haft om en stor skatt, som skulle finnas dold i ett källarhvalf i Stockholm. Bland de högvälborne uppsyningsmän, som tjenstgjorde vid detta med magisk rökning och andra ceremonier bedrifna arbete, var äfven hertig Karl. Denne var så tjusad af detta och andra lika dårhusmessiga experiment, att Reuterholm, som sjelf var en långt kommen hufvudman för mysticismen, fann sig nödsakad att göra sin medtäflare till hertigens förtroende så ofarlig som möjligt. Fullständigt lyckades detta dock icke. Hertigen hade af Ulfvenklou blifvit försedd med »en pentakel», med hvilken han skulle kunna »kommendera alla möjliga andar», och både han och en stor del af de öfriga invigde fortforo långt efter 1784, under hvilket år Ulfvenklous glansperiod inföll, att med honom underhålla en viss förbindelse. Såsom bevis derpå må nämnas följande. Reuterholm sökte nyss nämda år skrämma hertigen för den underlige mannen under förklaring, att han antingen »likt Svedenborg genom en alltför upptänd imagination lidit rubbning till sina sinnen, eller egde nog ringa heder och samvete att vilja inbilla folk lögner och historier, dem han ej en gång sjelf trodde». Mannens till efterverlden komna brefvexling gifva dock intet stöd för det senare antagandet utan lägger i dagen den mest naiva öfvertygelse. Han påminner onekligen vid närmare bekantskap vida mer om Svedenborg än om en uppsåtlig bedragare. Emellertid, ännu tio år sedan Reuterholm afgifvit den nyss nämda orlofssedeln, brefvexlade Ulfvenklou i den gamla mystiska stilen med hertigen. Och icke nog härmed: han fick äfven då nåden förära Reuterholm sjelf en »konsakrerad hasselkäpp», som han borde nyttja »i beniga och ledsamma konjunkturer». [1])

Ulfvenklou äflades att förgylla sina mystiska bref med tvätydiga religiösa fraser och brukade till och med kalla de själsfränder, till hvilka han skref, »sina i Herranom Jehovah Christo älskelige käraste bröder». Äfven de öfrige svärme-

---

1) Se bref af, till och om Ulfvenklou i *C. S. Warburg*, Svensk månadsskrift, Gbg 1864, II, 858—880. Jfr *Bergman — v. Schinkel*, a. a. III, 252 (och bilagorna) samt 327.

andarne, som gjort till sin uppgift att underhålla förbindelsen mellan andeverlden och Gustaf III:s hof, hade dervid för sed att missbruka bibelordet och kristliga lärobegrepp. Såsom exempel huru äfven tempel och kyrkogårdar blefvo vanhelgade må nämnas, att isynnerhet den i svenska nekromantiens annaler beryktade finnen *G. Björnram* († 1801) dels på Gripsholm, dels på Drottningholm, dels i Stockholm under åren 1779—1782 nattetid föranstaltade andeseanser i kyrkorna och på allmänna begrafningsplatser, och att han dervid äfven lyckades inbilla konungen och hans hof, att de hörde anderöster och sågo vålnader af aflidna personer. Och ännu 1805 var minnet af dessa uppenbarelser så lifligt hos skalden Oxenstierna, att han då förklarade sig fortfarande vara fullt öfvertygad derom, att Björnram för honom, Gustaf III m. fl. verkligen öppnat den andra verlden och kallat till lif dess invånare. [1])

En annan andeskådare af första ordningen, nämligen förre majoren *G. V. Palmstruch* († 1782) stod också vid slutet af sitt lif högt i konungens gunst, särskildt i sin egenskap af alkemist. Han skall verkligen hafva varit för Gustaf III:s egen räkning anställd såsom guldmakare och för detta ändamål förestått någon fabrik i närheten af Stockholm. Att döma af hans till efterverlden komna brefvexling, var det hans egentliga plan, att han, som än kallade sig »den sanne teosofen», än »filantropen med Guds nåde», skulle för konungens räkning »frambringa den filosofiska stenen», »en sannskyldig panacé emot alla möjliga sjukdomar». På grund af erhållna andeuppenbarelser trodde han sig ock kunna uttala de bästa förhoppningar om utvecklingen af konungens förut omtalade väckelse, eller »att den helgade personen icke till sin egen och sitt hela rikes ofärd skall tillbakavisa den enda rätta ledningen till frälsning». Han bedyrade ock »vid sitt samvete» och icke utan stor högtidlighet, att han personligen kände en hel hop andar, äfvensom att han var in-

1) Många vidunderliga saker kunna härom läsas hos *Geijer*, a. a. (de gustav. papperen) s. 297—302 och i Gustaf III:s brefvexling med *Schröderheim* i dennes anteckningar s. 191 f. 193 f. 194 f. 196 f. 198. 201. Se ock *Biogr. Lex.* art. J. G. Oxenstierna.

vigd i den förnämsta delen af den naturliga magien, både den gudomliga, »angeliqua» och till och med »infernala». [1])

Den mest namnkunnige alkemisten vid Gustaf III:s hof var emellertid icke Palmstruch utan *August Nordenskiöld* (f. 1754), som redan vid knapt fylda 20 lefnadsår skall med hänförelse börjat studera Svedenborgs skrifter och på 1780-talet betraktades såsom den mest begåfvade och invigde anhängaren af hans teosofi. Både hans fader och farbrodern Magnus Otto sysselsatte sig redan 1736 med alkemi, och den senare († 1756) har efterlemnat flera handskrifter af teosofiskt och alkemiskt innehåll. [2]) August Nordenskiöld studerade först i Åbo och sedan i Stockholm kemi och mineralogi, och efter att hafva någon tid tjenstgjort i bergskollegium och blifvit ledamot af svenska vetenskapsakademien utnämdes han till bergshauptman i Finland utan att dock behöfva sköta tjensten. Konungen tog honom nämligen i anspråk för högre ändamål. Dermed förhöll sig på följande sätt. Med anledning dels af sina kemiska insigter, dels af sin nära bekantskap med Svedenborgs skrifter blef han mot slutet af 1770-talet kallad till »en af de äldste och respektablaste invånare i Göteborg», som endast åt honom ville anförtro »en stor hemlighet», bestående i konsten att »draga guld och silfver ur det svenska järnet». För att utbilda sig i denna underbara konst och tillika göra den så fruktbärande som möjligt företog han derpå år 1779, dels på tillstyrkan af riksråden von Höpken och Liewen, dels äfven som det synes med understöd af konungen sjelf en resa till England. Från denna tid förlorade han sitt torra intresse för den vetenskapliga kemien, representerad af sådana män som Schéele och Bergman, och hängaf sig i stället med en otrolig ihärdighet åt alkemien och dermed samman-

1) Se Palmstruchs bref i *Warburg* a. a. II, 734—737.

2) En af dessa skrifter har följande titel: »Vägen till Urim och Thumim, medelst en uppå Den Heliga Skrifts Vitnesbörd grundad Sann Naturkunnighet lyckligen igen funnen i Finland». Denna afhandling, ur hvilken utdrag meddelas i Finska Vet. Societ:s bidrag till kännedom af Finland, 16:de häftet s. 93—99, innehåller den obegripligaste mystik, som dock A. Nordenskiöld visste att tillgodogöra sig.

hängande studier och experimenter. Och långt ifrån att dervid för egen del beherskas af girighet eller vinningslystnad var det städse hans ändamål att genom det simpla järnets förvandling eller förädling till ädla metaller undergräfva den jordiska rikedomens herravälde och genomföra en stor social reform i filantropisk riktning.

Den förut nämde svedenborgaren Halldin, vidare Plommenfelt och en annan tvätydig personlighet, medicine doktor Gumpertz Levison från England, hvilken äfven skall hafva varit svedenborgare, voro vid denna tid Nordenskiölds förtrogna mellanhänder och förespråkare hos konungen samt grefvarne v. Höpken, Liewen och Ulrik Scheffer. År 1780 återkom han till Stockholm enligt »konungens uttryckliga order» och anlade hufvudsakligen på dennes bekostnad en guldfabrik på Drottningholm. Af fruktan för den bildade allmänhetens åtlöje skulle dock den största hemlighet iakttagas, hvarföre ock förhållandet mellan konungen och den nye guldmakaren förmedlades först af statssekreteraren Liljencrantz samt sedan af de förut omnämde Axelson och Munck, den senare numera ståthållare på Drottningholm.

Man kan lätt fatta höga vederbörandes önskan att så vidt möjligt hemlighålla förbindelserna med Nordenskiöld, när man i ett af hans till efterverlden komna bref läser följande beskrifning på hans underbara konst. »Den process», säger han, »som utgör ena delen af alkemien, har till föremål att *förädla guld* per se till de gamles *Urim* (eld) eller som de nyare behagat kalla »lapis philosophorum» och finnes omskrifven mer och mindre mörkt och förbehållet i många böcker; men den andra delen, som består i en process att *förädla diamanter* per se till de gamles *Thumim* (flamma), finnes ej det minsta vidrörd i någon bok eller skrift och torde vara en alldeles förlorad konst sedan egyptiska åldern, ehuru *någon anledning* är, att Cagliostro torde hafva denna hemlighet. I diamantprocessen eger jag väl ingen *praktik* men en lika säker, viss och oomkullstötelig *teori* som i guldprocessen . . . . . . Nu är blott att önska, att alla hinder måtte undanrödjas, att jag och andra med mig måtte kunna i tranquillité arbeta för att bereda den store

konung, som nu styrer oss, den högsta gloria, som försynen bestämt för honom till utförande af sina gudomliga ändamål, och hvilken ännu intet krönt hufvud i någon ålder här i Europa egt».[1])

Ungefär samtidigt med Aug. Nordenskiöld var äfven den förut omnämde Palmstruch, hvilken dock af honom kallades »en narr och en lastfull person», engagerad som guldmakare för konungens räkning. Men liksom denne i sina bref ofta beklagar sig öfver bristande ordhållighet från sina höga gynnares sida, så fick äfven Nordenskiöld erfara detsamma och var derföre tidtals i saknad af rörelsekapital och anständig bergning. År 1785 flyttades guldmakeriverkstaden till Nystad i Finland, och vid samma tid antog Nordenskiöld till medhjelpare ingeniören *Carl Fredrik Bergklint,* (f. 1753 † 182?) en begåfvad och ifrig svedenborgian, hvars brefvexling med Nordenskiöldska stamhemmet Frugård i Finland utgör en värdefull källa för kännedomen af den svedenborgska mysticismen vid Gustaf III:s hof.[2]). År 1787 blef Nordenskiöld på grund af ekonomiskt obestånd nödgad att nedlägga sin guldfabrik i Nystad, hvarefter Munck för Nordenskiölds räkning inrättade en ny, undangömd verkstad på Drottningholm, der arbetet företrädesvis af Bergklint fortsattes till slutet af maj 1790, då det helt och hållet upphörde. Det tioåriga guldmakeriet hade då, långt ifrån att skänka någon vinst, kostat mycket guld och försänkt sina idkare i fattigdom och nöd, alkemisternas vanliga belöning.

Man har velat påstå, att Gustaf III endast under en kortare tid, nämligen 1779—1783 var »fången i mysticismens garn».[3]) Det är visserligen sannt, att han under dessa år ådagalade en vida mer brännande längtan efter andeuppenba-

---

1) Brefvet är förut tryckt i *Warburg,* a. a. II, 732 f., i samband med flera andra breffragment från de i guldfabrikationen intresserade personligheterna vid Gustaf III:s hof.

2) Ett rikhaltigt urval af Bergklints bref finnes tryckt i en uppsats om finska alkemister af *Arppe* i det förut anförda arbetet Finska vet.societ:s bidrag m. m. XVI, 22—85.

3) *W. Lagus,* J. H. Kellgrens finska lefnadsminnen, Helsingfors 1884, s. 190.

relser och under än sedermera. Sannt är ock, att han gång på gång fann sig grundligt sviken och bedragen af än den ene än den andre profeten och trollkarlen. Sannt är äfven, att han mer och mer sjelf svek det förtroende och omintetgjorde de förhoppningar, som särskildt svedenborgarne stält till honom. Men flera år efter 1783 finna vi honom dock rådfråga till och med en spåqvinna, mamsell Arvidson, och ännu 1787 i september stod han i förbindelse med Aug. Nordenskiölds guldmakeri, att döma bland annat af Bergklints då afgifna vittnesbörd, så lydande: »han har lofvat sin kung att bjuda till upptäcka denna förlorade vetenskapen, han känner ändamålet, hvarför han fått sin lön, han vore ju då den störste bedragaren, om han egnade sig åt sin syssla (som bergshauptman), som hvilken bergskarl som helst kan sköta». Men Gustaf III hade ännu 1789 icke ens afbrutit sina underhandlingar med den första tidens andebesvärjare. Ty nämda år ansåg han det icke under sin värdighet att göra bruk af andebesvärjaren Björnram, för att möjligen på förhand få kunskap om utgången af de ödesdigra planer, han då hvälfde i sitt oroliga hufvud. Gustaf III har veterligen, trots en allt jämt växande ringaktning för religiösa och moraliska grundsatser, icke någonsin upphört att tro på spiritismen samt spådomar om tillkommande ting.[1]) Anledningen, att han icke såsom hertig Karl fortfor att blifva en lekboll i undergörarnes händer, hafva vi företrädesvis att söka i hans oaflåtliga sträfvan att så mycket som möjligt göra sig oberoende i förhållande till både menniskor och grundsatser. Liksom alla hans gunstlingar måste kunna dagtinga med sin öfvertygelse och blindt lyda hans vilja, var han äfven sjelf på grund af sin inre menniskas förderfvade tillstånd utan karakter och hållning och kunde derföre med största lätthet ombyta roler och samtidigt låta målsmän för de mest motsatta lifsåskådningar åtnjuta hans nåd och vänskap. Han har ock sjelf just i fråga om sina mystiska

1) Se *G. J. Adlerbeth*, a. a. I, 67. II, 124. Statsrådet *J. A. Ehrenströms* efterlemnade Historiska Anteckningar, utg. af S. J. Boëthius, Ups. 1882, 1, 196—198. *Schröderheim*, a. a. s. 136. 201. 219. *Biogr. Lex.* Ny Följd. VII, 392.

förbindelser sökt urskulda sin ostadighet och oberäknelighet med ordspråket: »andra tider, andra behof», och han har icke illa tecknat sin egen bild med en annan fras: »de mest briljanta maskerna äro ju nästan alltid efemèrer». [1])

Men om nu ock det af konungen beskyddade andeskåderiet och guldmakeriet allt fortfarande kunde påräkna en viss sympati icke blott vid Gustaf III:s hof utan ock af honom personligen, så inföll dock dess egentliga glansperiod under åren 1779—1783, och då detsamma ingen enda gång, så vidt vi kunnat finna, blef föremål för någon anmärkning från den egentliga svedenborgianismens sida, utan fastmer på mångfaldigt sätt omhuldades från detta håll, så hade ock den utanför stående allmänheten skäl att göra svedenborgianismen ansvarig för och solidarisk med den månghöfdade mysticismen. Det är visserligen numera lätt att finna, att den magiska lifsåskådningen icke omedelbart framvuxit ur Svedenborgs skrifter, men så mycket svårare är att förstå, huruvida någon väsentlig skilnad finnes mellan det andeskåderi och de under, hvarpå dessa skrifter stödja sig, å ena sidan, och öfriga tongifvande spiritisters andebesvärjelser och underverk å den andra. Framstående svedenborgare, såsom Halldin och Aug. Nordenskiöld, bidrogo ju ock sjelfva kraftigt till, att andefebern och guldmakeriet vunno så stort insteg vid hofvet. För öfrigt förekomma i Ulfvenklous och Palmstruchs bref religiösa fraser, som tyckas förråda, att äfven de icke voro främmande för den svedenborgska andeläran, och beträffande Björnram säges det från trovärdigt håll, att han 1780 dagligen studerade Svedenborgs skrifter. [2]) Af icke ringa betydelse är äfven, att det gamla riksrådet von Höpken, som i svedenborgska kretsar åtnjöt så stort anseende, hade sin hand med i det Nordenskiöldska guldmakeriet.

Sedan vi sålunda lärt känna arten af den spiritism och mysticism, som allraförst hos konungen och hans omgifning vann insteg, och den dryga andel deri, som högt ansedda svedenborgska läromästare hade, öfvergå vi nu till redogörelsen för den teologiskt-literära verksamhet, som i hufvud-

1) *Schröderheim*, a. a. s. 198. 126. 194. 196.
2) *Geijer*, a. a. s. 299.

staden öfvades af svedenborgska författare. Allra först förvärfvade Aug. Nordenskiöld sig äfven på detta område anseende och namnkunnighet. Samtidigt med sina ifriga ehuru alltid misslyckade guldmakeriförsök var han nämligen mycket verksam såsom ledamot af den nya kyrkan. Från början af 1780-talet sysselsatte han sig enligt egen uppgift dagligen med ordnande och renskrifning af Svedenborgs efterlemnade handskrifter, hvilka vetenskapsakademien, hvars egendom de voro, stälde till hans förfogande. Under sin förut omtalade vistelse i London upptäckte och utgaf han ock från trycket »Coronis» eller Svedenborgs epilog till »den sanna kristna religionen». I medlet af år 1781 beklagar han sig öfver den qvarstad, som blifvit lagd på de tjugo exemplar han af denna bok införde till Sverige. Samma år begärde han ock som det synes utan framgång hos regeringen att få trycka ett eget arbete med titel: »Efterrättelse om Eman. Svedenborg och alla hans såväl filosofiska som teologiska skrifter, jämte lärda mäns omdömen om hans lärosystem». År 1782 utarbetade han en ny afhandling, deruti han enligt sin egen framställning »af formula concordiæ och den h. skrift går igenom den rätta läran om Jesu K. person och bevisar, att hans menskligher är gudomlig i alla afseenden och han allena Gud. Konklusionerna blifva farliga för hela gamla systemet». [1]).

Påföljande år stego *guldmakaren* Nordenskiölds förhoppningar till sin största höjd genom den ynnest, som då visades honom af Munck, Axelson och grefve Bielke, och derföre fick detta år hans författareverksamhet hvila. Under år 1784 deremot var han medarbetare i den at Halldin detta år utgifna tidningen »Aftonbladet, en veckoskrift af ett sällskap i Stockholm». Denna är den första i svedenborgiansk anda

1) Af ett särskildt intresse äro de egenhändigt skrifna reqvisitionssedlar, vi funnit i Stockholms acta Consistorii för år 1782 (s. 66) å ett arbete med följ. titel: Les merveilles du Ciel par Svedenborg, 2 vol. Bokhandlaren vågade icke reqvirera denna bok, utan att först för konsistoriet uppvisat namnen på reqvirenterna, bland hvilka dock funnos h. m. konungen (2 ex.), riksråden A. v. Höpken och Ekeblad, A. Nordenskiöld och J. G. Halldin.

redigerade tidning Sverige haft, och alldenstund då gällande tryckfrihetsförordning af 1774 bestämdt föreskref, att utan medgifvande af vederbörande konsistorium ingen skrift, som behandlade religiösa frågor, finge tryckas, är det nödvändigt känna, hvilka de hemliga krafter voro, som lyckades förmå Stockholms stads konsistorium att undanrödja alla hinder för utgifvande af ofvan nämda tidningsblad. A. Nordenskiöld lemnar i ett af sina bref från 1784 följande upplysning härom: »i Aftonbladet, hvars hufvudman är Halldin — får du se mycket svedenborgianskt, och tänka vi gå på, så långt vi nånsin kunna. Regeringen, d. ä. grefve Creutz, baron Axelson etc. unter uns appuiera detta bladet ganska starkt, så att de narrade Tauben (Sveriges förste ordensbiskop) att rekommendera det öfver allt hos konsistorierna i riket; men nu se presterna sitt misstag och äro befängda». [1]) När tidningen intagit Svedenborgs »Kärleks lära» i sina spalter, skyndade sig dock både Stockholms stads, Upsala och förmodligen alla de öfriga stiftens konsistorier att genom nya cirkulär återtaga sitt redan gifna förord under förklaring att »Aftonbladet icke till alla delar svarat mot Stockholms konsistorii förmodan». [2])

Ehuru det alltså nu gått ända derhän, att regeringen i strid mot gällande lag och rätt uppmuntrade svedenborgianskt skriftställeri, bör dock nämnas, att tidningen af obekant anledning upphörde redan på åttonde månaden af sin tillvaro, och att den i det hela med allt större och större försigtighet gjorde sig till tolk för den nya kyrkans läror. Dess bästa uppsatser voro tagna ur den djupsinnige Lavaters skrifter. Denne författare hade skriftvexlat med Svedenborg och betraktades såsom hans själsfrände, hvilket han äfven i viss mening var.

---

1) Enl. Ups. domk. prot. utgick den ofvan nämda rekommendadationen från Stockh. stads konsistorium.

2) Se Ups. domk. cirkulär d. 21 och 27 januari 1784. — Hos *Geijer*, a. a. s. 377 finnes af den berömde skalden, grefve Creutz, som stod i spetsen för regeringen under konungens italienska resa 1783, ett bref, som visar, att Aftonbladet i sjelfva verket var en officiös tidning, och att Halldin nu åtnjöt det största förtroende hos de magtegande.

Under förra hälften af 1780-talet framträdde äfven en yngre broder till Aug. Nordenskiöld i förgrunden, nämligen *Carl Fredrik Nordenskiöld.* Född 1756 blef äfven han redan i sin ungdom en nitisk anhängare af den svedenborgska andeläran. Efter att år 1777 blifvit sekreterare i utrikesafdelningen af konungens kansli dröjde han icke att äfven ställa sig i förbindelse med framstående själsfränder till Svedenborg i utlandet, såsom den förut nämde abbé Pernetty i Berlin och markis de Thomé i Paris, hvilka lofvade att kraftigt understödja Nordenskiölds plan att på franska utgifva alla Svedenborgs arbeten. 1783 utgaf han den drömbok, hvars titel vi stält i spetsen för hela detta kapitel. Alldenstund drömböcker isynnerhet under den gustavianska upplysningsperioden synas hafva varit ett eftersökt bildningsmedel, så kan den Nordenskiöldska drömboken sägas hafva gått till mötes ett tidsandans kraf. I fråga om innehållsrikedom och anläggning i allmänhet skilde den sig dock i mycket hög grad från alla sina medtäflare. Den gjorde nämligen till sin hufvuduppgift att i den svedenborgska mystikens anda tolka icke blott drömmarnes symbolik utan äfven åtskilliga bibliskt-teologiska idéer, hvarjämte den på grundvalen af en bestämd teori, den svedenborgska korrespondensläran, söker förklara allehanda företeelser på menniskolifvets område. Äfven alkemien, mytologien och hieroglyfskriften söker författaren ställa i svedenborgiansk belysning, ehuru på ett sätt, som ingalunda löser de gåtor, som på detta område mött och ännu möta den vetenskapliga forskningen.

Mest betecknande för boken är emellertid, att författaren lägger i dagen en så hög uppfattning af drömlifvet, att man vore frestad antaga, att han icke skulle hafva något väsentligt emot att såsom drömsyner räkna äfven Svedenborgs andeuppenbarelser »Änglar, andar och lika varelser med vår själ», säger författaren, »besöka henne snarast, då hon är skild ifrån det verldsliga och sinnliga, och liksom sammanslutit sig för verlden i sömnen och öppnat sig för det mera höga och spirituella; dessa spirituella varelser verka på oss efter vår karakter, håg och sinnesställning: de

tala till oss genom bilder på ett metaforiskt, allegoriskt och hieroglyfiskt sätt. Konsten blir då att förstå deras språk; sådant är icke svårt, allenast vi studera naturen och läsa flitigt bibeln, hvarest vi se många sådana talesätt använde. Samma utföringssätt nyttja alla spirituella varelser; ty de äro fullkomligare än vi; men på det vi icke måtte bli bedragne af falska andar, som införa hos oss plågor och villfarelser, lustar och retelser till ondt, hvilket utgör deras lif och deras näring, är det högst nödvändigt, att vi undvika allt det som är ondt, emedan det är synd eller mot Guds ordning».[1]) Men Oneiromantiens författare vill äfven uttyda drömmar medelst den obegripliga korrespondensläran. Han gifver nämligen väsentligen samma uttydning af drömbilder som Svedenborg af ordet. *Källor* förklaras betyda sanning, *trädgårdar* åter förståndssaker, *träd* församlingens menniskor, ja han vill till och med bevisa, att »hvar och en bokstaf bemärker någon idé af någonting, och flera tillsammans bemärka tingets eller sakens fulla tillstånd». Bokstafven *o* förklaras betyda ögat, ljuset, och *u* örat, hörseln; *e* betyder tillvarelse, föda, och *a* herravälde; *b* betyder huset, *d* porten, *m* »trä, berg och fostergifvande varelser», *l* vingar, armar, *p* gom, mun, *r* näsa, hörn, hvass, *s* tänder, såg, bryta o. s. v.[2]) Drömboken, som är uppstäld i alfabetisk ordning, lemnar äfven upplysning, hvad hvart och ett af dessa ord och föremål i och för sig betyda. Några prof på de minst vidunderliga ordförklaringarne må anföras. *Ljus* förklaras betyda »vishet och sanning»; *hus* åter »betyder rätteligen sammansättningar af lärdomar och läror», men kan äfven betyda samhälle, kristen församling, en menniska eller en menniskosjäl. *Berg* betyder egenkärlek, högmod[3]), *vingar* åter »bevakning, magt och styrka», *tänder* svara »emot naturliga kunskaper, hvilka bereda oss att emot-

1) Oneiromantien s. 7 f.

2) a. a. s. 43 f.

3) I den officiella svedenborgska tidskriften »Samlingar för Philantroper», 1:sta häftet. Sthlm 1787, som redigerades af C. F. Nordenskiöld, har *berg* fått en alldeles motsatt betydelse, nämligen »kärlek, ofta en gudomlig kärlek».

taga de finare och ädlare sanningarne, så att de blifva lättsmälte och ej uppväcka vämjelse, leda och sjukdomar i förståndet».

Ganska egendomligt är, att ehuru den Nordenskiöldska Oneiromantien på mångfaldiga ställen uppenbart bekämpar den kyrkliga uppfattningen af bibelordet, af kristologien och andra hufvuddogmer och med rent svedenborgianska talesätt och idéer, ja äfven med långa utdrag af Svedenborgs skrifter söker inskärpa dennes läroåskådning, densamma dock utan någon slags teologisk censur eller granskning fick utkomma och äfven tills vidare gick fri för all räfst från kritikens sida. Stockholmsposten anmäler visserligen bokens tillvaro och omtalar dess syfte medelst utdrag ur företalet både 1783 och 1785, men utan alla anmärkningar.[1]. Man torde knapt misstaga sig, om man förklarar denna återhållsamhet hafva berott derpå, att den, som vid denna tid ville vara väl anskrifven hos konungen och hans hof, måste akta sig att säga något ofördelaktigt om den mysticism, vi nu lärt känna.

Under åren 1783—1786 vistades C. F. Nordenskiöld i London i svedenborgianskt ändamål. Han utgaf nämligen der från trycket åtskilliga från Stockholm medförda handskrifter af Svedenborg och var samtidigt äfven en nitisk medlem af ett filantropiskt sällskap, som i verldsstaden bildat sig för utgifvande af samme författares teosofiska arbeten både på latin och engelska. Efter sin återkomst ansåg han tiden vara inne för stiftande af ett nytt svedenborgianskt samfund i Sverige; det filantropiska samfundet i Göteborg hade genom den Beyer-Rosénska religionsprocessen ganska snart efter sitt bildande nödgats upplösa sig. I förening med sin förut nämde broder och den namnkunnige slafemancipationsvännen, bergsdirektör *C. B. Wadström* († 1799), stiftade nu C. F. Nordenskiöld den 1 november 1786 i Stockholm det så kallade *exegetiska och filantropiska sällskapet,* hvars ändamål enligt stadgarne skulle vara dels att offentliggöra Svedenborgs skrifter och andra författares i

1) Se Stockholmsposten 1783 n:o 133 och 1785 n:o 271.

samma anda skrifna arbeten, dels att hålla samtal öfver »nyttiga sanningar» och »öfverlägga om de medel, som till deras verkställande syfta kunna». Sällskapets egentliga trosbekännelse har Nordenskiöld i en af sina senare skrifter angifvit i följande ordalag. Det lärde, säger han, »att i den andra verlden hvar och en blefve lycklig, som på jorden fört en rättskaffens vandel. Hvarken troende på den mosaiska skapelsehistorien eller på yttersta domen eller på gudomens personliga treenighet, yrkade dess anhängare, att bibeln vore skrifven i bildspråk, som ännu användes i Persien och Egypten; att bokstafsmeningen borde fattas andligen; att synden vore intet annat än det onyttiga och hvad menniskan gör i oförstånd; att himmelriket vore det nyttigas rike och befintligt öfver allt, der menniskan gör sin pligt».[1]) Denna uppriktiga bekännelse finnes icke i stadgarne; der uppställas icke heller några andra valbarhetsvilkor för inträde i sällskapet, än att man skulle åtnjuta medborgerligt förtroende och stå »uti en bifallande böjelse till den sanna kristna förnuftsläran», d. v. s. till svedenborgianismen. Denna bestämmelse ändrades dock sedermera derhän, att »ingen antages till ledamot i sällskapet, den icke förut till sina insigter af 2 eller 3 ledamöter är känd och af dem blifvit gillad».

Det lyckades från början stiftarne af detta svedenborgianska sällskap att med sig förena omkring 50 mer eller mindre varma beundrare af den nya andeläran, bland hvilka må nämnas riksrådet grefve v. Höpken, som dock aldrig skall hafva deltagit i något sammanträde, landshöfdingen baron Liljencrantz, som under första tiden var sällskapets president och äfven uppträdde såsom dess mecenat, förste kammarjunkaren grefve Ekeblad, öfversten Fältstjerna, öfverjägmästaren Barnekow, bankkommissarien Robsahm, öfversten Rosenblad, majoren Schmitterlöw, lektorn Oesterman, öfverstelöjtnanten Sturtzenbecker, baron Palmqvist, sekreteraren Lejonmarck, huspredikanten Tybeck, bryggaren Sven Roos,

1) *C. F. Nordenskiöld*, J. H. Kellgrens Leben und Charakter (inf. i »Allgem. Literarischer Anzeiger» för år 1796 d. 14 okt.). Cit. efter *Lagus*, a. a. s. 259.

kongl. sekreteraren Halldin, fabrikörerna Chr. och A. Johanssen samt H. J. Elvius. Äfven personer från landsorten ingingo snart såsom ledamöter; de förnämste af dessa voro direktör Beyer, rådman Wengren samt flere andra affärsmän i Göteborg; bland vestgötar märkas den såsom läsarnes advokat många år förut bekante häradshöfding Drangel, löjtnant Gyllenhaal och flera andra officerare. Att alkemisten Bergklint var medlem, torde äfven böra nämnas. Kallelsebref till ledamotskap utsändes äfven till flera utländingar, och bland dem, som antogo kallelsen, må nämnas prins Karl af Hessen, Gustaf III:s svåger, hvilken var guvernör i Schleswig och hörde till deras antal, som ville förena frimurareorden och svedenborgianismen; vidare generallöjtnant Tuxen i Danmark, superintendenten Schiermayer i Lübeck, markisen de Thomé i Paris, bibliotekarien Pernetty i Berlin, doktor Picket i London m. fl.

Flera nya ledamöter blefvo snart intagna i sällskapet, äfven några prestmän, hvilka dock i allmänhet icke ville vara kända. Stor glädje bereddes sällskapet, då två af dess ledamöter, som förut varit militärer, på Gustaf III:s uppmaning år 1788 läto prestviga sig och utnämdes till hofpredikanter; dessa män voro baronerna S. Lejonhufvud († såsom kyrkoherde i Skara stift 1815) och G. U. Silfverhjelm († 1819).[1]) I sällskapets förhandlingar deltogo stundom äfven tvänne lärda män från Upsala, nämligen den om svenska lärdomshistorien förtjente docenten Olof Knös (äldste son till domprosten A. Knös i Skara och död såsom lektor derstädes 1804) och kemie professorn Johan Afzelius († 1837). Den senare måtte äfven hafva varit alkemist, ty han utgaf

1) Om den senare, som knapt blifvit prestvigd, förr än han af konungen utnämdes till öfverhofpredikant, skref Wadström 1787 till A. Nordenskiöld: »när han en gång får kragen under hakan, skall han kufva hela det svarta ståndet». Silfverhjelm var ock före sin prestvigning så ryktbar för sina svedenborgianska tänkesätt, att han till och med i Skara domkapitel skall hafva blifvit vägrad ordination. Se *Arppe*, a. a. s. 46. 51. 54. Märkvärdigt nog finnes hans namn icke alls upptaget i *Westén*, Hofcleresiets historia. Vi hafva icke kunnat få reda på, af hvilken biskop han ordinerades.

1786 om A. Nordenskiöld ett intyg, att hans alkemiska »projekter ej blott äro möjliga utan slå in med en sann natur och vetenskapliga principer».[1]) Genom Silfverhjelms bemedling lyckades sällskapet äfven förmå hertig Karl att 1787 ingå såsom medlem i det svedenborgska sällskapet och blifva dess beskyddare. De öfriga ledamöternas stora glädje häröfver var dock icke alldeles enhällig. Bergklint anmärker nämligen bland annat i ett af sina bref, att hertigens verkliga tänkesätt i religiösa frågor icke voro mycket kända, och hans lefnad var icke heller exemplarisk.[2]) Äfven Bergklint blef dock snart öfvertygad, att sällskapet skulle af hertigen få »mycken både heder och nytta». Särskildt väntade man, att han skulle skaffa sällskapet fullständig tryckfrihet.

Då sällskapet för öfrigt icke var nogräknadt vid sitt upptagande af nya ledamöter utan intog många, som icke ens hade »de första begreppen om Herren», och hvilka »sökte att komma in i anledning af den gissning man haft, som skulle det vara fint frimureri, alchemi» o. s. v., så väcker det ej förvåning att under hela det första året af sällskapets verksamhet framgången var åtminstone skenbart utomordentligt stor. Wadström har i sina bref från år 1787 gifvit vältaliga uttryck åt sin och de öfriga svedenborgarnes glädje häröfver. »Vår societet», skrifver han, »arbetar dagligen med mycken succès. Vi hafva nu genomgått en stor del af Summaria expositio, som är väl öfversatt».[3]) »En stor del öfversättningar hafva inkommit, och så fort vi kunna, sysselsätta vi oss med öfverseende». »Vi hafva dagligen högst intressanta bref från landsorterna, isynnerhet från Västergren och häradshöfding Drangel, som är högst nitisk». »Societeten har redan korrespondens med societeterna i London och Muskau samt utländska ledamöter på

1) Se *Warburg*, a. a. II, 733.

2) Hertig Karls inträdestal i sällskapet finnes i *Imm. Tafel*, Urk. (1829) s. 76 och *Kahl*, a. a. IV, 63.

3) Härmed åsyftas Svedenborgs år 1769 på latin utgifna »Sammandrag af den nya kyrkans lära».

flera ställen». »Vi hafva nu både prinsar och riksråder ibland oss och med Herrens hjelp kunna vi rätt nu våga allt. Ett eget tryckeri få vi snart, hvartill landshöfdingen Liljencrantz gifvit societeten en gåfva af 500 Rdr.[1]) Vi torde slå oss tillsamman med frimurarne, som skola nu inrätta tryckeri, och låta A. Johanssen, om han vill, recipiera sig till maçon.[2]) Men hvad skola väl presterna säga om allt detta; om det är sannt som förljudes, att ärkebiskopen (v. Troil) är hierosolymit (svedenborgare), tystar han väl munnen på sina svarta kamrater; är allt detta af Herren, har det väl framgång».[3])

Hvad som emellertid allra bäst förklarar det stora intresse, för hvilket det exegetiska och filantropiska sällskapet sålunda blef föremål, var *den animala magnetismen och somnambulismen,* som vid denna tid genom svedenborgarnes hufvudmän gjorde sitt inträde i Sverige. Redan 1787 började sällskapet angående detta lika hemlighetsfulla som lockande ämne utgifva skrifter, af hvilka en till och med var tillegnad konungen, hvarvid dennes nådiga beskydd för »en ny gudomlig uppenbarelse» anropades. Nu är dock att märka, att hvarken Svedenborg eller de förut omtalade andebesvärjarne hade gjort något bruk af den animala magnetismen och somnambulismen. Upphofsmannen till de första

---

1) D. 19 juni 1787 skrifver Bergklint: »på vårt nya tryckeri arbetas nog lamt, så att de rättnu börja ångra sig hafva börjat med det, efter som Nordström trycker våra svenska skrifter och fru Fougt åtagit sig trycka de latinska».

2) I *Emanuel Rebolds* Allgemeine Geschichte der Freimaurerei bis 1883 (Basel 1884 s. 160. 167. 168) lemnas åtskilliga upplysningar om den år 1760 instiftade moderlogen för svedenborgiansk ritus i Avignon. Här kallas Svedenborg en »der gelehrtesten und angesehensten Freimaurers dieser Zeit». Avignonlogen, som kom till stånd isynnerhet genom den förut nämde Pernetty, säges hafva haft till sitt egentliga ändamål »den römisch-katholischen Gottesdienst zu reformiren».

3) Ofvanstående citat ur Wadströms bref till A. Nordenskiöld kunna i sitt sammanhang läsas hos *Arppe,* a. a s. 42—46. Ärkebiskop v. Troil skall enl. Bergklint äfven hafva »begärt att få inlåta sig i korrespondens med Halldin».

kända magnetiska experimenten anses Mesmer, medicine doktor i Tyskland, vara, hvilken först år 1773 började dermed bota sjuka i Wien. Upphofsmannen åter till den magnetiska somnambulismen var den franske markisen de Puiségur, som först år 1784 lyckades rikta den bildade allmänhetens uppmärksamhet på sin nya konst. Att den nya kyrkans män i Stockholm skyndade sig att göra den animala magnetismen och somnambulismen till snart sagdt hufvudsak i sitt program, berodde derpå, att de ansågo de nya företeelserna vara tydliga, handgripliga bevis på sanningen af Svedenborgs lära om andeverldens nära förbindelse med menniskoverlden, och om också i början en och annan ledamot af det exegetiska och filantropiska sällskapet hyste någon tvekan, huruvida magnetismen verkligen var »så nära förbunden med den nya läran», så försvunno dock dessa tvifvelsmål snart, så att till och med den försigtige Bergklint, som just en gång hörde till de få, som varit tveksamme, måste bekänna, *»att alla ledamöter voro magnetisörer».* [1]) Både han sjelf och C. F. Nordenskiöld voro flera gånger vittnen till och verksamme deltagare i de magnetiska och somnambuliska sammankomsterna, och det är icke bekant om någon enda samtida svedenborgian, att han mot saken i fråga inlade någon gensaga. De djerfvaste magnetisörerna voro tillika de mest nitiska svedenborgare, nämligen Halldin, Sturtzenbecker, bröderna Johanssen och Silfverhjelm. Dessa »prisade Gud, som gifvit menniskorna denna gåfva och detta medel att få närmare kommunikation med andliga verlden». Spiritismen blef också nu ett af de mest moderna sällskapsnöjena i Stockholm, och de svedenborgska magnetisörerna läto dervid snart sagdt hvem som helst vara närvarande. De sökte vid dessa seanser äfven bevisa magnetismens och somnambulismens verklighet genom den svedenborgska andeläran, på samma gång de ville finna denna andeläras riktighet bekräftad genom magnetismens fenomen

1) Se *Arppe,* a. a. s. 46. — Härmed vederlägges ett nu mera mycket vanligt påstående, så lydande: »att egentliga svedenborgare deltagit i dessa bedrägliga tillställningar, derpå finnes intet bevis». Så *Fryxell,* a. a. s. 196. Så äfven *B. E. Malmström,* a. a. II, 351 m. fl.

och somnambula qvinnors utsagor. »Har Luther eller Svedenborg den rätta läran?» skall hafva varit en stående fråga till de i magnetisk sömn försatta personerna, hvilka vanligen voro qvinnor. Tillställningar af denna förargelseväckande art föranstaltades äfven i landsorten. Särskildt synas de Stockholmska magnetisörerna stält sig i personlig förbindelse med och vunnit på sin sida de många hemliga anhängarne af Svedenborgs lära i staden Göteborg.

För att man må bättre fatta det nya svedenborgska samfundets lära om magnetismen och somnambulismen, anse vi oss böra redogöra för hufvudinnehållet af ett sändebref angående detta ämne, som samfundet utsände till ett stort antal lärde i hela Europa, efter att dock hafva förevisat det första exemplaret för konungen. Här förklaras nu öppet, att man måste utan fruktan för åtlöje och utan tvekan taga för afgjordt, att vid sjelfva magnetiserandet andliga varelser inställa sig, hvilka under pågående kris bemägtiga sig den sjukes organer och i kraft af deras högre förmögenheter frambringa underbara företeelser. Ty otänkbart vore, att själen eller det centrala jag skulle kunna åstadkomma dessa. Flera citat ur Svedenborgs skrifter anföras härefter »till förklaring af sjukdomars orsaker, af den magnetiska operationen och sömntalares verkliga tillstånd». Flera anstälda försök hade ock på det ovedersägligaste öfvertygat sällskapet, att sjuka personer, som blifvit bragta i magnetisk sömn, stodo under högre andars inverkan och kunde genom denna inverkan få emottaga välsignelsen af högre lifskraft. Medlet vore visserligen gammalt, men nu genom försynens nåd menniskoslägtet återgifvet. Och alldeles såsom det 19:de århundradets spiritister trodde sig de svedenborgske magnetisörerna för hundra år tillbaka kunna försäkra hela den lärda verlden, att man kan »äfven efter behag icke allenast öfvertyga sig derom, att den talande är en annan än den sjuke, utan ock få veta, hvem han är och tusende andra förunderliga saker *om det andra lifvet, religionens sanningar och menniskors invärtes tillstånd*». Och om man blott erkänner, att menniskan, såsom Svedenborg lärer och som sällskapet alldeles icke kunde tvifla på, är dertill skapad att med sina

yttre sinnen hafva gemenskap med menniskor och med sina inre sinnen se änglar och andar, så kan somnambulismen blifva en svag afbild af den första omedelbara gemenskapen med den andra verlden, hvaruti menniskan uti Herrens nya rike och den från himmelen nedkommande heliga staden åter skall försättas. Vidare framhölls, att »hvad som är fysiskt i magnetismen endast är instrumentaliskt, och att det förnämsta i densamma är af moralisk eller andlig art». Dessutom borde man skilja mellan två sätt att magnetisera sjuka personer, »ett undergörande» och »ett öfvernaturligt»; det senare vore högre än det förra, ty efter det förra kunna genom brist på dygd och vishet hos magnetisören recidiv ega rum; efter det öfvernaturliga eller himmelska och andliga åter icke. Angående sjukdomarnes egentliga orsaker uttalar sändebrefvet såsom otvifvelaktigt, att de mest inrotade, liksom de mest tillfälliga sjukdomar komma af helvetets inflytelser, under hvilka hvarje menniska måste komma i samma stund hon hängifver sig åt »oordentliga lidelser». Men derföre att så är förhållandet, kunna också alla sjukdomar försvinna genom ett upphäfvande af sjukdomens orsak, d. v. s. syndens herravälde i den sjukes hjerta, och detta kan ske genom det öfvernaturliga eller andliga magnetiserandet, i likhet med hvad som skedde vid apostlarnes undergörande handpåläggning, hvilken gåfva jämväl kan tillhöra följande tider, om försynen finner det bidraga till sina afsigters uppnående (Mk. 16, 17. 18). Ty hvarföre skulle Herren nu vid sin nya församlings bildande ej kunna åter meddela undergörande gåfvor? Sedan det märkvärdiga året 1757 hade sällskapets ledamöter år från år tydligt kunnat märka ett revolutionärt framåtskridande uti menniskors sätt att tänka och göra, men å andra sidan var det ock påtagligt, att helvetets krafter ansträngde sig att lägga hinder deremot. Den tid nalkas emellertid, på hvilken (enligt hvad sömntalarne förkunna) öfvernaturliga krafter skola gifvas åt dem, som afhålla sig från synd, försaka all egen vilja och underkasta sig Herrens vilja.

En annan af sällskapets förvärfvade erfarenheter var, att så länge de magnetiserade ännu hade plågsamma paro-

xysmer eller konvulsioner, herskade krankdomsanden, eller en ond ande. Denne onde ande hade dock icke magt att tala genom den sjukes organer, »om han icke är fullkomligt besatt, ett farligt tillstånd, hvarpå vi äfven sett grufliga exempel, hvaröfver berättelser äro författade, till hvilkas sannfärdighet finnas många trovärdiga vittnen». När den magnetiserade blifvit sömntalare, så var det någon af hans skyddsandar, som talade genom honom, och sedan infinna sig äfven andra andar af bättre art och af en högre kunskapsgrad, till hvilka man dock blott i vigtiga saker må göra förfrågningar. Slutligen uttalas i sändebrefvet den önskan, att de som af böjelse och med allvar sysselsätta sig med magnetismen och somnambulismen ville dervid upphöja sig till honom, som allena gör under. Detta vore så mycket mera på sin plats, ifall de besinnade, »hvilken oändlighet af höga kunskaper, hvilket djup af nyttiga och upplysande sanningar tillbjudes dem uti den nya gudomliga uppenbarelsen (den svedenborgska andeläran), med hvilken Herren af sin outsägliga nåd har i denna tiden behagat öka den uppenbarelsen, som dess godhet och vishet förut gifvit oss i den heliga bibeln».

Det märkliga aktstycke, af hvilket vi nu sökt att gifva ett kort sammandrag, afslutas med ett vidlyftigt förord för de svedenborgska andeuppenbarelserna, hvarjämte i ett längre bihang flera utdrag anföras ur Svedenborgs skrifter, som visserligen icke tala om den animala magnetismen och somnambulismen, men som dock tydligt ådagalägga, att hans uppfattning angående sjukdomarnes egentliga orsaker och deras häfvande i det väsentliga var densamma som i sändebrefvet blifvit framstäld. Och att detta sändebref med skäl kunde vädja till Svedenborg med afseende på den i spiritistiskt syfte gjorda användningen af de nya underbara företeelserna, derom vittna flera åberopade citat, af hvilka endast följande må anföras: »menniskan är så skapad, att hon kan tala med änglar och andar, att jorden och himmelen på detta sättet må vara förenade»; »andarne, som äro hos menniskorna, tro alldeles, att de äro menniskor; jämväl kunde de, om det af Herren blef dem tillåtet, vara i denna verl-

dens lif genom de menniskor, hos hvilka de äro, och det så tydligt, att de kunde meddela sina tankar genom ord, ja genom skrift, ty ofta sade de, att min skrifvande hand var alldeles som deras, så att de trodde sig skrifva». I ett annat ur arcana coelestia (§ 5988) hemtadt citat säger Svedenborg sig hafva kommit i beröring med sådana, som talade i sofvande tillstånd lika bra som i vakande; han anmärkte vid ett sådant tillfälle, »att onda andar med elakt svek influerade på dessa utskickade, men deras inflytande skingrades strax», och orsaken dertill var, att »goda andar kunde nu, under det de voro i sömn, verka på dem, och att således genom deras inflytande de onda andarnes ondskor skingrades». [1])

När den vördade mästarens trogne lärjungar kunde stödja sig på dessa och dylika uttalanden i hans »inspirerade» skrifter, låg förbundet mellan svedenborgianismen och den magnetiska somnambulismen mycket nära till hands. Några år före det exegetiska och filantropiska sällskapets bildande hade ju ock ett likartadt förbund egt rum mellan vissa enskilda svedenborgare och andebesvärjare. Af dessa senare hafva vi förut lärt känna företrädesvis sådana, som roade hofvet med sin föregifna konst att frammana aflidna personers andar. I detta sammanhang vilja vi i korthet redogöra för ett högst märkvärdigt prof på exorcism i gammalkyrklig mening, hvarigenom den ofvan nämde ledamoten i det nya svedenborgska sällskapet, huspredikanten *J. Tybeck* († 1837) vann sin första namnkunnighet i hela vårt land. Redan 1782 eller i början af hans presterliga tjenstgöring hos landshöfdingen, friherre J. Liljencrantz i Södermanland, samme man, som sedermera blef en af det svedenborgska sällska-

1) Sändebrefvet utgafs ursprungligen på franska i Stockholm 1787. Samma år utkom en svensk öfversättning, från hvilken vi här ofvan anfört citat, och hvars titel lyder: Exegetiska och Filantropiska Sällskapets sändebref till les amis réunis i Strassburg, innehållande den enda tillfredsställande förklaringen öfver animala magnetismen och somnambulismen, härledd från rätta grundsatser om skaparen, menniskan och naturen samt bekräftad genom sällskapets erfarenheter. Stockholm (hos Anders Nordström) 1787, (45 sidor). En tysk öfversättning finnes införd hos *Imm. Tafel*, Urk. (1845) s. 192 ff.

pets välgörare, öfverlemnades åt Tybecks och en annan prestman Ökners enskilda själavård en flicka vid namn Sara Stina Schultz, som plågades af våldsamma konvulsiviska och kataleptiska anfall och derföre ansågs vara besatt af djefvulen. Detta skedde dock först efter det flickan på serafimerlazarettet förgäfves varit föremål för den bästa läkarebehandling, som stod att erhålla. Då nu de begge prestmännen med bön och handpåläggning samt i frälsarens namn befalde de onda andarne att fara ut från den arma flickan, och detta med den framgång, att de förfärliga paroxysmerna genast upphörde, så väckte denna händelse naturligtvis det allra största uppseende, särskildt i den landsort, der händelsen timat. Ryktet utpekade ock snart särskildt Tybeck såsom en stor undergörare i biblisk-apostolisk mening. Många ansågo dock, att flickan endast spelat rolen af en besatt, och att hennes bedrägeri äfven var på ett öfvertygande sätt konstateradt. Det säkra är, att hon icke hade återfått sin kroppsliga helsa på samma gång som hennes psykiska tillstånd blifvit mera lugnt än förut, och då Tybeck var öfvertygad, att alla menniskans krankheter och lidanden voro symptomer af onda andars närvaro, så skall han hafva fortfarit att göra den sjuka till föremål för nya andebesvärjelser. Domkapitlet i Strengnäs såg sig nu nödsakadt gifva honom allvarliga föreställningar och varningar och klandrade honom särskildt derför, att han i dessa upplysta tider hängde fast vid »den oerhörda orimligheten att djefvulen och döda menniskors själar qvalde patienten», och derföre att han icke ville medgifva, att dessa »rysliga qval härrörde från febril yra och frenetiska och epileptiska anfall hos flickan».

Då nu Tybeck, trots denna tillrättavisning, fasthöll sin uppfattning, att den ifrågavarande sjukdomen berodde derpå, att flickan till sin lekamen var besatt af onda andar, och tillika upplyste domkapitlet, att dessa andar genom flickans mun lemnat flera märkvärdiga underrättelser, så ålade domkapitlet honom dels att rådföra sig med sin kontraktsprost, dels att till domkapitlet inskicka en fullständig berättelse angående de samtal, han haft med den sjuka och allt öfrigt, som dervid förefallit. Med anledning häraf fick domkapitlet

från Tybeck emottaga en uppsats »rörande beskaffenheten af sjukdomen, de orsaker, som föranledt den, de förskrifningar till den onde, som egt rum, de rysliga paroxysmer, i hvilka sjukdomen utbrutit, de medel, som blifvit använda till deras hämmande, de bekännelser och yttranden, som blifvit afgifna både af flickan sjelf under hennes normala tillstånd och af demonerna, som talade genom henne under de kataleptiska anfallen».

Hela frågan glömdes emellertid ganska snart, sedan flickan, hvars »kroppsliga lidande fortfor eller snarare tilltog», åter blifvit öfverlemnad till vanlig läkarebehandling först i Stockholm och sedan i Köpenhamn, der hon efter någon tids förlopp afled. [1])

Vi hafva icke ansett oss kunna undgå att med några ord påminna om denna händelse i den mans lif, som sedermera under åren 1818—1831 särskildt genom sin flitiga författareverksamhet blef den »svedenborgska kyrkans starkaste stöd i Sverige». Det bör äfven nämnas, att denne Tybeck på ett så öppet och oförfäradt sätt bekämpade den gamla kyrkoläran och de symboliska böckerna, att han aldrig, så vidt vi kunnat finna, icke ens då det gälde hans ämbete, gjorde sig skyldig till den tvätalan, som vi eljes så ofta funnit hos svedenborgianskt sinnade prestmän inom vår kyrka. [2])

1) Se *Kahl*, a. a. III, 127—132 samt »Sanningsfull berättelse, att den store Draken, den gamle Ormen, den der heter Djefvul och Satanas, lekamligen regerat menniskor i våra dagar». Sthlm 1818 (utgör prestmannen Ökners berättelse om förhållandet med S. S. Schultz). Vidare »Bihang till Sanningsfull berättelse, att den store Draken, den gamle Ormen m. m. eller Handlingar rörande Skomakaredottern Sara Stina Schultz, som ansetts vara af Djefvulen besatt». Strengnäs 1818. Dessa vidlyftiga handlingar erbjuda ett rikt material till teckningen af första skedet i den märkvärdige Tybecks lif, en teckning, som dock först i samband med hans uppträdande i detta århundrade har sitt egentliga intresse.

2) Tybeck blef 1818 afsatt från preständbetet för sin frimodiga förnekelse af den evangeliskt lutherska kyrkans hufvudläror. *Kahl*, a. a. III, 131 f. har om ledamöterna i Strengnäs domkapitel vågat uttala såsom sin mening, »att de gått de andeliga fiendernas ärenden, då de dömde Tybeck till afsättning», och med andliga fiender har han här menat »de *onde andarne*».

Den exorcism, han i början af 1780-talet ej blygdes att med andliga medel utöfva, erbjuder emellertid åtskilliga beröringspunkter med och utgör, så att säga, en historisk förutsättning för den spiritism, som det exegetiska sällskapet uppstälde på sitt program och som i början förskaffade detsamma en så stor framgång. I det nyss refererade sändebrefvet underrättades vi ju ock derom, att sällskapet påstod sig hafva sett grufliga och af många trovärdiga vittnen bestyrkta exempel på menniskor, som varit fullkomligt besatta och genom hvilka onda andar talat. Härvid bör dock nämnas, att liksom Svedenborg på sin tid uttalade varningar för ett lättsinnigt bruk af »menniskans medskapade förmåga att tala med änglar och andar», äfven ledande män i det exegetiska och filantropiska sällskapet i Stockholm snart fingo anledning beklaga sig öfver vissa magnetisörers oförsigtighet. Sällskapet underlät icke heller nu att åberopa sig på Svedenborg och att visa stor vördnad för hans lärdomar, så vidt de förstått att tillegna sig dem. Det synes ock hafva varit denna inre frändskap med andeläran, som föranledde de svenska magnetisörerna att före någon annan söka ställa det nya upplysnings- och helsomedlet i religionens tjenst. Med frimodighet och hänförelse ville de framhålla nödvändigheten af bön och sinnesändring samt tro på Guds underbara ingripande, särskildt vid de sjukes helbregdagörelse. Det var icke heller de svedenborgska magnetisörerna obekant, att, derest de underlåtit att på detta sätt förbinda den moraliska och fysiska helbregdagörelsen med hvarandra, de skulle hafva sluppit ifrån en stor del af det åtlöje och hån, som nu kom dem till del och hvarom vi i det följande skola lemna närmare upplysning.

Det bör icke heller lemnas osagdt, att de svedenborgska magnetisörerna, på samma gång de voro angelägne att förbehålla Herren Kristus äran för alla de framgångar, de genom sjukas magnetisering lyckades vinna, äfven uppfordrade den empiriska vetenskapens målsmän i Sverige att göra den animala magnetismen till föremål för sina undersökningar. I detta syfte blef en särskild skrift, kallad »Inledning till kunskapen om den animala magnetismen» redan

1787 utgifven och tillegnad vetenskapsakademien och medicinalstyrelsen i Stockholm. Ur denna tillegnan förtjenar följande utdrag att här införas såsom bevis på det stora uppseende, saken redan under den allra första tiden väckt: »några af eder, mine herrar, hafva bevärdigat anstälda magnetiska försök med sin närvaro. Somlige af eder hafva efter en noga undersökning slutligen erkänt verkligheten och nyttan af magnetismen. Andra åter, antingen genom öfvervaro vid mindre lyckliga försök eller af en bristande kunskap om magnetismens grunder hafva icke ernått denna öfvertygelse, men den tolerans, hvarmed I ansett denna vetenskap, skall en gång uti lärdomshistorien hedra edert minne». Boken sjelf har till ändamål att bevisa, att den animala magnetismen icke längre var blott en möjlig och sannolik hypotes utan en af erfarenhetens vittnesbörd fullt bekräftad sanning. Om nu också enskilda vetenskapsmän på erfarenhetens väg kommit till samma öfvertygelse, är det dock icke bekant beträffande vetenskapsakademien såsom sådan, att den fästade mera afseende vid den uppfordran den sålunda erhållit i fråga om den animala magnetismen än den förut brydde sig om Svedenborgs förslag angående hieroglyfskriften. Och lika liten framgång rönte det väckta förslaget hos medicinalstyrelsen. Det finnes tvärtom flera vittnesbörd derom, att framstående läkare motarbetade de svedenborgska magnetisörerna och bidrogo så mycket de kunde att göra till föremål för åtlöje deras föregifna konst att bota sjuka och utforska allehanda eljes fördolda ting. [1])

Det var dock hvarken naturvetenskapsmän eller läkare och icke heller teologer eller prester, som först vågade upptaga striden med den vid Gustaf III:s hof auktoriserade spiritismen, helbregdagörelsen genom händers påläggning och den svedenborgska andeläran. Geijer har med skäl sagt, att det fordrades både filosofiskt och politiskt mod för att börja denna strid. Den man, som har äran att hafva visat

1) »Läkare och prester förenade sig och gjorde alla möjliga försök att i grund utrota läran» berättas det i öfverste *Nils Rosenblads* memoirer, införda i Imm. Tafels urkunder, Tüb. 1824, s. 46.

detta mod, var en filosof af Voltaires skola, den fransyskt-akademiska skolans största orakel i Sverige, tidningsmannen och skalden *Johan Henrik Kellgren* († 1795). Konungen, som var en varm och upplyst gynnare af de sköna konsterna i allmänhet och den franska bildningen isynnerhet, hade äfven vid sig med starka band fästat literatören Kellgren och äfven kallat honom till sin handsekreterare och bibliotekarie. En naturlig följd af dessa förbindelser var dock, att så länge konungen sjelf var allra mest angripen af den förut omtalade andefebern, alltså till 1783, saknade äfven Kellgren mod att offentligt gissla hofprofeternas skandalösa upptåg. Han har ock i ett af sina satiriska poem aflagt följande bikt:

»Jag vet, det är ett vådligt fel
Att tala sanning för de stora:
Man kan monarkens nåd förlora,
Att klandra favoritens fel».

Men ehuru det icke under första tiden af Kellgrens uppträdande gick an att bekämpa andebesvärjare och drömtydare eller den svedenborgska mysticismen öfver hufvud taget, mötte dock intet hinder att angripa kristendomen och den svenska kyrkan. Att så var förhållandet, skola vi finna, då vi nu, innan vi öfvergå till redogörelsen för striden mot denna mysticism, förut skicka några allmänna drag af det filosofiska och religiösa åskådningssätt, som dessförinnan utmärkte Kellgren och andra medlemmar af redaktionen i Sveriges då mest lästa tidning, den ryktbara Stockholmsposten. Redan vid dess första framträdande 1778 bekände redaktionen, som då bestod af Kellgren och kommerserådet Lenngren, öppet sin stora beundran för Voltaire. Denne förklarades vara »det största och underbaraste snille, som vårt tidehvarf och någon verldsålder sett», ja man vågade till och med påstå, att «från verdens begynnelse har aldrig någon dödlig med större snille och — med betydligare verkan framburit de i samfundslefnaden allra väsentligaste och för mensklighetens i detta lifvet vigtigaste sanningar än just Voltaire». Redaktionen uttalar ock sin förvissning derom, att ingen varit ett klarare ljus eller visat mera kärlek till sanningen eller lemnat oss

större prof på ett ömt och ädelt tänkesätt än han.[1]) Såsom ett sista exempel på det afguderi, som bedrefs med denne numera sällan läste författare, må anföras en tirad ur årgången 1781. Här påstår Stockholmsposten, »att Voltaire egde det vidsträcktaste snille och det bästa hjerta», och att han mer än någon annan »förkrossat fanatismen, gjort vidskepelsen löjlig, friden älskad, friheten dyrkansvärd», »utrotat skadliga fördomar, väckt afsky för tyranner och medlidande för de förtryckta».[2])

Den man, som på detta sätt dyrkades, var dock en ganska långt kommen fritänkare och ingalunda något mönster i sedligt afseende. Visserligen ville han icke förneka tillvaron af ett gudomligt väsen, genom hvilket verlden blifvit till, men han fattade dock detta väsen på ett deistiskt sätt, alltså utan vilja eller förmåga att ingripa i verldshändelserna eller den enskilda menniskans öden. För öfrigt var han en mästare i att håna bön och tro i allmänhet samt prester och dogmer isynnerhet. I la Bible enfin expliquée, l'Evangile du Jour, Candide och flera andra arbeten har han ådagalagt en fiendtlighet mot religionen och bespottat läran om Guds försyn på ett sätt, som tydligen visar, att vördnad för bibeln i hans ögon gälde såsom fanatism och vidskepelse. Men äfven den allmänna sedligheten har han ingalunda lemnat oantastad. Det må visserligen medgifvas, att han i sin kamp mot påfvedömets jesuitiska politik med framgång bekämpade skenheligheten och ofördragsamheten, men hans föreställningar om dygd och last stå dock i nästan rakt motsatt förhållande till kristendomen, hvilket väsentligen förklaras af hans empiriska och sensualistiska verldsåskådning. På en sådan ståndpunkt måste egoismen och den jordiska lycksaligheten blifva den egentliga moralprincipen, och Voltaire har förgäfves sökt förgylla densamma med många vackra ord om menniskokärlek. Det är icke heller bekant, att Voltaire på något sätt beklagade det ovanligt djupa förderf i sedligt hänseende, som kännetecknade den förnäma verld,

1) Stockholmsposten 1778 (is. de första numrerna) 1779 n:is 16. 25. 46 ff. 1780 n:is 68. 154.

2) S.P. 1781 n:o 119.

han sjelf tillhörde och hvars smak och ton han så godt som enväldigt bestämde. Och när man besinnar denna hans tongifvande ställning i förhållande till hela den så kallade bildade verldens umgängeslif under senare hälften af förra århundradet, måste han också för efterverlden och i historien bära ett drygt ansvar för den sedliga sorglöshet och upplösning af familjelifvets helgd, som följde den vidtbeprisade upplysningen i spåren.

Stockholmspostens afgud har alltså i sin verlds- och lifsåskådning intagit en i det hela ganska tvätydig ståndpunkt. Detsamma var naturligtvis ock förhållandet med flera af Stockholmspostens egna artiklar. Visserligen förnekas icke heller der Guds personlighet, och någon systematisk kritik af de kyrkliga dogmerna förekommer icke heller. Visserligen tillätos äfven flera prester och andra kristligt sinnade insändare att uttala sitt lifliga ogillande af redaktionens och samtidens Voltairesdyrkan. Men då nu det stora oraklet af redaktionen skulle försvaras mot alla anklagelser i fråga om lära och lif, visade det sig, att redaktionen sjelf var lika insnärjd i en sensualistisk och epikureisk lefnadsfilosofi som den anklagade. Dervid framträdde äfven den likheten, att när Posten ej med verkliga skäl kunde eller vågade försöket att vederlägga sina ofta ganska framstående motståndare, tvekade den icke att öfverskyla denna brist medelst qvicka och skämtsamma anmärkningar öfver de gjorda invändningarnes mysteriösa beskaffenhet. Exempel härpå är den lättsinniga behandling tvänne kyrkoherdar, Wijkman och Ekmark, fingo under tidningens första år röna för sina försök att framställa den kristna religionens hufvudläror. Och såsom bevis att redaktionen af Stockholmsposten hemtat sin uppfattning af kristendomen från Voltaires skrifter må anföras några satser ur en redaktionsartikel från början af år 1781 »Om svårigheten för en god kristen att vara en stor poet». Här läsa vi bland annat: »skaldekonsten befaller att tänka fritt och starkt och att uttrycka sig likaså: kristendomen pålägger att tro med lydnad och tystnad». »Det åligger skalden att försköna naturen och förtjusa sinnena: det åligger den kristne att anse

verlden med förakt och afsky, och att fly såsom ett gift alla sinnliga nöjen». »Hedningarnes dygder bestodo alla i verksamhet och utöfning; de kristnes deremot äro nästan alla passiva och grunda sig på försakelse». Ty »en god kristen är den, som fri från passioner och begärelser och känslolös för det sinnliga anser verlden och sig sjelf med förakt och medömkan, som fängslar inbillningen under förnuftet och förnuftet under tron, som lider och förödmjukar sig». Följaktligen är »ingenting svårare än för en god kristen att vara poet».[1])

Man måste häpna öfver denna vrångbild af en god kristen, helst då man besinnar, att den bilden blifvit målad i ett protestantiskt land och af en författare, som borde hafva lärt känna kristendomen i en annan form än det verldsskygga munklifvets. Den enda förklaring, författaren sjelf anför till stöd för sin uppfattning, innehåller, att han ständigt funnit »presterna och andra nitälskare för vår lära» »misstänka en god poet för fritänkare, ständigt misstro sig till qvicka arbeten, ständigt frukta för något doldt gift äfven under det oskyldigaste». Denna upptäckt kan dock svårligen vara gjord i Sverige och bland det gustavianska tidehvarfvets prester utan förmodligen i Frankrike eller något annat katolskt land, fastän icke heller der utan tillhjelp af Voltaires glasögon.

Äfven Kellgrens positiva fordringar på en god poet och den sanna poesien äro synnerligen underhaltiga just derföre, att han fjettrad i den franska poetikens tvångströja utgick ifrån den grundsatsen, att det sköna sammanfaller med det täcka. En aktad konstdomare har med afseende härpå yttrat följande: »denna den Kellgrenska kritikens teoretiska sats — är en öppen bekännelse af dess åsigt om det högsta i poesien, hvilket man tydligen ser, då man genomögnar de poetiska alster, som innehållas i Postens första årgångar och som äfven, ehuru mindre uteslutande, förekomma i de senare: de utgöras af epigrammer, invektiver, anekdoter, satirer, frivola, stundom rent af skamlösa infall, alla tillhörande den täcka, retande, kittlande genren, när de ej rent af ned-

1) S.P. 1781 n:o 9.

falla till den fräcka». Af samme konstdomare må äfven följande omdöme anföras: »man måste hafva genombläddrat Stockholmspostens årgångar för att kunna göra sig ett begrepp om den tidens anständighet, ett begrepp om hvad den bildade och förnäma societetens herrar och damer kunde tåla vid att höra och endast skratta deråt. Sådan herre, sådan dräng: sådant publikum, sådan publicist».[1])

Vi hafva alltså funnit, att det flera år hörde till god ton att bekämpa till och med allmänna religiösa och etiska sanningar. Deremot lemnade man under samma tid helt och hållet i fred den svedenborgska teosofien och andefebern vid Gustaf III:s hof och vågade icke göra den till åtlöje för Sveriges »bildade» allmänhet. Nämnas bör dock redan i detta sammanhang, att Kellgren och hans medarbetare, bland hvilka särskildt må nämnas Nils v. Rosenstein och Leopold, längre fram under loppet af den svedenborgska striden i icke så ringa grad lyckades frigöra sig från sitt slafviska förhållande till Voltaire och den franska smaken och estetiken. I grunden förblefvo dock den akademiska skolans män temligen främmande för en djupare kristligt-etisk verldsåskådning, äfven sedan de icke längre ville göra kyrkan och kristendomen till föremål för hånfulla anmärkningar.

Såsom förut blifvit anmärkt, har Kellgren ända till år 1783 uti sin tidning icke haft ett ord att säga om den officiösa mysticismen. Men med detta år börjar Stockholmsposten så småningom blifva en afloppskanal för den djupa ovilja, som länge legat och grott hos Kellgren och andra svärmeriets fiender.[2]) Att gifva fullt uttryck åt denna sin ovilja synes dock ännu en tid icke hafva varit tillåtet, ty Stockholmsposten inskränkte sig ända till 1787 att endast med halfqvädna visor en och annan gång förlöjliga den för-

1) *Malmström*, a. a. II, 260. 178.

2) Stockholmsposten 1783 n:o 6 skildrar ett andemöte å Adolf Fredriks kyrkogård mellan en välklädd herreman och en osynlig ande och slutar sålunda: »Hvar och en torde lätteligen finna. att denne mannen var en svedenborgian, som hunnit till den inbillningssjuka, att han har syner och kan tala med andar». Förut är nämdt, att Kellgren samma år 1783 anmäler den Nordenskiöldska Oneiromantien, dock utan att göra den till föremål för gyckel.

nämа vidskepelsen, åt hvilken den »svedenborgska läran bjudit sin skuldra att stödja sig vid».[1]) Till och med ännu 1785 och 1786 var redaktionen nog eftergifven att utan anmärkningar intaga öfvermodiga loftal öfver både Svedenborg och Cagliostro.[2])

Men med början af år 1787, alltså efter det att filantropiska sällskapet redan i 2 månaders tid utgjort en föreningspunkt för en hänsynslös svedenborgiansk propaganda, var Kellgrens tålamod uttömdt. Han förklarade nu ett oförsonligt krig mot svedenborgianismen och uppfordrade alla förnuftets och religionens vänner att med förenade krafter deltaga i detta krig för att förekomma, att hela Sverige blefve ett stort dårhus. Det pennkrig, som under Kellgrens fana nu tog sin början, har af många forskare i svenska literaturhistorien blifvit skildradt, och dess stora betydelse i allmänhet har icke heller förbisetts. Det finnes dock anledning att äfven ur kristligt teologisk synpunkt till nytt skärskådande upptaga denna strid, som torde få räknas såsom den mest ödesdigra af alla de strider, svedenborgianismen hitintills utkämpat.

I första numret af årgången 1787 införde Kellgren en kungörelse om ett nytt i hufvudstaden bildadt sällskap, kalladt *pro sensu communi*, stiftadt till minne »*af den förnuftigaste man som jorden burit, engelsmannen John Locke*». Behofvet af en dylik förening mellan det sunda förnuftets dyrkare förklarade han vara mycket stort, ja större än någonsin förut. Ty intet enda af Stockholms många akademier, sällskaper, societeter, ordnar och gillen skall hafva haft förnuftets dyrkan till ändamål, och flera af dem föraktade uppenbart förnuftets lagar. En daglig erfarenhet påstods hafva till fullo ådagalagt, att vid den ifrågavarande

---

1) S.P. 1784 n:o 265 och 1785 den 15. 16 och 17 mars. Se äfven n:o 243 s. å.

2) S.P. 1785 n:o 27 och 1786 n:o 163—166. 167. På sist nämda ställe är en artikel intagen, der den namnkunnige Cagliostro »räknas ibland mensklighetens störste välgörare», »fastän han ej kan undslippa namn af charlatan och att vara ett mål för en hop sprättares satiriska infall och begabb».

tidpunkten »allt sprungit öfver till ytterlighet och förvirring», eftersom inbillning och känsla hade »ryckt tyglarne af förnuftet, snillet förvandlat sig till ursinnighet och fallandesot»; rön och försök hade ock »gifvit vika för systemer, systemer för gissningar, gissningar för drömmar; vantron hade stigit ned ända till fånighet, och tron gått in i vetenskaperna». Då alltså »det goda förnuftet vore hardt nära att förvisas både ur den vittra och lärda verlden, både ur konsternas och vetenskapernas rike, huru nyttigt, huru nödvändigt vore då ej ett samfund, som med all den frimodighet, sanningen kräfver, men med all den aktning man är personer skyldig, förenade sig att hämnas förnuftets ära, att upprätta dess magt, tvinga dess affällingar till blygd och sanning och återföra menniskan till den gräns af rätt och sannt, utom hvilken allt är förvillelse eller förnedring».

För att lugna konungen, derest han skulle hysa fruktan för det Kellgrenska förnuftsljusets anspråk på den högsta auktoriteten, gjordes till ofvan stående krigsförklaring följande tillägg: ehuru »all tro är sekt; förnuftet ensamt en allmännelig lära», och ehuru alltså alla menskliga föremål egentligen lyda under förnuftets domstol, ville dock dess dyrkare i pro sensu communi »en gång för alla offentligen förklara, att i allt hvad som angår det egentliga af vår religion och regimentsförfattning antager det för alltid en obrottslig tystnad». Det nya sällskapet lofvade alltså att icke vara revolutionärt.

Redan i påföljande nummer voro 20 teser, af samma sällskap införda, af hvilka följande må anföras. Den 2:dra: »man må säga hvad man vill, är en förvillad hjerna och ett förderfvadt hjerta i den närmaste förening». Den 5:te: »den ålder, hvari vi lefva, torde blifva en gåta för tillkommande slägter. Aldrig såg man sanningens ljus sprida en mer allmän och renare dag; aldrig lättro och vidskepelse, fördomar och villor sänka menniskor i en djupare förnedring». Den 6:te: »medelålderns (medeltidens) barbari var vida vägnar ej så nesligt, icke heller så farligt, som det hvaraf vi hotas. Det var ett foster af okunnighet och skulle försvinna med henne. Man sof då och drömde; nu rasar man vaken. Man

yrade då af mattighet, nu af blodfullhet och frosseri». Den 12:te: »om regeringen, sysselsatt med högre omsorger, ej gifver sig möda att kasta ögat på dessa dårskaper, huru kommer dock till, att hvar och en bra karl ej sjelf gör sig rätt? Ty att säga en upp i synen: »jag skall gifva er uppenbarelser, jag skall visa er i sömnen, hvad ni vaken ej kunnat upptäcka, ni skall se in uti er, in uti andra, finna edra och deras sjukdomar, säga botemedlen derför, spå tillkommande ting». Hvad är det annat än att säga: »min herre, ni är en narr, ett dumhufvud, som skall låta inbilla er allt hvad jag behagar». Sista tesen var om möjligt af ännu mer personligt angripande natur: »nämn oss en stor ordens Bror, som ej varit en liten menniska».

Att den man, som vågade gifva åt flera af de allra förnämsta män vid Gustaf III:s hof sådana tillrättavisningar, var Kellgren, och att han så godt som ensam representerade sällskapet pro sensu communi, derom rådde intet tvifvel, och att Kellgren med sina i Voltaires skola slipade vapen var en fruktansvärd motståndare, derom var man ock allmänt ense. Men hvad först en efterverld med nästan allmän enighet borde kunna inse, det är, att Kellgren med sin förståndsmessiga och lättsinniga uppfattning af lifvets högsta frågor, med sin sensualistiska verldsåskådning saknade de nödvändiga förutsättningarne för en fullt rättfärdig kritik af svedenborgianismen och dermed i förbund stående anderiktningar. Han var ock sjelf alltför mycket bländad af den fransyska bildningens och upplysningens irrsken, för att kunna föra den, som förirrat sig i den nya vidskepelsens mörker, till det rätta ljuset och kunde naturligtvis icke heller erbjuda något verksamt botemedel mot den förblindelse, som vidlådde de högst uppsatte och högst upplyste på hans tid. Om han derföre ock med sitt vältaliga häfdande af förnuftets ära och rätt lyckades vinna bifall och beundran från deras sida, som aldrig tröttnade att skryta öfver och åberopa sig på sin och hela tidehvarfvets fördomsfrihet och ojämförligt höga förnuftsupplysning, så var det dock lätt för hans motståndare att uppvisa många svaga sidor i hans på det sinnliga förståndet grundade rationalism, ehuru tidsandan då

var för ytlig för att kunna gifva dessa motståndare rätt i de punkter, der de verkligen hade rätten och sanningen på sin sida.

Filantropiska sällskapets ledande män dröjde emellertid icke att bemöta den krigsförklaring och de teser, vi ofvan lärt känna. Tyvärr hade de blifvit träffade på så ömtåliga punkter, att de icke med erforderligt lugn kunde inskränka sig till en verklig utredning af den sak, som blifvit angripen, utan förifrade sig genom utslungande af personliga smädelser, som icke kunde annat än lägga i dagen deras underlägsenhet i striden. De fingo dock, tack vare Kellgrens ädelmod, i Stockholmsposten fritt intaga både sina på sak grundade och sina på personliga utfall syftande svaromål.[1]) Först uppträdde de med 20 teser, i hvilka de icke utan skicklighet uppvisade faran af att, såsom deras motståndare gjorde, öfverdrifvet betona sens commun eller det sunda förståndet på bekostnad af den sedligt bestämda viljan och den religiösa föreställningen och känslan. Men icke nog härmed: de beskylde äfven sina motståndare rent ut för ateism och religionsbespottelse. Och med tydlig hänsyftning på kända personligheter, blefvo Kellgrens och hans själsfränders karakterer lika mycket neddragna i smutsen som hertig Karl och hans ordensbröder prisades för sina stora dygder. Detta framträdde redan i den 20:de tesen, som lydde så: »nämn oss en enda religionsföraktare, som icke, efter att hafva (sedan man) noga lärt känna honom, befinnes (vara) en ömkansvärd menniska; men jag kände ännu aldrig en enda stor Ordens Broder, som icke var en öm och välgörande man, undergifven sin konung, trogen fäderneslandet, nyttig och vänfast för bröderna».[2]) Ännu mera ohöljd framträdde den personliga smädelsen nästa gång, filantroperna sökte besvara Kellgrens angrepp. De togo sig nu före den tacksamma uppgiften att gissla sin motståndares slagord: förnuftet, och så länge de höllo sig till saken, träffas flera sanna och väl skrifna anmärkningar, som otvifvelaktigt skulle hafva

1) Det först synliga svaret på det från Kellgren utgångna anfallet var dock intaget i tidningen *Dagligt Allehanda*, 1787 n:o 5 och 12.
2) S.P. 1787 n:is 13. 14.

gjort en god verkan, derest icke framställningen haft en alltigenom personlig prägel. »Den som vill», heter det således på ett ställe, »usurpera andras, ja sjelfva förnuftets rättigheter, åberopar alltid förnuftet; — — gerningarne vittna (dock), att *egenviljan*, som innehafver *högmod*, *förtryck* och *girighet är hans förnuft* eller den Gud, hvars dårskaper kunnat tillhopa bringa honom. Denna af förnuftet således tillskapade gudomlighet är den, som hafver åstadkommit allt ondt ifrån verldens begynnelse, alla blodbad och mycken jämmer, storverk, hvaraf ateismen — kan berömma sig». [1])

Kellgren besvarade ännu icke med samma mynt dessa och dylika personliga angrepp. Tvärtom öppnade han sin tidning för ytterligare en längre kritik af sällskapet pro sensu communi och dess program. Denna kritik framträdde i form af »kungörelse om ett nytt sällskap: pro usu rationis vero eller för det sanna och gagnande förnuftet». Allraförst framhålles här det stora behofvet af ett tänkande samfund med hänsyn till den materialistiska verlds- och lifsåskådning, som i vårt land vunnit så stort insteg och nu ganska öppet förkunnades af pro sensu communi. Vidare sökte det nya sällskapet uppvisa sambandet mellan tro och förnuft. Under det att det Kellgrenska sällskapet såsom vi sett bekämpade tron i allmänhet såsom oförenlig med förnuftet, liksom det ock förfäktade på ett om oförsvarlig okunnighet vittnande sätt, att den religiösa tron ej var något mera och högre än bristande upplysning och fördomsfrihet, förklarade det nya sällskapet, att tro och förnuft »äro så förtroliga med hvarandra och så intima vänner, att den ena af dem aldrig kan gifvas eller trifvas utom den andra. Ja, de göra så alldeles ett, att likasom tro förutan upplyst och begripande förnuft icke är någon sann och andlig tro utan en blind persuasion och en oböjlig envishet vid vissa ordformer, äfvenså är tvärtom förnuft, förutan rätt och andlig sanningstro, icke något sundt och gagnande förnuft utan skimrande irrbloss, tankevilla och hjernans förryckning».

1) S.P. 1787 n:o 45.

Vidare sökte det nya sällskapet med en verkligen öfverraskande kristlig insigt lägga i dagen, att den sanna religionen hade ett långt högre ändamål än att hålla pöbeln inom behöriga skrankor. Ty derhän hade Kellgren neddragit kristendomen genom sin i sällskapets pro sensu communi namn yttrade åsigt, att religionen egentligen bör vårdas såsom politisk institution, såsom ett yttre band på menniskors handlingssätt. Med full rätt invände häremot sällskapet pro usu rationis vero: »hvar och en, som låter sig bindas af religion och vördar densamma endast i afseende på myndighet och för verldsliga påbuds skull, den har i sjelfva verket ingen religion, ingen enda gnista af allt hvad religionen tillhörer. Och att tänka sig kunna vara god och förnuftig medborgare utan att hafva religion, det är alldeles sak samma som att tro sin kropp kunna vara lefvande sedan själen är borta». [1])

Det nya sällskapet, som naturligtvis var lika mycket fingeradt som det gamla, och om hvars tänkvärda program vi nu fått en antydan, gjorde sig ytterligare förtjent om den i vårt land vid denna tid undanträngda etiska lifsuppfattningen genom en i flera nummer af Stockholmsposten intagen kritik af de Kellgrenska teserna. Först uppvisas ohållbarheten af upplysningsseklets hufvuddogm, att det upplysta förnuftet eller förståndet utgjorde det kraftigaste dygdemedlet, ja ett nästan oemotståndligt sådant, och att derföre ock en förvillad hjerna eller bristande upplysning hade till oundviklig följd ett förderfvadt hjerta. Det vore i sjelfva verket tvärtom. Det är »viljan allena, som lifvar och leder förståndet», hvilket icke utesluter, »att falska grundsatser, då de älskas och omfattas, förderfva hjertat». Ur flere synpunkter, alldeles såsom det varit en nästan allmänt bestridd sats, belyses i sammanhang härmed den sanningen, »att menniskan kan till förståndet vara ganska upplyst och ändå till viljan beherskad af skamliga laster». Vidare inlägges en kraftig protest mot den 3:dje satsen, som var af verkligt sedlighetsupplösande natur, alldenstund den, trots Kellgrens

1) S.P. 1787 n:is 86. 88. 90.

subjektivistiska och konventionela uppfattning af smaken, förklarade, att samvete, förnuft och smak vore i det stora hela en och samma sak. Likaledes gjordes välbefogade invändningar mot den i 5:te satsen framstälda blomstermålningen af tidehvarfvets upplysning och lycksalighet, och efterverlden torde temligen enstämmigt erkänna, att sällskapet pro usu rationis vero långt sannare än pro sensu communi bedömt sin samtid. Till stöd för detta vårt antagande vilja vi meddela sällskapets kritik af den beprisade förnuftsupplysningen. »Nej», heter det, »det är i vår tid en gränslös otro; ett invärtes (för-)härdadt nekande af allt andligt, en dårande förtjusningskonst på sitt eget förnuft att tillskapa sig idel ovisshet i de vissaste föremål; ett själens förtroliga umgänge med materiens döda ämnen och framför allt ett elakt hjertas utvecklade och otyglade lustar; just dessa ting äro de, som hålla all sanning tillbaka; som lägga sig halsstarrigt mot all anledning till renare upplysning». Förnuftet hade nu efter erhållen frigörelse från gamla band börjat »uppsåtligt våldföra sig på allt hvad religion heter; anser allt högre andligt för dårskap och dikt; sätter sig öfver allt hvad heligt är; utbreder skuggor och åtlöje öfver sjelfva Gud och hans himmel, och förstör derigenom alla tillgångar i själen för all gudomlighetens åtkomst. Så lefver menniskan sedan till sitt inre i mera vildhet och styggelse än de oskäliga djuren. Beherskad af laster söndersliter hon genom sin fräckhet och gudlösa grundsatser de ömmaste band, föreningsbanden mellan Gud och församlingen, äktenskapsbanden mellan makar, blodsbanden mellan barn och föräldrar, frids- och kärleksbanden mellan alla samhällets lemmar. Det är på detta sätt som förnuftet under styrkan af ett vrångt hjerta missbrukar sin frihet. — Se här målningen på vårt tidehvarfs förhöjda lycka».[1])

Denna svarta tafla af upplysningens tidehvarf måste hafva gjort ett synnerligen oangenämt intryck på Kellgren. Emellertid afstannade redan med den 5:te tesen granskningen af den Kellgrenska förnuftsreligionen. De utlofvade

1) S.P. 1787 n:is 108. 109. 115. 117.

upplysningarne om Svedenborgs nya sanningar uteblefvo äfven helt och hållet till följe af »mellankommande oförtänkta hinder». Allmänheten hade, som det synes, tröttnat vid den långa kritiken. Men en svårare hämd skulle snart komma. Efter en längre tids tystnad hvässade Kellgren åter sin fruktansvärda penna och skref sitt ryktbara skaldestycke: »Man är ej snille för det man är galen». Vi anse oss böra anföra några verser af denna mot Svedenborg och hans vänner i allmänhet samt mot Aug. Nordenskiöld isynnerhet riktade satir.

»Men fast man någon gång i solen fläckar såg,
Blir månen likafullt, med sina fläckar, måne.
Fast *Newton* sjelf en dag i andefeber låg,
Blir Svedenborg ändå helt rätt och slätt — en fåne».

»O Manhem! lika nämdt af gammalt mannavett,
Som gammalt mannamod, o säg, hvar skall du hamna
Ur dessa villors djup? — Ett år och ännu ett:
Och bälten skall med blygd ett vidsträckt dårhus famna».

»Från dårskap är all last, all dygd af ljuset är.
Ett brott mot vettets bud är brott mot majestätet,
Mot menskans majestät och Ditt, Regent! — ty lär
Der fanatismen går, går upproret i fjätet».

»Förlåt mig sanningen, min kung! — förlåt den dygd
Som häfver skaldens bröst, som lyfter fria själar,
Som eldad för ditt lof skall se med lika blygd
Din spira sträckas ut till dårar, som till trälar».[1])

Detta poem, som tydligen åsyftade att komma både konung och folk att djupt rodna af blygsel öfver den uppmuntran och välvilja, som hitintills vederfarits svedenborgianismen och de riktningar, den tagit i sin tjenst, ansågs dock af författaren sjelf ej vara nog tydligt i och för sig, hvar-

1) S.P. 1787 n:o 232.

före han antagligen under samverkan med sin högt begåfvade själsfrände och medarbetare, N. von Rosenstein, kronprinsens guvernör, i följande nummer af Stockholmsposten beledsagade poemet med närmare förklaringar. Vi anse oss äfven ur detta högst vigtiga tillägg böra göra några utdrag. Den omilda domen öfver Newton förklarades bero på dennes utläggning af Johannes' uppenbarelsebok, om hvilken författaren vågade skrytsamt bekänna, att han aldrig hade läst eller ämnade läsa densamma. Ty vördnaden för Newtons minne påstods fordra, att man ej fästade en nyfiken blick »på hans blygd». Och »Newtons fel är ej att hafva illa förklarat en mystisk bok, men att hafva förklarat den». I Svedenborgs och hans lärjungars skrifter hade författaren dock kastat nyfikna blickar och dervid öfvertygat sig derom, att dessa skriftställare voro »de ursinnigaste af alla jordens fantaster», hvilka »ega en sig ensamt tillhörig gåfva att oskiljaktigt förena den grammatikaliska oredan med den logiska, ordens mörker med meningarnes. Tvänne fraser bredvid hvarandra i svedenborgska skrifterna hafva så litet gemenskap, som om de åtskildes af hundra sidor». Flera prof på de s. k. galenskaperna anföras derefter ur kort förut i svensk öfversättning utkomna arbeten af Svedenborg.[1]

Ganska betecknande för arten af den fördragsamhet i Voltaires anda, för hvilken Kellgren flera år gjort sig till målsman, är att han, som genom sin af allmänheten med lifligt deltagande omfattade tidningsmannaverksamhet utbredt andlig likgiltighet och otro samt äfven i sedligt afseende tillfogat den svenska kyrkan långt djupare sår än någonsin Svedenborg, ej blygdes att öppet beklaga sig öfver regeringens underlåtenhet att tillämpa den i lag föreskrifna censuren mot den svedenborgska literaturen. Redaktionen af Stockholmsposten uttalade nämligen till förklaring af den i poemet gjorda vädjan till konungen sin stora förvåning öfver, »att i ett land, der en antagen lära fordrar helgd och skydd, der hon verkligen eger den uti lagens bokstaf, som

1) »Utkast om äktenskapsnöjen» och »Afhandling om nya Jerusalem och dess himmelska lära», båda tryckta 1787 i Stockholm och »till salu på alla bokiådor».

förbjuder, att någon skrift, som rör religion, får tryckas utan föregången konsistorii censur, ännu mindre den som vränger eller förlöjligar dess sanningar, likväl se dag från dag, utan ringaste försyn och liksom i trots af regeringens författningar och all politisk ordning, tryckas och utprånglas det skamlösaste drafvel lika stridande mot renlärighet som mot sundt förnuft, mot anständighet som mot smak». Sällskapet pro sensu communi uttalade upprepade gånger och ofta i mycket skarpa ordalag detta sitt ogillande öfver svedenborgarnes »oförsynta» tilltag att »utan censur utgifva sina satser, utsprida sina skrifter, anfalla den antagna och besvurna religionen, förklara sin föresats att omstöpa densamma, anmana alla sina samtida, anmana regenterne att dertill bidraga». [1])

Föga mildare bedömdes uti förklaringarne till Kellgrens poem de olika med svedenborgianismen i förbund stående yttringarne af andefebern, såsom drömtyderiet och magnetismen m. m. Domen öfver Nordenskiölds drömbok blef nu utan alla betänkligheter uttalad på det sätt, att den förklarades vara »en drömbok i ordets naturligaste bemärkelse, full af all mystisk uselhet», samt sakna allt annat innehåll »än sjelfva Svedenborgs korrespondenslära jämte några andra beslägtade dårskaper». [2]) Beträffande de olika formerna af magnetismen kännetecknades den af Mesmer uppställda läran om den animala magnetismen helt enkelt såsom »en fysisk dårskap»; den af Puiségur till somnambulism och clairvoyance utvecklade mesmerismen betecknades såsom »en metafysisk galenskap», och då svedenborgarne i magnetismen ville skåda tydliga verkningar af en öfvernaturlig kraft och en himmelsk korrespondens, så kunde anmärkaren, som erkände sig hafva flera gånger bevistat och verksamt deltagit i sin tids »svedenborgico-magnetiska sessioner» för denna ståndpunkt ej

1) S.P. 1787 n:is 235. 244. 258 m. fl.

2) *Kahl*, a. a. III, 103 lemnar den intressanta upplysningen, att han har anledning antaga, att Nordenskiölds Oneiromanti var »till icke obetydlig del hemtad ur ett af Svedenborgs numera försvunna manuskripter, innehållande beskrifning öfver åtskilliga dess drömmar från 1736—40».

finna mildare namn än »ett andligt raseri» och »en teologisk galenskap».[1])

Sedermera medgaf dock det Kellgrenska partiet, att magnetismen möjligen kunde »både såsom ett fysiskt fenomen och ett botemedel vara sann», ehuruväl den brist på metodiskt tillvägagående, som ännu utmärkte magnetisörerna, gjorde dem väl förtjenta af tadel och misstroende.[2])

Det Kellgrenska sällskapet ville äfven gifva skäl för det i poemet använda starka uttrycket, att Svedenborg varit rätt och slätt en fåne. Hans teosofiska skrifter utgjorde nämligen »en samling af de uslaste dårskaper, som någonsin flutit ur en menniskas hjerna». Visserligen kunde man här och der i dessa skrifter finna någon vacker och uppbygglig sats, men det var icke heller detta som man antastat, utan »Svedenborgs *dårskaper*, dess syner, dess andeverld, dess korrespondenslära, dess löjliga och oanständiga bok de amore conjugali». Sådant vore lika litet grundadt i den heliga skrift, »de kristnas rättesnöre», som i förnuftet, »denna enda domare om galenskap», hvarföre ock Svedenborgs anhängare måste i stället för andra bevis taga sin tillflykt till en särskild uppenbarelse, lemnad denne deras profet. Emellertid ville man gerna medgifva, att så länge Svedenborg sjelf lefde och antingen icke egde eller försigtigt dolde hågen att göra proselyter, hade det varit obeskedligt att i tryckta skrifter yppa en eljes foglig och hederlig gubbes galenskaper, men sedan han är död, kunde man utan betänkande och i kraft af den dom sunda förnuftet redan afkunnat säga, att han varit galen. Och så länge de menniskor, hvilka varit nog olycklige att vandra i hans fotspår, höllo sig inom den gräns lagen utstakade, så förtjenade de medömkan, och det hade icke heller varit ädelmodigt att strida med dem, som lagen ej lemnade full frihet att försvara sig. Men sedan de i trots af gällande lag uppträdt såsom de mest hänsynslösa proselytvärfvare och belackare af den besvurna religionen, var det ock hvarje medborgares rättighet att visa allmänheten deras dårskaper och dervid äfven nyttja satiren. Och

1) S.P. 1787 n:s 236. 237.
2) S.P. 1787 n:o 244.

då de trots alla varningar och påminnelser fortforo att utgifva och utsprida sina skrifter, var tiden ock inne att på sätt som skett taga dem i upptuktelse och sätta en gräns för det öfverhandtagande svärmeriet. Det återstod nu blott att med vördnad och tystnad afvakta hvad regeringen behagade göra.[1])

De tillrättavisningar, som svedenborgarne enligt hvad vi nu sett fingo emottaga af Kellgren och hans medarbetare i Stockholmsposten, visa tillfyllest, att något verkligt tankeutbyte mellan de stridande icke var möjligt. De försök, som från det ena hållet blefvo gjorda att förflytta stridens tyngdpunkt till den stora hufvudfrågan om uppenbarelse och förnuft i allmänhet och om den stora skilnaden mellan en etisk och en fysisk verldsåskådning isynnerhet, gäckades helt och hållet derigenom, att det Kellgrenska partiet höll fast vid dess en gång intagna ståndpunkt, att den egentliga stridsfrågan gälde den moderna vidskepelsen eller de spiritistiska utsväfningar, genom hvilka svedenborgarne särskildt i hufvudstaden gjort sig ryktbara. Begge partierna hade öppet öga för och lade äfven tydligt i dagen motpartiets svagaste och ömtåligaste punkt, hos kellgrenianerna den oetiska, och hos svedenborgarne den spiritistiska lifsåskådningen, men intetdera partiet kunde utan förbittring höra sig sjelft anklagas för fel och villfarelser.[2])

Striden var dock ännu icke utkämpad. Stockholmsposten öppnade nämligen ännu en tid bortåt sina spalter för svedenborgska insändare, som gjorde sitt bästa för att uppvisa dels ihåligheten i den naturalistiska ståndpunkten, dels den stora utbredning och framgång magnetismen i Frankrike, Schweiz och södra Tyskland erhållit.[3]) Men då den

---

1) S.P. 1787 n:is 243. 257. 258. 259. 261.

2) Naturpanteisten *Thorild* bedömde parterna sålunda: Sällskapet pro sensu communi — »är styrkan af fransyskt; stort i smått; ett excellent lappri. Svärmaresekterna — är något långt mera värdt. Men begge förfela, de förre neråt, de senare uppåt, naturens klara verklighet, det sanna stora». Se *Atterbom*, Saml. Skrifter, Örebro 1862. III, 4: 235.

3) S.P. 1787 n:is 239. 242. 251.

tidningsläsande allmänheten gång på gång anmälde sitt missnöje med de långa och moraliserande artiklarne, stärktes Kellgren i sin ofta uttalade tro, att han öfvervunnit sina motståndare, och att han alldeles icke behöfde inlåta sig på någon djupare vetenskaplig pröfning af principfrågorna.

Kellgren vann äfven det mål, han haft med sina upprepade påminnelser till regeringen, att lagens föreskrifter om censur af teologiska skrifter uppenbart blifvit kränkta af isynnerhet det exegetiska och filantropiska sällskapet. Stockholms stads vestra kämnersrätt afgjorde nämligen genom sitt utslag af den 13 november 1787, att sällskapets tidskrift »Samlingar för Philantroper», af hvilken 4 häften utkommit, ej skulle vidare få försäljas, intill dess vederbörande konsistorium intygat, »att ej något derutinnan förekommer, som strider mot vår antagna rena evangeliska lära». Då i denna tidskrift, som redigerades af C. F. Nordenskiöld, knapt en enda artikel fanns intagen, hvilken icke bekämpade den svenska kyrkans lära, föll det naturligtvis icke heller sällskapet in att begära ett dylikt vitsord om renlärighet, hvadan tidskriften helt och hållet upphörde.

Detta myndigheternas ingripande gälde visserligen uttryckligen endast den nämda tidskriften, men då nu ett tydligt prejudikat var gifvet, att den i lag föreskrifna censuren åter skulle börja tillämpas, upphörde nu äfven utgifvandet af Svedenborgs teosofiska arbeten. Det exegetiska och filantropiska sällskapet hade dock i förlitande på att fortfarande få påräkna regeringens beskydd icke blott gjort vidlyftiga förberedelser utan ock offentligen för hela den bildade verlden meddelat sin föresats »att utgifva en fullkomlig och noga upplaga af alla den gudomliga uppenbarelsens läroböcker för Herrens nya församling»; d. v. s. hela massan af Svedenborgs teosofiska skrifter skulle utgifvas och detta i icke mindre än tre olika upplagor, en latinsk, en fransk och en svensk, och hvardera beräknades komma att omfatta 34 volymer. Detta storartade företag hann knapt taga sin början, förr än det afstannade; så vidt vi funnit, hunno endast trenne arbeten af Svedenborg på svenska utgifvas, nämligen »Tankar om tron» (uti sammandrag), »Utkast om äktenskaps-

nöjen» samt »Afhandling om nya Jerusalem och dess himmelska lära».[1])

Men det svenska tryckfrihetsförbudet kringgicks härefter enligt mästarens exempel på ett annat sätt, nämligen derigenom att flera andra af dennes arbeten blefvo i svensk öfversättning tryckta i utlandet, hvarefter de insmugglades till Sverige för vidare befordran.[2])

Det exegetiska och filantropiska sällskapet fick emellertid äfven inom sig sjelft erfara verkningarne af Kellgrens mördande satir. Antalet medlemmar, som i medlet af år 1787 öfversteg 150, aftog betydligt under senare hälften af samma år. Bergklint berättar från denna sofringens och förföljelsens tid, att sammankomsterna besöktes af få personer och icke heller för öfrigt voro af något intresse, ehuru man ej utan framgång, blott med större varsamhet än förut, fortsatte att magnetisera sjuka personer. När härtill kom, att sällskapet måste beklaga sig öfver att icke ens i dagbladen vidare få sina svaromål mot det Kellgrenska partiet fritt införda, så tycktes ock utsigterna för nya lärans framtid nu med ens vara lika mörka som de nyss förut varit ljusa.

Äfven nya motståndare vågade nu framträda; ja kort innan Kellgren på fullt allvar tog svedenborgianismen i upptuktelse utkom ett beaktansvärdt inlägg i striden från det uppsvenska universitetet. I Upsala ventilerades nämligen under höstterminen 1786 första delen af en latinsk disputation »om den nyplatonska filosofien, såsom upplysande beskaffenheten och ursprunget af vår tids svärmeri». Här uppvisades de mest öfverraskande likheter mellan den gamla tidens nyplatonism och svedenborgianismen. De utdrag, som

1) På franska utkom i Stockholm 1788 Abrégé de ses ouvrages.

2) I Köpenhamn trycktes på svenska svedenborgares föranstaltande bland annat följande arbeten af Svedenborg: »Kort sammandrag af Läran för den Nya församlingen» 1788; »Nya Jerusalems lära om Herren», 1771; »Den sanna kristna religionen» 1795 (öfversatt af kyrkoherden J. Odhner i Skara stift); »Änglavisheten om den gudomliga kärleken» 1795. Baron Liljencrantz skall hafva varit den, som från början företrädesvis föranstaltade om de svedenborgska skrifternas utgifvande i Köpenhamn.

anfördes ur isynnerhet Plotini och Maximi Tyri skrifter, ådagalade äfven i fråga om umgänge med andar en uppenbar öfverensstämmelse med Svedenborgs andelära. Enda skilnaden ville författaren finna deri, att de förra endast tala om sådana andar, som härstamma från vår jord, då Svedenborg åter äfven vet att berätta om sina samtal med andar från andra verldar. Men denna skilnad berodde väl derpå, att i de förras tid »hade man ännu ej nog astronomiska kunskaper, för att falla på den tanken, att de öfriga planeterna kunde vara bebodda likasom vår jord; i Svedenborgs åter var denna mening allmänt antagen såsom sannolik». Det anmärktes dock såsom ett påtagligt bevis på det ringa värdet af Svedenborgs visionsförmåga, att han i sin beskrifning på invånarne å alla hufvudplaneterna alldeles förbigick en efter hans tid af Herschel upptäckt stjerna.

Vidare bevisas i den lärda afhandlingen, att den nyplatonska filosofien i samma mening som den moderna svedenborgianismen förfäktade icke blott möjligheten af andeumgänge i allmänhet utan äfven af magi, teurgi, spådomar och underverk genom andars tillhjelp. »Dess anhängare brukade äfven fråga andar om sjukdomars natur och läkemedel».

Och korrespondensläran, detta förmenta mästerstycke i Svedenborgs system, förklarades äfven vara en stulen och sedan vidare utvidgad dröm ur nyplatonska filosofien. Till stöd för detta påstående åberopades den bekanta omständigheten, att anhängarne af denna filosofi ifrigt sökte genom mystiska uttydningar uppdaga förborgade kunskaper och framdraga en dold vishet ur de gamla kulturfolkens mysterier, superstitiösa fabler och hieroglyfer samt ur de äldre filosofernas drömmar samt allegoriska och gåtlika talesätt, såsom t. ex. Pytagori tallära. Enligt författarens mening vore för öfrigt utarbetandet af en motsvarighetslära lik Svedenborgs icke större konst än att det kunde verkställas af hvar och en, som först uppgjort uti sin inbillning ett system så obegripligt som möjligt och sedan föreställer sig att finna hieroglyferna i bibeln eller någon annan bok.

Slutligen anmärktes äfven det varnande som låg deri, att kristendomen vid sitt framträdande hade sina svåraste motståndare just bland nyplatonikerna till följe af dessas försök att sammanblanda hedendomens teosofi med den kristna läran. [1])

Sedan vi nu redogjort för beskaffenheten af den kritik, som svedenborgianismen fick utstå från den filosofiska vetenskapens ståndpunkt, återstår att nämna teologernas bidrag till samma kritik. Det kan förefalla egendomligt nog, att teologerna med öppet visir började sin strid med den svedenborgska spiritismen i hufvudstaden först sedan Kellgren med sitt exempel lagt i dagen, att den nya företeelsen nu mera kunde utan förlust af konungens nåd angripas och bekämpas. Såsom förklaringsgrund till detta förhållande må först och främst anföras, att höga vederbörande redan 1770 bestämdt afböjde Upsalateologernas erbjudande att vederlägga »det svedenborgska villo-systemet», dels derföre att det vore »snörrätt stridande emot Guds heliga ord och allt sundt förnuft», dels äfven emedan en lärgirig ungdom icke genom stridsskrifter skulle förledas att »lyssna efter drömmar» samt att börja nyttja Svedenborgs »köttsliga och tokiga talesätt».

Vidare är att märka, att den kyrkliga renlärigheten börjat sitt kritiska skärskådande af Svedenborgs dogmatik flera år, innan svedenborgianismen blef inkallad inför det Kellgrenska förnuftets domstol. Vi tänka dervid på de strider, som isynnerhet domprosten Knös i Skara hade att utkämpa med sina teologiska motståndare. Under åberopande af det nyss nämda förbudet att i skrift skärskåda det svedenborgska systemet hade Knös visserligen lyckats hålla striden inom vissa skrankor men kunde dock icke hindra, att flera svedenborgianismens hufvudläror under mycket del-

1) Se Dissertatio sistens observationes nonnullas de philosophia recentiorum platonicorum, indolens atque originem fanatismi nostri ævi illustrantes, under prof. Boëthii præsidium, författad af magister *R. Scheringson*, I. II. Ups. 1787. 1788. C. F. Nordenskiöld sökte år 1789 i sin tidskrift »Medborgaren» uppvisa skefheten af denna jämförelse mellan nyplatonikerna och Svedenborg, i hvilken man enligt hans mening tvärtom borde skåda den svenske Sokrates.

tagande från hela det svenska presterskapet gjordes till föremål för teologernas granskning. Hvad slutligen beträffar svedenborgianismen i den nya, vidtomfattande form, hvari den framträdde vid Gustaf III:s hof, hafva kyrkans vänner i verkligheten icke förhållit sig så likgiltiga eller stumma, som bristen på en teologisk kritisk literatur kan gifva anledning antaga. Ty först må nämnas, att den Nordenskiöldska drömboken, som var det första offentliga beviset på hvad den officiösa svedenborgianismen förde i skölden, och som derföre ock flera år efter utgifvandet, då Kellgren ändtligen slapp längre bära munkorg, gaf honom det första materialet till ett oförsonligt anfallskrig, redan året innan detta krig utbröt i full låga bemöttes genom en från biblisk kristlig ståndpunkt gjord och i objektiv stil hållen utredning af »Rätta begreppet om drömmar». Denna läsvärda afhandling, som utkom 1786, var dock blott en af okänd person verkställd öfversättning. Vidare må nämnas, att den förut omtalade presten Fredell blef för sina »besynnerligheter både i lära och lefverne nödsakad» att hos k. maj:t begära flyttning från Stockholm. Han utnämdes nu 1788 till kyrkoherde i Göteborgs stift; han dog dock samma år utan att hinna tillträda sitt nya pastorat. [1])

Af större betydelse än det nu nämda är, att då det nya svedenborgska samfundet i Stockholm började utan afseende på den föreskrifna censuren taga sig det orådet före att utgifva öfversättningar af Svedenborgs teosofiska skrifter, Stockholms stads konsistorium gjorde anmälan om denna lagöfverträdelse först tvänne gånger hos justitiekanslern, och sedan detta icke ledde till någon påföljd hos ärkebiskop Uno v. Troil, men icke heller denne högt uppsatte väktaren öfver gällande lag och ordning i kyrkan fästade något afseende vid den gjorda anmälan, oaktadt konsistorium lade särskildt honom på hjertat, att »de vådligaste påföljder för kyrkan och staten» vore att befara af den hänsynslösa propraganda, som nu satts i gång af svedenborgarne i Stock-

1) *Westén*, a. a. I, 3: 644.

holm.[1]) Dessa tolkade naturligtvis denna mot dem visade tolerans såsom bevis, att de nämda öfverhetspersonerna voro gynsamt stämda mot den nya läran. Beträffande ärkebiskopen kan dock hans underlåtenhet att beifra den anmälda lagöfverträdelsen hafva berott derpå, att han icke ansåg sig böra ingripa i sådant, som egentligen hörde under justitiekanslerns ämbetsförvaltning, eller också kan han ju enskildt hafva medverkat dertill, att målet slutligen upptogs till afgörande af Stockholms kämnersrätt på anmälan af allmän åklagare. Att ärkebiskop v. Troïl, liksom hans företrädare Mennander, äfven eljes gjort sig misstänkt för svedenborgska förbindelser och sympatier, är visserligen riktigt, men sanningen af detta rykte, hvars grunder vi i det föregående omtalat, blef aldrig med verkliga bevis ådagalagd. Och vid 1789 års riksdag tog äfven han, såsom strax skall visas, bladet ur munnen på ett sätt, som gaf vid handen, att han åtminstone då vågade uppträda emot svedenborgianismen.

De förhållanden, vi nu framdragit i ljuset, äro emellertid några vittnesbörd, att presterskapet och teologerna i Sverige icke voro så passiva och tillmötesgående mot den nya läran »ända till år 1788», som några samtida svedenborgare trott sig finna. Andra samtida hafva ock beklagat sig än öfver, att läkare och prester, än öfver att teologer och ateistiske filosofer förenade sig att bekämpa den nya kyrkan. Ett af dessa klagomål, som visserligen förskrifver sig från år 1791 men lika väl passar in på förhållandena år 1788, förtjenar att anföras såsom bevis, att äfven en så saktmodig och försigtig svedenborgare som Bergklint kunde förifra sig: »fritänkeriet», säger han, »har tagit ett kraftigt mått till att förstöra Herrens nya lära här i landet, derigenom att de hafva förbundit sig med den gamla ortodoxien och presterna, såsom den rådande religion till att försvara den. Fritänkeriet är lutheranismens sköte och Cerberus för helvetet. Är icke det löjligt? Huru länge detta varar, vet Herren allena».[2])

1) I Stockh. stads acta consistorii s. 5 finnas i sin helhet intagna skrifvelserna af den 26 juni 1787 till justitiekanslern (andra gången) och af den 22 sept. s. å. till ärkebiskopen.

2) *Arppe*, a. a. s. 53 f. 56 f.

Förklaringen till denna egendomliga uppfattning ligger deri, att Kellgren trots de beskyllningar, han ständigt fick emottaga för fritänkeri och ateism, dock ingalunda underlät att uppträda till försvar för den bestående kyrkliga ordningen och renlärigheten gent emot det svedenborgska svärmeriet. Och om ock värdet af detta försvar nu mera förefaller något tvifvelaktigt, betraktades det dock för 100 år sedan såsom ganska tacknämligt af kyrkans män. Högst sannolikt var det äfven åtskilliga lutherska teologer, som genom insända artiklar i Stockholmsposten understödde Kellgren i hans försök att förlöjliga de svedenborgska uppenbarelserna. [1]) Särskildt torde man i det nyss nämda lägret böra söka författaren till den i det gustavianska tidehvarfvets vältalighetsmanér affattade straffpredikan, som under början af år 1788 finnes intagen i Stockholmsposten. Här läsa vi följande:

»I som hafven icke innehållet af våra lagar (dem I trotsat) utan den mildhet, som råder uti deras utöfning, att tacka för det lugn, för det mörker, hvarutinnan I fått fortsätta edra upptåg och värfva anhängare! I apostlar för *den svedenborgska uppenbarelsen,* I hvars påfund det varit att dermed förbinda en annan lära lika obevisad, lika obevislig, löjlig såsom ett fysiskt charlataneri, brottslig sedan hon efter flera antagna skepelser synbart iklädt sig form af ett heligt bedrägeri! I som uti den skrift, hvilken jag nu har för ögonen, vågat ibland andra hädiska uttryck: »vi hafva öfvertygande vittnesbörd, att magnetismen och somnambulismen genom deras vidsträckta och välgörande nytta, om man vet att använda dem rätt, äro nära förenade med den himmelska sanningens framgång»; [2]) till eder, hufvudmän, som på så-

1) Stockholmspostens artiklar sakna i regel alla upplysningar om författaren, och då undantagsvis något nämnes derom, får man ändock icke tro derpå. Så t. ex. läses i Stockholmsposten 1787 n:o 141, ett bref från landsorten, fullt af komplimenter till sällskapet pro sensu communi. Förf. kallar sig sjelf »Landtbo». Icke desto mindre vet *Ljunggren,* a. a. I, 451, upplysa, att uppsatsen utgått från pr osensu communi.

2) Citatet är hemtadt ur det förut nämda cirkuläret ang. animalmagnetismen och somnambulismen från exeg. o. fil. sällskapet.

dan grund redan djerfvens lofva undergörande och öfvernaturliga krafter, hvilka tvifvelsutan skola tjena till bevis för edra lärosatser, som ingen granskning tåla, intet prof hålla; till eder vore det förgäfves något tala. I som tagit i edert våld portarne till edert nya Jerusalem och rättigheten att sjelfva blifva deras styresmän och ledare, som I deruti inlåten! Det är ej för sanningen, för upplysningen I striden».

I det följande af denna straffpredikan påpekas den förblindelse och förvillelse, som drabbat dem, som låtit sig bedragas af de nya irrblossen. Dessa beklagansvärda offer för den magiska vidskepelsen blefvo ock med allvar hänvisade till bibelordets varningar för falska profeter, för änglar, som predika ett annat evangelium än Paulus, för oandliga och käringfabler. Och gent emot det bevis för svedenborgianismens gudomliga upphof, som skulle ligga i dess sedelära, göres den fullt befogade påminnelsen, att man icke i Svedenborgs skrifter kunde uppvisa någon enda god föreskrift eller något enda pligtbud, som ej blifvit lånadt från den gamla kyrkan och inom henne öfverallt dagligen med den största klarhet och med de bästa skäl predikades. [1])

Att denna straffpredikan genom sitt innehåll påminner om en större bekantskap med och aktning för bibelordet, än som fanns hos Kellgren, och att dennes fiendskap mot kyrkans lära i grund och botten icke var mindre än den som fanns hos svedenborgarne, bör af hvad redan förut blifvit lagdt i dagen vara uppenbart. Och ett tydligt bevis, att Kellgrens djupa ovilja mot kyrkoläran var lika stark ännu 1789 som då han som allramest höjde Voltaire till skyarne, hafva vi i ett bref till Rosenstein, i hvilket Kellgren uppstält sitt religiösa program. »Låt», utropar här den upplyste filosofen, »låt allmänna lärosättet och lärobygnaden omskapas. Gif folket en förnuftig och moralisk katekes. Låt dygden, den sanna, ensamt nyttiga samhällsdygden inplantas som tro, som fördom, i barnens sinne.

1) Stockholmsposten 1788 n:r 45. Både det nu angifna hufvudinnehållet och den omständigheten, att artikeln uttryckligen uppgifves hafva ett annat ursprung än från redaktionen, hafva föranledt oss antaga, att författaren möjligen varit teolog eller prest.

Låt presterna taga till texter för sina predikningar, blott hvar 3:dje eller 4:de söndag, en fabel af Aesopus, sådan som t. ex. den om hufvudet och lemmarne, i stället för liknelsen mellan himmelriket och senapskornet; låt, jämte apostlagerningarne, äfven läsas något sammandrag af stora ämbetsmäns, tappra generalers, rättsinniga presters, redliga köpmäns, oförskräckte soldaters, och andra goda medborgares patriotiska gerningar. — Om Svebilii katekes innehåller till det minsta 600 sottiser i frågor och svar, om deribland finnas de allra intrikataste gåtor och subtilaste distinktioner mellan oting och oting, och om icke dess mindre ingen enda så dum bondhjerna finnes, i hvilken all denna heliga smörja likväl hinner att inpräglas; huru vill man då tvifla, att ju fjerndelen så många, med förnuftet instämmande, simpla, sunda satser i moral och politik, åtminstone lika lätt, skulle finna rum i det enfaldigaste hufvud» o. s. v. [1])

Härtill kommer, att Kellgren i samma bref bekänner sig hylla folksuveränitetens grundsatser, något som äfven hans svedenborgska hufvudmotståndare gjorde, och under sådana förhållanden torde man tryggt kunna påstå, att beträffande förhållandet till den evangeliskt-lutherska kyrkan Kellgren och svedenborgarne på hans tid passade mycket bättre tillsamman, än Kellgren och kyrkans vänner.

Af det positiva innehållet i svedenborgarnes egen religion skulle ock Kellgren funnit sig mera tilltalad än af kyrkans lära, om han blott tagit reda derpå. Men trots det stora antalet tidningsartiklar, som vexlades angående svedenborgianismen, fortfor denna att till sitt väsentliga innehåll vara äfven för Kellgren sjelf ganska obekant. Den Kellgrenska stridsmetoden och ändamålet med den tidning, hvari striden utkämpades, var såsom vi sett af den beskaffenhet, att något närmare ingående på Svedenborgs teosofi aldrig der kunde komma i fråga. Allt hvad som angående denna hufvudfråga blef meddeladt i Stockholmsposten inskränkte sig till den mycket lätta uppgiften att anföra de

1) Hos *Ljunggren*, a. a. I, 483—485 finnes ett större utdrag af detta märkliga bref.

mest vidunderliga prof, som kunde finnas i Svedenborgs syner och drömmar, för att sålunda bevisa, att han var helt rätt och slätt en fåne. Hans religionslära åter synes hafva från detta håll blifvit betraktad såsom ett stort ordensmysterium, kändt endast af ett fåtal invigde, som lidit någon rubbning i hjernan. Och som den nämda tidningen lyckats intaga ställningen af ett nästan allmänt vördadt och erkändt orakel, så tycktes allmänheten vara af samma mening som Kellgren, att den nya läran hvarken kunde eller borde upptagas till granskning.

Men då det snart blef kändt, att flera af de högst stående personligheter med intresse studerade Svedenborgs skrifter och omfattade hans apostlar med välvilja, och att svedenborgianismen med stor hast började utbreda sig och tillväxa, så uppväcktes åtminstone hos en svensk teolog håg att afgifva ett offentligt utlåtande öfver svedenborgianismens teologi i allmänhet och dess mysticism isynnerhet. Denne man var den från striden med Knös välbekante kyrkoherden i Södermanland, den 1786 med professorsvärdighet benådade Johan Möller. I en år 1788 i Stockholm anonymt utkommen skrift, »Oförgripeliga Tankar om sättet att bemöta svärmaktiga upptåger och villfarande religionsmeningar; särdeles den så kallade svedenborgianismen», lemnade denne författare en kritisk redogörelse för hufvudinnehållet af den nya kyrkans förnämsta källskrift, Svedenborgs Vera christiana religio, och visade dervid, att dennes religionssystem i allmänhet mera än något annat inom kyrkan uppkommet parti skilde sig från den häfdvunna läroåskådningen, och att dess dogmatiska villfarelser isynnerhet berodde på dess hänsynslösa förnekande af den evangeliska församlingens lära om försoningen genom Kristus och rättfärdiggörelsen allena genom tron på honom.

Möller hade dock i sin lilla skrift företrädesvis sökt bevisa, att svedenborgianismen vore ett farligt och smittsamt svärmeri, som kräfde ett allvarsamt bemötande från öfverhetens sida, och han underlät ej heller att göra höga vederbörande förebråelser för deras underlåtenhet att mot den nya sekten tillämpa de gällande religionsstadgarne. Äf-

ven det svenska presterskapet fick emottaga en välförtjent tillrättavisning för dess försummelse att muntligen och skriftligen söka föra de vilseförda till besinning. Möller tyckes dock hafva hyst något tvifvel derom, att polis och prester skulle kunna med framgång bekämpa ett så oförnuftigt svärmeri som svedenborgianismen i hans ögon var, hvarföre han ej utan välbehag ville göra bruk af samma vapen som Kellgren och aftryckte derföre ock flera af dennes satirer i Stockholmsposten.

Att en teolog med så stort anseende som Möller sålunda utan några inskränkningar instämde i och rekommenderade hvad Kellgren skrifvit emot svedenborgianismen, var för dess anhängare, så snart de fingo veta, att han var bokens författare, en verklig anledning att påstå, att fritänkeriet och lutheranismen ingått förbund med hvarandra, och den nya kyrkans män betraktade från denna stund det svenska presterskapets andliga ståndpunkt med ännu större ovilja än förut. Flera omständigheter gifva ock vid handen, att ehuru Möllers bok icke kan sägas och icke heller gjorde anspråk på att hafva något vetenskapligt värde, den dock i hög grad skadade den svedenborgska propagandan allra helst som prestståndet vid 1789 års riksdag i ett utfärdadt cirkulär förklarade, att boken egde den grundlighet i saken, styrka i bevisen, redighet och lätthet i föreställningssättet, att den förtjente till det bästa anmälas.[1])

Genom detta i hela prestståndets namn af ärkebiskop U. v. Troil afgifna kraftiga förord väckte Möllers arbete ett så stort uppseende, att svedenborgianismens målsmän funno det mer än någonsin olidligt, att de icke vidare hade någon laglig rättighet att offentligen genom tryckta skrifter försvara sin lära. Och då höga vederbörande ej heller vidare ville blunda för svedenborgarnes kringgående af censuren, sökte de särskildt tillstånd hos konungen att få i tryck bemöta Möllers skrift. De hade nu fått en ny apologet i amiralitetskaptenen *Fredrik Herman v. Walden* († 1809), hvilken ungefär samtidigt med Möllers uppträdande hade kommit till

1) Cleri Comitialis Circulär 1789 § 8.

full visshet om svedenborgianismens sanning. Hans inlaga till konungen börjar med ett beklagande, att ett större antal undersåtar »blifvit i tryckta skrifter beskylda för smädare mot Guds ord, för hypocriter, för svärmare och det isynnerhet af en anonym auctor till en piece rörande villfarande religionsmeningar». Efter att hafva stämplat denne författare, med hvilken naturligtvis åsyftas professor Möller, såsom en öfvermodig samvetstyrann, hvilken ville hafva alla dem landsförvista, som ej tänkte lika med honom, söker v. Walden uppvisa den stora orättvisa, som låge deri, att en del undersåtar trampades under fötterna af en annan del »utan att få nämna det minsta till sitt försvar». Derföre ville han nu bönfalla om tillåtelse att få trycka en bifogad försvarsskrift. Konungen underrättas vidare derom, »att den vanliga gudaläran sätter själen uti dvala» och skapar elaka slafvar, som icke göra godt längre än de stå under tyrannens gissel, och emedan den tillägger Gud vrede, blifva äfven lärarne sjelfva tyranner. Luthers skrifter förklaras likaledes andas hämd, under det att »Svedenborg med ett starkare ljus gör religionen mera älskansvärd» och upplyfter själen »till en helig, vördnadsfull och glad känsla, som determinerar (henne) att hålla sig fast vid det goda och sanna, d. v. s. det nyttiga för samhället». Slutligen anropas konungen att sätta kronan på Gustaf Wasas och Gustaf II Adolfs verk genom att hugna »alla sina undersåtar med lika rätt att få räsonnera och skrifva öfver andliga ämnen». [1])

Konungen, som med sin kända mildhet icke fann lämpligt ställa v. Walden till ansvar för hans djerfva utfall mot den i lag erkända religionen, fästade å andra sidan icke heller något afseende vid den gjorda petitionen om tryckfrihet, hvarföre v. Walden efter någon tid i Köpenhamn utgaf både den i och för sig mycket värdelösa försvarsskriften mot Möller och flera andra arbeten i svedenborgsk anda. [2])

---

1) Detta v. Waldens memorial, som saknar datum, utgör det enda svedenborgska dokument, som finnes i riksarkivets acta ecclesiastica.

2) v. Waldens på svenska språket utgifna skrifter äro följande: Hufvudgrunder till Christendomen i sin renhet. Köpenh. 1791.

Det har om hans apologetiska författareverksamhet blifvit sagdt, att den »icke varit utan inflytande på det religiösa tänkesättet och de teologiska studierna» i Sverige, och det torde icke ligga någon öfverdrift i detta anspråkslösa erkännande, gifvet af en annan svedenborgsk apologet, som eljes brukar i mycket öfverdrifna ordalag framställa sina själsfränders betydelse.[1]) v. Walden hade möjligen sett sitt stora nit belönadt med större erkännande, derest han icke i ännu högre grad än andra svedenborgska samtida gjort sig skyldig till ett synnerligen oklart och osvenskt framställningssätt.

Oaktadt all försmädelse och motgång lyckades emellertid det exegetiska och filantropiska sällskapet, genom ett mera försigtigt tillvägagående ännu en tid bortåt ega bestånd och till och med vinna nya framgångar. För att icke vidare utsätta sig för tidningspressens anfall, och för att tillika på ett mera organiskt och systematiskt sätt förbereda menniskor till ett svedenborgskt lärjungaskap inrättade den ifrige svedenborgaren Sturtzenbecker ett ordenssällskap särskildt för unga adelsmän och officerare. Den högsta graden hade att uppenbara den egentliga ordenshemligheten, som bestod i det exegetiska sällskapets inrättning och ändamål. Och så stort var ännu intresset för ordensväsendet, att många genom detta medel skola hafva blifvit lockade till den svedenborgska församlingen. Det sålunda inslagna hemlighetsmakeriet tyckes dock hafva stärkt det misstroende, som konungen af flera skäl börjat hysa till svedenborgarnes politiska betydelse. Vi böra nämligen erinra oss, att äfven Kellgren i det förut anförda poemet emot svedenborgianismen trott sig hafva anledning rikta till ko-

— Är det försvarligt inför Gud eller nyttigt inför samhället att smäda Svedenborgs skrifter. Köpenh. 1791. — Upplysning om Svedenborgs skrifter, eller försvar för nya kyrkans lärosatser uti Brefver, 3 delar. Köpenh. 1793—97. — Samling af skrifter, hvilka försvara Svedenborgs system eller nya Jerusalems lära. Köpenh. 1801. — Försök att framställa sunda och förnuftiga begrepp om skapelsen, andliga verlden och menniskans själ. Köpenh. 1807. — Samling af nya utvalda predikningar. Köpenh. 1807.

1) *Kahl*, a. a. III, 68.

nungen de varnande orden, att der fanatismen går, der går äfven upproret i fjätet. Hertig Karl hade ju, när detta poem skrefs, redan blifvit i hemlighet smord till konung och skall ock vid ett tillfälle, då han blifvit bragt i en magnetisk sömn, hafva sjelf profeterat om sin gudomliga kallelse att en gång rädda det sjunkande statsskeppet. Denna profetia lefde i friskt minne ej minst hos svedenborgarne och dykte gång på gång upp särskildt under 1789. Vidare hade det gamla riksrådet v. Höpken redan under konungens italienska resa 1783—84 gjort sig misstänkt genom det tadel och missnöje, han då mer än någon annan vågade uttala mot konungen.[1]) Men hvad som isynnerhet väckte konungens misstro var den upptäckt han sent omsider gjorde, att flera Svedenborgs anhängare, i kraft af deras mästares uttalanden, hyllade frihetstidens statsskick och de republikanska åsigter, som från Frankrike utbredde sig öfver Europa. Liksom illuminaterna i Tyskland hörde till rörelsepartiet, var äfven den svedenborgska mysticismen vänligt stämd mot det mäktiga oppositionsparti, som på 1780-talet dref konungen att i envälde söka sin kronas och fäderneslandets räddning.

Konungens missnöje med svedenborgianismens politiska åsigter fick sitt första mera uppenbara uttryck i indragningen af en periodisk skrift, kallad »Medborgaren», som C. F. Nordenskiöld från den 24 september 1788 började på egen hand utgifva och som utkom i fyra oktavband samt fick en betydlig afsättning. Men ehuru Nordenskiöld här fortfor att bekämpa Kellgren och Voltaire och äfven sårade konungen genom en illa skrifven kritik öfver dennes drama Gustaf Wasa, som han trodde härröra från Kellgren, visade han sig dock länge såsom vän af 1772 års regeringsform och ville tydligen vinna konungen på sin sida. Derföre fick han ock fortsätta sin tidskrift till 1790, då han på det djupaste kränkte konungen genom att i n:o 6 af nämda årgång införa i sammandrag hufvudtankarne i Payne's *Rights of Man* (Menniskans rättigheter). Här förklarades, att »alla menniskor äro lika uti rättigheter, emedan de alla äro födda fria,

---

1) Se *Geijer*, a. a. s. 367. 368.

emedan de alla böra lefva fria, emedan de alla skola dö fria»; folksuveränitetens grundsats predikades ock i de mest otvätydiga ordalag: all magt hvilade först och sist hos folket, och alla styresmän äro blott folkets ämbetsmän och inför detsamma ansvarigt. Och der magten i allmänhet och isynnerhet den lagstiftande magten icke hvilar hos folket eller dess ombud, »der äro menniskans rättigheter skymfade och folket förvandladt till trälar». I sammanhang härmed utslungas de mest braskande domsord öfver tyranner och de menniskoföraktare, som våga kränka friborna medborgares rättigheter, »magten att stifta lagar, att verkställa dem, att påbjuda utlagor».

Hela denna artikel om menniskans rättigheter var egnad att vid denna kritiska tidpunkt i Gustaf III:s lif öka missnöjet med monarkien öfver hufvud taget, och den skall ock redan i manuskript cirkulerat och hafva slagit djupa rötter just inom det svenska oppositionspartiet vid slutet af 1780-talet.[1]) Under sådana förhållanden var det lätt förklarligt, att konungen utan vidare förbjöd Nordenskiöld att fortsätta sin tidskrift.[2]) Och då han redan samma år 1790 började utgifva en ny tidskrift, *Allmänna magasinet*, blef äfven den utan dom och ransakning förbjuden, belagd med qvarstad och uppbränd. Anledningen dertill var den, att Nordenskiöld icke heller här underlät att oroa konungen med demagogiska kannstöperier och utdrag ur Montesquieu, Hume och Tacitus »om de tyranner, hvilka hittills ännu icke funnit sina likar i verlden». Enligt utgifvarens egen försäkran hade dock manuskriptet blifvit »af de strängaste granskare af hofpartiet» genomläst och godkändt till tryckning.[3])

1) *Ehrenström*, Hist. anteckn. I, 187, antager såsom sannolikt, att Nordenskiöld, derföre att den väntade belöningen uteblef, började smäda samme konung, som han förut höjt till skyarne. Säkert är, att han plötsligen ändrade sina politiska grundsatser, och att omslaget väckte allmänhetens stora förundran.

2) *Adlerbeth*, Hist. anteckningar II, 25 not.

3) Se företalet till »Allmänna magasinet eller nyttiga och nöjsamma ämnen», Sthlm 1793. Nordenskiöld fick nämligen efter Gustaf III:s död fritt utgifva detta sitt magasin. Då utgaf han äfven en

För att förhållandet till konungen åter måtte blifva godt, fann det exegetiska och filantropiska sällskapet sig i början af år 1789 föranlåtet till honom afgifva en skriftlig försäkran dels om sin undersåtliga trohet i allmänhet, dels äfven derom, att det skulle ur sällskapet utesluta sådana medlemmar, som voro mot konungen fiendtligt sinnade. Halldin skall ock af sällskapet vid samma tid erhållit varningar för sitt »entusiastiska» uppträdande, såsom exempel hvarpå må anföras, att han efter säkerhetsaktens utfärdande 1789 uppvaktade konungen med ett bref, som hade till ändamål att uppvisa, att han enligt korrespondensläran nu på grund af sin högfärd, Guds namns missbruk, orättmätigt krig befann sig »uti den punkt, som svarade precist mot 16 graden bland de fördömde», hvaruti Gustaf II Adolf också för samma synder ännu befann sig.[1])

Dessa domsord öfver den konung, som Halldin en gång var på god väg att förvandla till den svedenborgska andelärans anhängare och beskyddare, vittna tydligt, att en brytning nu inträdt, och att vissa svedenborgare hade svårt att finna sig i den missräkning, de genom konungens ombytlighet erfarit. Flera andra bevis skulle ock kunna anföras på det stora missnöje, de kände öfver, att Kellgren och hans själsfränder nu fritt fingo göra sina åsigter gällande. Emellertid är att märka, att äfven sedan den fransyskt-akademiska skolans män i den allmänna meningen vunnit ett afgjordt öfvertag öfver svedenborgianismen, konungen fortfarande af vissa skäl stod i förbindelse med åtskilliga hufvudrepresentanter för den nya läran. Detta var särskildt händelsen med tvänne män, som begge en tid efter den Kellgrenska stridsförklaringen varit presidenter i det exegetiska och filantropiska sällskapet, nämligen Wadström och Aug. Nordenskiöld.

Den förre hade redan på 1770-talet inlagt stora förtjenster om den svenska järnförädlingen och bergsväsendet.

---

fullständig öfversättning af Paynes Rights of Man. Enligt *Ehrenström*, a. a. I, 392 f. skall denna öfversättning i manuskript blifvit flitigt studerad af det förnäma parti, som sammansvurit sig att mörda Gustaf III.

1) Se brefsamlingen hos *Arppe*, a. a. s. 55 och *Schröderheim*, a. a. s. 96.

I likhet med sin lärofader, Svedenborg, hängaf han sig emellertid så småningom åt sysselsättningar, som hade ett mera omedelbart andligt ändamål. Han vann härunder snart namn och rykte såsom den ledande själen i ett redan år 1779 i Norrköping bildadt, af tio husfäder bestående samfund, hvars »plan var att anlägga en svensk koloni på Afrikas vestra kust till negrernas civilisation och slafhandelns utrotande». Detta samfund grundades alltså nio år tidigare än Wilberforce, Pitt och Fox i engelska parlamentet väckte kristenhetens uppmärksamhet på denna filantropiska hufvudfråga. Det är sannerligen anmärkningsvärdt, att i en landsortsstad i det aflägsna Sverige, som sjelft icke egde någon beröring med slafveriet, frågan om dess utrotande vaknade tidigare än i Europas mägtigaste stater, som dock i århundraden varit medbrottsliga i denna mensklighetens skamfläck och på nära håll varit i tillfälle erfara dess förbannelse. Vi känna icke med säkerhet den närmaste anledningen till uppkomsten af det nämda sällskapet i Norrköping. Vi veta endast, att utom Wadström äfven andra medlemmar skola hafva varit svedenborgare, och att, då kolonisationsplanen slutligen kom till stånd, ryktet, såsom redan i det föregående af oss är omnämdt, stälde företaget i förbindelse med några mystiska orakelspråk, som Svedenborg berättas hafva uttalat angående det nya Jerusalem i det inre Afrika tvärtemot hans eljes mycket andliga förklaring af det tusenåriga riket [1]) Alltnog, så snart det nordamerikanska kriget icke längre hindrade den påtänkta expeditionen, framlades förslaget för Gustaf III jämte anhållan om tillstånd för 40 svenska familjer att utflytta till Afrika. Konungen upptog den djerfva planen med stort intresse men uppdrog, att börja med, åt Wadström att först göra en förberedande resa till den föga kända verldsdelen. Han utsåg ock åt honom tvänne vetenskapligt bildade följeslagare, professor A. Sparrman och löjtnant K.

1) Se ofvan s. 53 f. *Thomæus*, Skand. Kyrkohäfder, II, 570: »den bland dem (Svedenborgs lärjungar) rådande mening, att den nya Jerusalemska kyrkan finnes redan utbildad i det inre af Afrika, har gjort dem benägna till befrämjande af missions- och upptäcktsresor i denna verldsdel».

A. Arrhenius, anbefalde dem till främmande regeringars skydd och välvilja och bekostade till och med ensam hela utrustningen och resan. Denna expedition företogs 1787. Arrhenius, som var en utmärkt kemist och mineralog, kom emellertid snart underfund med, att Wadström hade en särskild »mystisk syftning» med resan, och återvände snart till Europa. En antydan om den riktning, i hvilken Wadströms »mystiska» planer gingo, lemnas i ett bref till honom, sedan han ankommit till Afrika, från guldmakaren Nordenskiöld, der denne uppmanar honom att »penetrera upp i landet, så mycket möjligt vore; om ej hans kamrater ville följa, kunna de resa hem». Detta senare råd synes hafva varit framkalladt af ett bref från Wadström, i hvilket han mycket beklagat sig öfver sina af konungen påtrugna följeslagare. Wadström återvände efter hufvudsakligen i Senegalländerna gjorda undersökningar till England redan 1788 och visade under flera derpå följande år, att han nu ännu mer än före resan hyste varm nitälskan för slafveriets utrotande. Han utgaf ock nu åtskilliga skrifter både om slafveriets och Afrikas kolonisation men fortfor samtidigt att vara mycket verksam för svedenborgianismens utbredning, dels genom att hålla veckomöten för den nya lärans vänner, dels ock genom att utgifva tidskriften New Jerusalem Magazine i London. Såsom ombud för de svenska trosbröderna undertecknade han ock ett svedenborgskt mötesbeslut i London den 17 april 1789.

Det lyckades ock Wadström efter någon tid att hufvudsakligen med engelska kapital och under engelskt beskydd få till stånd den afrikanska kolonien i Sierra Leona, i hvars anläggning han dock sjelf icke omedelbart deltog. Detta var deremot händelsen med Aug. Nordenskiöld. Att denne var varmt intresserad för Wadströms afrikanska företag, är redan nämdt. Han hade ock särskildt 1788 på det högsta äfven för egen del önskat, »att honom måtte tillåtas strax att resa till Afrika, att derstädes inrätta ett etablissement för vår kungs räkning». Han kunde icke rubbas i denna sin önskan af en teaterpjes, som skall hafva blifvit skrifven till förlöjligande af nya läran, magnetismen och alkemien, och der Wadströms resa till Afrika framställes såsom en beskickning

ifrån de svedenborgska samfunden för att uppsöka det nya Jerusalem. Att svedenborgarne togo illa vid sig af denna satir och såsom dess upphofsman misstänkte »Kellgren, eller någon annan af det bandet», kan man lätt förstå. Emellertid dröjde det ännu några år, innan Wadström kunde sätta sin djerfva plan i verket. Under tiden vistades dock icke Nordenskiöld i Sverige. Det lyckades honom i början af 1789 få afresa till England, hvarest han den 24 juni samma år utgaf en af honom sjelf, Wadström m. fl. undertecknad »Plan till ett fritt samhälle på Afrikas vestra kust under Storbritanniens beskydd». Denna plan hade så till vida ett vidsträcktare ändamål än den af Wadström först utkastade kolonisationsplanen, som den äfven afsåg att bereda den under de gamla samhällsformerna förtryckta menskligheten tillfälle att förena sig under de bästa lagar och samhällsformer. Meningen var tydligen den att i Afrika, om icke finna, så åtminstone skapa det nya Jerusalem, som skulle kunna blifva en metropol för den öfver hela jorden sig utbredande »nya kyrkan». Lagarne för detta nysalemitiska samhälle framstäldes från både kyrklig och borgerlig synpunkt uti en år 1790 i Köpenhamn utgifven ryktbar skrift med titel: »Församlingsformen uti det nya Jerusalem af August Nordenskiöld, Jesu Kristi ringaste tjenare».[1]) Detta kyrkolagsförslag, som icke någonstädes blifvit tillämpadt, var tillegnadt Gustaf III, hvarvid denne i så pockande ordalag uppfordrades att lemna fri religionsöfning för den nya läran i Sverige, att konungen mottog skriften med stor onåd och fann sig föranlåten förbjuda dess spridning i Sverige. Af en särskild anledning förtjenade den icke heller bättre bemötande. Ty äfven om man skulle kunna instämma i Bergklints beröm, att boken »söker att alldeles utrota den skymt af prestvälde, som ännu är qvar, och ger ett dödligt hugg åt lutheranismen», finnas der dock sådana vådliga grundsatser angående äktenskapet förfäktade, som många sveden-

1) Boken (52 sidor 4:o) har samma motto som den ofvan nämda samhällsplanen: »Si jag gör alla ting nya. Skrif. ty dessa orden äro sanna och vissa». Uppb. b. 21, 5. Dedikationen är aftryckt hos *Arppe*, a. a. s. 76 f.

borgare förr och nu icke offentligen vilja kännas vid. Nordenskiöld sökte nämligen i anslutning till Svedenborgs förut omnämda bok om den äktenskapliga kärleken göra gällande den grundsatsen, att intet annat äktenskap vore ett verkligt äktenskap och öfverensstämmande med nya kyrkans lära än det, i hvilket både man och hustru antagit denna lära. Men icke nog härmed: han uppträdde äfven till försvar för konkubinat och otukt i vanlig mening. Sista paragrafen i hans församlingsordning, den 54 i ordningen, har nämligen följande lydelse: »det kan naturligtvis inträffa, att giftasvuxna män, som icke kunna gifta sig, länge tillhöra vår församling, och att gifta män hos oss upptagas, hvilka hafva okristliga hustrur, som förakta den nya läran och med hvilka de följaktligen lefva i disharmoniskt äktenskap. Då nu dessa män så starkt drifvas af den oss medfödda amor sexus, att de icke kunna afhålla sig från det andra könet, så är det för ordningens skull oundgängligen nödvändigt, att dem tillåtas, de först nämda att hålla sig en mätress, de senare en konkubin. Dock bör ingen på detta sätt lefva i vår församling, utan att anmäla äktenskapet för biskopen eller presten, som efter Svedenborgs föreskrift de fornicatione och de concubinatu böra undersöka, om han verkligen är i den belägenhet, i hvilken han föregifver sig vara. Derefter bekomme han skriftligt tillståndsbevis, hvari några vilkor uppställas, efter hvilka han bör lefva med sin mätress eller konkubin. Den, som detta iakttager, är för oss en lika så kär broder, och detta lefnadssätt skall icke på något sätt räknas honom till hans nackdel». [1])

1) Se *D. Fr. Münter*, Magazin für Kirchengeschichte und Kirchenrecht des Nordens, Altona 1792, II, 3: 102 f. Den Nordenskiöldska församlingsordningen finnes här in extenso intagen i tysk öfversättning. Något exemplar af den svenska upplagan hafva vi ej haft tillfälle se. R. L. Tafel (Doc. I, 641 f.) har med harm tillbakavisat de ord, i hvilka Svedenborg åberopas såsom auktoritet för Nordenskiölds lära om äktenskapet. Men hvad Tafel icke borde hafva förbisett, är att äfven andra ansedda svedenborgare delat Nordenskiölds uppfattning af Svedenborg i föreliggande fråga. Bergklint berättar till och med 1791, att den svedenborgska societeten i Avignon då hade »förbjudit boken de amore conjugali såsom fördömelig».

Ehuru Nordenskiöld genom denna äktenskapsteori, som han äfven sjelf skall hafva i sitt lif tillämpat, ingalunda stärkte sitt anseende, fortfor dock ännu någon tid förbindelsen mellan honom och Gustaf III. Från Köpenhamn begaf han sig visserligen till Paris och skall der, likaledes under åberopande af Svedenborgs frisinnade idéer, sommaren 1790 tagit liflig del i revolutionsfesterna, ja till och med dansat på ruinerna af bastiljen. Konungen, som fick höra detta, befalde honom genast återvända till Sverige. I ett bref från början af 1791 berättar dock Nordenskiöld sjelf, att han då i femton veckor »arbetat med händer och fötter hos kungen att få hans decisiva vilja», antingen han skulle gå till Finland för att sköta sin tjenst såsom bergshauptman, eller fortsätta de bekanta alkemistiska försöken. Emellertid skedde intetdera. Med rätt att fortfarande uppbära den lön, han så länge uppburit, utan att behöfva sjelf uppehålla den deremot svarande tjenstebefattningen, och försedd »med de yppersta rekommendationer» fick han nu åter under ofvan nämda år resa till England, hvarifrån han, efter någon tids verksamhet i den svedenborgska lärans tjenst, i strid mot sina vänners, sin hustrus och sina barns vilja begaf sig jämte några andra svenskar, bland dessa professorn i Upsala, Adam Afzelius, till den af Wadström föreslagna kolonien i Sierra Leona på Afrikas vestra kust. Företaget kröntes i början med framgång, men Nordenskiöld, som ej kunde förhindras att begifva sig inåt landet, blef dervid så illa misshandlad af negrer, att han efter återkomsten till den anlagda kolonistaden afled 1792 vid nära 40 års ålder. Tre år derefter förstördes äfven kolonien af franska kapare. [1])

---

1) Källor: *Bernhard v. Beskow*, Minne af öfverdirektören C. B. Wadström i Sv. Akad. Handl:r, 33:dje delen; *Arppe*, a. a. s. 76—92; *Gjörwell*, Allmänna Tidningar, 1782, III, 28. *Upsala Tidning* för 1795 innehåller flera bref af prof. Afzelius om koloniens detta år timade undergång och hans egna dervid lidna förluster af dyrbara samlingar och handskrifter. Om Wadströms skiftande öden i England och Frankrike, till dess han i Paris fick sluta sin bana 1799 vid 55 års ålder, finnas flera intressanta upplysningar i Beskows arbete. Tyvärr har författaren i sin minnesteckning alldeles lemnat ur räkningen Wadströms och Nordenskiölds »mystiska planer» i den afrikanska affären

Nästan samtidigt med att bergshauptmannen A. Nordenskiöld på detta sorgliga sätt fick sluta sitt af missräkningar och olyckor uppfylda lif, uppskakades det svenska folket på det högsta af en riksskandal, som utgjorde det enda verkliga resultatet af den Nordenskiöldska guldfabrikationen på Drottningholm. Under det Gustaf III höll sin riksdag i Gefle 1792 gjordes nämligen den ledsamma upptäckten, att ett stort förfalskningsbrott blifvit begånget af presidenten A. F. Munck, samme man som allmänheten trodde hafva varit konungens högra hand och fortfarande hafva del i hans djupaste hemligheter, och som var ryktbar såsom egare till det mest kompletta bibliotek af kabbalistiska, mystiska, alkemiska och magiska böcker, och för efterverlden bekant såsom den siste beskyddaren och förlagsmannen till den af Aug. Nordenskiöld och dennes medhjelpare Bergklint skötta guldfabriken på Drottningholm. Just vid denna fabrik hade nämligen Munck med tillhjelp af nyss nämde Bergklint och en kapten Apelqvist för egen räkning låtit fabricera falska svenska sedlar till ett belopp af 93,000 riksdaler, hvilka han sedan utsläppt i rörelsen. Sina medbrottslingar hade han lyckats intressera för detta nedriga företag genom att inbilla dem, att det skedde på konungens befallning och för statskassans räkning. Och ehuruväl den domstol, som under förmyndareregeringen måste taga befattning med detta mål, lyckades vederlägga det utspridda ryktet, att konungen verkligen haft sin hand med i illdådet, kunde man dock icke rentvå hans minne från ett annat för-

---

och framstält dem i en långt mera idealisk dager, än de i ljuset af egna bref förtjenat. Anmärkningsvärdt är äfven, att Beskow i sin minnesteckning underlåter nämna, att det var äfven andra orsaker än slafemancipationsintresset, som föranledde Wadström att flytta öfver till Frankrike. Det borde hafva nämts, att denna flyttning skedde 1795, sedan han blifvit ruinerad af en misslyckad industrianläggning och med anledning af hans stora beundran för revolutionen. Han fick derföre ock mottaga »broderlighets- och jämlikhetskyssen inför direktoriet». Se *R. L. Tafel*, Doc. I, 646. Äfven borde Beskow hafva åtminstone antydt tillvaron af det allmänna rykte, enligt hvilket Wadströms stora intresse för Afrika var framkalladt af hoppet att finna den nya kyrkan redan utbildad i det inre af denna verldsdel.

falskningsbrott, som förut på hans befallning utförts af Apelqvist och Bergklint. Under bemedling af presidenten, grefve Ruuth, som också förut tagit liflig del i de mystiska hofprofeternas taskspelaretillställningar, hade de nämda kemisterna först under ryska kriget och sedan äfven efter freden i Verelä tillverkat ryskt guldmynt och ryska bankosedlar till förfång för czarrikets statskassa. Och ehuruväl man såsom en slags ursäkt för detta simpla sätt att skada sin granne förklarade sig kunna åberopa andra konungars föredöme, var det dock denna för konungens räkning verkstälda förfalskning, som icke blott utgjorde den närmaste anledningen till Muncks brott, utan äfven räddade honom från den galge han eljes icke kunnat undgå.[1])

Ungefär ett år före den nu omnämda riksskandalen gick äfven det en gång så förhoppningsfulla exegetiska och filantropiska sällskapet sin fullständiga upplösning till mötes. Flera orsaker samverkade till denna upplösning, ehuru visserligen den egentliga orsaken dertill voro den fransyskt-akademiska skolans qvicka och hånfulla satirer i Stockholmsposten. Det sunda förnuftets dyrkare, en Kellgren, en Rosenstein, en Leopold och äfven den om vår literatur förtjente bibliotekarien J. H. Lidén († 1793) fortforo nämligen att i den nämda tidningen förlöjliga svedenborgianismen.[2]) Något i sak nytt kan dock icke framdragas ur denna skriftvexling, huru liflig den än var särskildt under år 1789.[3])

1) Alla aktstycken i det Munckska förfalskningsmålet finnas tryckta i *Georg Adlersparres* Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia. Sthlm 1830. 1 och 2 del. Se särskildt II: 153. 156 f. 163 f.

2) Lidén, som 1787 i Norrköping utgaf »Anmärkningar öfver den animala magnetismen och svedenborgianismen» samt »Från sällskapet pro sensu communi rör. anim. magnetismen och svedenborgianismen», hvilka begge skrifter dock hufvudsakligen blott utgjorde aftryck ur Stockholmsposten, predikade under sin vistelse i London 1769 i svenska kyrkan derstädes, då han fick till åhörare Svedenborg, som sedan begåfvade honom med en stor del af sina skrifter. Han fattade för personen mycken aktning och vänskap men kunde aldrig förlika sig med hans syner och lärosystem. Biogr. Lex. VII, 104. nya uppl.

3) S.P. 1788 n:o 270; 1789 n:is 29. 138. 140. 226. 229. 239. 248. 251 och 272.

Men ej mindre verkan gjorde de öfversättningar, Stockholmsposten skyndade sig att intaga ur tyska tidskrifter för att visa, att äfven flera af Tysklands vidtbekanta skalder och filosofer, en Klopstock, en Wieland och en — Nicolai samtidigt med Kellgren och i väsentligen samma anda som han gjort svedenborgianismen och filantropiska sällskapet i Stockholm till förmån för en skoningslös kritik. Anledningen till dessa mäns uttalanden var den, att de erhållit inbjudning till ledamotskap i det nämda sällskapet. Den svenska svagheten för utländingars omdömen skall äfven nu bekräftat sig. Äfven den akademiska skolans män, som förut gjort sig skyldiga till ett öppet uttaladt förakt för den tyska literaturen och dess banérförare, visade sig nu skatta så högt de främmande bundsförvandter, de till sin stora glädje funnit, att till och med Nicolai utbasunades såsom en af de störste filosofer. [1])

En annan vigtig anledning till sällskapets upplösning hafva vi att söka deri, att det icke fick vidare trycka några försvarsskrifter. Detta tvång kände särskildt den flitige författaren C. F. Nordenskiöld såsom en svår pröfning. I ett af sina bref bekänner han ock, att nya församlingen kunde mycket litet uträtta, så länge tryckfrihet förnekades densamma, och han berättar äfven, att de arbeten, som sällskapet lät trycka i Danmark, konfiskerades, när de kommo till Sverige. Särskildt skall den förut omtalade prestmannen Tybeck, som redan nu lofvade att blifva svedenborgianismens mest frimodige apostel i vårt land, vid denna tid nödgats upplefva, att hans tryckta predikningar blefvo

1) Se S.P. 1788 n:is 33. 34. 42. 43. 45. 57—63. 66. 187. 270. Wielands kritiska genmäle var hemtadt ur *Teutscher Mercur*, novemberhäftet 1787 och Nicolais ur *Berlinische Monatsschrift,* januari och maj 1788. Hos *Lagus*, a. a. s 215 uppgifves Lidén såsom upphofsman till både öfversättningarne och de till dem fogade efterskrifterna. Men det skäl, som han för denna uppgift trott sig finna i det af honom meddelade brefvet af Porthan, bevisar blott, att Lidén varit den, som föranstaltat om utgifvandet af de förut omnämda aftrycken ur Stockholmsposten. Utgifvaren af dessa säger sig i förordet icke känna uppsatsernas författare och beder dem om ursäkt, att han utan deras vetskap och samtycke utgifver deras skrifter.

belagda med qvarstad. Nordenskiölds sätt att trösta sig och liktänkande härvid förtjenar att med hans egna ord läsas. »Förmodligen», säger han, »har Herren tillåtit det, på det att någon vastation i det naturliga skall föregå och preparera planen för det nya ljusets inflytande. Kristus hade Johannes döparen till sin föregångare, som beredde honom väg, och vi skola en dag förundra oss deröfver, att fritänkarne med sina borgerliga ordningar blifva beredare och föregångare för det nya ljuset. De krossa intoleransen och ortodoxien och alla dessa gamla styltor, som vunnit häfdens styrka, intagit sinnena och gjort, att man ansett de värsta fördomar såsom sanningar. Voltaire, Rousseau, Hume, Raynal etc, dessa äro de män, som bereda Svedenborg väg.[1])

Äfven må nämnas, att sällskapet icke heller blef oberördt af inre söndringar och kabaler. Den första söndringen inträdde mycket tidigt men var dock af ringa betydelse, ehuru svedenborgska författare i senare tid, vilseledda af en partisk och grumlig källa, framstält densamma såsom en mycket ödesdiger händelse för sällskapets tillvaro. C. F. Nordenskiöld var den man, som gaf upphof till söndringen, och hos honom hafva vi äfven att söka anledningen till de öfverdrifna ryktena om dess betydelse. Han har sjelf ofta uppgifvit sig såsom sällskapets egentlige stiftare men tyckes icke hafva åtnjutit så stort anseende och förtroende, att han kunde länge fortfara att vara dess ledare. För öfrigt upptogs hans tid nästan helt och hållet af publicistisk och annan författareverksamhet, hvarföre ledningen af sällskapet ganska snart öfvertogs först af hans ofta nämde broder och sedan af Wadström. När nu denne sist nämde redan under förra hälften af 1787 lemnade fäderneslandet, blef en syssling till den förut nämde hofpredikanten Silfverhjelm, kaptenen baron K. G. Silfverhjelm († såsom öfverste i Finland 1808) ordförande i sällskapet. Han var den ifrigaste af alla magnetisörerna och skall icke hafva ansetts fullt renlärig af de svedenborgare, som icke obetingadt trodde

---

1) Se *Lagus*, a. a. s. 242 (not.), der ofvanstående bref af d. 19 okt. 1792 är intaget.

på magnetismen.[1]) Hans närmaste själsfränder kallades *harmonister* sannolikt derföre, att de ville i en förening sammansluta svedenborgare, rosenkreutzare, drömtydare, frimurare, magnetisörer, fysiognomister och alkemister. Emellertid skall det missnöje, som inom sällskapet framkallades af hans öfvertagande af chefsämbetet, icke hafva berott derpå, att han alltför mycket svärmade för magnetismen eller eljes sökte förfalska svedenborgianismen, utan ensamt derpå, att hans karakter i Nordenskiöldarnes ögon var hersklysten, och att han i syfte att bättre kunna genomdrifva sin vilja lyckades få sällskapets arbetsfördelning i någon mån förändrad. C. F. Nordenskiöld, som sjelf lemnat denna uppgift och dervid helt och hållet underlåter att nämna, att sällskapets ändamål härigenom på något sätt rubbades, har dock sannolikt till följe af glömska i förening med någon personlig ovilja och missräkning i ett bref från 1820-talet förklarat, att Silfverhjelms öfvertagande af sällskapets ledning föranledde »*alla* dess medlemmar» att utträda.[2])

Ohållbarheten af detta påstående är uppenbar för hvar och en, som i vår föregående framställning lagt märke till Stockholmspostens energiska kamp mot sällskapet såsom ett svedenborgskt sällskap både under senare hälften af 1787 och de två derpå följande åren. Vi hafva ock förut lemnat ojäfaktiga bevis, att de flesta af hufvudstadens ifrigaste svedenborgare troget höllo samman i fråga om magnetismen och andra sällskapets angelägenheter. Med all sannolikhet,

---

1) *Ljunggren*, a. a. I, 358 (not.), upplyser, att utgifvaren af »Samlingar för hjertat och snillet», hvilken var en friherre Jöran F:son Silfverhjelm, skall också hafva varit vän af magnetism. Så vidt vi kunnat finna, lemnar nyss nämda år 1789 utkomna tidskrift intet stöd för detta omdöme. Den djupsinniga mystik, som der stundom framskymtar, synes oss delvis ganska tilltalande.

2) Se *Tafel*, Urk. (1829) s. 50. 52. *Kahl*, a. a. III, 98 f. och andra efter honom hafva endast ändrat ordet »alla» till »de flesta» och dermed visserligen gjort Nordenskiölds uppgift mindre orimlig, men dock låtit den väsentliga oriktigheten qvarstå. Ty att »de flesta» medlemmarne i sällskapet utträdde i april 1787 eller under den närmast följande tiden, är ohistoriskt och vederlägges för öfrigt af Nordenskiöld sjelf i hans bref från 1789.

voro Nordenskiöld sjelf och hans broder de ende, som ej kunde finna sig väl i sällskapet, efter det en för dem misshaglig person blifvit derinom den mest tongifvande. Men icke heller om dem är bekant, att de offentligen anmält sitt utträde. Tvärtom har C. F. Nordenskiöld varit den, som i tidningar och andra skrifter fört sällskapets talan i vida högre grad än någon annan. Bergklint, som dock såsom det synes var mer än någon annan ömtålig om den nya lärans renhet, och hvars brefvexling temligen fullständigt redogör för sällskapets sammankomster ända till 1791, skulle ofelbart hafva lemnat någon upplysning om den misshällighet, som genom Nordenskiölds lättsinniga bruk af data och fakta blifvit så ryktbar, derest någon egentlig grund dertill funnits. Men detta är icke händelsen.

Långt ifrån alltså att sällskapet redan några månader efter dess instiftelse sprängdes, lyckades detsamma, tack vare det lockelsemedel, som arbetet med den animala magnetismen erbjöd, några år ega bestånd och äfven tillväxa. Både Bergklint och C. F. Nordenskiöld hafva i bref från slutet af 1780-talet försäkrat, att sedan sällskapet hunnit lugna sig efter de första åskslagen från det Kellgrenska förnuftets domstol, antalet medlemmar dagligen ökades en tid bortåt. Och den senare sagesmannen, som i den förut nämda svedenborgska tidskriften i London skref skrytsamma artiklar om sällskapets framgångar, har i ett sändebref lemnat denna uppgift: »ledamöternas antal i filantropiska sällskapet öfverstiger redan 200, af hvilka största delen äro män, som bekläda vigtiga ämbeten och utmärkt sig för lärdom. De flesta af dem äro prester».[1]) Vi tro visserligen, att äfven denna utsaga behöfver rättas så till vida som påståendet, att de flesta medlemmar i sällskapet vore prester, strider mot hvad vi från annat säkert håll veta, men deremot är det icke osannolikt, att Nordenskiöld i öfrigt ganska nära träffat det verkliga förhållandet, sådant det var i början af 1788.[2])

1) New Jerusalem Magazine, London 1790 s. 24. Cit. efter den tysta texten hos *Imm. Tafel,* a. st.

2) Teol. prof. *Münter* i Köpenhamn vet i anf. a. II, 2: 73, under åberopande af en svensk korrespondents uppgifter, att upplysa, att

Men efter denna tid började sällskapet förlora flera af sina alltför lätt förvärfvade medlemmar. Emedan man hyllat den grundsatsen, att »om tio intagas och bara en blir öfvertygad och beständig, är redan mycket vunnet», fick man ock snart upplefva, att knapt en tiondedel blef beståndande, sedan de lätt förvärfvade proselyterna hunnit komma underfund med den stora humbug och vidskepelse, hvartill de svedenborgska magnetisörerna gjorde sig skyldiga. Från och med år 1790 förde ock det svedenborgska samfundet ett mycket tynande lif men egde dock bestånd till början af påföljande år, då det helt och hållet synes hafva upphört genom de återstående medlemmarnes brist på sammanhållning och hänförelse.[1]) Den sista kända lifsyttringen af det ett par år förut energiska och lifaktiga sällskapet framträdde i det hemliga ordensväsendets form, men dessa sista lifstecken voro icke heller varaktiga. Åtminstone vet man nu icke mera än, att först och främst Sturtzenbeckers redan omnämda försök i denna riktning snart upphörde, och att vidare samma öde drabbade den klubb, som en tid bortåt under år 1791 brukade hålla andliga sammankomster hos öfverhofstallmästaren Lewenhaupt på Norrbro i Stockholm; den somnambulism och andra magiska konster, som dervid berättas hafva utgjort hufvudsaken, stäldes dock äfven här i samband med den svedenborgska andeläran.[2])

---

1787 sällskapets medlemmar utgjort omkring 500 personer, spridda i hela riket och mestadels bestående af köpmän, tjenstemän, officerare och adelsmän. »Kein Geistlicher oder Schullehrer nimmt aber Theil daran».

1) *R. L. Tafel*, Doc. I, 622, förlägger sällskapets upplösning till 1789, och till tiden före utgifvandet af Medborgaren; att denna uppgift är oriktig, framgår tydligt af både Stockholmsposten och brefsamlingen hos Arppe.

2) Se brefsamlingen hos *Arppe*, a. a. s. 53. 55—58. Här skrifver Bergklint den 4 mars 1791: »nya församlingen här i Sverige har också en svag prospekt; societeten torde endera dagen upphöra. Ledamöterna hafva ingen energi i sin förening». Om den Lewenhauptska klubben skrifver samme sagesman: »de läsa i svenska psalmboken på knä; öfva somnambulism och andra magiska konster. Bigottismen är der förunderlig. Detta kalla de svedenborgianism; der är ock prester; detta bör hållas hemligt».

Ehuru den animala magnetismen och den dermed förenade spiritismen i början var det starkaste lockelsemedel, genom hvilket det exegetiska och filantropiska sällskapet förskaffade sig medlemmar och ryktbarhet, så visade det sig dock snart, att den nya kyrkan i sjelfva verket haft mera skada än gagn af sin nära till hands liggande förbindelse med spiritismen, hvarföre ock den mest betydande af alla dåvarande svedenborgska församlingar, nämligen den så kallade Eastcapska i London, vid början af 1790-talet offentligen förklarade, att spiritismen ej öfverensstämde med den nya kyrkans intressen. Vi känna icke, huruvida svenskarne Wadström och Aug. Nordenskiöld bidragit till denna förklarings afgifvande. Det synes oss dock knapt antagligt, eftersom de, liksom åtskilliga andra mera försigkomne svedenborgare, år 1789 på grund af en mindre sedlig vandel blefvo från den nyss nämda Eastcapska församlingen i London uteslutna.[1]) Att emellertid mera sansade och försigtiga svedenborgare ville äfven i Stockholm helt och hållet upphöra att samverka med magnetisörer och spiritister, är otvifvelaktigt, ehuru detta steg icke blef taget, förr än, enligt Rosenblads, en samtida svedenborgares vittnesbörd, den nya kyrkan var så tillbakaträngd och upplöst, att hvar och en för sig trodde, att han var den ende återstående medlemmen.[2])

Ett tydligt bevis, att svedenborgianismen i Stockholm vid tiden för Gustaf III:s död var särdeles utmattad och utan någon betydelse, finna vi i dess oförmåga att repa sig och göra bruk af de nya förhållanden, som inträdde med hertig Karls öfvertagande af regeringen. Han och hans storvisir, baron Reuterholm, hade dock ännu icke förlorat sin benägenhet för mysticismen och sökte för öfrigt på mångfaldigt sätt

1) Enl. citat från New Church Repository, March 1853, infördt i *A. R. Fröst*, Några bidrag till belysning af den s. k. Nya kyrkans uppkomst, Ups. 1872, s. 19. I denna tillsammans 32 sidor omfattande afhandling är icke fullt en sida anslagen för redogörelsen af svedenborgianismens historia i Sverige till närvarande tid.

2) *Imm. Tafel*, Urk. (1829) s. 46.

draga fram till ära och magt dem, som under det förra regimentet hört till oppositionen och minoriteten. Det låg nu nära till hands, att denna upphöjelse äfven borde hafva fallit på deras lott, som några år förut hade äran räkna hertig Karl såsom medlem i sitt sällskap men som genom Kellgren och hans själsfränder blifvit stälda i skuggan.

Det synes emellertid icke hafva varit mer än en af svedenborgarnes hufvudmän, som vågade göra sitt bästa att draga gagn af de nya konjunkturerna, nämligen C F. Nordenskiöld. Då det Reuterholmska regimentet från början önskade ställa sig i den mest fördelaktiga dager gent emot Gustaf III:s envåldsstyrelse, så utfärdades äfven en tryckfrihetsförordning, som utgick från den grundsatsen, att »allmän upplysning är första och vissaste steget till allmänt väl», och som derföre upphäfde all annan censur än den teologiska. I skydd af denna tryckfrihet, som för öfrigt ganska snart inskränktes, kunde Nordenskiöld åter utgifva sina tidskrifter, Medborgaren och Allmänna Magasinet. Höga vederbörande gjorde han dock först det anbudet, att han ville skona dem från alla obehagliga artiklar, men blott på det vilkoret, att han finge något underhåll, emedan han »under dessa senare år varit försatt uti svåra bekymmer för lifvets nödvändigaste bergning». Hans anseende upphjelptes naturligtvis icke genom detta mera om en nidskrifvare än om en filantrop påminnande och mer än en gång upprepade anbud; han fick ock en tid bortåt fritt utgifva sina »liberala» artiklar. Dervid uppflammade emellertid åter den gamla striden mellan honom och Kellgren, hvartill närmaste anledningen var den nu fullständigt utgifna öfversättningen af Paynes bok om menniskans rättigheter. Kellgren, som sjelf med hänförelse omfattade upplysningstidehvarfvets läror om folkens rättighet till ljus, frihet och sjelfstyrelse, offentliggjorde i Stockholmsposten en i formen skarp och skoningslös granskning af det osammanhängande och kosmopolitiska program, för hvilket Nordenskiöld genom denna bok uppträdde såsom målsman i Sverige. Pennkriget urartade emellertid denna gång snart mer än någonsin förut till personliga angrepp och smädelser och blef derföre icke heller långvarigt.

Kellgren tröttnade först, så att hans motståndare alltså fick behålla sista ordet.[1])

Reuterholm kom dock snart underfund med, att en tidningsskrifvare sådan som Nordenskiöld kunde göra den nya regeringen större tjenster i utlandet än hemma i Sverige, och föranstaltade derföre om hans utnämning till legationssekreterare i Hamburg, hvilken plats han i medlet af år 1793 tillträdde, för att aldrig mera återvända till fäderneslandet. Hans egentliga uppgift här synes hafva varit att inför Europa föra Reuterholms talan gent emot dennes landsflyktige belackare. I utländska tidningar och tidskrifter lät han nämligen om svenska förhållanden införa flera uppsatser, som knapt voro något annat än loftal öfver den nya svenska regeringen och smädelser mot Gustaf III:s person och styrelse samt mot de personer, hvilka företrädesvis varit honom tillgifne. Dessa, som ej utan ett visst medlidande benämdes »rojalisterna», beskyldes att vara »uppenbara gudsförnekare, som funno ett nöje uti att förfölja religiöst folk». Nordenskiöld utgaf äfven särskilda smädeskrifter mot tvänne af de förnämste gustavianerna, nämligen Gustaf Mauritz Armfelt och Kellgren. Den förre kallades på sjelfva titelbladet af den mot honom riktade paskillen »sitt fäderneslands förrädare».[2]) Kellgren åter gjordes kort efter sin död till föremål för en minnesteckning af Nordenskiöld, der den svenske skalden förklaras hafva varit »en förförisk lofsjungare af lasten, en fin och smidig hånare af dygden. Afund utgjorde hufvuddraget i hans karakter». Kellgrens förhållande till det svedenborgska sällskapet skildras på följande sätt: »K. angrep det i sitt dagblad på det häftigaste och ondskefullaste, sparande mot dess medlemmar intet än så hårdt eller nedrigt uttryck. Ville man nu ock urskulda,

1) Se S.P:s från d. 20 nov. till d. 1 dec 1792 fortlöpande »Erinringar vid afhandlingen om Menniskans rättigheter, införd i veckoskriften Medborgaren N:o 6». Vidare S.P. 1792 d. 8 och 11 dec. samt 1793 d. 17 jan. Nordenskiölds svar finnas intagna i Medborgaren 1792 den 5 dec. och 1793 den 27 jan.

2) En svensk öfversättning häraf utkom i Sthlm 1795. Jfr *Lagus*, a. a. s. 252 och *Ehrenström*, a. a. II, 315.

att en ateist afskydde ett sällskap, hvars dogmer stredo mot hans egna laster och skadliga begär, så kan det väl icke gillas, att han förhånade dem, som efter landets lagar icke egde rätt till försvar». Så talade den man, som nu, när hans väldige motståndare var död och ej längre kunde försvara sig, sökte beröfva honom all heder och ära. Nordenskiöld var till och med så förblindad af hat mot Kellgren, att han frånkände honom all betydelse såsom skald och ansåg honom icke ens kunna jämföras med en i svenska literaturhistorien så okänd dramatisk författare som en samtida, vid namn Wellander. Beträffande slutligen Kellgrens filosofiska begåfning och medborgerliga betydelse fäller minnestecknaren följande hårda dom: »han eftersade några fraser af Bayle, Helvetius och Voltaire samt plundrade Horatius och Virgilius; hvarken står man i skuld till honom för någon stor sanning eller för någon handling af välgörenhet i det offentliga eller enskilda. Ännu mindre var han en medborgare. En medborgare bör icke vilseleda sitt folks tänkesätt, icke förderfva sederna, icke försvara lasterna, icke, såsom han, förhåna menniskans rättigheter, icke deklamera emot den sociala friheten» o. s. v.[1])

Den man, som sålunda förgripit sig på ett af den svenska literaturens största snillen, förtjenar sannerligen icke att räknas till barnafromma menniskor, hvilket dock Atterbom i brist på närmare underrättelser vågat göra. Att han, såsom R. L. Tafel ännu 1875 påstod, hade »en innerlig kärlek till nya kyrkan», kan deremot icke bestridas, och att han trots sina karaktersfel varit en hufvudman för svedenborgianismen i Sverige, är likaledes obestridligt.[2]) Och derföre att så är, må äfven hans senare öden, så vidt de äro bekanta, med några ord omnämnas, ehuru de falla utantör den tidsafdelning och det ämne, vi här behandla. Gustaf

---

1) Nordenskiölds i Allgem. litter. Anzeiger N:o 31 för år 1796 införda teckning af »J. H. Kellgrens Leben und Charakter» känna vi endast genom de utdrag, som finnas hos *Lagus* a. a. s. 258—260.

2) *Atterbom*, Saml. Skr. III, 4: 295. *Tafel*, Doc. I, 622: »C. F. Nordenskiöld, throughout the whole of his life, appeared to be a man of integrity and to have intense love for the New Church».

IV Adolf entledigade honom från hans befattning, men han qvarstannade dock fortfarande i Hamburg, till dess nöden tvang honom att år 1801 i Anclam i Pommern taga anställning såsom privatlärare. Dermed fortfor han till 1807, då han flyttade till Rostock. Der hugnades han under Karl XIII:s regering med titeln chargé d'affaires för Sverige och antagligen äfven med något mot denna titel svarande underhåll. Han afled i sist nämda stad år 1828.

Äfven i utlandet uppträdde Nordenskiöld såsom författare i svedenborgsk riktning. Vid slutet af sitt lif utgaf han till och med ett större arbete, kalladt »Allmänna betraktelser öfver den verkliga kristendomen och det ljus, som herr Em. Svedenborg utbreder öfver religionerna, tillegnade bibelsällskaperna».[1]) Detta arbete blef i Tyskland belagdt med qvarstad. Vi veta dock icke, huruvida detta skedde af någon annan anledning, än att åtminstone vissa delar af boken vid utlemnandet i bokhandeln saknade all uppgift om tryckningsort, författare eller förläggare, hvilket var i strid med allmän lag.[2])

Af den föregående framställningen hafva vi alltså funnit, att svedenborgianismen vid Gustaf III:s hof så väl som hennes ledande män i pennkriget emot den fransyskt akademiska skolan i Sverige ledo det allra största nederlag och drabbades af ett så stort vanrykte, att ingen under hela

---

1) Considérations génèrales sur le Christianisme actuel et la lumière que M:r Em. Svedenborg répand sur les religions, dediées aux Sociétés des Bibles 1819. På 1820-talet, omkring 1825 och senare utkom fortsättning ända till 432 sidor. Vi hafva icke varit i tillfälle taga kännedom om mera än de först utkomna 96 sidorna, hvilka finnas i kongl. bibl. i Stockholm.

2) Det är isynnerhet genom tvänne nyare arbeten, begge utg:fna af landsmän till Nordenskiöld, nämligen finnarne Ehrenström och Lagus, som större ljus nu erhållits öfver hans bedrifter och öden, isynnerhet efter afflyttningen från Sverige. Ehrenström, som varit Nordenskiölds ungdomsvän, men för sina förbindelser till Armfelt fick bittert erfara förmyndareregeringens onåd, gjordes äfven till föremål för den forne vännens elaka penna. Hans omdömen om dennes karakter äro synnerligen nedsättande men måste naturligtvis af nämda anledning upptagas med försigtighet.

1790-talet ens satte i fråga, att den nya kyrkan skulle våga träda fram i ljuset eller offentligheten. De svedenborgska magnetisörernas och spiritisternas lättsinniga och oförsigtiga tillvägagående, de svedenborgska literatörernas hänsynslösa propaganda och tidningspolemik, de svedenborgska hufvudmännens ekonomiska och sociala undergång och den brottsliga upplösningen af det officiösa guldmakeriet, allt detta samverkade till att svedenborgianismens anseende i hufvudstaden och den allmänna meningen lika hastigt sjönk som det kort förut hade stigit.

Men nästan samtidigt började äfven den fransyskt akademiska skolans program falla i vanrykte. Det var många omständigheter, som bidrogo äfven till detta omslag. Att de svedenborgska literatörerna med större insigt än framgång lagt i dagen pro sensu communisternas vulgära rationalism och oetiska lifsåskådning, hafva vi haft tillfälle finna i det föregående. Af långt större betydelse var dock den väldiga och i många afseenden fullt berättigade polemik, som naturpanteisten Thorild förde mot Kellgren och hans vapenbröder, och som derföre ock intager en mycket framstående plats i den svenska bildningens historia. Men äfven af en annan ännu kraftigare vederläggning drabbades vårt lands upplysningsfilosofer genom den fruktansvärda utveckling, som den franska revolutionen på 1790-talet erhöll. De franska skräckscenerna aflöste tätt hvarandra, och äfven Kellgren, Rosenstein och Adlerbeth, som dock med liflig öfvertygelse både fört upplysningens talan och omfattat de moderna frihetsidéerna, började underkasta dessa idéer en närmare granskning och ville icke heller neka, att de blifvit i åtskilliga afseenden bedragna i sitt förut så säkra hopp, att allmän lycksalighet skulle blifva verkan af ljuset från upplysningens fackla.

I denna känsla af att slagordet upplysning nu hade blifvit å ena sidan ett upprorsord mot all laglig magt, och å den andra hotade att blifva ett smädeord mot det uppodlade förståndet, alldenstund våldsverkare i Frankrike nu hade tändt mordfacklan och ropade: detta är upplysning, »trädde», säger Järta, »Rosenstein fram med den lugna vis-

hetens mod att göra bemärklig skilnaden emellan det alstrande ljuset och det förstörande, emellan solens och ljungeldens». [1]) Han utgaf nämligen i medlet af år 1793 i omarbetadt och utförligare skick ett fyra år förut i vetenskapsakademien hållet tal med titel: »Försök till en afhandling om upplysningen till dess beskaffenhet, nytta och nödvändighet för samhället». Denna berömda afhandling, i hvilken författarens hufvudsyfte är att uppträda till försvar för ljus och förnuft gent emot fördomar, vidskepelse och svärmeri, mottogs från flera håll med stort bifall och blef till och med, för att begagna Fryxells ord, »en slags katekes, en trosbekännelse för hela den bildade allmänheten». Detta berodde till icke ringa del dels derpå, att Rosenstein af vän och motståndare åtnjöt stort anseende för sin ädla karakter, sitt lidelsefria framställningssätt och sitt klara förstånd, dels derpå att äfven de svedenborgska mystikerna såväl som Thorild svärmade för upplysning och frihet, fastän detta skedde i Rousseaus och icke i Voltaires anda. Men den stora motsatsen till dessa senare anderiktningar var dock uppenbar. Författarens filosofiska ståndpunkt är nämligen den Lockeska sensualismen eller empirismen, och den allmänna upplysningens begrepp och ändamål bestämmes på följande sätt: »det folk är upplyst, hos hvilket vetenskaperna blifvit stälda på säkra grunder och drifna till en viss höjd, särdeles i det nyttiga; der en mängd af medborgare hafva sig bekanta grunderna till sanning, sättet att undvika villfarelse, känna de mest nödvändiga, vigtiga och praktiska sanningar; *der politiska och andra charlataner, fantaster, svärmare, bedragare af alla slag, icke våga visa sig af fruktan för det ljus, som snart upptäcker deras villor, deras konster, och blottställer dem sjelfva för blygd och åtlöje;* der de klokas efterdöme och myndighet leder de öfriga och befriar dem för okunnighetens, villfarelsernas, fördomarnes, vidskepelsens skadligaste påföljder». Det är klart, att den så beskrifna upplysningen instämde lika litet med svedenborgianismens fordringar på en kristlig upplysning, som med den Rousseau-

1) Se *N. v. Rosenstein*, Saml. Skr., (*Järtas* företal) s. XVI.

Thorildska idealbilden af en naturlig och riktig upplysning. I den senare delen af sin afhandling vände sig ock Rosenstein uttryckligen icke blott mot Rousseaus lära om förståndsbildningens förderflighet och om naturtillståndet såsom den högsta formen af verklig lycksalighet, utan äfven och isynnerhet mot dem, som förvexlat förståndets upplysning »med fanatismens utsväfningar och en tygellös ärelystnads illbragder», och från dem, som gjort sig skyldige till denna förvillelse, ville författaren bestämdt skilja alla vänner af »det uppodlade förståndet, hvilket leder till laglig frihet».

Det hjelpte emellertid ej, att Rosenstein ville skilja emellan en tygellös och en lagbunden frihet, och att både Leopold, Adlerbeth och Lenngren helsade afhandlingen såsom den mest filosofiska och förträffliga, som utkommit på vårt språk; den ansågs dock af Reuterholm alltför frisinnad, och den fransyskt-akademiska skolans män funno från denna stund, att de mer än någonsin ådragit sig de magtegandes misshag, och att de voro misstänkte för jakobinska och demagogiska åsigter. Och härmed började äfven hos vårt lands öfverhetspersoner en alltmer och mer växande reaktion mot den kort förut nästan allmänna hänförelsen för upplysningstidehvarfvets idéer. Det var dock först efter 1809 års statshvälfning, som mera tongifvande röster lyckades här i Sverige äfven hos en ej ringa del af allmänheten inplanta den öfvertygelsen, »att menniskoslägtets lugn och lycka kunde vinnas och för framtiden betryggas endast och allenast derigenom, att man helt och hållet förkastade hela upplysningstidehvarfvet med alla dess åsigter och sträfvanden, och deremot i religion, vetenskap, politik och samhällslif återvände till forna tiders, ja till sjelfva medeltidens läror, inrättningar och förhållanden».[1])

Det ligger utom gränsen för detta arbete att redogöra för den successiva utvecklingen af denna reaktion. Vi hafva emellertid af det närmast föregående funnit de egentliga förklaringsgrunderna till det egendomliga faktum, att nästan

1) *Fryxell*, a. a. s. 203 f.

samtidigt både svedenborgianismen och den fransyskt-akademiska skolan i Sverige råkade i vanrykte och förlorade sitt fotfäste hos de magtegande i vårt land.

* * *

Det återstår nu blott att såsom en afslutning af vår framställning af svedenborgianismens historia i Sverige under förra århundradet redogöra dels för det nya försök till sammanslutning, som svedenborgarne gjorde 1796, dels för regeringens och prestesståndets afskedsord till det förra tidehvarfvets religiösa missriktningar.

Beträffande den nya kyrkans män hunno de snart nyktra till från den spiritistiska och alkemistiska öfverspändheten och började då äfven inse, att den reform af kyrka och stat, de ville genomföra, måste ske på en helt annan väg än underverkens. Den man, som allra först gaf signalen till omslaget i detta afseende, var den förut nämde svedenborgske magnetisören, stålfabrikören *Christian Johanssen.* Han har af en på loford frikostig minnestecknare blifvit kallad en nästan änglalik menniska samt ett *andligt snille*, och derföre att han från en vanlig handtverkare så småningom blef djupt invigd i andeläran, har han af samme man, Kahl, blifvit jämförd med ingen mindre än den store teosofen Jakob Böhme; dess utom påstås han hafva egt »i moderna, klassiska och österländska språken kunskaper, jämförliga med mången ryktbar filologs». Vi kunna icke med säkerhet afgöra, i hvad mån dessa vitsord äro befogade, då många af Johanssens efterlemnade uppsatser gått förlorade, och vi af dem, som ännu äro i behåll, icke hafva varit i tillfälle se mera än som finnes aftryckt hos Kahl. Men att denne i hög grad öfverskattade hans betydelse och lärdom, torde dock såsom temligen säkert kunna antagas. Att Johanssen emellertid varit en rätt förståndig svedenborgsk teolog, det kunna vi ana af följande utdrag ur hans sändebref till en svensk kommminister »Om det andliga i verlden», tryckt i Köpenhamn 1793. »De af nya lärans vänner», skrifver han här, »som nu för tiden kunna bråka med att reformera det ekklesiastika och

politiska åt nya församlingen, gifva dermed tillkänna, att de icke förstå ordningen i Herrens saker eller ock, att de förgäta den; ja äfven att de icke förstå hvad dem sjelfva gagneligt är och hvad tiden kräfver. — Den gamla församlingen bevisar nu för tiden en vigtig nytta åt den nya; hvarföre hon af denna ömt bör vördas och vårdas. — — Den tacksamhet vi kunna och böra bevisa gamla församlingen är, att med vördnad anse dess inrättningar och befordra deras bibehållande; och det såväl med dem, som röra kyrkan som med dem, hvilka röra staten. Om vi af kärlek till Herren beskåda dem, kan det icke fela, att vi ju der igenkänna Herrens finger, och när ljuset från Herren får bestråla dem, erhålla vi om dem ett ljust begrepp och kunna dermed högt förädla dem. Ja, sjelfva den gamla läran, så stridig den är i bokstafven med den nya, kan likväl genom ett annat och högre förstående blifva sammanstämmande med den samma. Och då hon så förebringas, upphör icke allenast all strid, utan hon skall ock bereda och oförmärkt förmå en myckenkenhet att öfvergå till nya läran. — De grundsatser, som här blifvit framlagda för vårt förhållande mot gamla församlingens ekklesiastika och politiska inrättningar, kunna äfven tjena till grund för de inrättningar af dessa slag, som göras enkom för nya församlingen antingen i de kristna länder, der sådant tillåtes, eller i nybyggen i andra verldsdelar. Man bibehåller då i förstone och i det längsta de gamla inrättningarne, gifvande dem ett nytt ljus och endast jämkande och förbättrande vid dem sådant, som kunde tarfva jämkning och förbättring; och detta efter som tillfällena medgifva. Att emellertid tänka på en riktig reform i dessa saker, är icke ur vägen. Men annat är att vilja strax verkställa den, innan rätta tiden är. Åt hvart och ett verk, som sker af Herren, föregår alltid en beredelsetid, en upplysningstid. När upplysningen blifvit allmän och afficierat viljorna, och då tillika tillfället yppar sig, fullbordas verket liksom af sig sjelf». [1])

---

1) Se *Kahl*, a. a. III, 111—119.

Dessa förhållningsregler gifva vid handen, att man nu ville införa i den kort förut i Stockholm så oroliga och fanatiska svedenborgianismen en organisk lifsåskådning och en inre eller andlig utveckling, och denna maning stälde den nya lärans män sig ock nu en tid bortåt i allmänhet till efterrättelse, och derföre kunde äfven den svedenborgska grenen i Skara stift härefter göra sitt inflytande gällande mera än förut synes hafva varit händelsen. Domprosten Knös hade en alltför djup erfarenhet af det andliga lifvets lagar, för att han skulle hafva kunnat gilla de konstlade medel, som i Stockholm blifvit tillgripna för att framkalla nya samhällsförhållanden. Han var alltför mycket bibelteolog för att icke hafva öppen blick för den historiska utvecklingens betydelse till skilnad från den på mekanisk eller kemisk väg vunna omgestaltningen af menskligheten fysiska och sociala vilkor. Och att han enskildt på samma sätt som i sin offentliga verksamhet varnade sina själsfränder för all slags revolution och brådmogenhet, derom finnes intet tvifvel. Vi antaga ock, att det från denna tid blef hans mägtiga ande, som lyckades en tid bortåt på hela den svenska svedenborgianismen sätta samma esoteriska prägel, som den förut under hans ögon erhållit i Skara stift.

Det gjordes nu ock som nämdt ett nytt försök, innan förra århundradet gick till ända, att återförena de splittrade och ännu trofasta vännerna af det svedenborgska sällskapet i Stockholm. Nyårsdagen 1796 bildade nämligen »några äkta vänner af nya läran» sällskapet *pro fide et caritate* i hufvudstaden. Dess ändamål var enligt § 1 i dess stadgar att bidraga till spridande af fördomsfri religiös upplysning, för hvars befordrande äfven böcker och skrifter skulle utgifvas. I § 2 tillförbundos sällskapets medlemmar att »erkänna och bekänna Ordets gudomlighet och Herren Jesus Kristus som himmelens och jordens ende Gud samt älska och efterlefva det heliga Ordet». I § 4 förklaras, att sällskapet ville noga akta sig för politik och ofördragsamhet mot olika tänkande. Det nya sällskapet utgaf ock en tidning, kallad »Nya kyrkans Församlingstidning», hvilken skulle cirkulera emellan enskilda personer och familjer af svedenborgska tänkesätt.

Sällskapets anspråkslösa syfte är af tidningens utgifvare, den förut nämde alkemisten Bergklint, angifvet på följande sätt: »Vi hafva härigenom mest afseende på lefvernet såsom det essentiellaste uti all religion och våra ledamöter böra icke allenast erkänna och bekänna Nya Jerusalems himmelska sanningar utan förnämligast älska dem, det vill säga i sitt lefverne vid alla tillfällen söka att verkställa dem. Sällskapet vill alldeles vara okändt både till namn och existens af alla andra än dess ledamöter och hafva heligt öfverenskommit att icke blanda den minsta politik i sina göromål eller skrifter och att alltid vara laglydige undersåtare». Af den nämda tidningen finnas, så vidt vi veta, endast tretton nummer från åren 1796 och 1797 i behåll, och vi känna icke heller, huruvida flera än dessa tretton någonsin utkommit. Uppbyggelseartiklar utgöra det hufvudsakliga innehållet; några nya historiska upplysningar af intresse meddelas icke.[1])

Det anspråkslösa sätt, hvarpå sällskapet alltså uppträdde, låter oss ana, att dess ledande män, i likhet med den nämde Chr. Johanssen, ville hädanefter slå in på en annan väg än den, som gjort sig gällande under bröderna Nordenskiöld och de svedenborgska magnetisörerna friherrarne Sifverhjelm. Den förteckning på ledamöter i sällskapet pro fide et caritate, som i stadgarne är införd, bekräftar ock denna förmodan. Vi finna nämligen, att utom Bergklint alla mera betydande eller bekanta namn äro från Vestergötland och tillhöra Wahlfelts och domprosten Anders Knös' egna lärjungar. Vi nämna endast kommerserådet C. J. Schönherr och majoren L. Gyllenhaal, begge framstående entymologer och från början af detta århundrade kanske de verksammaste medlemmarne af det nya svedenborgska sällskapet; vidare C. J. Knös, sedermera domprost i Skara, åtskilliga andra prester från Skara stift, såsom Odhner, Norrman och L. P. Afzelius.

Det var endast ett fåtal svedenborgare, som på detta sätt förenade sig i ett nytt sällskap, och det visade sig nu tydligt, att den uppgift, man några år förut utspridt, att

---

1) Se brefsamlingen hos *Arppe*, a. a. s. 70; *Kahl*, a. a. III, 101 f. IV, 23 samt *Kristligt sändebud*, I, 2: 41 f.

nya kyrkan i Sverige räknade ända till öfver 2,000 medlemmar, var i hög grad öfverdrifven.[1]) Det nya sällskapet förde ock i början en så overksam tillvaro, att utom hvad redan är nämdt ingenting af betydelse, så vidt vi känna, derom är att tillägga. Öfversten Nils Rosenblad, som var bosatt i Småland, har i sina förut omtalade memoirer icke ens omnämt sällskapets tillvaro, och en annan samtida författare, som också lemnat bidrag till Immanuel Tafels urkunder, och sjelf skall hafva varit »en framstående medlem i sällskapet» förklarar, att detsamma icke kunde öfva någon egentlig verksamhet förr än efter 1809 genom den detta år medgifna tryckfriheten äfven i religiösa ämnen.[2])

Hvad slutligen angår det sätt, hvarpå vårt lands öfverhetspersoner i stat och kyrka vände ryggen åt det förra århundradet, må allra först erinras derom, att ehuru den förut omnämda reaktionen bland Sveriges folk endast så småningom gjorde sig gällande till följe deraf, att detsamma under hela 1790-talet var oberördt af den franska revolutionens stormvågor, konungen och presterskapet af hvad som timade i utlandet dock hade den största anledning att frukta för omhvälfningar äfven i vårt lands förhållanden, och att de mera klarsynte och tongifvande snart blefvo öfvertygade derom, att konungadömets och hela samhällsordningens enda räddning vore att finna i upprätthållandet af den svenska statskyrkan och deri, att höga vederbörande togo ett så of-

1) Se bl. a. *Münter*, a. a. II, 2: 73.

2) *Imm. Tafel*, Urk. (1829) s. 53. Rosenblad berättar dersammastädes s. 46, att Gustaf IV Adolf efter sitt tillträde till regeringen utfärdade en förordning, »att Svedenborgs alla tryckta skrifter och allt hvad dermed mer eller mindre öfverensstämde, skulle konfiskeras och innehafvaren dessutom erlägga 2,000 R. B:co i böter, angifvarens belöning, och vore han en ämbetsman, skulle han äfven drabbas af tjenstens förlust». Det tillägges, att »denna förordning förorsakade ganska mycken oro i vår kyrka och uppväckte stort misstroende. Hjorden blef förskingrad och — draken trodde sig hafva vunnit fullkomlig seger». *Kahl* har a. a. III, 58. 103 på god tro upptagit äfven denna saga såsom historisk. Så ock *Beskow*, a. a. s. 105 f. Vi hafva icke anledning tro, att denna förföljelsehistoria har någon annan grund än att Gustaf IV Adolf afgjordt ville häfda statskyrkans upprätthållande.

fentligt afsked som möjligt från det religiösa fritänkeriet och det oetiska upplysningssvärmeriet.

Gustaf IV Adolf, som trots alla sina temperamentsfel började sin regering med de bästa ansatser och ett exempelariskt föredöme, var icke rädd att öppet bekämpa gudlösheten och tidsandans falska upplysning och frihet. Han kände sig ock kraftigt uppfordrad att icke blott bibehålla de fäderneärfda institutionerna och formerna på det kyrkliga området utan äfven att söka i dem ingjuta mera ande och lif. Han vände sig derföre äfven till den svenska kyrkans presterskap, som väl behöfde en kraftig väckelse till mera lif och mera intresse för sitt heliga kall, med ett konungsligt »herdabref», utfärdadt kort innan det nittonde århundradets första dag randades. I detta bref af svenska kyrkans summus episcopus uppfordras i första rummet rikets alla konsistorier att så vidt möjligt bekämpa tidsandans all religion och sedlighet omintetgörande upplösningsarbete och nyhetsmakeri. »Öfvertygade», — så heter det bland annat — »att I äfven haft tillfälle förmärka *vår tids förvända upplysning*, hafva vi för nödigt ansett, att med det nådiga förtroende vi hyse till eder ömhet och nit för vår evangeliska lära, af ofvan nämda anledning erinra eder, det I ej allena hafven noga uppsigt öfver det under eder lydande presterskap, *att Guds ord blifver af dem, likmätigt deras pligt, redeligen predikadt, och Kristi lära i dess renhet föreställd efter den lutherska bekännelsen, som antagen är,* och den vi med konungslig ed oss förbundit att upprätthålla, *samt att de i sina predikningar undvika såväl alla nyheter, som verldslig moral och sådan filosofi, hvilka snarare försvaga än lifva känslan för en sann kristendom;* utan ock, att I, vid förordnandet af de tjenstemän, som skola undervisa ungdom och menigheter, hafven afseende på dem, som icke utmärkt sig genom *grundsatser eller meningar, under hvad namn de vara må, hvilka äro stridande emot den rena evangeliska läran,* emedan, om de finge sig inrota, skulle stor split och oreda åstadkommas icke allenast uti församlingen, utan äfven i den borgerliga sammanlefnaden. Dertill hörer ock, att I bibehållen hos edra församlin-

gar den djupa vördnad och lifliga kärlek, som de äro skyldige den aldra högste; hvarföre vi funnit nödigt befalla, det I tillsen, att vid gudstjenstens hållande åhörarne äfven iakttaga de utvärtes vördnadsbetygelser, som med ett kristligt bruk och föreskrifterna i kyrkoordningen instämma. Då I med oss gemensamt arbeten för dessa vigtiga föremål, dem vi af känsla för kristlig dygd och den renaste högaktning för den uppenbarade religionen anse oss vara skyldige att försvara och befordra, skola vi alltid med nådigt välbehag gilla edert bemödande att uppfylla vår önskan och afsigt; men *I blifven ock oss ansvarige för alla de oredor och olyckliga följder, som ogudaktighet och köld för den sanna kristna läran medföra, om vi erfara, att sådant genom eder uraktlåtenhet skulle uppkomma».* [1])

Den som närmare lärt känna det stora religiösa och kyrkliga affall, som kännetecknade de så kallade högre och af den franska bildningen delaktiggjorda klasserna i vårt land ännu vid detta århundrades början, och äfven tager i betraktande den starka tro på förståndsupplysningen såsom ett universalmedel mot alla missförhållanden, som då ännu fanns qvar hos de åter till nåd komna gustavianska snillena, är ock böjd att medgifva, att liksom man haft skäl påstå, att det behöfdes både politiskt och moraliskt mod att 1787 uppträda mot det då officiösa svedenborgska svärmeriet, Gustaf IV Adolf äfven lade i dagen en stor karaktersfasthet och ett ovanligt mod, då han, såsom vi här ofvan sett, vågade taga till ordet i tidens religiösa fråga och bestämdt uppträda mot hela tidehvarfvets fordran på både verldslig moral och en ny filosofisk uppfattning af kristendomen.

Det är af stort intresse att veta, på hvad sätt svenska kyrkans presterskap mottog detta faderligt uppfordrande »herdabref» af hennes högste jordiske målsman. Att äfven vårt lands prester och lärare vid denna tid räknade

---

1) Enligt Ups. domk. prot. d. 26 mars 1800 var domkapitlet genom ett kongl. bref af den 5 febr. 1800 anbefaldt »med anledning af förekomna omständigheter att noga tillse det icke några skrifter i teologiska ämnen må från tryckerierna — utan föregången behörig censur utkomma«.

många, som omfattat neologiens eller den vulgära rationalismens lärosätt och som blygdes ej blott för Jesu Kristi evangelium och den lutherska bekännelsen utan äfven för sitt eget stånd och derföre så mycket som möjligt ville gå och gälla såsom statens ämbetsmän och folkupplysningens befrämjare i tidehvarfvets utilitaristiska anda, är förut väl kändt.[1]) Desto större glädje erfara vi derföre, då vi af Cleri comitialis cirkulär vid 1800 års riksdag finna, att äfven preseståndet med särskildt afseende fästadt vid konungens uppfordran till rikets konsistorier fann sig föranlåtet uttala sitt bestämda ogillande af både den obibliska och oandliga kyrklighet och den okyrkliga andlighet, hvilka under förra århundradet tillfogat vår kyrka så djupa sår. Cirkuläret upplyser först och främst, att ståndet vid nämda riksdag »fäst sin första och förnämsta omtanke vid vår christliga religion såsom det vigtigaste föremålet för dess öfverläggningar», hvarefter fritänkeriets och sedeslöshetens stora utbredning erkännes såsom ett sorgligt faktum. Ganska riktigt framhålles vidare, att en hufvudanledning till den materialism i lif och lära, som följt på tidens stora upplysning, vore att finna i presterskapets förgätenhet att först och sist förkunna evangeliet om Jesus Kristus såsom både försonare och förlossare från syndens skuld och herravälde. »*Väckt af sitt dyra ansvar och tidens trängande behof samt upplifvadt af en mild och om evangelii renhet öm konungs höga föredöme,* har således ståndet förklarat sin önskan, det måtte till dess hemmavarande medbröder frambäras *den allvarliga, ömma och kraftiga uppmaning, att de, hvar på sin plats, med nit och omtanke för sina åhörare predika Jesum så, som Han oss af Gud gjord är till vishet, rättfärdighet,*

---

1) Jfr *Cornelius*, Handbok i Svenska kyrkans historia, Ups. 1867 s. 244 f. »Presterna hade i allmänhet ej mod att sätta sig emot den nya tidsströmmen, utan gåfvo i stället vika och läto allt mer och mer sjelfve fängsla sig af neologien. Väl voro deras predikningar sällan positivt irrläriga men förbigingo som oftast de djupare christliga lärorna och voro tomma och andefattiga». — Dock saknades ej bevis, »att det inom vår svenska kyrka fanns män, som icke böjt knä för tidsandans Baal midt under neologiens tidehvarf».

*helgelse och förlossning: det enda medel till själars frälsning och återförande till Gud*». Derjämte förklaras det vara ståndets synnerliga önskan, att det yngre presterskapet måtte noga taga sig till vara för det verldsliga predikosättet samt »*framför allt vinnlägga sig om en sann kännedom så väl af den heliga skrift, särdeles det nya testamentets rätta mening, som af evangeliska lutherska bekännelsens verkliga läroform, dels genom tillämpning af bestämda tolkningsgrunder, dels genom flitig läsning af bibliska teologers skrifter, isynnerhet af våra symboliska böcker, hvilka redan uthärdat århundradens vanmägtiga anfall, och emot hvilka den lättsinniga yrans svallvågor än ytterligare skola brytas, att falla i sitt eget skum*».[1])

Detta betydelsefulla dokument, genom hvilket svenska kyrkans prestestånd ville så att säga inviga en ny tid på samma gång som ett nytt århundrade på det kyrkliga området, var ett lika oväntadt som glädjande uttryck för upplösningen af de stora religiösa strider, som utgjort föremål för detta arbete. Den i kraftiga och värdiga ordalag uttalade uppfordran till ett flitigt studium af den heliga skrift, af bibelteologernas skrifter och af vår kyrkas bekännelse, den allvarliga uppmaningen att först och sist förkunna Kristus både som försonare och förebild, och slutligen yrkandet

1) Både det förut nämda kongl. brefvet af den 27 december 1799 och Cleri com. cirk. af 1800 finnas i *J. Möllers* Läsning i blandade religionsämnen, Strengnäs 1804, VI, 184—191. Utgifvaren, biskop Möller i Visby, var allt ifrån frihetstiden verksam såsom apologetisk författare och har förvärfvat sig efterverldens tacksamhet för sin energiska polemik mot fritänkeriet och neologien. Han kan visst icke betraktas såsom en ortodoxismens förkämpe, alldenstund hans teologiska ståndpunkt och skriftställareverksamhet visa tydliga spår af en ganska fullständig frigörelse från en ensidig kyrklig objektivism. Han blef mot slutet äfven en så varmhjertad försvarare af evangeliet om verldens frälsare, att han misstänktes vara vän af det herrnhutiska lärosystemet. (*Thomæus*, a. a. II, 781). Men till straff derföre att han vågade uppträda mot svedenborgianismen och detta på ett sätt, som tyckes hafva öppnat ögonen på många af de förblindade, har den svedenborgska literaturen velat i honom se en representant för »ett järnhårdt dogmatiskt system» och för »kyrkotron i dess lägsta potens». Så bl. a. *Kahl*, a. a. III, 92.

af bestämda tolkningsgrunder vid bibelstudiet, allt detta innebär i sjelfva verket, att vår kyrkas ledande män för sin del nu brutit stafven icke blott öfver neologiens kristusförnekelse och svedenborgianismens fantastiska bibeltolkning utan ock öfver ortodoxismens obibliska spetsfundigheter och ensidiga objektivism. Märkligt är i sanning, att And. Knös, som aflidit 1799, knapt hunnit sluta sina ögon tillhopa, förr än vår kyrkas målsmän, drifna af tidens trångmål och stora andliga nöd, skyndade sig att högtidligt anbefalla bibelteologernas skrifter, hvilkas talan han så energiskt hade fört. Och i samma mån vår kyrkas lärare sedermera i likhet med preteståndet år 1800 strängt hållit fast vid bibelordet, bibelteologien och den evangeliskt-lutherska bekännelsen, hafva de äfven erkänt och gjort sig till godo det berättigade i svedenborgianismens teologi. Sedan detta skett, borde man icke längre tala om »nya kyrkans inflytande på teologiens studium i Sverige». I alla händelser har denna kyrka i senare tid varit af långt mindre betydelse i vårt land än förut, då allmän lag nekade henne tryckfrihet och religionsfrihet.

